



T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

PUTİN DÖNEMİ RUSYA'NIN ENERJİ POLİTİKALARI
BAĞLAMINDA SIRBİSTAN İLE İLİŞKİLERİ: GAZPROM
ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Mevlüt AKÇAPA

BURSA-2019



T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**PUTİN DÖNEMİ RUSYA’NIN ENERJİ POLİTİKALARI
BAĞLAMINDA SIRBİSTAN İLE İLİŞKİLERİ: GAZPROM
ÖRNEĞİ**

(DOKTORA TEZİ)

Mevlüt AKÇAPA

**Danışman:
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR**

BURSA-2019

TEZ ONAY SAYFASI
T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Bilim Dalı'nda 711416007 numaralı Mevlüt Akçapa'nın hazırladığı "Putin Dönemi Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan İle İlişkileri: Gazprom Örneği" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 01/10/2019 günü 11:00 - 12:30. saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı..... (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna oybirliği..... (oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

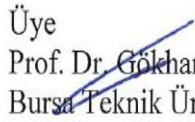
Üye (Tez Danışmanı)
Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar
Bursa Uludağ Üniversitesi



Üye
Prof. Dr. Tayyar Arı
Bursa Uludağ Üniversitesi



Üye
Prof. Dr. Gökhan Özkan
Bursa Teknik Üniversitesi



Üye
Doç. Dr. Mert Gökırmak
Bursa Uludağ Üniversitesi



Üye
Doç. Dr. Zeynep Yücel
Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi



01/10/2019



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 03/09/2019

Tez Başlığı / Konusu: **PUTİN DÖNEMİ RUSYA'NIN ENERJİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA SIRBİSTAN İLE İLİŞKİLERİ: GAZPROM ÖRNEĞİ**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **260** sayfalık kısmına ilişkin, **03/09/2019** tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)' aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 16 'dır**.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
03.09.2019

Adı Soyadı: **MEVLÜT AKÇAPA**
Öğrenci No: **711416007**
Anabilim Dalı: **Uluslararası İlişkiler A.B.D.**
Programı: **Uluslararası İlişkiler**
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. ÖMER GÖKSEL İŞYAR
03.09.2019

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Putin Dönemi Rusya’nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan İle İlişkileri: Gazprom rneği’’ başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntuların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

03.09.2019



Ad Soyadı : Mevlüt Akçapa

Öğrenci No : 711416007

Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Programı : Uluslararası İlişkiler

Statüsü : Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Mevlüt Akçapa
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xv + 244
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar

PUTİN DÖNEMİ RUSYA’NIN ENERJİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA SIRBİSTAN İLE İLİŞKİLERİ: GAZPROM ÖRNEĞİ

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinden farklı olarak modern Rus dış politikasında yeni eğilimler gözlemlenmektedir. Putin döneminde Rus bayrağının Avrupa ve Asya çevresinde daha fazla görünür olmasını sağlamak, Kızıl Ordu askerlerinden ziyade Rus enerji şirketlerinin yöneticilerine bırakılmıştır. Geçmişte ideolojik saiklerle şekillenen Rus dış politikası pragmatik bir çizgiye kaymış durumdadır. Rus dış politikasında enerjinin bir kaldıraç olarak kullanılabilmesinin yolunu açan gelişmeler, dev enerji şirketlerinin devletleştirilmesiyle başlamıştır. Yeltsin döneminde özelleştirilen Gazprom ve Rosneft gibi enerji devlerinin oligarklardan alınıp, bu şirketlerin devletleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Enerjinin, dış politika yapım süreçlerinde araç olarak kullanıldığı yeni Rus dış politika konseptinin en önemli aktörlerinden biri Gazprom’dur. Putin iktidarı ile birlikte Gazprom tamamen Kremlin’in politik bir aktörü olarak hareket etmeye başlamıştır. Putin döneminde Rusya’nın gücünü her alanda tahkim etme çabası ve aktif dış politikasının yansımaları Balkanları da etkilemiştir. Hem geçiş güzergâhı olarak bir transfer noktası olması, hem de enerjiyi tüketen bir pazar olarak potansiyeli; Balkanları, Rusya açısından oldukça değerli hale getirmektedir. Rusya’nın Balkanlar için geliştirdiği stratejinin odağındaki ülkelerden biri Sırbistan’dır. Sırbistan, Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasında bir kavşak noktası olarak, Balkanlarda stratejik bir bağlantı noktasıdır. Bu tez çalışmasında, Putin döneminde Rusya’nın yeni dış politika eğilimleri çerçevesinde Sırbistan’la ilişkileri değerlendirilmiştir. Rusya’nın Sırbistan’la kurduğu ilişkilerde (ekonomik ve enerji konulu) ana aktör olarak ortaya çıkan Gazprom şirketinin, Rus dış politikasının yapım süreçlerinde nasıl bir rol oynadığı incelenmiştir. Araştırma konusu, Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) Teorileri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Sırbistan, Gazprom, Enerji, Doğalgaz.

ABSTRACT

Name and Surname : Mevlüt Akçapa
University : Bursa Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : PhD
Page Number : xv + 244
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar

RUSSIA-SERBIA RELATIONS IN THE CONTEXT OF RUSSIAN ENERGY POLICIES IN THE PUTIN ERA: THE CASE OF GAZPROM

Unlike the periods of Czarist Russia and the Soviet Union, new trends are observed in modern Russian foreign policy. During the Putin era, the Russian flag was left to the managers of Russian energy companies rather than Red Army soldiers to make it more visible around Europe and Asia. Russian foreign policy, which has been shaped by ideological motives in the past, has shifted to a pragmatic line. The developments that paved the way for the use of energy as a lever in Russian foreign policy started with the nationalization of huge energy companies. During the Yeltsin period Gazprom and Rosneft were privatized and steps were taken to take these energy giant companies from the hand of oligarchs and nationalize them. Gazprom is one of the most important actors of the new Russian foreign policy concept, where energy is used as a tool for these foreign policy making processes. With Putin's government in power, Gazprom began to act entirely as a political actor of the Kremlin. During the Putin era, Russia's efforts to strengthen its power in all areas and the reflections of its active foreign policy also affected the Balkans. Both being a transfer point as a crossing route and its potential as an energy consuming market makes the Balkans quite valuable for Russia. One of the focused countries in Russia's strategy for the Balkans is Serbia. As a crossroad between Eastern and Western Europe, Serbia is a strategic connection point in the Balkans. In this thesis study Russia's relations with Serbia was evaluated within the framework of the new foreign policy trends during Putin's era. The role of the Gazprom company in the process of Russian foreign policy making was analyzed, which developed as the main actor in Russia's relations with Serbia (on economic and energy issues). The research topic was studied within the frames of International Economic Political (IEP) Theories.

Key Words: Russia, Serbia, Gazprom, Energy, Natural Gas.

ÖNSÖZ

Rus dış politikasında enerji faktörünün incelendiği bu çalışma uzun ve yorucu bir sürecin ardından tamamlandı. Rusya-Sırbistan ilişkileri Gazprom örneği çerçevesinde analiz edildi. Neden bu konuda bir çalışma yapıldığı konusunda çokça teknik detay sıralanabilir, ancak bu sorunun yalın bir yanıtı var: Merak. NASA tarafından 26 Kasım 2011 tarihinde Cape Canaveral Uzay İstasyonu'ndan Mars'ta incelemeler yapması amacıyla fırlatılan keşif aracına Türkçede "Merak" anlamına gelen "Curiosity" ismi verilmişti. İnsanlığın başka bir gezegende yaşamın olup olmadığı hakkındaki bilgiye bu denli yaklaşabilmesinin temelinde bu merak duygusu yatıyor. Bu bağlamda bundan sonraki akademik hayatımda merak duygusunun benden ayrılmamasını diliyorum.

Profesyonel iş hayatıyla beraber, akademi dışında yürütülen doktora sürecinin ne denli zor olabileceğini yaşayarak tecrübe etmiş bulunmaktayım. Her ilim talep edenin yapması gerektiği gibi, bu zorluklarla başa çıkma gayreti içinde olmaya çalıştım. Ancak yol uzun ve meşakkatliydi. Şairin dediği gibi; "uzun yola çıkmaya hüküm giydim". Uzunluğunun ve zorluklarının bilincinde olarak çıktığım bu yolculukta her katkı çok kıymetliydi. Kuşkusuz danışman hocamın desteğini unutmam mümkün değil. Tez çalışmamın her aşamasında bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici olan değerli hocam sayın Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar'a teşekkür ediyorum.

2011 yılında yüksek lisans eğitimi ile başladığım akademik serüvenim 8 yıl boyunca kesintisiz devam etti. İnsan hayatı için kayda değer bir süre. Bu süre zarfında yaşadığım tüm sıkıntılarda yanımda olan, cesaretlendirici ve teşvik edici yaklaşımıyla tez yazım sürecimi kolaylaştıran sevgili eşim Özlem Akçapa'ya minnet borçluyum. Yüksek lisans tezimin önsözünde biricik oğlum Ahmet Akçapa için şöyle bir not düşmüştüm; "Bitmek tükenmek bilmeyen bir öğrenme arzusuyla, yaşamı merakla sorgularken gözlerine yerleşen parıltı; tüm hayatım boyunca bilgiye ve hikmete ulaşma arayışında rehberim olacaktır". Aradan geçen yıllar boyunca ne o parıltı eksildi, ne benim o parıltıdan aldığım ilham...

Mevlüt Akçapa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar.....	xi
GRAFİKLER.....	xii
HARİTALAR.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1. Ekonomi Politik Kavramı	10
2. Uluslararası Ekonomi Politik (UEP).....	11
2.1. UEP’de Farklı Yaklaşımlar.....	15
2.1.1. Liberal Yaklaşım	17
2.1.1.1. Karşılıklı Bağımlılık Olgusu	18
2.1.1.2. 1970 Sonrası Neoliberalizmin Yükselişi	20
2.1.2. Marksist/Globalist Yaklaşım	21
2.1.2.1. Bağımlılık Teorileri ve UEP	23
2.1.2.2. Emperyalizm Teorisi	24
2.1.3. Realist/Neorealist Yaklaşım	25
3. UEP’in Realist Paradigması (Merkantilizm/Ekonomik Milliyetçilik)’nin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Arasındaki Yeri.....	29
3.1. Merkantilist Yaklaşım	32
3.2. Ekonomik Milliyetçilik Fikri.....	33
3.3. Realizmin Yeniden Yükselişi ve UEP’ye Etkisi	34
4. Teorik Çerçevenin Araştırma Konusu İle İlişkisi	36

İKİNCİ BÖLÜM: PUTİN DÖNEMİ RUS DIŞ POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ

1. Putin Liderliğinde Rus Dış Politikasının Yeni Yönelimi: Etkin Bir Dış Politika İçin Güçlü Ulusal Ekonomi.....	51
1.1. 2000 Yılında Yayınlanan ve Rus Dış Politikasına Yön Veren Temel Belgeler..	52
1.1.1. Ulusal Güvenlik Konsepti	53
1.1.2. Dış Politika Doktrini.....	55
1.1.3. Askeri Doktrin.....	57
1.2. Gücün Kremlin’de Toplanması	58
1.3. Siyasi İstikrarla Beraber Rusya Ekonomisinde Toparlanma Süreci.....	60
1.3.1. Ekonomik Toparlanmada Enerji Faktörü	63
1.3.2. Rusya’nın Petrol ve Doğalgaz İhracatı	66
2. Rusya Ekonomisindeki Dönüşüm: Oligarkların Hakimiyetinden Devlet Kapitalizmine Doğru	69
3. Devlet Mülkiyetli Şirketlerin Artışı ve Yeni Devlet Kapitalizmi Bağlamında Dev Enerji Şirketlerinin Yükselişi.....	71
3.1. Gazprom	81
3.2. Lukoil	85
3.3. Rosneft	88
4. Putin’in En Büyük Projesi Olarak Gazprom’un İşlevleri	93
4.1. Rusya’nın En Değerli Şirketinin Profili	97
4.2. Devlet ve Gazprom Arasındaki İlişkiler Modeli: “Gazprom İçin İyi Olan Ne Varsa, Rusya İçin De İyidir”	104
4.3. Siyaset, Ticaret, Medya Üçgeninde Gazprom’un Rus Medyası Üzerindeki Etkileri.....	110
5. Rus Dış Politikasında Enerji Kartı ve Gazprom’un Etkinliği.....	112
5.1. Dış Politikanın Kaldırıcı Olarak: Enerji	124
5.1.1. Boru Hatları Diplomasisi.....	132
5.2. Bir Dış Politika Silahı Olarak: Doğalgaz	137
5.3. Gazprom’un Stratejilerinin Rus Dış Politikasına Etkisi	141
5.3.1. Gazprom’un Avrupa Ülkeleri İle İlişkileri	144
5.3.2. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri ve Gazprom	151
5.3.3. Gazprom’un Küresel Stratejileri.....	154
5.3.4. Gazprom’un Balkan Devletlerine Yönelik Faaliyetleri.....	157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ENERJİ PERSPEKTİFİNDEN RUSYA-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİNDE GAZPROM FAKTÖRÜ

1. Rusya-Sırbistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı	164
2. Rusya'nın Günümüz Balkan Siyasetinde Sırbistan'ın Önemi: Rusya İçin Balkanlarda Kilit Ülke Sırbistan	171
3. Putin Döneminde Rusya-Sırbistan Arasındaki İlişkileri Belirleyen Dinamikler	175
3.1. 1999 Kosova Krizi, NATO Müdahalesi ve Rusya'nın Pozisyonu	176
3.2. Kosova'nın Bağımsızlığına Karşı Rusya'nın Muhalefeti	178
3.3. Sırbistan'ın AB'ye Üyelik Süreci.....	181
3.4. Sırbistan'ın NATO Üyeliği Meselesi: Rusya'nın Kırmızı Çizgisi.....	183
3.5. Rusya-Sırbistan Askeri Ortaklığı: Sırbistan'ın Askeri Tarafsızlık (Military Neutrality) Politikası	185
3.6. Rusya-Sırbistan Ekonomik İlişkileri	187
3.6.1. 2000 Yılında İmzalanan Serbest Ticaret Antlaşması	190
3.6.2. 2013 Stratejik Ortaklık Anlaşması	193
4. Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Belirleyici Faktör: Enerji	195
4.1. Doğalgaz ve Petrol Etrafında Gelişen Ekonomik Bağlar: Gazprom'un Belirleyiciliği.....	197
4.1.1. Sırbistan'ın Enerji İthalatında Gazprom'un Rolü.....	202
4.2. 2008 Enerji Anlaşması	204
4.3. Sırbistan Petrol Endüstrisi (NIS)'nin Gazprom'a Satışı.....	207
4.4. Banatski Dvor Yeraltı Gaz Depolama Tesisi	209
4.5. Güney Akım Projesi'nde Sırbistan'ın Rolü.....	212
4.6. Güney Akım'dan Türk Akımı'na Değişen Dengeler	217
SONUÇ.....	220
KAYNAKLAR.....	226
ÖZGEÇMİŞ.....	243

TABLÖLAR

Tablo 1. UEP'de Farklı Yaklaşımlar	28
Tablo 2. Rusya'nın Seçili Yıllar İçin Petrol ihracat Rakamları	68
Tablo 3. Rusya'nın Seçili Yıllar İçin Doğalgaz İhracat Rakamları	68
Tablo 4. Rusya'nın LNG İhracat Rakamları (2009-2012)	68
Tablo 5. Yeni Devlet Kapitalizminin Varyasyonları	74
Tablo 6. Dünyanın En Büyük 10 Petrol ve Doğalgaz Şirketi	74
Tablo 7. Gazprom'un Hissedarı Olduğu Şirketler ve Hisse Oranları	101
Tablo 8. Sırbistan'ın Silah Alımları 2010-2018 (Milyon Dolar).....	187
Tablo 9. Sırbistan'ın Serbest Ticaret Anlaşmaları Kronolojisi	192

GRAFİKLER

Grafik 1. Yıllara Göre ABD-ÇİN Ticaret Dengesi	42
Grafik 2. Yıllık Ortalama Ham Petrol Fiyatı 2000-2008 (Varil Fiyatı - \$).....	64
Grafik 3. Rusya'nın Petrol Üretimi ve GSYİH - 1992-2007 (% Değişim).....	65
Grafik 4. Rusya GSYİH 2006-2014 (Milyar Dolar)	66
Grafik 5. Rus Şirketlerinin Sırbistan'daki Varlığı	189
Grafik 6. Rusya-Sırbistan Dış Ticareti (2005-2016).....	190
Grafik 7. Bölge Ülkelerinin Birincil Enerji Tüketiminin Yapısı - 2010.....	202
Grafik 8. Sırbistan'ın Petrol ve Doğalgaz İhracatı – Rusya ile Ticaret Dengesi	204



HARİTALAR

Harita 1. Ülkelere Göre Ekonomik Özgürlük İndeksi	109
Harita 2. Rusya'dan Ukrayna'ya Doğalgazın Güzergâhı ve Ukrayna'daki Boru Hatları ..	136
Harita 3. TANAP Güzergâhı	152
Harita 4. Sibirya'nın Gücü Doğalgaz Boru Hattı	157
Harita 5. Sırbistan Haritası	174
Harita 6. Banatski Dvor UGS Tesisi ve Sırbistan Genelinde Doğal Gaz İletim Hatları	211
Harita 7. Güney Akım Projesi Güzergâhı.....	213
Harita 8. Güney Akım Sırbistan Bölümü	216
Harita 9. Türk Akımı Güzergâhı.....	219

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği
ARAMCO	Suudi Arabistan Petrol Şirketi
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BP	Beyond Petroleum
CEO	İcra Kurulu Başkanı
COMECON	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GATT	Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSİYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
G8	Sekizler Grubu
IBS	Bulgaristan-Sırbistan Enterkonnektörü
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	Uluslararası Para Fonu
JAT	Sırbistan Ulusal Havayolları

KGB	Devlet Güvenlik Komitesi
LNG	Sıvılaştırılmış Doğalgaz
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGV	Doğalgazlı Araç
NIS	Sırbistan Petrol Endüstrisi
OGEC	Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	Trans Adriyatik Boru Hattı
TTP	Trans Pasifik Ortaklığı
TTIP	Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması
UEP	Uluslararası Ekonomi Politik
UGSS	Birleşik Doğalgaz Taşıma Sistemi

GİRİŞ

Uluslararası ilişkileri derinden etkileyen tarihin en yıkıcı savaşlarından biri olan 1. Dünya savaşının yüzüncü yılının geride bırakıldığı günümüzde, uluslararası sistem baş döndürücü bir değişim ve dönüşüm içerisinde. Soğuk savaşın sona ermesinin ardından 1990'lı yıllarda ABD tek süper güç olarak küresel sistem üzerinde hegemonya kurma çabasına girmiştir. 2000'li yıllarla beraber ise Çin, Rusya ve Hindistan gibi güçlerin yükselişi ile birlikte ABD'nin hegemonyası sorgulanmaya başlamıştır. 2008 küresel finans krizi, Arap Baharı, enerji güvenliğindeki sorunlar, mülteci problemleri, etnik/mezhep temelli çatışmalar, devlet dışı aktörlerin etkisi, ticaret savaşları gibi çok sayıda faktör devletlerin dış politikalarını sarsıcı şekilde etkilemektedir.

Rusya'nın bu denklemde yeni bir aktör olarak devreye girmesi Putin iktidarının başladığı 2000'li yılların başında gerçekleşmiştir. Putin liderliğinde Rusya'da her alanda yaşanan değişim, Rus dış politikasında da belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Putin yönetiminin dış politika stratejileri ilk günden itibaren farklı eğilimler içinde olmuştur. Bu eğilimleri ana hatlarıyla dört bölüme ayırmak mümkündür. Birincisi 11 Eylül saldırılarına kadar olan dönemde Rusya'nın her alanda toparlanması amacını içeren ve devletin güçlendirilmesi hedeflenen dönemdir. İkincisi 11 Eylül olaylarının belirlediği uluslararası gündem içinde 2001-2003 yılları arasında Rusya, "terörizme karşı" ABD ve Batı ile yakınlaşma içinde olmuştur. Üçüncüsü 2003 yılından başlayarak, 2013 yılına kadar genişletebilecek süreçte Batı ile Rusya arasında farklı alanlarda krizler yaşanmıştır. ABD'nin 2003'te Irak işgaline Rusya'nın karşı çıkması; Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki 'Renkli Devrimler'i ABD'nin desteklemesi; 2008 Rusya-Gürcistan savaşında Rusya'nın Batı dünyası ile yaşadığı gerginlik; Ukrayna problemi üzerinden yaşanan doğalgaz anlaşmazlıkları; 2011'de başlayan Suriye iç savaşında Rusya'nın rejim yanında yer alması gibi olaylar bu çerçevede değerlendirilebilir. 2014 yılından günümüze ise Rusya Batı dünyası ile açık bir restleşme içine girmiştir. Tüm bu dönemler için ise ortak bir eğilimden söz edilebilir ki; o da Putin'in siyasi felsefesi olan pragmatizmdir. Kissinger'in ifadesiyle "Tarihi boyunca Rusya her zaman fırsat kollayan bir devlet konumunda olmuştur."¹ Bu bağlamda Putin'in Rus devlet geleneğini devam

¹ Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 17.

ettirdiği söylenebilir. Pragmatik bir dış politika yaklaşımına sahip olan Putin, maceracı politikardan imtina etmekte ve Rusya'nın bir dünya gücü rolü oynamasını hedeflemektedir.²

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği uluslararası siyaset sahnesinde yerini Rusya'ya bırakmıştır. Sovyet mirasını devralan Rusya, merkezi planlı bir ekonomiden çıkıp yeni bir ekonomik modele geçişin sancuları ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Özellikle dağılmanın sonrasındaki ilk yedi yıl Rusya için çok ciddi ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir. 1991-1998 arasında GSMH'da %30'luk bir düşüşle yüzleşen Rusya, yüksek oranlı enflasyonlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1992 yılında enflasyon oranı %800'lere kadar tırmanmıştır.³ 1990'lı yıllarda Rus ekonomisini esir alan olumsuzluklar, Putin döneminde bertaraf edilmiş ve ülke ekonomisi hızla ayağa kalkmıştır. Kremlin yönetimi Rusya'nın yaşadığı sorunların kaynağı olarak ekonomik zayıflıkla ilgili çözümler üretmek gerekliliğini tespit etmiş ve dış politikasının temel hedefine ekonomik başarıları koymuştur. Putin döneminde Rusya, ekonomiyi dış politika yapım süreçlerinde araçsallaştırma girişimlerini devreye sokmuştur. Bu bağlamda enerji politikaları Rus dış politikasının kaldıracı haline getirilmiştir. 2000 sonrasında Rusya ekonomisinde 1990'lı yıllarla kıyaslanınca göreceli olarak göze çarpan iyileşmenin odağında enerji gelirleri bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış Rus ekonomisine likit para sağlamış ve ekonomideki toparlanmaya katkı sunmuştur. Petrol fiyatlarına bağlı olarak artış gösteren doğalgaz fiyatları da bu sürece destek olmuştur. Petrol ve doğalgaz başta olmak üzere stratejik sektörlerin yabancı sermaye etkisine maruz bırakılmaması güçlü bir ulusal ekonominin oluşması açısından önemli rol oynamıştır.

Ulusal güç açısından enerjinin en temel etkenlerden biri olduğu bir gerçektir. Bununla beraber uluslararası politika açısından da enerji stratejik bir faktördür. Ekonomik gelişmenin bir aracı olarak enerji politikaları toplumsal refahın sağlanmasında, sanayileşmede ve ekonomik faaliyetlerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple bir ülkenin dünya ekonomi politigi içerisindeki konumunu belirleyen

² Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Bursa: Alfa, 2004, s. 51.

³ William H. Cooper, "Russia's Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States," *CRS Report For Congress*, 30.05.2008, s.2, <http://www.fas.org/sfp/crs/row/RL34512.pdf>, (02.03.2018).

hususların başında enerji gelmektedir. Rus dış politikasında enerjinin bir kaldıraç olarak kullanılabilmesinin yolunu açan gelişmeler, dev enerji şirketlerinin devletleştirilmesiyle başlamıştır. Yeltsin döneminde özelleştirilen Gazprom ve Rosneft gibi enerji devlerinin oligarklardan alınıp, bu şirketlerin devletleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Bu sistem içinde Kremlin'in bir şirket ve Putin'in ise bir CEO gibi hareket ettiği görülmektedir. Enerjinin dış politika yapım süreçlerinde araç olarak kullanıldığı yeni Rus dış politika konseptinin en önemli aktörlerinden biri Gazprom olmuştur. Gazprom sadece Rusya için değil, dünya enerji piyasası ve sektörü için de son derece büyük bir öneme sahip olan bir şirket olarak Rus ulusal siyasetinin tam merkezinde yer almakta, bu kimliği ile de kaçınılmaz olarak Rusya'nın dış ilişkilerinde önemli bir işlev üstlenmektedir.

Putin döneminde Rus dış politikası ilk günden itibaren değişim göstermeye başlamıştır. Putin'in Rusya'yı yeniden süper güç yapma ideali çerçevesinde gelişen yeni yaklaşımı ile beraber, özellikle bölgesel sorunlarda Rusya askeri güç kullanmayı da içeren oldukça aktif bir dış politika izlemektedir. 2008 yılında Gürcistan'a müdahale, 2014 Kırım'ın ilhak edilmesi, Rusya'nın Suriye iç savaşına doğrudan müdahil olması gibi gelişmeler Rus Dış Politikasındaki aktivizmin göstergesi olmuştur. Rusya Balkanlarda ise daha ziyade yumuşak güç unsurlarını kullanarak etkinlik kurma çabasında görülmüştür. "Balkanlar, Avrupa ülkelerine doğalgaz ve petrolün transferi için taşıma ve altyapı merkezi olarak taşıdığı önem açısından Rusya için büyük bir stratejik önem arz etmektedir."⁴ Rusya Federasyonu'nun 2013 dış politika konsepti belgesinde Balkanlar bu şekilde tanımlanmıştır. Rusya'nın Balkanlar için geliştirdiği stratejinin odağındaki ülkelerden biri Sırbistan'dır. Sırbistan, Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasında sosyal, politik ve coğrafi olarak bir kavşak noktasında yer almaktadır. Sırbistan bulunduğu pozisyon itibariyle Balkanlarda önemli stratejik bir bağlantı noktasıdır.

Sırbistan, NATO ile kurduğu ilişkiler ve AB üyelik hedefi ile birlikte farklı bloklarla da dengeli ilişkiler kurma eğilimindedir. Rusya ile ilişkiler ise Sırbistan için en öncelikli konulardan birisidir. Rusya, Sırbistan'ın Batı ile kurduğu ilişkiler konusunda

⁴ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 12.02.2013, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED44257B2E0039B16D., (15.04.2018).

oldukça hassastır. Örneğin Rusya Sırbistan'ın olası bir NATO üyeliğini asla kabul etmemekte ve bu konuyu bir 'kırmızı çizgi' olarak değerlendirmektedir. Slav ve Ortodoksluk bağlarının tarihsel süreçte sağlamlaştığı ama Sovyetlerin dağılmasından Putin yönetimine kadar oldukça yara alan Rus-Sırp ilişkileri Putin liderliğinde yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Bu inşa sürecinde iki ülke ilişkilerine enerji boyutu da eklenmiştir. Rusya'nın Balkanlarda etkinlik kurma çabasının en önemli aktörü olan Gazprom, Sırbistan'da da oldukça önemli roller üstlenmiştir. Putin yönetiminin devletleştirdiği ve dış politikada araç olarak kullandığı şirketlerin başında Gazprom gelmektedir. Rusya'nın Balkan coğrafyasındaki nüfuz mücadelesinde, Rus devletinin gücünü tahkim eden en önemli unsurlardan biri Gazprom'dur. Dış politikada enerjiyi bir silah olarak kullanan Rusya için Gazprom'un yatırımları bir çeşit askeri üs niteliği arz etmektedir.

Bu tez çalışmasında, Putin döneminde Rusya'nın yeni dış politika eğilimleri çerçevesinde Sırbistan'la ilişkileri değerlendirilecektir. Rusya'nın Sırbistan'la kurduğu ilişkilerde(ekonomik ve enerji konulu) ana aktör olarak ortaya çıkan Gazprom şirketinin, Rus dış politikasının yapım süreçlerinde nasıl bir rol oynadığı tartışılacaktır. Araştırma konusu, Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) Teorileri çerçevesinde analiz edilecektir. Spesifik olarak ise UEP'nin Realist paradigması kavramsal çerçeveyi belirlemektedir. Çalışmanın amacı; Putin döneminde Rusya'nın enerji politikaları bağlamında Gazprom'u ana aktör olarak ele alarak, Sırbistan ile ilişkilerini Ekonomi Politik kuramın Realist paradigması çerçevesinde analiz etmektir. Bu analiz için aşağıda belirtilen bazı temel sorulara cevap aranacaktır;

- Enerji faktörü Rus dış politikasını nasıl etkilemektedir?
- Rusya için Gazprom neyi ifade etmektedir?
- Gazprom'un faaliyetlerinin Rus dış politikasına etkisi nedir?
- Sırbistan, Rusya için neden önemlidir?
- Sırbistan'ın NATO ve AB ile kurduğu ilişkiler Rusya için ne anlama gelmektedir?
- Rusya'nın Balkanlar ve Sırbistan'da izlediği enerji politikalarının boyutları nedir?

- İki ülke ilişkilerinde ekonomik faktörler politik süreçlere nasıl etki etmektedir.
- Politik faktörler ekonomik süreçlere nasıl etki etmektedir?
- Politika ve ekonomi arasındaki karşılıklı etkileşimin mahiyeti nedir?
- Enerjinin, ekonomi-politik denklemlerdeki yeri nedir?
- Rusya-Sırbistan ilişkilerinde Gazprom şirketi nasıl bir rol oynamaktadır?

Rusya ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin Gazprom özelinde enerji boyutunun inceleneceği tez çalışmamızda, bazı temel varsayımlardan hareket edilecektir. Bu varsayımlar maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

- Küreselleşen dünyada uluslararası ilişkileri etkileyen birçok aktör olsa da halen en önemli aktör ulus devletlerdir.
- Dış politik konular ile ekonomik ilişkiler arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.
- Enerji faktörü, dış politika yapım süreçlerini etkilemektedir.
- Enerji, Rusya için bir dış politika silahıdır/aracıdır.
- Gazprom, kar amacı güden bir şirket olsa da devlet çıkarlarını önceleyerek faaliyet göstermektedir.
- Gazprom, Sırbistan'la kurduğu ilişkilerle hem Sırbistan'da hem de Balkan coğrafyasında Rus devletinin gücünü tahkim etmeyi amaçlamaktadır.

Rusya-Sırbistan ilişkilerinin Gazprom örneği çerçevesinde enerji boyutunun inceleneceği bu çalışma 3 bölüm olarak planlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde teorik çerçeve başlığı altında UEP teorileri tanıtılmış ve çalışma konusu ile ilişkisi analiz edilmiştir. UEP'nin gelişimi, diğer teoriler arasındaki yeri, UEP çerçevesindeki farklı paradigmaları ile uluslararası ilişkiler analizlerine yönelik ayırt edici yönleri açıklanmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki değişimin geleneksel yaklaşımlarca yeterince açıklanamaması, ekonomi politik çalışmaların artmasına sebep olmuştur. UEP farklı disiplinleri kapsayan bir çalışma alanı olarak en kapsayıcı anlamıyla uluslararası planda devletlerin ve piyasaların karşılıklı etkileşimlerini analiz etmektedir.⁵

⁵ Jeffrey A. Frieden, David A. Lake, *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, London-New York: Routledge, 2000, s.11.

Bu bölümde öncelikle Ekonomi Politik kavramının tarihsel süreçte ortaya çıkışı üzerinde durulmuş; ardından UEP'in bir teori olarak uluslararası ilişkiler yazımını etkileme süreci ve buna katkı sunan teorisyenlerin görüşlerine yer verilmiştir. Susan Strange, Benjamin J. Cohen, Robert Keohane, Joseph Nye, Robert Gilpin, Robert Cox, Immanuel Wallerstein gibi uluslararası ilişkiler alanını etkileyen çalışmalar yapan düşünürlerin Ekonomi Politik yaklaşımları, UEP'in uluslararası ilişkiler teorileri arasında farklı bir kimlik kazanmasının yolunu açmıştır. Strange'in kaleme aldığı "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect" (Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler: Karşılıklı İhmal Vakası)⁶ adlı makalesi UEP disiplini açısından büyük önem arz etmektedir. "Strange, uluslararası ekonomik ve siyasi sistemin kapsamlı bir dönüşümden geçtiğini öne sürmüş, uluslararası ilişkiler uzmanlarının ekonomik dinamikleri yeterince dikkate almadığını, ekonomistlerin ise uluslararası ekonominin adeta siyasetten arındırılmış bir ortamda faaliyet gösterdiğini varsayarak en baştan hatalı davrandığının altını çizmiştir."⁷ Ekonomi Politik teori alanındaki çalışmalarıyla tanınan Gilpin'e göre, ekonomi ile politika arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak bu iki alanı bir çatı altında birleştiren disiplin, Ekonomi Politik yaklaşımdır.

Yine teorik çerçevenin analiz edildiği birinci bölüm altında UEP teorilerinin farklı yaklaşımları değerlendirilerek, araştırma konusunun hangi yaklaşım bağlamında tartışılacağı ortaya konmuştur. Bu noktada Gilpin'in sınıflandırması dikkate alınmıştır. Robert Gilpin'in yaptığı sınıflandırma, UEP düşünürleri arasında da genel olarak kabul görmektedir. Gilpin "The Political Economy of International Relations" (Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikliği) adlı kitabında üçlü bir sınıflandırma önermiştir: Liberalizm, Ulusalçılık/Realizm ve Marksizm.⁸ Bu bağlamda araştırma konusunun analizinde en elverişli UEP paradigmasının seçimi ve diğer paradigmaların neden tercih edilmediği gerekçeleriyle detaylı olarak açıklanmıştır. Rus dış politikasının yeni yöneliminde Putin'in realist ve pragmatist bakışı dikkate alındığında, Rusya-Sırbistan ilişkilerinin enerji boyutunu değerlendirirken, en uygun paradigmanın realist UEP

⁶ Susan Strange, "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect, International Affairs", *Royal Institute of International Affairs*, vol. 46, no. 2, 1970, pp. 304-315.

⁷ Ziya Öniş, Mustafa Kutlay, "Uluslararası Politik Ekonomi", *Uluslararası İlişkiler'e Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed., Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 308.

⁸ Bkz. Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikliği*, çev. Murat Duran, Ankara: Kripto Basın Yayın, 2012.

yaklaşımları olacağı düşünülmüştür. Bu paradigma çerçevesinde de Gilpin'in "Devlet Merkezli Realizm" (State Centric Realism)⁹ yaklaşımının çalışmaya ışık tutacak elverişli bir model sunduğu değerlendirilmektedir. Uluslararası Ekonomi Politikinin gidişatı hakkında yapılan birçok çalışmada, uluslararası organizasyonların ve hükümet dışı oluşumların uluslararası ilişkilerde devletin belirleyiciliğinin yerine geçtiği iddia edilmiştir. Gilpin'in ifadesiyle bazı yazarlar çalışmalarında "Devletin Geri Çekilmesi - The Retreat of the State", "Coğrafyanın Sonu - The End of Geography", "Egemenliğin Sonu - The End of Sovereignty"¹⁰ gibi "dramatik" başlıklar seçerek bu iddialarını ispatlamaya çalışmışlardır. Tüm bu iddialara ve küreselleşmenin devletler üzerinde etkilerine rağmen Gilpin, yaşadığımız yerin hâlâ devlet egemen (state-dominated) bir dünya olduğunu vurgulamıştır.¹¹

Çalışmanın ikinci bölümünde enerji faktörünün Putin dönemi Rus dış politikasına etkisi analiz edilmiştir. Putin yönetimi öncelikle etkin bir dış politika için güçlü ulusal ekonomi hedefi ile yola çıkmıştır. Bunun için ulusal gücün Kremlin'de toplanması sağlanmış ve Rusya'da siyasi istikrar tesis edilmiştir. Siyasi istikrar ile beraber gelen ekonomik toparlanmada enerji faktörü çok kritik bir rol oynamıştır. Dış politikada Rusya'nın kullandığı en önemli avantaj ve kartlardan biri, enerji olmuştur. Sahip olduğu geniş ekonomik kaynakları farklı bir anlayış çerçevesinde değerlendiren Rusya, enerjiyi önemli bir politik kaldıraç olarak değerlendirmiş ve dünya siyasetinde etkinliğini arttırmak adına bu avantajını kullanmıştır. Sahip olduğu geniş enerji rezervleri, bir enerji tedarikçisi ülke olmasının yolunu açarak Rusya'nın küresel enerji güvenliği için önemli bir aktör olmasını sağlamıştır.

Putin dış politikada enerji kartını etkin bir şekilde kullanmanın yolunu, dev enerji şirketlerini devletleştirerek açmıştır. Bu bölümde Yeltsin döneminde oligarkların hakimiyetine giren enerji sektörünün nasıl devlet kontrolüne alındığı ve bu şirketlerin Rus dış politikasına eklenmesi üzerinde durulmuştur. Bu enerji şirketlerinin başında

⁹ Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, New Jersey: Princeton University Press, 2001, s. 15.

¹⁰ Bkz. Richard O'Brien, *Global Financial Integration: The End of Geography*, London: Pinter Publishers, 1992.; Walter B. Wriston, *The Twilight of Sovereignty: How the Information Revolution Is Transforming Our World*, New York: Scribner's, 1992; Joseph A. Camilleri, Jim Falk, *End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Brookfield, Vt.: Elgar, 1992.; Susan Strange, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, New York: Cambridge University Press, 1996.

¹¹ Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, ss. 362, 363.

araştırma konusunun ana aktörü olan Gazprom bulunmaktadır. Tam adı “Kamu Anonim Şirketi Gazprom” olan şirket kısaca Gazprom olarak ifade edilmektedir. Dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerini elinde tutan Gazprom’un bu alandaki küresel payı %17’dir. Rusya özelinde ise gaz rezervlerinin %72’sini elinde bulundurmaktadır. Devlet mülkiyetindeki en büyük enerji şirketlerinden biri olan Gazprom, gerek büyüklüğü ve gerek enerji piyasasındaki hakimiyeti ile Rusya’nın hem iç siyasetinde hem dış ilişkilerinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Putin iktidarı ile birlikte Gazprom tamamen Kremlin’in politik bir aktörü olarak hareket etmeye başlamıştır. Bu süreçte Gazprom’un misyonu Rusya’nın politik çıkarlarını ve Putin’in dış politikasını takip etmek olmuştur. Rus dış politikasında enerji faktörünün analiz edildiği bu bölümde Gazprom stratejilerinin Rus dış politikası başlığı altında; Gazprom’un Avrupa ülkeleri, Eski Sovyetler Birliği ülkeleri, Balkan ülkeleri vb. ile ilişkileri masaya yatırılmıştır. Gazprom şirketinin bir dış politika silahı olarak doğalgazı nasıl kullandığı, boru hatları diplomasisi gibi hususlar analiz edilmiştir. İkinci bölüm özelinde çalışmada amaçlanan, Rus dış politikasında enerjinin nasıl araçsallaştırıldığı ve bu stratejide Gazprom’un rolünün ne olduğu konusunda resmin tamamını görmeye çalışmaktır.

İşyar’ a göre; “Dış politika olgusunun bütünü, birbirleriyle bağlantılı sayısız dış politika olaylarından oluşur. Dolayısıyla bu bütünlüğü analiz etmek, pratikte mümkün değildir. Bu karmaşa karşısında, analizci dış politikayı bir ya da birkaç olaya indirgeyerek analizler yapar; yani ‘Case Study’ yöntemini kullanır.”¹² Bu bağlamda, üçüncü bölümde Rusya-Sırbistan ilişkileri Gazprom örneği çerçevesinde tartışılmıştır. Bölüm başında Rusya-Sırbistan ilişkilerinin tarihsel arka planı üzerinde durularak Sırbistan’ın Rusya için önemi anlatılmıştır. Rusya, Balkanlar bölgesindeki stratejik çıkarları gereği bölgedeki etnokültürel bağları tarih boyunca bir manivela olarak kullanmıştır. Rus dış politikasının tarihsel süreçte en önemli hedeflerinden biri olan ‘sıcak denizlere inme’ isteği, Balkanlardaki Slav hakları ile bağlarını derinleştirmesini tetiklemiştir. 19. yüzyıldan itibaren Balkanlarda yaşanan karışıklıklara müdahil olan Rusya, bunu Panslavizm siyaseti adı altında sürdürmüştür. Bu bağlamda Sırbistan’ın bölgedeki kilit önemi Rusya için her zaman kıymetli görülmüştür. Bu sebeple Rusya Sırbistan’ı çok sayıda siyasi ve bölgesel gelişmede destekleyen en önemli aktörlerden

¹² Ömer Göksel İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, Bursa: Dora, 2019, s. 47.

birisi olmuştur. Günümüzde ise tarihsel ve dini bağların dışında ekonomik ilişkiler iki ülke arasındaki etkileşimde öne çıkan unsurların arasına eklenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde bir alt başlık olarak Putin döneminde Rusya-Sırbistan ilişkilerini belirleyen dinamikler üzerinde durulmuştur. Kosova Krizi, Karadağ'ın ve Kosova'nın bağımsızlığı, Sırbistan'ın AB üyelik süreci ve NATO ile ilişkileri gibi gelişmeler çerçevesinde iki ülke ilişkileri analiz edilmiştir. Kremlin AB'nin Sırbistan'la yaklaşmasını Sırbistan'ı geleneksel Slav-Ortodoks kardeşliğinden uzaklaştırma çabası olarak okumaktadır. NATO'nun genişlemesi ise Rusya için bir ulusal güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda NATO'ya karşı Rusya, pozisyonunu netleştirmek için Sırbistan ile ilişkilerini "stratejik ortaklık" olarak tanımlamaktadır. İki ülke için de bu stratejik ortaklık tanımı politik, ekonomik ve enerji alanlarında koordinasyonu ifade etmektedir.

Bu bölümün sonunda ise Rusya-Sırbistan ilişkilerini belirleyen önemli bir faktör olan enerji etkisi incelenmiş, Gazprom'un bu çerçevede Sırbistan'da yaptığı yatırımlar ve ortaklıkların iki ülke ilişkileri üzerindeki belirleyiciliği analiz edilmiştir. Gazprom'un Sırp Nafta Endüstriji Sırbistan'ın (NIS) büyük bir bölümünü satın alması, Rusya'nın bölgedeki etkinliği açısından önemlidir. Bu gelişmeyle birlikte Rusya, Hırvatistan, Macaristan, Bulgaristan ve Bosna Hersek'e gaz sağlayan hat üzerinde yeni bir pozisyon kazanmıştır. Gazprom'un önemli yatırımlarından biri olan Banatski Dvor yeraltı gaz depolama tesisi gibi yatırımlar Rusya'nın Sırbistan üzerindeki etkisini artırmıştır. 2014 yılında iptal edilen Güney Akım Projesi, Putin döneminde Sırp enerji devi NIS'in satın alınmasının yanı sıra Rusya'nın Balkanlarda izlediği en temel stratejilerden biri olmuştur. Güney Akım Projesi bağlamında Rusya, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlara aktif bir oyuncu olarak geri dönme isteğindedir. Güney Akım'ın ardından devreye giren Türk Akımı Projesine Sırbistan'ın da dâhil edilmesi ise Rusya'nın gündeminde öncelikli sıradadır. Bu bağlamda Güney Akım'dan Türk Akımı'na boru hatları diplomasisinde değişen dengeler değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümü, ikinci bölümde resmi çizilen Rus dış politikasındaki enerji kartının Gazprom eliyle Sırbistan'la ilişkilerde nasıl kullanıldığı konusunda değerlendirmeler içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

Putin Dönemi Rusya'nın enerji politikaları bağlamında Sırbistan'la ilişkilerinin analiz edileceği bu çalışmada, teorik çerçeve olarak uluslararası ekonomi politik (UEP) yaklaşımlardan istifade edilecektir. Bu bağlamda, bu bölümde ekonomi politik kavramı üzerinde durularak, UEP yaklaşımlarının farklı paradigmaları mercek altına alınacaktır. UEP yaklaşımlarının araştırma konusu ile ilişkisi analiz edilerek, çalışmanın kuramsal çerçevesi çizilecektir.

1. Ekonomi Politik Kavramı

Ekonomi Politik deyimini Fransızca “*economie politique*” den Türkçeye çevrilmiştir. Türkçe literatürde kullanımı politik ekonomi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte ‘Ekonomi Politik’ kavramını kullananların başında Fransız ekonomist Antoine de Montchrestien gelir. Montchrestien 1615 yılında kaleme aldığı “*Traicté de l’oeconomie politique*” adlı eserde ekonomi politik kavramına yer vermiştir. Ancak bundan da önce ekonomi politik deyimine Louis de Mayerne-Turquet'nin *La Monarchie aristodémocratique* adlı çalışmasında rastlanılmıştır. Yazar, bu kavramı egemen devletin, vatandaşları karşısındaki görevleri ve sorumlulukları bağlamında kullanmıştır. 17. yüzyılın başlarında literatürde yerini alan ekonomi politik ifadesinin, günümüzdeki ekonomi bilimini tarif ettiği görülmektedir.¹³

İngiliz literatüründe Sir James Steuart nüfus, ticaret, sanayileşme, para, bankalar, faizler, vergilendirme ve kredi politikaları üzerine yazdığı “*Principles of Political Economy*” isimli kitabında ekonomi politik kavramına yer vermiştir. İlk olarak 1848 yılında basılan eser kısa bir süre içinde 19. Yüzyıl İngiliz ekonomi biliminin adeta “kutsal kitabı” haline gelmiştir.¹⁴ Kıt kaynakların daha verimli

¹³ Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2016, s. 10.

¹⁴ Bkz. John Stuart Mill, *Principles of Political Economy With Some of Their Applications to Social Philosophy Abridged Edition*, ed. Stephen Nathanson, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004.

kullanılması ile ilgili devleti yönetenlerin uygulamaları bağlamında kavramı ele alan İngiliz Ekonomi Politikçilere göre Ekonomi Politik, toplumun refahını sağlayacak politikaların kamu gücü ile uygulanmasıdır. Adam Smith ile birlikte ise bu düşünce değişime uğramaya başlamış ve kavram devletin ekonomik alana müdahalesinin eleştirisi şeklinde kullanılmıştır.¹⁵

Marksist düşüncede de ekonomi politik kavramı çok sık kullanılmaktadır. Karl Marx, çalışmalarıyla bu alanın yapısal açıdan analiz edilmesine öncülük etmiştir.¹⁶ Ekonomi politik kavramı Marksist literatürde politik olayların ardındaki ekonomik nedensellikleri açıklamak için kullanılmaktadır. Marx “Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı”¹⁷ isimli eserinde Ekonomi Politikğin ekonomik ilişkiler alanıyla sınırlandırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Marks’a göre Ekonomi Politik ekonomi ile beraber toplumsal ve siyasal etkileşimleri de kapsamaktadır. Marks’ın temel fikirlerinden yola çıkarak analiz yapan yapısalcılar da Ekonomi Politikğe sınıf mücadelesi çerçevesinden bakmaktadırlar.¹⁸

2. Uluslararası Ekonomi Politik (UEP)

Uluslararası Ekonomi Politik farklı disiplinleri kapsayan bir çalışma alanı olarak en kapsayıcı anlamıyla uluslararası planda devletlerin ve piyasaların karşılıklı etkileşimlerini analiz etmektedir.¹⁹ UEP’nin sosyal bilimler içerisinde, uluslararası ilişkiler teorileri bağlamında özerk bir disiplin olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Ekonomi ve politikanın birbirinden bağımsız olarak analiz edilmesine tepki olarak doğan yaklaşım, kuramsal temelini Realizm ve Liberalizm gibi ana akım teorilerden alması münasebetiyle uluslararası ilişkiler içinde bir alt disiplin olarak değerlendirilmiştir. Ancak Susan Strange, Benjamin J. Cohen, Robert Keohane, Joseph Nye, Robert Gilpin, Robert Cox, Immanuel Wallerstein gibi uluslararası

¹⁵ Ayhan, a.g.e., s. 11.

¹⁶ David N. Balaam, Bradford Dillman, *Uluslararası Ekonomi Politikğe Giriş*, çev. Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları, 2015, s. 125.

¹⁷ Bkz. Karl Marx, *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol yayınları, 1970.

¹⁸ Balaam, Dillman, a.g.e., s. 149.

¹⁹ Frieden, Lake, a.g.e., s.11.

ilişkiler alanını etkileyen çalışmalar yapan düşünürlerin ekonomi politik yaklaşımları, UEP'in özerk bir disiplin olma yolunda ilerlemesinin yolunu açmıştır.²⁰

UEP disiplinin oluşumunda bir önceki paragrafta adı geçen çok sayıda düşünür etkili olmuştur. ABD'li düşünür Gilpin bu listede en üst sıralarda yerini almıştır. Gilpin Ekonomi Politik disiplini tanımlarken, bu disiplinin var olabilmesi için devlet ve piyasaların analize dahil edilmesi gerekliliğinin altını çizmiştir. Devlet olgusunun göz ardı edilerek piyasa aktörlerinin ekonomik faaliyetler üzerinde belirleyici olduğunun kabul edilmesi, Gilpin'e göre sadece ekonomistlerin penceresinden dünyaya bakmaktır. Piyasaların göz ardı edilerek ekonomik kaynakların dağıtımını konusunda devleti yegane aktör olarak kabul etmek ise sadece politik bilimcilerin bakış açısını yansıtmaktır.²¹ Bu noktada uluslararası sistemi daha iyi anlayabilmek için Ekonomi Politik disipline ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Gilpin UEP'i refah ve güç kullanımının uluslararası ilişkilerdeki karşılıklı etkileşimi olarak tanımlamaktadır.²²

Gilpin, Keohane, Nye gibi UEP analistlerinin ABD'de yarattığı etki gibi Susan Strange de İngiltere'de benzer bir etki yaratmıştır. Strange'in bu konuda kaleme aldığı "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect"(Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler: Karşılıklı İhmal Vakası)²³ adlı makalesi UEP disiplini açısından büyük önem arz etmektedir. "Strange, uluslararası ekonomik ve siyasi sistemin kapsamlı bir dönüşümden geçtiğini öne sürmüş, uluslararası ilişkiler uzmanlarının ekonomik dinamikleri yeterinde dikkate almadığını, ekonomistlerin ise uluslararası ekonominin adeta siyasetten arındırılmış bir ortamda faaliyet gösterdiğini varsayarak en baştan hatalı davrandığının altını çizmiştir."²⁴

²⁰ Davut Ateş, Gülizar Samur Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XV, Sayı 1, 2013, s. 65.

²¹ Ayhan, a.g.e., s. 14.

²² Ateş, Gökmen, a.g.e., s. 55.

²³ Susan Strange, "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect, International Affairs", *Royal Institute of International Affairs*, vol. 46, no. 2, 1970, pp. 304-315.

²⁴ Öniş, Kutlay, a.g.e., s. 308.

UEP yaklaşımlarının çizdiği kuramsal çerçeve, dış politika ile ekonomik faaliyetler arasında sistematik bir ilişki olduğudur. Devletler arasındaki ilişkilerin, devletlerin dış politika süreçlerindeki tutumlarının analiz edilebilmesi için ekonomi ve dış politika arasındaki sistematik ilişkinin tanımlanması gerekmektedir. UEP düşünürleri uluslararası ticarete konu olan faaliyetlerin, devletler arasındaki politik ilişkilere nasıl ve hangi ölçüde etki ettiği üzerinde çalışmalar yapmaktadır.²⁵ UEP çalışmaları kapsamına giren konular uluslararası ticaret, çok uluslu şirketler, küresel ekonomik krizler, enerji ve finans gibi meselelerdir.²⁶ Ekonomi ve politika disiplinlerinin kesişme noktasında olan UEP, interdisipliner yaklaşımlarıyla ekonomik güç ve politik güç arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemektedir.²⁷ Balaam ve Dillman'a göre "UEP metodu, karmaşık gerçek dünya sorunlarını daha iyi açıklayabilmek için farklı akademik disiplinlerin analitik unsurlarını bir araya getirme çabası olarak ortaya çıkmıştır".²⁸ Başka bir ifadeyle UEP, bir olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için farklı bakış açılarını bir arada sunmaktadır. UEP'in interdisipliner, esnek ve eklektik yapısı sayesinde küresel sorunları analiz edebilmek için araştırmacılar elverişli bir araca sahip olmaktadır.²⁹

Devletlerin kontrol edemediği bir mecrada ekonomik, teknolojik ve iletişime dair birçok yeni gelişme ortaya çıkmıştır. Bunlarla beraber bu gelişmelerin kültür ve eğitim alanlarında değişimlere sebep olduğu görülmüştür. Tüm bunların bir sonucu olarak uluslararası ilişkileri ekonomi ve politikayı ayrı ayrı değerlendirerek analiz eden teorilerin zayıfladığı ve bunların yerini Ekonomi Politik yaklaşımın almaya başladığı anlaşılmaktadır.³⁰ "UEP disiplini ekonomi biliminden etkilenmiş olmakla birlikte, iktisadın bir alt dalı değildir. Adam Smith ve ardılı olan iktisatçılar, öncelikli olarak ekonomik üretim ilişkileri ve karşılıklı mübadelenin yararları üzerinde dururken, UEP düşünürleri ekonomideki gelişmelerin ve ekonomik ilişkilerin uluslararası alanda zenginliğin dağılımına ve özellikle politik süreçlere

²⁵ Ayhan, a.g.e., s. 12.

²⁶ Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İGÜSBD*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2015, s. 154.

²⁷ Ateş, Gökmen, a.g.e., s. 48.

²⁸ Balaam, Dillman, a.g.e., s. 28.

²⁹ a.g.e., s. 37.

³⁰ Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Vol. 25, No. 3, 1971, s. 332.

nasıl etki ettiğini önemserler. Örneğin IMF ve Dünya Bankası'nın yapısını ve işleyişini inceleyen iktisatçılar, bu kurumların işleyişinde politik ve askeri olarak güçlü devletlerin nasıl bir rol oynadığı üzerinde durmazlar. Diğer bir deyişle iktisatçılar (özellikle liberal iktisatçılar), piyasaların kendi kendine işleyen bir düzene sahip olduğunu varsayarken, Uluslararası Ekonomi Politikçiler uluslararası ekonomik ilişkiler ile ulusal devletin gücü, değerleri ve politikası arasında tüm toplumsal yapıları etkileyecek bir ilişki olduğunu öne sürmektedirler. İktisatçılar, uluslararası ekonomik kuruluşları ve rejimleri açıklarken, devletin bu rejimlerin ve kurumların oluşturulmasında ve işleyişinde oynadığı rolü göz ardı etmektedirler.”³¹ Ayhan'ın altını çizdiği gibi uluslararası ekonomi politik çalışmaların gayesi, salt iktisadi faaliyetlerin analizi ile açıklanamayan küresel meseleler için yeni bakış açıları sunma çabasıdır.

2. Dünya savaşından sonra yaşanan bir dizi gelişme uluslararası ekonomik sistemin yeniden şekillendirilmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerin başlangıç noktası Bretton Woods Anlaşması'dır. IMF ve Dünya Bankası'nın kurulma kararının da alındığı bu toplantıya birçok ülkeden temsilciler katılmıştır. Küresel ölçekte ekonomik düzeni kurumlar aracılığıyla kontrol etme üzerine kurulu yeni düzen, Bretton Woods Sistemi³² olarak adlandırılmaktadır. Bretton Woods Anlaşması öncesi dönemlerle karşılaştırıldığında, hiçbir dönemde uluslararası ekonomik sistem bu denli bütünleşmiş değildir. IMF ve Dünya Bankası dışında küresel entegrasyonu sağlayan kurumlardan biri olarak Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) da devreye sokulmuştur. 1993 yılına kadar Annecy, Torquay, Geneva, Dillon, Kennedy, Tokyo ve Uruguay turlarıyla süren GATT yapısının yerini 1995 senesinden itibaren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) almıştır. Önce GATT ve sonrasında değişen adıyla DTÖ gümrük ve ticaret kotalarını azaltarak ticaretin liberalleşmesinin önünü açma görevi üstlenmiştir. Ekonomik ilişkiler anlamında

³¹ Ayhan, a.g.e., s. 28.

³² İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1944 yılı Temmuz ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında 44 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen konferans ile dünya ticaretini geliştirici finansal sistem üzerinde görüşmeler sağlanarak anlaşma imzalanmıştır. "Uluslararası Para Anlaşması" ile uluslararası ödemelerde kullanılacak yeni bir sistem geliştirilmiştir. Bretton Woods anlaşması ile Dolar, altına dönüşebilen tek para birimi olarak kabul edilmiş ve 1 ons altın 35 dolar olacak şekilde düzenlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri dış talep olduğunda doları bu tutar karşılığında altına çevirmeyi kabul etmiştir. Diğer ülke birimlerinin değeri de dolar göre belirlenecektir.

küreselleşmenin önündeki engeller kaldırılmıştır.³³ Tüm bahsedilen IMF, Dünya Bankası, GATT (DTÖ) gibi kurumlar ABD'nin Bretton Woods sistemini küresel olarak hakim kılma ve liberal kapitalist sistemi inşa etme aracı olarak kullanılmıştır.

1970'li ve 1980'li yıllara gelindiğinde ise uluslararası ticaret artmış, bununla beraber enerji piyasalarında krizler ortaya çıkmış, devlet dışı aktörler olarak uluslararası şirketler uluslararası ilişkiler üzerinde etkili olmaya başlamış, birçok devlet neo-liberal politikalar izlemeye başlayarak düzensizleştirme/deregülasyon³⁴ ve özelleştirme yolunu seçmiştir. Farklı coğrafyalarda ve farklı şekillerde küresel ekonomik ve siyasi ilişkileri etkileyen gelişmeler sonucunda uluslararası ilişkilerde büyük bir dönüşüm başlamıştır.³⁵ UEP siyasi, iktisadi ve sosyolojik çözümlerinin tek başına açıklayamayacağı uluslararası konu ve sorunları, disiplinlerarası bir bakışla çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda UEP, 1970'lerde eldeki mevcut konu ve sorunlara dair daha açıklayıcı bir bakış geliştirebilmek amacıyla; geleneksel yöntem ve çözümlerini birbirinden ayıran engelleri ortadan kaldırma iradesi olarak ortaya çıkmıştır.

2.1. UEP'de Farklı Yaklaşımlar

Ekonomi ve politika arasındaki etkileşime odaklanan UEP disiplini için bir teorik ve metodolojik yaklaşım tanımlaması yapmak kolay değildir. Ancak yapısı itibariyle eklektik ve kapsayıcı öğeler içermesi sebebiyle, farklı teorik ve metodolojik yaklaşımları kendi çatısı altında topladığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle UEP disiplini çerçevesinde analiz yapan yaklaşımları sınıflandırmaya tabi tutmak da zorlaşmaktadır. Bununla birlikte Robert Gilpin'in yaptığı sınıflandırma,

³³ Mehmet Doğan Üçok, *2000 Sonrası Dönemde ABD Ve RF'nin Gürcistan'a Yönelik Enerji Politikalarının Ekonomi-Politik Kuram Çerçevesinde Analizi*, (Doktora Tezi), İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012, s. 17.

³⁴ **Deregülasyon:** Devletin merkezi ya da yerel kurumu tarafından kullanılan bir yetkinin, özel sektöre ya da "sivil toplum kuruluşu"na ya da gönüllü örgüte devredilmesi ya da devletin tekellerinin devletin elinden alınıp özel sektöre devri. Buna örnek olarak verilecek uygulamalar vardır. Örneğin fiyatlandırmayı devletin yaptığı sektörlerden devletin elini çekmesi, bu yetkiyi ya piyasaya ya da alandaki "sivil toplum kuruluşu"na, meslek odasına devretmesi. Bir başka şekliyle, devlet tekeliyle yapılan bir hizmetin, özel sektöre de olanak sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi.

³⁵ Üçok, a.g.e., ss. 17-18

UEP düşünürleri arasında da genel olarak kabul gören sınıflandırmadır. Gilpin “The Political Economy of International Relations” (Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası) adlı kitabında üçlü bir sınıflandırma önermiştir: Liberalizm, Ulusalcılık/Realizm ve Marksizm.³⁶

UEP alanındaki kuramsal analizlerde farklı düşünürler farklı isimlerle bu sınıflandırmadan bahsetmişlerdir. Realist, Liberal ve Marksist yaklaşımlar aynı bilimsel pozitivist ontolojiye sahip olsalar da, üç farklı analitik görüş sunmuşlardır. Daha güncel bir sınıflandırmayı ise şu şekilde yapmak mümkündür; ilk olarak, korumacılığı önceleyen, ekonomik olanı siyasetin aracı olarak gören, devlet müdahalesini benimseyen ve devleti merkeze alan neo-realizm; ikincisi, piyasa merkezli bakış açısını UEP’ye uygulayan, siyaseti ekonominin bir aracı olarak gören ve ekonominin bağımsızlığını öne alan neo-liberalizm, son olarak da siyaset ve ekonominin birbirlerine bağımlı olduğundan hareket ederek yapısal analize girişen ve ekonominin etkinliği üzerinde duran neo-Marksizmdir.³⁷

Ayhan’a göre; “Realist gelenekten gelen ve devlet merkezli bir yaklaşımı benimseyen R. Gilpin gibi yazarlar ekonomi politika etkileşiminde devleti temel belirleyici olarak analizlerinin merkezine yerleştirmekteydiler. Keohane ve Nye gibi liberal bakışlı yazarlar ise karşılıklı bağımlılık çerçevesinde devletin merkezi konumunu tartışmaya açmışlardır. Marksist gelenekten etkilenen Ekonomi Politikçiler ise, uluslararası ekonomik düzeni ve ilişkileri Marksist veya Yapısalcı/Radikal/Globalist literatür çerçevesinde ele almışlardır. Diğer bir deyişle realist gelenek, uluslararası sistemdeki yapısal değişimi devletlerin güç dağılımındaki değişim bağlamında ele almayı tercih ederken, liberaller yapısal değişikliği ekonomik aktörlerin siyasal birimler üzerindeki etkisini artırması bağlamında ele almışlardı. Yapısalcılar ise ekonomi politika etkileşimini bazı devletlerin/sınıfların diğer devletleri/sınıfları sömürmesine yol açacak mekanizmaların kurulması bağlamında incelemişlerdir.”³⁸

³⁶ Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, s. 41.

³⁷ Ateş, Gökmen, a.g.e., s. 56.

³⁸ Ayhan, a.g.e., s. 21.

2.1.1. Liberal Yaklaşım

Eşitlik, rasyonellik, özgürlük ve özel mülkiyet kavramları üzerinde inşa edilen klasik liberal düşünce, devletin gücünün sınırlandırılmasını ve bireysel özgürlük alanlarının genişletilmesini savunur. İngiliz John Locke, İskoç David Hume ve Adam Smith, Fransız Montesquieu, Voltaire, Alman Kant gibi aydınlanma çağı düşünürlerinin temel felsefesi liberalizmdir. Liberalizmin temel ilkeleri dört ana başlık altında sınıflandırılabilir. Birincisi fırsat eşitliğidir ve bu ilkeye göre her birey kaynaklara ve zenginliğe ulaşmada eşit fırsatlara sahip olmalıdır. İkincisi bireyin rasyonelliğidir. Birey doğal gereksinimlerini rasyonel bir şekilde isteme kapasitesine sahiptir. Üçüncüsü bireyin özgürlüğünün genişletilmesi toplumsal politikanın amacı olmalıdır. Bu ilkeye göre iyi bir toplumun en önemli özelliği bireye sunduğu özgürlük alanıdır. Sonuncusu ve en önemli ilkelerden birisi ise özel mülkiyettir. Bireyin amaçlarına ulaşabilmesi ve mutlu olmasının yolu özel mülkiyet haklarının korunmasından geçmektedir.³⁹ Adam Smith'in 'laissez faire' anlayışıyla şekillendirdiği liberal anlayışında da yine bireye verilen önem öne çıkmaktadır. Çıkarların uyumu ilkesi çerçevesinde konuya bakan Adam Smith bireyin kendisi için çalışmasının toplumun da faydasına olduğunu iddia etmiş ve kamu yararını düşünerek hareket etmenin bir anlam ifade etmediğini vurgulamıştır. Bu anlayışa göre toplumsal fayda "görünmez el" tarafından tesis edilmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda klasik liberalizm devletin müdahalesi yerine serbest ticaret ilkelerini benimsemektedir.

Klasik liberalizmin tezlerinin itibarsızlaştığı dönemde ise İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes ortaya çıkmış ve liberalizme yeni bir yön vermiştir. Bu dönem 1. Dünya Savaşı'nın ardından tüm küresel sistemi sarsan Büyük Bunalım sürecidir. Keynes'in 1936 yılında yayınlamış olduğu "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi"⁴¹ adlı kitabı klâsik iktisadın önermelerine karşı çıkmıştır. 1970'li

³⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2013, s. 293.

⁴⁰ a.g.e., ss. 298-299.

⁴¹ Bkz. John Maynard Keynes, *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.

yıllara kadar Keynesyen yaklaşımlar tüm dünyada rağbet görmüştür. Bu yaklaşımların rağbet görmemeye başladığı 70'lerden sonra ise Friedman ve Hayek gibi ekonomistlerin etkisi artmaya başlamıştır. Neoliberaler olarak ifade edilen ekonomistler, devletin gücünün sınırlandırılması ile özgürlük, zenginlik ve güvenliğin sağlanabileceğini iddia etmişlerdir.⁴²

2.1.1.1. Karşılıklı Bağımlılık Olgusu

Liberal Ekonomi Politikçilere göre uluslararası ilişkiler artık sadece devletler arasında gerçekleşen ilişkiler bütünü olmaktan çıkmıştır. Uluslararası politika, ekonomik ilişkilerden gün geçtikçe daha fazla etkilenmektedir. Liberal yaklaşım bu noktada devletler arasındaki sınırların da öneminin azaldığını ve iç politika ile dış politika arasında ayırım yapmanın zorlaştığını iddia etmektedir.⁴³ Bu bağlamda Liberal Ekonomi Politik yaklaşım içinde öne çıkan temel kavramlardan birisi karşılıklı bağımlılık olgusudur. Keohane ve Nye, uluslararası politikada askeri ve güvenlik konuları dışında yeni gündemlerin oluştuğuna ve ekonomik ilişkiler başta olmak üzere askeri/güvenlik meseleleri dışında uluslararası politikayı şekillendiren yeni gündemlerin olduğuna dikkat çekmişlerdir. Keohane ve Nye bu anlamda karşılıklı bağımlılık fikrinin öncülleri olmuşlardır. Gürkaynak ve Yalçiner'e göre, "Bu gelişmenin iletişim kanallarının sayısındaki artış ile doğrudan bağlantılı olduğunu savunan Keohane ve Nye, sürecin devletleri uluslararası örgütlenmeler aracılığıyla işbirliği ve dayanışma içerisinde hareket etmeye yönelttiği görüşündedirler. Bu doğrultudaki bakış açısı, 1970'lerden itibaren vites yükselten Avrupa entegrasyonu çabalarının analizinde de açıklayıcı olabilmektedir. Bu çapta bir entegrasyon hareketinin gerçekleşmesi ve bir birliğin oluşturulmasına zemin hazırlayan faktörler bir yana bırakılırsa, uluslararası sistemin yapısına dayanan faktörlerin başında küreselleşme süreciyle paralellik arz eden karşılıklı bağımlılık

⁴² Ayhan, a.g.e., s. 34.

⁴³ Ayhan, a.g.e., s. 36.

olgusunun geldiği söylenebilir”.⁴⁴ Yine Keohane ve Nye’in üzerinde durduğu bir diğer kavram da Karmaşık Karşılıklı Bağımlılıktır. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık yaklaşımına göre; ulusları birbirine bağlayan farklı kanallar söz konusudur. Devletler arasındaki ilişkileri ilgilendiren konu çeşitliliği artmıştır ve konular arasında bir hiyerarşi yoktur. Keohane ve Nye’a göre karmaşık karşılık bağımlılık devreye girdiğinde uluslararası ilişkilerde çatışmalar önlenmektedir ve askeri güç kullanımına gerek kalmamaktadır.⁴⁵

Gürkaynak ve Yalçiner’e göre; “1970’lerden itibaren yaşanan gelişmeler neticesinde devletlerin dış politika gündemlerini oluşturan konu ve olaylar çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Askeri ve güvenlik temelli konuların dış politika gündeminin tepesinde yer aldığı dönemler ile karşılaştırıldığında, artık uluslararası politikanın alanı çok daha fazla sayıda konuyu kapsar olmuştur. Bu durum, gündem konularını iç ve dış politika meseleleri olarak ayırmayı ve bir hiyerarşi kapsamında ele almayı imkânsız kılmıştır. İletişim kanallarının sayısındaki artış ile doğru orantılı olarak devletlerarasındaki etkileşim düzeyinin de yükselmesi, uluslararası diplomatik meselelerin neredeyse tamamını devletler için gündem başlığı haline getirmiştir.”⁴⁶ Çok uluslu şirketlerin varlığı ve devletlere etkisi sonucunda iç politika ve dış politika arasındaki ayırım da zayıflamaya başlamıştır. Uluslararası İlişkiler deyince klasik anlamda akla gelen devletler arasındaki ilişkinin de niteliği buna bağlı olarak değişim göstermiştir. Devletlerin resmi kurumları aracılığıyla kurdukları bağlantılara ilave olarak, uluslararası şirketlerin de bu bağlantı süreçlerine eklenmesi ile devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık seviyesi yükselmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Muharrem Gürkaynak, Serhan Yalçiner, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, 2009, s. 77.

⁴⁵ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, “Realism and Complex Interdependence”, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Glenview: Pearson Education Inc., 1989, s. 50.

⁴⁶ Gürkaynak, Yalçiner, a.g.e., s. 79.

⁴⁷ Kal J. Holsti, “A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependence”, *International Organization*, Cilt 32, No 2, 1978, s. 521.

2.1.1.2. 1970 Sonrası Neoliberalizmin Yükselişi

Uluslararası petrol şokları ve borç krizleri gibi ekonomi-politik sistemi derinden etkileyen gelişmeler, 1970’li yıllarda Keynesyen yaklaşımların sorgulanmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, neoliberal anlayışın yaşanan problemlere çözüm üretebileceği fikri oluşmaya başlamıştır. Devlet müdahalesini benimseyen Keynesyen yaklaşımlar yerine, neoliberal görüşlerin tercih edildiği görülmüştür. Uluslararası Ekonomi Politik çalışmalarında da neoliberal yaklaşımlar öne çıkmaya başlamıştır.

Marksist Ekonomi Politikçilerden olan Duménil ve Lévy’ye göre; bir ekonomi politik doktrin olarak Neoliberalizm 1990’lardan sonra uluslararası sistemde hızla yayılarak küreselleşmiştir. Neoliberal ekonomi politikalarının, ana akım iktisat politikasına dönüşmesi çok sayıda faktöre bağlı olarak gelişmiştir. ABD’de Reagan’ın 1980 yılında iktidara gelmesi, neoliberal politikaların uygulama alanı bulmasını sağlamıştır. Yine İngiltere’de Thatcher’ın 1979’da yönetimi ele alması benzer bir etki yaratmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılması ise bu süreci etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu sayede neoliberal politikaların karşısında alternatif bir paradigmanın kalmadığı algısı oluşmuştur. Washington Uzlaşısı (Washington Consensus)⁴⁸ olarak kavramsallaştırılan neoliberal politikalar, tüm dünya ülkelerinin kalkınmaları için tek bir reçete olarak sunulmaya başlamıştır. 1990’lı yıllarda başlayan neoliberal ekonomik akımın, tüm dünyayı etkilediği söylenebilir.⁴⁹

⁴⁸ Washington Uzlaşısı kavramını ilk olarak 1989’da John Williamson kullanmıştır. Ardından 1990 yılındaki çalışmasında Williamson; Washington Uzlaşısı bağlamında, Latin Amerika ülkelerine 10 madde ile kalkınma modeli önerisinde bulunmuştur. Washington Uzlaşısı kavramı; merkezi Washington’da bulunan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve ABD Hazine Bakanlığı’nın, tüm ülkelere tavsiye ettikleri liberal ekonomi politikalarını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jhon Williamson, “What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?”, *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, 2000, pp. 251–264.; John Williamson, “The Strange History of The Washington Consensus”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 27:2, 2004, pp. 195-206.; John Williamson, “A Short History of the Washington Consensus”, *Law and Business Review of the Americas*, Volume 15, Number 1, 2009, pp. 7-24.

⁴⁹ Gerard Duménil, Dominique Lévy, *Kapitalizmin Marksist İktisadı*, çev. Selin Pelek, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 42-43.

2.1.2. Marksist/Globalist Yaklaşım

Liberalizm ve realizmle birlikte UEP'ye etki eden bir diğer yaklaşım ise Globalizm, Bağımlılık Teorisi, Merkez-Çevre Yaklaşımı, Marksist Teoriler, Dünya Sistemi Yaklaşımı gibi isimlerle de adlandırılan yapısalcı/radikal paradigmadır. Literatürde, Marksizmin, Radikal / Globalist / Eleştirel Teori olarak kullanıldığı görülmektedir. Farklı kategorizasyonları, Arı şu şekilde açıklamaktadır: “Hemen hepsinin aynı şeyi farklı şekilde kavramlaştırdıkları dikkat çekmektedir”. Marksizmin “Globalizm” olarak ifade edilmesinin nedenini ise Arı, şu şekilde ifade etmektedir: “Genellikle Marksist yazarların ilgilendiği bir konu olmasına rağmen soruna Marksist olmayan yazarlar da ilgi duyduğundan bu teorik yaklaşım ‘Marksizm’ yerine genellikle ‘globalizm’ kavramıyla ifade edilmektedir... Doğrudan doğruya Marksist ya da neo-Marksist olarak nitelenmeseler de Marx’ın görüşlerinden etkilenmiş yazarlardan sayılan Wallerstein, Galtung ve Modelski globalist teorinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuş yazarlar arasında bulunmaktadır”.⁵⁰ Globalist yaklaşımlar ekonomi-politik bir paradigma ile meseleleri analiz etmektedirler. Bu bağlamda politik ve askeri faktörlerden daha fazla ekonomik faktörlere önem verirler.⁵¹

Marksist Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımın temelini oluşturan görüşlerde Marks ve Engels’in izine rastlanılmaktadır. Marksizm’in ekonomik anlatısının özünde bu iki düşünürün payı vardır. Marksisi gelenek, uluslararası ilişkilerde ekonomik etkenlerin belirleyici olduğu görüşünü benimsemektedir. Marksizm kapsamında değerlendirilen emperyalizm teorisi, Lenin ve Bukharin tarafından geliştirilmiştir. İki düşünürün geliştirdiği emperyalizm teorisi, sonrasında bağımlılık teorisyenlerinin de katkısıyla geliştirilmiştir. Bağımlılık teorisyenleri 1960’lı ve 1970’li yıllarda yaptıkları çalışmalarıyla, dünya sistemleri teorisinin oluşmasına katkı sunmuşlardır. Lenin’in gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi açıklayan emperyalizm teorisine dayanan dünya sistemi yaklaşımı, Marksist/Yapısalcı paradigma içinde önemli bir yaklaşımdır. Bu

⁵⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 41.

⁵¹ Ömer Göksel İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, Bursa: Dora, 2019, s. 123.

yaklaşımına göre dünya sistemi hâkim bir merkez/çekirdek ve bütüne entegre olarak işleyen ve etkileşimde bulunan bağımlı bir çevre içermektedir. Liberal yaklaşımlar merkez ve çevre arasındaki ilişkinin karşılıklı yarar üzerinde şekillendiği iddia etmektedirler. Dünya sistemleri teorisine göre ise merkezde sermaye birikimini ve gelişmişliği üreten mekanizmalar, çevrede ekonomik ve siyasi geri kalmışlığı üretmektedir. Bu yaklaşıma göre, ekonomik olarak kalkınması engellenen bağımlı ekonomiler oluşturulmaktadır.

Bu konuda önde gelen düşünürlerden olan Wallerstein dünya sistemi perspektifinden analiz ettiği mevcut devletler sistemini, tarihi süreçte ortaya çıkan imparatorluk düzeninden farklı görmektedir. Wallerstein'e göre mevcut devletlerin oluşturduğu dünya sistemi modeli serbest piyasanın dünya çapında kurumsallaşmasına sebep olmuştur.⁵² Öte yandan dünya sistemleri yaklaşımı gelişmesini sürdürmekle birlikte, yapısalcılığa yönelik kritikleri, eleştirel okulun doğmasına yol açmıştır. Geleneksel teoriler güç ve çıkarı uluslararası ilişkiler alanında siyasal aktörlerin etkileşimindeki sonuçları etkileyen *a posteriori* faktörler olarak görme eğilimindeyken, eleştirel uluslararası ilişkiler teorisyenleri güç ve çıkarı bilgi iddialarının oluşumu ve doğrulanmasında *a priori* faktörler olarak değerlendirmektedirler.⁵³

Marksizm-Leninizm öğretisinde toplumun gelişmesinde ekonomik yasaların önde geldiğini iddia eden Nikitin, insanlar arasında kurulmuş olan toplumsal üretim ilişkilerindeki farklılığın ekonomik yasalarca şekillendirildiğini ifade etmektedir. Ekonomi Politik için önemli olan, toplumun gelişmesi için ekonomik yasalarının bulunmasıdır.⁵⁴ Nikitin'e göre Marksist Ekonomi Politik, az gelişmiş ülke halklarına, geri kalışlarının ve sefaletlerinin gerçek nedenlerini öğretirken; sömürge ve bağımlı ülke halklarının baskı altına alınıp uyutulmasının, emperyalizmin sömürge sisteminden geldiğini gösterir.⁵⁵

⁵² Immanuel Wallerstein, "The Inter-State Structure of the Modern World System", *International Theory: Positivism and Beyond*, ed. Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, pp.87-107.

⁵³ Richard Devetak, "Critical Theory", *Theories of International Relations*, ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, New York: Palgrave Macmillan, 2005, p.141.

⁵⁴ P. Ivaneviç Nikitin, *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, Ankara: Eriş Yayınları, 2006., s. 18.

⁵⁵ a.g.e., s. 23.

2.1.2.1. Bağımlılık Teorileri ve UEP

Marksist yaklaşımlar, UEP teorileri arasında çok önemli bir yerdedir. Dünya politikasındaki tüm gelişmeleri, ekonomik üretim tarzı ile açıklayan Marksist gelenek, diğer yaklaşımlardan farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Marksist-Leninist literatür ekonomik üretim tarzının, ulusal ve uluslararası politikayı belirleyen asli güç olduğunu ileri sürmektedir. Bağımlılık düşünürleri Lenin'in emperyalizm teorisi üzerinde değişiklikler yaparak bu paradigmayı geliştirmişlerdir. Uluslararası ekonomi-politiği merkez çevre, kapitalist dünya sistemi gibi çeşitli yaklaşımlarla ele alan bağımlılık teorisyenleri, uluslararası ticareti sömürü üzerine kurulmuş bir sistem olarak değerlendirmektedirler. Bu bağlamda bağımlılık okulu, uluslararası ticareti ve küresel ekonomik ilişkileri liberallerden farklı bir şekilde ele almaktadırlar.⁵⁶

Bağımlılık paradigması uluslararası sistemdeki eşitsizlikler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ekonomik olarak geri kalmış ve gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilere yönelik yaklaşımlar geliştiren bağımlılık teorisyenleri, bu problemi açıklamak için 'Merkez-Çevre' ve 'Kuzey-Güney' gibi dikotomilere başvurmuşlardır.⁵⁷ Bu sayede uluslararası sistemdeki sömürü düzenine dikkat çekmeye çalışmışlardır. Bağımlılık okuluna göre, az gelişmişliğin asıl nedenini kapitalist sistemin kendisidir ve kapitalist sistem, devletler arasındaki ilişkileri değil, merkez olarak tanımlanan gelişmiş ülkeleri yöneten seçkinleri önemser. Liberaller küresel ekonomi-politik açılarından çok uluslu şirketlere ve benzeri yapılara olumlu bir anlam yüklerken, realistler bunları ikincil aktörler olarak görüp temel aktör olarak devleti kabul etmektedirler. Bağımlılık teorisyenleri ise bu oluşumları, bağımlılık ilişkisinin kurulmasına ve sömürü sisteminin devamına olanak sağlayan araçlar olarak değerlendirmektedirler.⁵⁸

⁵⁶ Ayhan, a.g.e., s. 48.

⁵⁷ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, London-New York: Routledge, 2001, ss.161-163.

⁵⁸ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, New York: Macmillan Publishing Co., 1993, s. 444.

2.1.2.2. Emperyalizm Teorisi

Ayhan'a göre; "Yapısalcı UEP yaklaşımların ortak yanı kapitalist sistemin kendi içerisinde barındırdığı çelişkiler nedeniyle toplumlar ve devletler arasında sömürü ilişkisine yol açtığını ileri sürmesidir. Yapısalcı yazarlara göre, kapitalist sistemin temel özelliği, sistemin ekonomik birikim üzerine kurulu olmasıdır. Bireylerin veya sınıfların çalışması kişisel birikim üzerinedir. Sermaye birikimi üzerine kurulu kapitalist sistemde aşırı üretim, gelir adaletsizlikleri, deniz aşırı pazar ve hammadde arayışları sebebiyle çıkan krizler ve savaşlar kaçınılmaz olarak görülmektedir. Nitekim, Marx ve Engels kapitalist sistemin sürüklendiği krizlerden çıkamayacağını ve bu krizler sonucu çökeceğini öngörmüşlerdi. Ancak Marx ve Engels'in öngörülerinin gerçekleşmemesi üzerine, Lenin ve ardılları kapitalizmin yaşamasını emperyalizm olgusuyla açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre kapitalist merkez ülkeler, kolonileri üzerindeki politik ve askeri denetimlerini kaybetmelerine karşın, eski sömürge yeni bağımsız devlet üzerinde kurulan ekonomik denetim, bu ülkelerin borç alan ve gelişmiş ülkelere ucuz hammadde ve tarım ürünleri sağlayan ülke konumunda kalmalarına yol açmıştır."⁵⁹

Emperyalizm teorisi, Marksist paradigmaya yapılan en önemli katkılardan biri olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası ekonomik etkileşimlere pozitif bir anlam yükeleyen liberallerden farklı olarak, emperyalist teori bu etkileşimlerden kaynaklı meydana gelen eşitsizliklere vurgu yapmaktadır.⁶⁰ Marksist teoriye göre kapitalizmin işleyişinde ortaya çıkacak ve sistemi işlemez hale getirecek çelişkiler sonucunda sanayileşmiş toplumlarda işçi devrimlerinin görüleceği beklenilmekteydi. Ancak Marksizmin bu öngörüsünün gerçekleşmemiş olduğu görülmektedir. Sanayileşmiş toplumlarda devrimin ortaya çıkmamasının nedenini Lenin "Imperialism: The Highest Stage of Capitalism"⁶¹ adlı eserine ortaya koyduğu 'emperyalizm kuramı' ile açıklamıştır. Gilpin de Lenin'in kendi duruşunu

⁵⁹ Ayhan, a.g.e., s. 48.

⁶⁰ Ali Murat Özdemir, "Uluslararası Ekonomi Politığe Marksist Yaklaşımlar", *Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.65.

⁶¹ Bkz. Vladimir İlyich Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, Moscow: Progress Publishers, 1963.

belirlerken Marksizm'i yerel ekonomik bir teoriden kapitalist devletler arasında uluslararası siyasal ilişkiler teorisine dönüştürdüğünü ifade etmiştir.⁶² Başka bir deyişle, Lenin, Marksist teoriyi uluslararasılaştırarak yapısalcı uluslararası ekonomi politikte önemli bir yere sahip olan emperyalizm kuramının temellerini atmıştır.

2.1.3. Realist/Neorealist Yaklaşım

Realist/Neorealist yaklaşım merkantilizm, ekonomik milliyetçilik ve korumacılık gibi kavramlarla da aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu kavramların her biri farklı yaklaşımları ifade etmek için kullanıldığı gibi, birbirleri yerine geçecek şekilde de kullanılmaktadır. Realistler politika ve ekonomi analizlerinde politikayı önceleyen bir yaklaşıma sahiptirler. Bu yaklaşıma göre piyasa devlet çıkarlarına hizmet etmeli ve ekonomi devletin amaçları doğrultusunda yönlendirilmelidir. Burada esas olan devletin gücünün artırılmasıdır. Ekonomik konular da devletin gücünün artırılması konusunda bir araç olarak kullanılmalıdır.

Friedrich List ve Alexander Hamilton realist UEP yaklaşımlarını temsil eden düşünürler olarak öne çıkan isimlerdir. List'e göre, Liberallerin ortaya koyduğu görüşler uluslararası sistemde siyasi istikrar ve barışı sağlama konusunda yetersizdir. Çünkü List, Liberallerin, devletlerin milliyetçi bir rekabet içinde olduğu gerçeğini gözden kaçırdıklarını iddia etmektedir. Hamilton'a göre ise üretim ekonomisinde etkin bir rol oynaması gereken devletin bizatihi kendisidir. Çünkü sanayileşmeye engel olabilecek tecrübesizlik veya sermaye yetersizlikleri gibi sorunlar sadece devlet müdahalesiyle aşılabılır. Yerel ekonominin güçlü olabilmesi için de devletler korumacı politikalara başvurmalıdırlar. Realist UEP yaklaşımlarının temelini, Hamilton ve List'in formüle ettiği ekonomik milliyetçilik bakışı oluşturmaktadır. Bu bakışa göre ekonomik aktiviteler devletin çıkarlarına bağlı olmalıdır. Ekonomik ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılık asimetriktir ve devletler arasındaki çatışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Bu sebeple devletlerin kendine yeterliliği önem

⁶² Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, s.55.

arz etmektedir. Zira gücü elinde bulunduran devletlerin ekonomik sonuçları da elde edebileceği değerlendirilmektedir.⁶³

Merkantilizm de ekonomik milliyetçilik gibi tarihsel süreçte realist UEP yaklaşımlarının temelini oluşturmuştur. Merkantilizm, devletlerin ihracatı teşvik edip ithalatı kısıtlayarak, zenginlik ve güç yaratma amacıyla ticaret fazlası oluşturması gerekliliğini savunmaktadır. UEP açısından piyasa-devlet dengesinde devleti önceleyen merkantilist yaklaşım, güvenliği millî meselelerin merkezine yerleştiren teorik bir perspektiftir. Merkantilistler ve realistler genellikle aynı disiplinler anlayışa sahiptirler. Çünkü hem merkantilistler hem de realistler, devletin ekonomiyi ve piyasayı kontrol altına alarak, gücü elde etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Devletin gücünün tahkim edilmesi ve güvenliğin sağlanması bu iki paradigmada da öne çıkan hedefler arasında sayılmıştır.

Merkantilistlere göre devleti güçlü kılacak olan, sürekli ve sağlam bir gelir elde etme mekanizmasının devamlılığının sağlanmasıdır. Bu bağlamda bu güç kavramı, zenginlik kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Ateş ve Gökmen'e göre; "Hemen hemen tüm merkantilistlerin ileri sürdükleri zenginlik ve güç kavramlarına ilişkin görüşler şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Zenginlik güç demektir ve bu da güvenlik veya saldırı için zorunludur.
- 2) Güç aynı zamanda zenginliğin devamını sağlar.
- 3) Güç ve zenginlik birbirini tamamlar ve ulusal politikanın nihai amaçlarıdır.
- 4) Bu iki kavram arasında, bazı durumlarda örneğin askeri güvenlik için ekonomik fedakârlıkta bulunulsa da, uzun dönemde başarı açısından uyum bulunmaktadır."⁶⁴

Tüm kalkınmış ülkeler genel olarak başlangıçta yeni kurulan sanayilerini korumaya yönelik olarak devletçi ekonomi politikaları (bebek endüstri tezi)⁶⁵

⁶³ Ateş, Gökmen, a.g.e., s. 56.

⁶⁴ Erdem Doğruer, *Merkantilizm, Farklı Merkantilist Anlayış Ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi (Fransa: Jean Baptiste Colbert Ve İngiltere: Sir Josiah Child'ın Görüşleri Temelinde Bir Karşılaştırma)*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 12.

uygulamışlardır. Bu gelişmiş ülkeler korumacı politikaların bir sonucu olarak ulusal ekonomilerini sağlamlaştırmışlardır. Ulusal ekonomilerini güçlendirdikten sonra ise bu ülkeler serbest ticareti savunmaya başlamışlardır. List, gelişmiş ülkelerin bu yaklaşımını, önden giden kişinin duvara tırmandıktan sonra arkadan gelenlerin önünü kesmek için merdiveni itmesine benzetmektedir. Realist yaklaşıma sahip düşünürlerin en önemlilerinden biri olan Gilpin'e göre, her ne kadar çok uluslu şirketlerin ve diğer uluslararası örgütlenmelerin uluslararası politikayı etkiledikleri ve devletlerden bağımsız olarak hareket ettikleri ileri sürülse de, gerçekte var olanın uluslararası ilişkilerin egemen devletler arası ilişkiler tarafından belirlendiğidir.⁶⁶



⁶⁵ Bebek endüstri tezi, mevcut ithalata dayalı bir endüstrinin uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlük elde edeceği varsayımına dayanan tezdur. 18. yüzyılın sonlarına doğru Alexander Hamilton ve Friedrich List tarafından geliştirilmiş, 20. yüzyılda özellikle Latin Amerika ülkeleri tarafından benimsenmiştir.

⁶⁶ Ayhan, a.g.e., ss. 45-46

Tablo 1. UEP'de Farklı Yaklaşımlar

	REALİZM	LIBERALİZM	MARKSİZM
Tarihsel köken	15. yüzyıl	19. yüzyıl	19. yüzyıl
Önde gelen kuramcıları	Hamilton, List, Krasner, Gilpin,	Smith, Ricardo, Kant, Hayek, Keohane	Marx, Lenin, Frank, Cox
Türleri	Merkantilizm, realizm	Serbest ticaret, karşılıklı bağımlılık	Eleştirel teori, bağımlılık ekolü, dünya sistemleri
Analiz düzeyi	Devlet-merkezli (bیلardo topu modeli)	Birey-merkezli	Yapı-merkezli
Analiz birimi	Devlet	Firmalar, devletler, uluslararası örgütler	Sınıf, küresel kapitalizm
'Devlet' tasavvuru	Homojen otonom aktör	Çoğulcu platform	Hâkim sınıfların temsilcisi
Davranışsal dinamikler	Rasyonel bir aktör olarak devlet	Rasyonel bir aktör olarak birey	Toplum-içinde ve toplumlar-arasında sömürü
'Sistem' tasavvuru	Anarşik, çatışmacı	İş birlikçi, karşılıklı bağımlılık	Hiyerarşi, çatışmacı
Küresel ekonomi	Sıfır toplamlı oyun	Pozitif toplamlı oyun	Sıfır toplamlı oyun
Uluslararası örgütler	Çok önemli değil	Küresel iş birliği için oldukça önemli	Merkez ülkelerin çıkarları için önemli

Kaynak: Ziya Öniş, Mustafa Kutlay, "Uluslararası Politik Ekonomi", *Uluslararası İlişkiler'e Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

3. UEP'in Realist Paradigması (Merkantilizm/Ekonomik Milliyetçilik)'nin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Arasındaki Yeri

Siyasi realizm fikri, milattan önce 5. yüzyılda yaşayan Yunan tarihçi Thucydides'e kadar dayandırılmaktadır.⁶⁷ Thucydides, Peloponezya Savaşları adlı çalışmasında; Atina ve Sparta arasındaki savaşları realist bir perspektifle ele almıştır. Realist okulun ilk temsilcisi olarak kabul edilen Thucydides'in ardından Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes gibi düşünce tarihini derinden etkileyen çok sayıda düşünür realizme katkı sunmuştur. E. H. Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Gottfried-Karl Kindermann, Kenneth Thompson, George Kennan, Henry Kissinger, Thomas Schelling, Kenneth Waltz, Hedley Bull, Robert Gilpin, Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, John Mearsheimer, John Lewis Gaddis, John G. Ikenberry, Charles L. Glaser ve Joseph Grieco; Realizmi savunan düşünürler arasında öne çıkan isimler olarak sayılabilir.⁶⁸

Realizme göre devlet uluslararası ilişkilerin temel aktörüdür ve uluslararası politika devletler arasında gerçekleşen bir çatışma/mücadele sürecidir. Devlet içi dinamikleri göz ardı eden realistler bilardo topu modeli⁶⁹ ile açıklanan kapalı bir sistem öngörmektedirler. Buna göre devlet yekpare ve bütüncül bir aktördür. Realist anlayışa göre uluslararası meselelerde bir hiyerarşi mevcuttur, askeri/güvenlik konuları diğerlerinden her zaman önceliklidir ve uluslararası ilişkilerin en temel kavramı 'güç'tür.⁷⁰ Güç, devletlerin çıkar sağlamak ve belirlediği amaçlara ulaşmak için kullanacakları temel unsurdur. Zira, İşyar'ın Singer'dan aktardığına göre; "devletler amaçlarının peşinde koşan organizmalardır."⁷¹ Bu sebeple, realistlere göre güç mücadelesi uluslararası ilişkilerin ana unsurudur.⁷² Analizin merkezine güç

⁶⁷ Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 1.

⁶⁸ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 37.

⁶⁹ Bilardo Topu Modeline göre uluslararası politikayı anlamak için devletlerin iç politikaları ile ilgilenmenin bir faydası yoktur. Bu modelde devlet bir bilardo topu olarak kabul edilir ve dış etkenlerin kendi üzerindeki etkisiyle hareket eder. Uluslararası ilişkileri anlamının yolu devletler arasındaki etkileşimi incelemekten geçer.

⁷⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, ss. 137-138.

⁷¹ İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, s. 28.

⁷² a.g.e, s. 141.

kavramını yerleştiren realist düşünür Morgenthau uluslararası politikanın temel amacını güç arayışı ve güç mücadelesi ile özdeşleştirmektedir. Morgenthau ulusal gücün bir fonksiyonu olarak güç kavramını ele almış ve bir ulusa ait hedeflerin belirlenmesinde karar alıcıları rasyonel aktörler olarak görmüştür.⁷³

Thucydides, Machiavelli, Hobbes, Carr ve Morgenthau gibi realistlerin düşünceleriyle şekillenen klasik realizmin; uluslararası ilişkiler disiplinde, 1930’lu yıllardan başlayarak, davranışsalci eleştirilerden etkilendiği 1960’lı yıllara varıncaya kadar mutlak bir hakimiyeti söz konusu olmuştur.⁷⁴ Ardından Robert Keohane ve Joseph Nye gibi liberal düşünürlerin realizme yönelttiği eleştiriler, realizmin kendisini yeniden formüle etme ihtiyacını doğurmuştur. Realistlerin uluslararası ilişkilerde tek aktörün devlet olduğu tezine karşı geliştirilen eleştirilerde uluslararası ilişkilerin çok aktörlü yapısına ve transnasyonel ilişkilere dikkat çekilmiştir. Keohane ve Nye uluslararası ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılık olgusunun altını çizerek, önemli bir aktör olmaya devam etse de yeni durumun devletin rolünü ve etkinliğini değişime uğrattığını iddia etmiştir. Bu noktada realist cephede öne çıkan isim Kenneth Waltz olmuştur. Waltz, Neorealizm olarak adlandırılan perspektifin kurucusu olarak “Uluslararası Politika Teorisi”⁷⁵ eserinde neoliberal eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır.⁷⁶

Neorealistler ekonominin uluslararası ilişkilerdeki gittikçe artan belirleyiciliğini ve karşılıklı bağımlılık olgusunun realitesini kabul etmekle birlikte, realizmin güç ve devletin ana aktör olması konularındaki perspektifini korumaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte 1980’li yılların sonlarında, küreselleşmenin etkisi ile Realistler de ekonomi-politik analizlerden etkilenmeye başlamıştır.⁷⁷ Bu noktada Robert Gilpin ve Susan Strange gibi realist yaklaşıma sahip isimlerin ortaya

⁷³ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf, 1985, s. 8.

⁷⁴ Aydın, a.g.e., s. 43.

⁷⁵ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Long Grove, Illinois: Waveland Press, 2010.

⁷⁶ Tayyar Arı, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri- 2*, Dora, Bursa, 2014, s. 45.

⁷⁷ Aydın, a.g.e., s. 49.

koyduğu çalışmalar UEP içinde realist paradigmanın şekillenmesine katkı sunmuşlardır.⁷⁸

Gilpin, klasik realizmin devlet dışı aktörler ve ekonominin belirleyiciliği ile ilgili görüşlerinden farklı olarak birtakım yeni argümanlar geliştirmiştir. Realizmin temelde savunduğu devlet fikrine bağlı kalmakla birlikte Gilpin, devletin yegane önemli aktör olduğu fikrine katılmamaktadır. Uluslararası politikanın şekillenmesinde Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Birliği Komisyonu gibi çok sayıda aktör etkili olabilmektedir. Bununla birlikte Gilpin’i bu noktada liberal UEP görüşlerinden ayıran şey, devletin uluslararası ekonomik ilişkilerde birincil aktör olduğu fikridir. Tüm diğer aktörlerin önemi bir vakia olsa da, ulusal hükümetler siyasi konularda olduğu gibi ekonomik konularda da hâlâ birincil karar verici konumunu korumaktadırlar. Örneğin Avrupa Birliği gibi entegrasyon düzeyi oldukça yüksek bir oluşum içinde Almanya, Fransa ve İngiltere gibi büyük oyuncular merkezi pozisyonlarını korumuşlardır. Gilpin’in bu noktada öngörüsü şu şekildedir; “Avrupa Birliği’nin geleceği nasıl şekillenirse şekillensin, ulusal hükümetler bu yapı içerisinde önemli aktörler olmaya devam edeceklerdir.”⁷⁹ Son yıllarda Almanya’nın Avrupa Birliği içindeki pozisyonu ve İngiltere’nin Brexit kararı gibi gelişmeler göz önüne alındığında Gilpin’in 2001 yılındaki öngörülerinin oldukça dikkat çekici olduğu görülecektir.

1970’li ve 1980’li yıllarda tedrici olarak uluslararası ilişkiler teorileri arasında kavramsal bakımdan yerini almaya başlayan realist UEP paradigmasının, tarihsel olarak merkantilizm veya ekonomik milliyetçilik olarak anıldığı önceki bölümde ifade edilmişti. Merkantilist ve ekonomik milliyetçi görüşlerin, devlet mekanizmasının ekonomik faaliyetlerle ilişkisi üzerine tezlerini değerlendirdikten sonra günümüz realist yaklaşımlarına dönmek faydalı olacaktır.

⁷⁸ bkz. Robert Gilpin, Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, New Jersey: Princeton University Press, 2001.; Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, çev. Murat Duran, Ankara: Kripto Basın Yayın, 2012.; Susan Strange, “International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect, International Affairs”, *Royal Institute of International Affairs*, vol. 46, no. 2, 1970, pp. 304-315.

⁷⁹ Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, s. 18.

3.1. Merkantilist Yaklaşım

“Batı Avrupa ülkelerinde Ortaçağın sonuyla Sanayi Devrimi arasındaki dönem, feodalizmin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşlarıyla anılır. İktisadi açıdan da, kapital birikimini ve piyasa ekonomisi şartlarını hazırlayan ticari kapitalizmin geliştiği çağdır. Merkantilizm, yeni ticari kapitalist sınıfın ideolojisini yansıtan bir "politik iktisat sistemi" olarak, aşağı yukarı üç yüzyıl ulusal devletlerin iktisat politikası ilkelerini belirlemiştir. "Politik iktisat" deyimini de, ilk defa merkantilistler tarafından kullanılmıştır.”⁸⁰ Kazgan’ın belirttiği gibi uzun yıllar devletlerin ekonomi politikalarını belirleyen merkantilist yaklaşım, devlet merkezli UEP teorilerinin teorik kökenlerini oluşturmuştur. Merkantilistlere göre altın ve gümüş gibi değerli madenler gücün kaynağıdır. Bir devletin bu değerli madenleri elinde bulundurması güçlü olmanın temel gereksinimidir. Dış ticaret fazlası güçlü bir devlet olmanın başlıca faktörlerinden biridir. İhracatın artırılıp, ithalatın azaltılması konusundaki merkantilist perspektifin asıl amacı ise devletin zenginleşerek, değerli madenlerini artırma potansiyelinin güçlenmesidir. Merkantilizme göre tüm bu gelişmelerin gerçekleşebilmesi için devlet ana aktör olmalıdır. Buna göre devlet, ülke toprakları üzerindeki sanayi faaliyetlerini düzenlemek, ihracat hacminin artması için önlemler almak, gerek görüldüğünde ise sanayi tesisleri kurarak bunları denetim altında tutmakla görevlidir.⁸¹ Bu dönemde, merkantilizm sadece bir teori olmakla kalmayıp emperyalist yarışa girmiş tüm devletlerin sıkı sıkıya bağlı oldukları bir yönetim anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönetim anlayışı tüm ülkelerde tek düze bir düşünce sistemi olmamış, Avrupa ülkelerinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kazgan bu farklı anlayışları şu şekilde sınıflandırmıştır; “Ülkeye göre değişen bu düşünce dört sınıfta toplanabilir: 1) İngiliz-Hollanda Okulu biraz daha serbest ticarete ve üretime meyletmiş, diğerlerinden daha fazla olmak üzere "tüccarların düşüncesi" ön planda olmuştur. 2) Fransız Okulu (Colbertism) devlet eliyle sanayileşmeyi desteklemiş; sanayileşmek için koruyucu dış ticaret politikasının F. List'ten daha önce eğitici

⁸⁰ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, s. 43.

⁸¹ Cahit Aydemir, Haşimi Güneş, “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5 S.15, 2006, ss. 136-158.

etkisi üzerinde durmuş; daha çok devlet yöneticilerinin fikirlerini yansıtmıştır; 3) Alman Okulu (Kameralistler) devlet maliyesi ve yönetimi konularına önem vermiş; yayınları daha çok devlet danışmanları, kamu teşebbüsü yöneticileri, üniversite hocaları tarafından kaleme alınmıştır; 4) İtalyan-İspanyol Okulu daha ziyade para ile ilgili konular üzerinde durmuş; Katolik özellikleri ağır basan Ortaçağ düşüncesinden pek kurtulamamıştır.”⁸²

3.2. Ekonomik Milliyetçilik Fikri

17. yüzyılla beraber devletlerin ekonomik yaklaşımlarına ve Uluslararası Ekonomi Politiğe damgasını vuran merkantilist düşünürler, ekonomik milliyetçiliğin fikir babaları olarak görülebilir. Bununla birlikte ABD'nin mali sisteminin kurucusu Alexander Hamilton modern milliyetçilik ve ekonomik korumacılık ile ilgili entellektüel yaklaşımları geliştiren düşünürdür. Hamilton ABD Temsilciler Meclisi'ne 1791 yılında sunduğu raporda (İmalat Üzerine Rapor – Report On The Subject Of Manufactures)⁸³ bu yaklaşımlarını Amerikan hükümetine açıklamıştır. Tarım ekonomisi yerine sanayiye öne çıkararak Hamilton, “ithal ikamesi” olarak kavramsallaştırılan kalkınma modelini önermiştir. Bu çabaları ile düşünürün merkantilist yaklaşımı modernize ettiği söylenebilir. Hamilton'un ekonomik milliyetçilik yaklaşımına göre bir milletin maddi zenginliğinin ve refahının yanı sıra, devletin bağımsızlığı ve güvenliği gibi hususlar da imalat zenginliğine bağlıdır.⁸⁴ Amerikan hükümetine sunduğu raporda Hamilton'un temel argümanı, ABD hükümetinin üretim sektörünü teşvik etmesi gerektiği olmuştur. Bu yaklaşım müdahaleci bir bakış açısını yansıtmaktadır. Böylece yeni gelişen sanayi üretimi konusunda yaşanacak sermaye eksikliği gibi handikapların üstesinden gelinecek ve dış kaynaklı rekabet unsurlarına karşı üretim sektörü korunmuş olacaktır. Bu

⁸² Kazgan, a.g.e., s. 46.

⁸³ Alexander Hamilton, “Report on Manufactures”, *The Theoretical Evolution of International Political Economy: A Reader*, ed. George T. Crane, Abla Amawi, New York: Oxford University Press, 1997, pp. 36-47.

⁸⁴ Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*, s. 224.

müdahaleci perspektif ABD devletinin ve ekonomik gelişiminin merkezine yerleşmiştir.⁸⁵

Gilpin'e göre ekonomik milliyetçilik ve korumacılık konusunda en sistematik ekonomik yaklaşım Friedrich List tarafından geliştirilmiştir. Ünlü Alman ekonomisti List 19. yüzyılın ortalarında Almanya'daki baskıcı politik ortamdan kaçarak ABD'ye sığınmış ve çalışmalarına burada devam etmiştir. Hamilton'dan ciddi bir biçimde etkilenen List 1841 yılında yayınladığı Ekonomi Politikin Ulusal Sistemi (National System of Political Economy) isimli eserinde her ulusun sanayi üretiminde bebek endüstrilerini güvenli bir şekilde geliştirmek amacıyla korumacı politikalar takip etmesi gerektiğini iddia etmiştir.⁸⁶ 19. yüzyıl liberal düşüncesine karşı girişilen en ikna edici realist saldırı olarak görülebilecek bu eserinde List, liberalleri ulusal rekabet ve çatışmanın önemini görmezden gelme konusunda eleştirmiştir. List, uluslararası ekonomi konularını kozmopolit ekonomi (cosmopolitical economy) ve ekonomi politik (political economy) olarak ikiye ayırarak analiz etmiştir. Kozmopolit ekonomi, milliyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanları ilgilendiren ekonomik aktivitenin faydaları hakkındaki bilgileri içerir. Ekonomi politik ise bir ulusun refahını ve gücünü nasıl maksimize edeceği ile ilgilidir.⁸⁷ List bu ayrımla geriden gelen realist UEP düşünürleri için, devletin refah ve güç ile kuracağı ilişki konusunda ilham kaynağı olmuştur.

3.3. Realizmin Yeniden Yükselişi ve UEP'ye Etkisi

Realist UEP paradigmasının merkantilizm ve ekonomik milliyetçilik odaklı tarihsel evriminden bahsettikten sonra bir genelleme olarak söylenebilir ki; realist UEP içinde farklı görüşler olsa da, onu diğer teorilerden ayıran bazı temel değer yargıları söz konusudur. Bunlardan birincisi olarak şu söylenebilir: uluslararası sistemin en önemli aktörü devlettir. İkincisi, insan doğası varoluşsal olarak bencil ve

⁸⁵ Roy Smith, Imad El-Anis, Christopher Farrands, *International political economy in the 21st century : contemporary issues and analyses*, Newyork: Routledge, 2011, s. 9.

⁸⁶ Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, ss. 200-201.

⁸⁷ Smith, El-Anis, Farrands, a.g.e., s. 10.

kötüdür. Üçüncüsü, devletler arasındaki ekonomik ilişkiler rekabetçi ve çatışmacı bir şekilde gerçekleşir. Son olarak ise, politik gücün elde edilmesi ile ekonomik zenginlik/refah arasında doğrudan bir ilişki vardır. Basit ifadeyle söylenecek olursa, realist paradigma ekonomik olan karşısında politik olanı öncelemektedir. Buna göre piyasa devletin öncelikleri/çıkarlarına hizmet etmeli, ulusal ekonomi ve dış ekonomik ilişkiler devletin güvenliğine ilişkin hususlarla tutarlılık içinde olmalı, özellikle savunma sanayi ve enerji kaynakları ile ilgili konularda devletler diğer devletlere bağımlı olmaktan kaçınmalıdır.⁸⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD hegemonyasında işleyen küresel ekonomik sistem liberal bir görünüm arz ediyordu. IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi araçlarla küresel ekonomiyi domine eden liberal düşünceler, realist paradigma karşısında göreceli bir üstünlük sağlamışlardı. Bretton Woods sisteminin çöküşü ve 1973 petrol krizi gibi gelişmeler küresel ekonomiyi derinden sarsmıştır. Bu gelişmelerle beraber realist UEP yaklaşımlarının yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir.⁸⁹ Gilpin ve Krasner gibi realist düşünürler ekonomi ve politika arasındaki ilişkinin altını çizmek gerektiğini vurgulamışlardır. Bu noktada liberal eğilimli küreselleşme düşünceleri; küresel ekonomik sistem içinde ekonomik gelişmelerin siyasi gelişmeleri belirlediği, piyasanın devlet üzerinde egemenlik kurduğu gibi iddialarda bulunmuşlardır. Ancak realist UEP düşünürlerine göre bu iddialar çok fazla deterministik ve uluslararası ilişkilerdeki devletin halen devam eden merkezi pozisyonunu küçümseyicidir. Krasner'a göre küreselleşmenin devlet üzerinde hiçbir etkisi olmadığı söylenemez ancak bu gelişmeler yeni değildir ve egemen devletler her zaman uluslararası etkilere açık bir şekilde yönetim sergilemişlerdir.⁹⁰ Birçok çalışmada uluslararası organizasyonların ve hükümet dışı oluşumların uluslararası ilişkilerde devletin belirleyiciliğinin yerine geçtiği iddia edilmiştir. Gilpin'in ifadesiyle bazı yazarlar "Devletin Geri Çekilmesi - The Retreat of the State", "Coğrafyanın Sonu - The End of Geography", "Egemenliğin Sonu -

⁸⁸ a.g.e., s. 8.

⁸⁹ Benjamin J. Cohen, *International Political Economy*, New Jersey: Princeton, 2008, s. 23.

⁹⁰ a.g.e., s. 80.

The End of Sovereignty”⁹¹ gib “dramatik” başlıklar seçerek bu iddialarını gündeme getirmişlerdir. Tüm bu iddialara ve küreselleşmenin devletler üzerinde etkisine rağmen Gilpin’in ısrarla vurguladığı şey şudur: “hâlâ devlet egemen (state-dominated) bir dünya mevcuttur”.⁹²

1970’li ve 1980’li yıllarda bir UEP perspektifi olarak realizmin yeniden yükselişe geçmesini tetikleyen iki önemli faktörden söz edilebilir. Birincisi Soğuk Savaş şartları değişime uğramaya başlamış ve global ekonomideki düzensizlikler birçok realisti, güvenlik konularının (high politics) yanı sıra ekonomik konulara (low politics) da odaklanmaya sevk etmiştir. 1950’ler ve 1960’larda ABD liderliğinde gelişen küresel ekonomik ilişkilerden farklı olarak, 1970’ler ve 1980’lerde meydana gelen petrol şokları, dış borç krizleri ve göreceli olarak ABD hegemonyasının düşüşü gibi faktörler küresel ekonomide istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu gelişmeler Realistlerin ekonomik konuları “alçak politika – low politics” olarak değerlendiren görüşlerini revize etmeye mecbur etmiştir. İkinci faktör olarak ise Realistler Liberal ve Marksist çalışmaları “ekonomistik” (economistic) olarak nitelendiriyorlardı. Daha açıklayıcı bir ifadeyle söyleyecek olursak Liberallerin ve Marksistlerin, ekonominin önemi konusunda mübalağa yaptıkları ve politikanın önemini küçümsedikleri, Realistlerin başlıca eleştirileri arasındaydı. Ancak bir dizi gelişme sonucunda realist çalışmalar için devletin ekonomideki rolü üzerinde kafa yorma ihtiyacı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁹³

4. Teorik Çerçevenin Araştırma Konusu İle İlişkisi

UEP yaklaşımlarının çizdiği kuramsal çerçeve, dış politika ile ekonomik faaliyetler arasında sistematik bir ilişki olduğuna vurgu yapar. Devletler arasındaki

⁹¹ Bkz. Richard O’Brien, *Global Financial Integration: The End of Geography*, London: Pinter Publishers, 1992.; Walter B. Wriston, *The Twilight of Sovereignty: How the Information Revolution Is Transforming Our World*, New York: Scribner’s, 1992; Joseph A. Camilleri, Jim Falk, *End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Brookfield, Vt.: Elgar, 1992.; Susan Strange, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, New York: Cambridge University Press, 1996.

⁹² Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, ss. 362,363.

⁹³ Theodore H. Cohn, *Global political economy*, Glenview: Pearson Education, 2008, s. 61.

ilişkilerin, devletlerin dış politika süreçlerindeki tutumlarının analiz edilebilmesi için ekonomi ve dış politika arasındaki sistematik ilişkinin de tanımlanması elzemdir. UEP'in interdisipliner, esnek ve eklektik yapısı sayesinde küresel sorunları analiz edebilmek için araştırmacılar elverişli bir araca sahip olmaktadır.⁹⁴ UEP'ye has bu esnek ve eklektik yapı, meselelerin analizinde elverişli bir araç olsa da tez konumuz olan Rusya-Sırbistan ilişkilerinin analizi için UEP kapsamındaki paradigmalardan en elverişli olanını seçmek daha doğru bir değerlendirme yolunun kapısını aralayacaktır.

Ekonomi ve politika arasındaki etkileşime odaklanan UEP disiplini için bir teorik ve metodolojik yaklaşım tanımlaması yapmak kolay bir şey değildir. Ancak yapısı itibariyle eklektik ve kapsayıcı öğeler içermesi sebebiyle, farklı teorik ve metodolojik yaklaşımları kendi çatısı altında topladığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle UEP disiplini çerçevesinde analizler yapan yaklaşımları bir sınıflandırmaya tabi tutmak da zorlaşmaktadır. Gilpin'in yaptığı sınıflandırma, UEP düşünürleri arasında da genel olarak kabul gören bir sınıflandırmadır; o da şudur: Liberalizm, Ulusalcılık/Realizm ve Marksizm.⁹⁵ Bu çalışmada tez konumuzu oluşturan iki ülke (Rusya ve Sırbistan) ilişkilerinin enerji boyutunu değerlendirirken, en uygun paradigmanın realist UEP yaklaşımları olacağı düşünülmüştür. Bu paradigma çerçevesinde ise Gilpin'in "Devlet Merkezli Realizm-State Centric Realism" yaklaşımının çalışmaya ışık tutacak elverişlilikte bir model olacağı varsayılmıştır. Rusya'nın Sırbistan'la enerji ilişkilerini incelerken, Gilpin'in devlet merkezli realizm yaklaşımının uygunluğunun sebeplerine geçmeden önce diğer UEP paradigmalarının neden model olarak seçilmediği üzerinde durmak, şüphesiz faydalı olacaktır.

İlk olarak liberal paradigma incelenecek olursa, liberal düşüncenin önde gelen ismi Adam Smith'in "görünmez el" metaforu oldukça açıklayıcıdır. Smith bireyin kendisi için çalışmasının toplumun da faydasına olduğunu iddia etmiş ve kamu yararını düşünerek hareket etmenin bir anlam ifade etmediğini vurgulamıştır.

⁹⁴ Balaam, Dillman, a.g.e., s. 37.

⁹⁵ Bkz. Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, çev. Murat Duran, Ankara: Kripto Basın Yayın, 2012.

Bu anlayışa göre toplumsal fayda “görünmez el” tarafından tesis edilmektedir.⁹⁶ Bu bağlamda liberalizm devletin müdahalesi yerine serbest ticaret ilkelerini benimsemektedir. Bu bağlamda Putin yönetiminin devletçi ve müdahaleci yaklaşımı, liberal paradigmanın Rus dış politikası analizinde elverişli bir metodoloji sunamayacağını göstermektedir. Eşitlik, rasyonellik, özgürlük ve özel mülkiyet kavramları üzerinde inşa edilen klasik liberal düşünce, devletin gücünün sınırlandırılmasını ve bireysel özgürlük alanlarının genişletilmesini savunmaktadır. Rus devletinin gücünün her alanda maksimize edilmesi konusunda kesin bir tavrı olan Putin’in Rusya’sı ise devletin gücünün sınırlandırılması paradigmasının aksi pozisyonunda konumlanmış durumdadır.

Bahsi geçen Liberal paradigmanın öne çıkan söylemlerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Politika ile ekonomi, diğer bir deyişle devlet ile piyasa arasındaki ilişkide belirleyici olan piyasadır.
- Piyasanın dinamikleri ve kuralları kendisine hizmet edecek siyasi yapıların oluşmasını tetiklemektedir.
- Piyasanın görünmez eli tüm meselelere çözüm üretebilecek ve ahenkli bir toplumsal yaşam üretebilecek güce sahiptir.
- Devletin temel fonksiyonu aktörler arasındaki ekonomik ilişkilerin devam etmesini sağlamak ve bu ilişkilerin devamını garanti altına alacak düzenlemeleri tesis etmektir.
- Devlet, piyasanın işleyişine müdahale etmemelidir; çünkü piyasa kendi dinamikleri ile malların optimum fiyatlarının belirlenmesi gibi hususlarda kendi çözümünü kendisi üretebilir.

Liberal paradigmanın bu temel söylemleri de göz önüne alındığında Rusya’nın diğer bir ülke ile kurduğu enerji ilişkisine liberal bir çerçeveden bakmanın çok da doğru sonuçlar ortaya koyamayacağı açıktır. Çalışmanın ana aktörü olan Gazprom kâr amacı güden bir şirkettir ve uluslararası piyasalarda rekabet etmektedir. Bu bağlamda Gazprom’un Sırbistan’la kurduğu ilişkiler

⁹⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, ss. 298-299.

açısından liberal UEP yaklaşımlarından yararlanılabilecek unsurlar bulunsa da Rus devletinin Gazprom yönetimi üzerindeki kesin hâkimiyeti de liberal UEP yaklaşımlarının uygun bir model sunmasının önüne geçmektedir. Devlet müdahalesini önceleyen realist/ulusalcı yaklaşım, ekonomi ve politika arasındaki etkileşimde politik kararların etkinliğine vurgu yaparken, liberal yaklaşım ekonominin bağımsızlığı üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın Sırbistan ile ilişkilerinde Gazprom'un rolünün tartışıldığı bu çalışmada liberal UEP yaklaşımları yerine realist UEP yaklaşımları tercih edilmiştir.

Bir diğer UEP yaklaşımı da Marksist/Yapısalcı Ekonomi Politik paradigmasıdır. Marksist yaklaşımlar ekonomi ile politikanın birbirinden ayrı mecralar olduğu yönündeki anlayışı eleştirerek disiplinlerarası bir perspektif sunmakta ve bu ikisi arasında simbiyotik bir ilişki olduğunu ileri sürmektedirler.⁹⁷ Marksist yaklaşıma göre uluslararası sistemin genel ekonomik ve sınıfsal yapısını hesaba katmak, devletler arasındaki güç dağılımına odaklanan realistlerden farklı bir bakış açısı gerektirmektedir. Marksistlerin düşünsel merkezinde sınıf çatışması ve modern dünya sistemi vardır. Bu bağlamda yapısalcılar ekonomi ve politika arasındaki ilişkiyi, uluslararası politikada bazı devlet/sınıfların diğer devlet/sınıflar aleyhine sürekli zenginleşmesine yol açan bir üretim ilişkisi temelinde analiz etmektedirler.⁹⁸ Rusya ve Sırbistan arasındaki enerji ilişkilerinde ise Marksist yaklaşımlarca açıklanabilecek birinin aleyhine sürekli zenginleşme şeklinde bir sömürü ilişkisinden bahsetmek oldukça zordur. İki ülke ilişkilerindeki bazı hususları analiz ederken kuşkusuz Marksist yaklaşımlardan yararlanılabilir. Ancak Gazprom üzerinden analiz yapılacak bu çalışmada bütüncül bir metodoloji sağlaması açısından realist UEP yaklaşımları daha yerinde bir tercih olacaktır. Her ne kadar bu ilişkide ekonomik anlamda bir alışveriş söz konusu olsa da başta Rusya olmak üzere, Sırbistan için de devlet çıkarlarının ön planda olduğu görülmektedir. Sırbistan'ın NATO ve AB ile kurduğu/kuracağı ilişkiler de hesaba katıldığında Rusya'nın bir sömürü ilişkisine mahal verecek şekilde ilişki tesis etmesi imkan

⁹⁷ Neera Chandhoke, "Marxian Political Economy as Method: How Political is Political Economy?", *Economic and Political Weekly*, Vol. 29, No.5, January 1994, s. 15.

⁹⁸ Fatma Kurt Sarıaslan, *Türkiye-Ortadoğu İlişkilerinin Ekonomi Politikası*, Ankara: Hece Yayınları, 2017, s. 58.

dahilinde gözükmemektedir. Zaten Putin dönemi boyunca iki ülke arasında kurulan ilişkiler incelendiğinde Sırbistan nezdinde böyle bir algının oluşmadığı söylenebilir. Bu bağlamda Rusya'nın Balkanlarda nüfuz alanı kurma çabası ve ekonomik olan ilişkileri politikanın bir aracı olarak değerlendirmesi çalışmanın yönünü realist UEP modellerine çevirmiştir.

Marksist yaklaşımlar içinde önemli bir yer işgal eden Lenin'in emperyalizm teorisi bu noktada önem arz etmektedir. Lenin'in emperyalizm yaklaşımına göre emperyalizm beş temel özellik içermektedir. Birincisi, sermayedeki yoğunlaşmanın bir sonucu olarak tekeller oluşmaya başlayacaktır ve büyük sanayi kartelleri ekonomiyi domine edecektir. İkincisi, sanayi sermayesi ile finans sermayesinin işbirliği sonucunda bir finans oligarşisi oluşacaktır. Üçüncüsü, sermaye ihracı mal ihracından ayrı olarak önem kazanacaktır. Dördüncüsü, bu sermaye yoğunlaşması sonucunda bazı kapitalist tekeller ortaya çıkacaktır. Son olarak ise tüm dünya topraklarının kapitalist güçlerce paylaşımı gerçekleşecektir.⁹⁹ Lenin'in formüle ettiği emperyalizm teorisinde daha ziyade ABD tipi bir emperyalizmin eleştirisi bulunmaktadır. Dünyanın jandarması olma yolunda adımlar atan ve tek kutuplu bir dünya kurgulamayı hayal eden ABD bu çalışmanın analizinde olsaydı kuşkusuz marksist UEP yaklaşımlarına başvurmak kaçınılmaz olacaktı. Ancak Rusya'nın, kendi dış politika doktrinlerinde açıkça ifade ettiği gibi tek kutuplu dünya düzenine olan eleştirisi, Rus dış politikasının analizinde Marksist yaklaşımların pek de açıklayıcı olmayacağını göstermektedir.

Realist yaklaşımlara gelince devlet içi dinamikleri göz ardı eden realistler bilardo topu modeli¹⁰⁰ ile açıklanan kapalı bir sistem öngörmektedirler. Buna göre devlet yekpare ve bütüncül bir aktördür. Realist anlayışa göre uluslararası meselelerde bir hiyerarşi mevcuttur, askeri/güvenlik konuları diğerlerinden her zaman önceliklidir ve uluslararası ilişkilerin en temel kavramı 'güç'tür.¹⁰¹ Güç,

⁹⁹ Vladimir I. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 2009, s.100-101.

¹⁰⁰ Bilardo Topu Modeline göre uluslararası politikayı anlamak için devletlerin iç politikaları ile ilgilenmenin bir faydası yoktur. Bu modelde devlet bir bilardo topu olarak kabul edilir ve dış etkenlerin kendi üzerindeki etkisiyle hareket eder. Uluslararası ilişkileri anlamının yolu devletler arasındaki etkileşimi incelemekten geçer.

¹⁰¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, ss. 137-138.

devletlerin çıkar sağlamak ve belirlediği amaçlara ulaşmak için kullanacakları temel unsurdur. Bu sebeple, realistlere göre güç mücadelesi uluslararası ilişkilerin ana unsurudur.¹⁰² Her ne kadar realist UEP düşünürleri klasik realist anlayışta birtakım revizyonlar yapıp bakış açısında değişiklikler yapsalar da realizmin ontolojisi korunmaktadır ve güç mücadelesi dış politikanın en temel konusudur. Sadece bu çalışma için değil, muhtelif konulardaki Putin dönemi Rus dış politikası analizlerinde realizm/ekonomik milliyetçilik dışında bir teorik çerçeve çizmek oldukça güç görünmektedir.

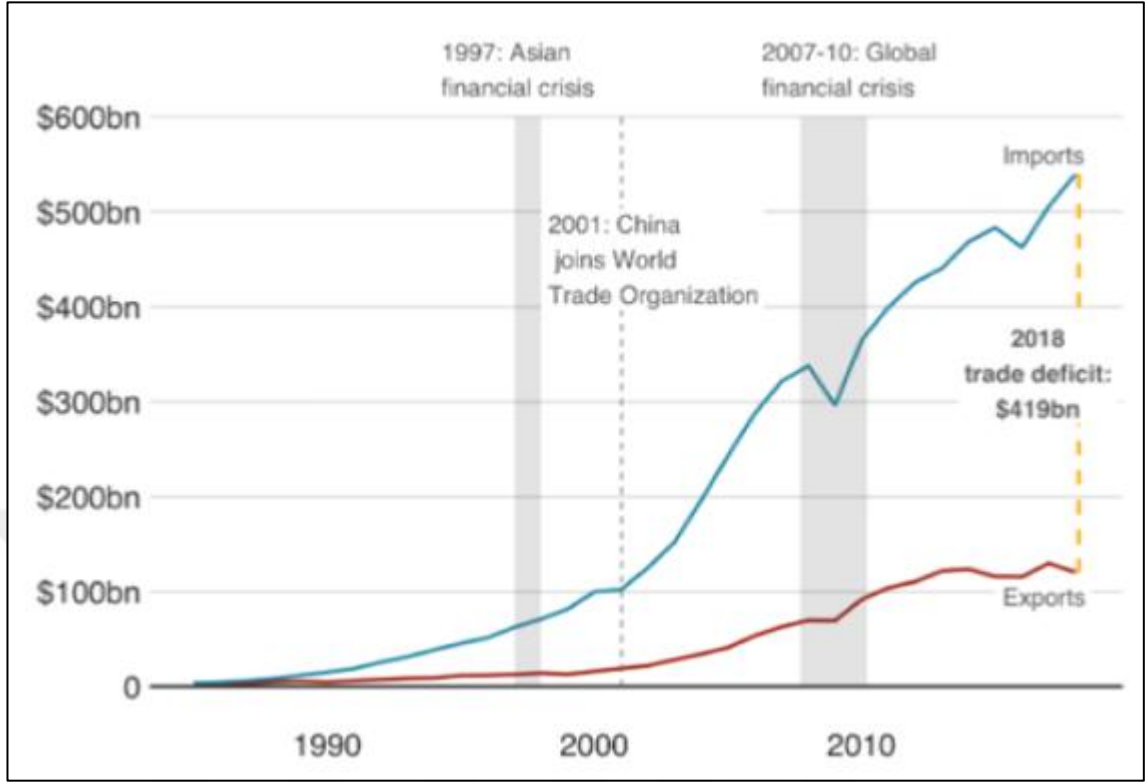
Esasen sadece Rus dış politikası analizlerinde değil 2008 krizi sonrasında tüm dünya devletleri için de benzer bir durum söz konusudur. Donald Trump 2017 yılında ABD başkanlığına aday olduğunda ekonomik milliyetçi bir söylemle Amerikan halkından oy istemiştir. Toplum nezdinde söylemleri belli bir karşılık bulan Trump, 2017 yılında başkanlık koltuğuna oturmuştur. Trump seçim vaadi olarak ortaya koyduğu söylemlerini zaman geçtikçe uygulamaya geçirmeye başlamıştır. Başkanlık koltuğuna oturduktan sonra Trump, 12 ülkenin dahil olduğu Trans Pasifik Ortaklığı(TTP)'ndan ve AB ile müzakere halinde olan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması(TTIP)'ndan tek taraflı olarak çekilmiştir. Bu gibi hamleler dışında Trump liderliğinde ABD son yıllarda birçok ülkeden ithal ettiği çeşitli ürün gruplarında gümrük vergilerini artırarak korumacı politikalarını sürdürmektedir.¹⁰³ Kuşkusuz Trump'ın korumacı politikalarının sebebi özellikle ABD-Çin arasındaki ticaret açığının ABD aleyhine hızla yükselmesidir. Aşağıdaki grafik 1'de görüleceği üzere iki ülke arasındaki ticaret açığı 1985 yılında beri yükselen bir trend sonucunda 400 milyar doların üzerine çıkmıştır.¹⁰⁴ Bu bağlamda liberal kapitalist sistemin ana eksenini oluşturan bir ülkenin başkanı olarak Trump, ABD çıkarlarını gözettiğini söyleyerek korumacı/ekonomik milliyetçi uygulamaları hayata geçirmektedir. Putin ise iktidara geldiği 2000'li yılların başından itibaren benzer bir realist/ekonomik milliyetçi çizgiyi bozmadan devam ettirmektedir.

¹⁰² a.g.e, s. 141.

¹⁰³ Mutlu Yılmaz, Emir Divani, "Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm Ve Dünya Ticaret Örgütünün İşlevsizliği", *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, ss. 10-24.

¹⁰⁴ BBC, *Trade wars, Trump Tariffs and protectionism explained*, 10.05.2019, <https://www.bbc.com/news/world-43512098>, (20.04.2019).

Grafik 1. Yıllara Göre ABD-ÇİN Ticaret Dengesi



Kaynak: BBC, <https://www.bbc.com/news/world-43512098>, (03.01.2019).

Daha önce de ifade edildiği üzere Rusya'nın Sırbistan ile ilişkilerinin enerji özelinde tartışılacağı tez çalışmamızda Liberal ve Marksist UEP yaklaşımlarından ziyade Realist paradigmaya başvurulacaktır. Realist UEP çerçevesinde ise önde gelen isimlerden Gilpin'in devlet merkezli yaklaşımı tezimiz için uygun bir metodolojik bakış açısı sunmaktadır. Gilpin küresel ekonomiyi devlet odaklı realist bir bakış açısıyla analiz etme taraftarıdır. Gilpin küresel ekonomi üzerine yapılan güncel tartışmalardaki genel tutumun aksine ulus-devletin hem iç politikada hem de uluslararası ekonomide hâlâ domine edici bir aktör olduğuna inanmaktadır.¹⁰⁵

Gilpin'e göre realizm zorunlu olarak ulus-devlete ahlaki bir bağlılık değil, felsefi bir düşünce ve analitik bir yaklaşımdır. Bir realistin devletle ilgili tespitleri, bir doktorun hastasında kanseri teşhis etmesine benzemektedir.¹⁰⁶ Gilpin'in ekonomi

¹⁰⁵ Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, s. 4.

¹⁰⁶ a.g.e., s. 15.

politik yorumunun temel varsayımı, devletin çıkarlarının ve politikalarının iktidarı elinde tutan politik elit tarafından belirlendiğidir.¹⁰⁷ “War and Change in World Politics” adlı eserinde Gilpin, bir toplumun ekonomi ve dış politikalarının o toplumun iktidar elitleri tarafından belirlenen ulusal çıkarlarını yansıttığını ifade etmektedir.¹⁰⁸ Putin ve Putin’in politik paradigmalarına sıkı sıkıya bağlı olan iktidar elitleri Gilpin’in varsayımlarındaki çizgide Rus dış politikasını belirlemektedirler.

Putin yönetimindeki Rusya, Gilpin’in realist UEP söylemi içerisinde devlet merkezli realizm (State-centric realism)¹⁰⁹ kavramsallaştırması ile açıklanabilecek iyi örneklerden birisidir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte küresel sisteme entegre olabilme çabası içine giren Rusya birtakım zorluklarla da yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu yönde geliştirilen liberalleşme bağlamındaki düzenlemeler Rus ekonomisinin zora girmesi ile sonuçlanmıştır. Doksanlı yıllarda Yeltsin yönetimince gerçekleştirilen özelleştirmeler sonucunda güçlenen ve “oligarklar” olarak nitelendirilen zenginler, Rus ekonomisinde olduğu gibi Rus siyasetinde de etkili olmaya başlamıştır. Putin ise Rusya’daki bu gidişi tamamen tersine çevirecek önlemler alarak Rusya için yepyeni bir yol çizilmesine öncülük etmiştir. Yeltsin yönetimince özelleştirilen Gazprom ve Rosneft gibi enerji devlerinin oligarklardan alınıp, bu şirketlerin devletleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Bugün gelinen noktada Rusya’da işleyen sistemin yeni bir devlet kapitalizmi olduğunu söylemek mümkündür. Bu sistem içinde Kremlin’in bir şirket ve Putin’in ise bir CEO gibi hareket ettiği görülmektedir.¹¹⁰

Putin liderliğinde Rus ekonomisi ahabap-çavuş kapitalizminden (crony capitalism)¹¹¹, devlet kapitalizmine (state capitalism) evrilmiştir. Bu yeni devlet

¹⁰⁷ a. yer.

¹⁰⁸ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, New York: Cambridge University Press, 1981, ss. 18-19.

¹⁰⁹ Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, s. 15.

¹¹⁰ Orhan Şimşek, “Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi: Küresel Ekonomi-Politik Bir İnceleme”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, ss. 106-144.

¹¹¹ Türk Dil Kurumu sözlüğünde ‘ahbap çavuş ilişkisi’; “Karşılıklı çıkarları gözeterek kurulan yakın ilişki.” olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <http://sozluk.gov.tr/>, (22.08.2019). Siyasi literatürde ‘ahbap çavuş kapitalizmi’ ise iş insanlarının işlerini, siyasal iktidar ve bürokratlarla yakın ilişkilerine dayanarak yürüttükleri sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Ahabap çavuş kapitalizminde ihaleler, teşvikler ve destekler iktidara yakın iş insanlarına bir çıkar karşılığı verilmektedir. Bu sistemde devletin ya da o ülke vatandaşlarının çıkarları gözetilmemektedir. Bkz. Mahfi Eğilmez, *Ekonominin Temelleri (Kavramlar ve Kurumlar)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019, s. 112.

kapitalizmi önceki sistemlerden farklı özellikler barındırmaktadır. İlk olarak finans, enerji, taşımacılık ve medya gibi sektörlerde devlet mülkiyeti artırılmıştır. İkincisi, stratejik enerji ihracatları bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Üçüncüsü, doğal kaynaklardan elde edilen gelirler yapısal reformlar için kullanılmıştır. Dördüncüsü, Forbes Dergisinin 2014 araştırmasına göre Rus milyarderlerin sayısında artış gözlenmiş¹¹² ve 2014 Soçi Olimpiyatları, 2018 Dünya Kupası gibi büyük yatırımların hayata geçirilmesi görevi Başka Putin'e yakın milyardere verilmiştir.¹¹³ Son olarak Putin'in iddialı dış politikası, Avrupa Birliği ve ABD tarafından yaptırımlar uygulanmak suretiyle bir nevi cezalandırılmıştır. Ancak tüm bu yaptırımlara rağmen Rus ekonomisi birçok uzmana göre beklenilenden daha az etkilenmiştir.¹¹⁴

Varol Sevim'in belirttiğine göre; "Vladimir Putin'in ilk sekiz yıllık başkanlık döneminde Rusya'da GSMH 1998-2008 arasında ortalama yüzde 6,94 oranında büyüme kaydetmiştir... Böylesi bir başarının kaydedilmesinin sebebi sadece petrol fiyatlarının yükselmesi değil, doğal gaz fiyatlarının da bununla bağlantılı olarak yükselmesi ve 1998 Ağustos'unda yaşanan devalüasyonun olumlu etkilerinin 2000'lerin ilk on yılında görülmesidir."¹¹⁵ Ekonomik göstergelerin olumlu yönde seyrettiği Putin liderliğinde Rusya'daki siyasetin ve ekonominin dönüşümünde enerji kaynakları başat rol oynamıştır. Bu dönüşüm evresi Rus dış politikasına da sirayet etmiş ve enerji kaynaklarının dış politika yapımında araçsallaştığı görülmüştür.

Putin döneminde hayata geçirilen yeni Rus dış politikası Rusya'nın uluslararası itibarının ve gücünün tahkim edilmesi amacıyla Rus ekonomik kaynaklarının kullanılması perspektifine dayanmaktadır. Bu noktada enerji kaynaklarının stratejik önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Putin oldukça başarılı bir

¹¹² Kerry A. Dolan, Luisa Kroll, "Inside The 2014 Forbes Billionaires List: Facts And Figures", *Forbes*, 03.03.2014, <https://www.forbes.com/sites/luisakroll/2014/03/03/inside-the-2014-forbes-billionaires-list-facts-and-figures/#f391fe158be7>, (20.08.2019).

¹¹³ Simeon Djankov, "Russia's Economy under Putin: From Crony Capitalism to State Capitalism", *Peterson Institute for International Economics*, Washington, 2015, s. 1.

¹¹⁴ a. yer.

¹¹⁵ Tuğçe Varol Sevim, "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 41, 2014, ss. 87-108.

şekilde birçok Avrupa ülkesi başta olmak üzere çok sayıda ülkenin, Rus petrolüne ve gazına bağımlılığını artırmıştır. Her ne kadar liberal düşüncelere sahip olsa da, Keohane oldukça realist bir söylemle bir devletin uluslararası sistemde gücünü artırmak için hammadde kaynakları üzerinde denetim kurması gerekliliğine işaret etmektedir.¹¹⁶ Rusya bu değerli kaynaklardan doğalgaz ve petrole sahip olan bir devlet olarak, politik ajandasını gerçekleştirme konusunda doğalgaz ve petrol ihracatını ekonomik bir kaldıraç olarak kullanmaktadır. Üçok'a göre; "Dış politikanın önemli bir parçası olan enerji politikaları, sadece enerji politikaları (Örneğin, enerji şirketlerinin politikaları, arz talep dengesi gibi) olarak incelendiğinde, dış politikanın enerjiye odaklı hareketleri gözden kaçabilmektedir. Enerji politikaları, ancak Ekonomi Politik kuram ve dış politika modelleri ile birlikte incelendiğinde; konunun uluslararası ekonomik, politik ve askeri uzantıları da ele alınmaktadır ki, bu durum konunun ulusal güvenlik ile olan bağımlı da oluşturup, daha kapsamlı bir şekilde incelenebilmesini sağlamaktadır."¹¹⁷ Realist UEP yaklaşımları, bu noktada Rusya'nın enerji kaynaklarını dış politikada bir araç olarak kullanması konusunun açıklanmasında elverişli bir bakış açısı sunmaktadır.

Rus dış politikasının yeni yöneliminde Rusya'nın enerji faktörleri ile doğru orantılı olarak artan etkinliği, önceki dönemlerde emsali görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. Rusya'nın böyle bir noktaya ulaşması şüphesiz birçok faktörün bir araya gelmesi ile mümkün olmuştur. Birincisi 2000-2008 arası, petrol ve doğalgaz için dünya piyasaları tüm diğer üreticiler gibi Rusya için de oldukça ayrıcalıklı bir dönem olmuştur. 1990'lı yıllardaki ucuz petrol dönemi yıllarının aksine bu dönem hem petrol hem de doğalgaz bakımından çok değerli hale gelmiştir.¹¹⁸ İkincisi, Putin yönetimi ülkenin petrol ve doğalgaz sektörünü kontrol altına almıştır. Bu sektörlerdeki devlet kontrolü, Rusya için devletin amaçlarını gerçekleştirme yolunda potansiyel ekonomik gücünden faydalanma olanağı sağlamıştır. Son olarak da Rusya, sınırları dışındaki petrol ve doğalgaz yatırımlarını artırma konusunda agresif

¹¹⁶ Robert O. Keohane, *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey: Princeton University Press, 1984, s. 32.

¹¹⁷ Üçok, a.g.e., ss. 29-30.

¹¹⁸ Statista, *Average annual OPEC crude oil price from 1960 to 2017 (in U.S. dollars per barrel)*, <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opeccrude-oil-prices-since-1960/>, (30.11.2017).

bir politika izlemeye başlamıştır. Özellikle boru hatları bu agresif politikanın önemli bileşenlerinin başında gelmiştir. Tüm bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde kısaca denilebilir ki; Rusya yeri geldiğinde başka bir devleti cezalandırmak amacıyla ya da bir devlete kazançlı çıkacağı teklifler sunarak üzerinde nüfuz kurabilmek için, petrolünü ve doğalgazını kullanma konusunda elini güçlendirmiş durumdadır.¹¹⁹ Rusya tüm bu enerji politikalarını inşa ederken daha önce de ifade edildiği gibi dev enerji firmalarını devlet kontrolüne almakla işe başlamıştır. Putin yönetimi bu enerji firmalarını; realist UEP yaklaşımlarınca dile getirilen; piyasanın devletin önceliklerine hizmet etmesi, ulusal ekonomi ve dış ekonomik ilişkilerin devletin güvenliğine ilişkin hususlarla tutarlılık içinde olması, savunma sanayi ve enerji kaynaklarının denetimi konusunda devletin ana aktör olması gibi hususlara uygun şekilde kullanmaktadır.

Araştırma konusunun ana aktörü olan Gazprom şirketi dünyanın en büyük şirketleri¹²⁰ arasında gösterilmektedir. 2008 yılında Gazprom'un piyasa değeri bir ara 300 milyar dolar seviyesini aşmıştır. Bu sayede ExxonMobil ve PetroChina'nın ardından dünyanın üçüncü büyük şirketi pozisyonuna ulaşmıştır.¹²¹ Rosneft, Lukoil gibi diğer Rus devlerinin en büyüğü olan Gazprom, muhtelif enerji sektörlerinde faaliyet göstermekle birlikte doğalgaz sektöründe önde gelen küresel bir enerji şirkettir. Şirket, dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerini elinde bulundurmaktadır.¹²² Putin yönetiminin devletleştirdiği ve dış politikada temel araç olarak kullandığı şirketlerin başında Gazprom gelmektedir. Rusya'nın Balkan coğrafyasındaki nüfuz mücadelesinde, Rus devletinin gücünü tahkim eden en önemli unsurlardan biri kuşkusuz Gazprom'dur. Dış politikada enerjiyi bir silah olarak kullanan Rusya için Gazprom'un yatırımları bir çeşit askeri üs görüntüsü ve değeri arz etmektedir.

Balkan ülkeleri ile siyasi, dini/mezhepsel ve kültürel bağları bulunan Rusya için bu bölge, jeostratejik ilgi alanlarının başında gelmektedir. Ayrıca Balkan

¹¹⁹ Randall Newnham, "Oil, carrots, and sticks: Russia's energy resources as a foreign policy tool", *Journal of Eurasian Studies* 2, 2011, ss. 134–143.

¹²⁰ Forbes, *The World's Biggest Public Companies*, <https://www.forbes.com/global2000/list/#country:Russia>, (01.12.2017).

¹²¹ Daniel Yergin, *Enerjinin Geleceği*, çev. Ümit Şensoy, İstanbul: Optimist, 2011, s. 368.

¹²² Gazprom, *About Gazprom*, <http://www.gazprom.com/about/>, (04.12.2017).

coğrafyası Rusya ile Avrupa'yı birbirine bağlamaktadır.¹²³ Sırbistan ise Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasında sosyal, politik ve coğrafik olarak bir kavşak noktasında yer almaktadır. Sırbistan bulunduğu coğrafi konum itibariyle Balkanlarda önemli stratejik bir bağlantı noktasını işgal etmektedir.¹²⁴ Progonati'ye göre; "Günümüzde Rusya-Batı Balkanlar arasında kültürel ilişkileri başarılı olarak niteleyebiliriz. Balkanlar'da Rusya'nın diplomatik stratejisinin odak noktası Sırbistan devletidir. Moskova ile Belgrad arasında 2013 yılında imzalanan "stratejik ortaklık belgesi" Rusya'nın bölgede gittikçe artan etkisinin bir kanıtıdır. Bu ortaklık, uluslararası ilişkileri, ticaret, kültür, teknoloji, bilim, eğitim ve güvenlik politikalarını kapsamaktadır. Rus hükümetinin koordinasyonu çerçevesinde Belgrad, Moskova ile birlikte hareket etmektedir."¹²⁵ Moskova ile Belgrad arasında kurulan bu stratejik ortaklık köprüsünde Putin, enerji kartını da oldukça etkili bir dış politika aracı olarak telakki etmektedir.

Balkan coğrafyasında Rusya'nın nüfuzu, Rus devletinin gücünü etkileyen ve güvenliğini ilgilendiren hususların başında gelmektedir. Bu minvalde Sırbistan Rusya için bölgede bir odak noktası durumundadır. NATO ve AB'nin Sırbistan'la kurduğu ilişkiler Rusya'yı bu sebeple yakından ilgilendirmektedir. AB ile Vize Serbestliği ve Geri Kabul Antlaşmalarını 2007 yılında imzalayan Sırbistan 1 Mart 2012 tarihinde örgüte adaylık statüsü kazanmıştır.¹²⁶ 2006 yılında da Barış İçin Ortaklık Programı kapsamında NATO ile ilişki kuran Sırbistan¹²⁷ kendisini askeri tarafsızlık ilkesine sahip olan bir ülke olarak tanımlamaktadır.¹²⁸ Tarafsızlık ilkesi çerçevesinde Sırbistan, NATO ile kurduğu ilişkiler ve AB'ye üyelik hedefi çerçevesinde farklı taraflarla dengeli ilişkiler kurma eğilimindedir. Rusya ile ilişkiler ise Sırbistan için en özel konulardan birisidir. Rusya, Sırbistan'ın Batı dünyası ile kurduğu ilişkiler konusunda oldukça hassastır. Örneğin Rusya Sırbistan'ın olası bir

¹²³ Erjada Progonati, "Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015, s. 106

¹²⁴ U.S. Department of State, *U.S. Relations With Serbia*, 26.09.2018, <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>, (26.10.2017).

¹²⁵ Progonati, a.g.e., s. 121.

¹²⁶ Mehmet Uğur Ekinci, "Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA*, Ankara, 2014, s. 27.

¹²⁷ Srđan Gligorijević, "Russia, Serbia and NATO", *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 95.

¹²⁸ Paul Keetch, "Choosing Sides in Serbia Neutral or NATO?", *Harvard International Review*, 24.03.2016, <http://hir.harvard.edu/article/?a=12990>, (06.12.2017).

NATO üyeliğini asla kabul etmemekte ve bu konuyu bir ‘kırmızı çizgisi’ olarak değerlendirmektedir.¹²⁹ Zaten NATO’nun genişleme politikası Rusya tarafından başlıbaşına bir ulusal güvenlik sorunsalı olarak algılanmaktadır.¹³⁰ Putin yönetimi Sırbistan ile ilişkilerini bölgede Rus devletinin gücünü tahkim edecek, hem Sırbistan topraklarında hem de Balkan coğrafyasında nüfuzunu artıracak şekilde formülize etmektedir. Bunu yaparken tarihi, dini ve kültürel faktörlere Putin yönetimince enerji kartı da eklenmiştir. Enerji kartını en etkin biçimde kullanan aktör ise şüphesiz Gazprom’dur.

Gazprom’un Sırbistan’da yaptığı yatırımlar, anlaşmalar ve projeler Rusya ve Sırbistan arasında bir bağımlılık ilişkisi tesis etmektedir. Ancak bu bağımlılık ilişkisinin liberal perspektifçe tanımlanan bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi değil, Rusya lehine seyreden bir asimetrik bağımlılık ilişkisi şeklinde olduğu söylenebilir. Bu süreç Putin dönemi öncesinde başlatılmış ve Putin liderliğinde daha da pekiştirilmiştir. Bu ilişkiyi açıklayabilecek en uygun bakış açısının UEP’nin realist paradigması olduğu düşünülmektedir. Rusya devletinin refahını ve gücünü ön plana alan ama aynı zamanda Gazprom aracılığıyla piyasayı da dikkate alarak ekonomi politik bir perspektif sunan bu ilişki biçimi, Putin yönetiminin yeni dış politikasını yansıtmaktadır.

Bu bağlamda Gazprom’un Sırbistan’daki faaliyetlerine özetle bakılacak olursa; Gazprom’un bölgedeki pozisyonunu sağlamlaştırmak için bir Rus-Sırp müşterek teşebbüsü (%50 Gazprom hissesi) olan Yugorosgaz şirketi kurulmuştur. Hükümetler arası anlaşma kapsamında 1996 yılında kurulan bu şirket 2007’den beri Sırbistan’ın doğalgaz satın alımlarını gerçekleştirmektedir. 2012 yılında Rusya ve Sırbistan arasında 2021 yılına kadar sürecek bir gaz tedariki anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre yıllık 5 milyar m³’e kadar gaz teslimi yapılabilir. Bir diğer önemli yatırım 2011 yılında Banatski Dvor yeraltı depolama tesisinin faaliyete geçmesidir. 450 milyon metreküp gaz depolama hacmine sahip olan tesis sadece Sırbistan için değil, Macaristan ve Bosna Hersek için de güvenli gaz tedariki

¹²⁹ Ekinci, a.g.e., ss. 28-29

¹³⁰ Chloe Kay, *Contemporary Russian-Serbian Relations: Interviews with Youth from Political Parties in Belgrade and Vojvodina, (Undergraduate Honors Theses)*, Colorado: University of Colorado Boulder, 2014, s. 12.

anlamına gelmektedir. 2015 yılında Gazprom ve devlet şirketi Srbijagas arasındaki protokole göre ise yeraltı depolama tesisleri, NGV sektörü (Natural Gas for Vehicles), LNG sektörü(Liquefied Natural Gas) hakkında işbirliği imkânlarının değerlendirilmesi kararı alınmıştır.¹³¹

2008 yılında bir devlet şirketi ve tekel olan petrol rafinerisi Naftna Industrija Srbije (NIS)'in hisselerinin %51'inin Gazprom'a devredilmesi, Rusya için çok önemli kazanımlardan bir tanesi olmuştur.¹³² NIS'in özelleştirilmesi sonrasında ülkedeki en büyük hissedar şirket haline gelen Gazprom, Sırbistan'daki enerji faaliyetleri üzerinde kontrol sağlayan en önemli güç olarak ortaya çıkmıştır.¹³³ NIS Sırbistan'da petrol ve doğalgaz tekeli olarak iki petrol rafinerisi ve bir doğalgaz tesisi çalıştırmaktadır. Bununla birlikte Bulgaristan, Romanya ve Bosna-Hersek'te petrol ürünlerinin %80'e yakını Sırp pazarına bağımlı durumdadır.¹³⁴ Gazprom Sırbistan'ın enerji faaliyetleri üzerinde kontrolü sağlayarak aynı zamanda, Rusya için bölgesel bir güç alanı da oluşturmaktadır.

Putin döneminde Sırp enerji devi NIS'in satın alınmasının yanı sıra Rusya'nın Balkanlarda izlediği en temel stratejilerden biri de Güney Akım projesi olmuştur. 2014 yılında iptal edilen Güney Akım projesi vasıtası ile Rusya, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlara aktif bir oyuncu olarak geri dönme isteğini göstermiştir. Karadeniz tabanı geçişli bir boru hattı ile Bulgaristan'a ulaştırılacak olan Rus gazı, buradan da Güney Avrupa ve Balkan ülkelerinin doğalgaz ihtiyacını karşılayacaktı. Rusya'nın amacı halihazırda ana tedarikçisi olduğu ülkelerdeki ihracat miktarını daha da artırmak ve Rus gazına alternatif yaratacak projelerin önünü kesmektir. Güney Akım projesinde Bulgaristan'dan sonra

¹³¹ Gazprom Export Official Website, *Serbia*, <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/serbia/>, (06.12.2017).

¹³² Sputnik, *Serbia approves sale of NIS to Gazprom*, 23.01.2008, <https://sputniknews.com/analysis/2008012397600280/>, (11.12.2017).

¹³³ Republic of Serbia Ministry of Mining and Energy, *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*, Belgrad, 2016, s. 53.

¹³⁴ Progonati, a.g.e., s. 115.

hattın geçeceği ikinci ülke olarak Sırbistan'ın pozisyonu ise oldukça önem arz ediyordu.¹³⁵

¹³⁵ Volkan zdemir, “Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğalgaz Bor Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO-Güney Akım ve Trans_Adriyatik Boru Hattı(TAP) Projeleri rneği”, *Sosyo Ekonomi*, 2014-2, ss. 253-272.

İKİNCİ BÖLÜM: PUTİN DÖNEMİ RUS DIŞ POLİTİKASINDA ENERJİ FAKTÖRÜ

Putin'in 2000 yılında iktidara gelmesinden sonra Rusya'da her alanda yaşanan değişim, Rus dış politikasında da belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Putin yönetimin dış politikada ilk günden itibaren farklı yaklaşımlar içinde olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar dört farklı dönemde değerlendirilebilir. Birincisi, 2000-2001 yılları arasında Rusya'nın her alanda toparlanması amacını içeren ve devletin güçlendirilmesini hedefleyen dönemdir. Bu dönemde Putin'in pragmatizmi öne çıkmıştır. İkincisi, 11 Eylül olaylarının belirlediği uluslararası gündem içinde; 2001-2003 yılları arasında "terörizme karşı" Rusya'nın ABD ve Batı ile birlikte hareket ettiği süreçtir. Üçüncüsü, 2003 yılından başlayarak, 2013 yılına kadar genişletebilecek süreçte Batı ile Rusya arasında farklı alanlarda krizler yaşanmıştır. ABD'nin 2003'te Irak işgaline Rusya'nın karşı çıkması; Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki 'Renkli Devrimler'i ABD'nin desteklemesi; 2008 Rusya-Gürcistan savaşında Rusya'nın Batı dünyası ile yaşadığı gerginlik; Ukrayna problemi üzerinden yaşanan doğalgaz anlaşmazlıkları; 2011'de başlayan Suriye iç savaşında Rusya'nın rejim yanında yer alması gibi olaylar bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu dönemde Rusya dış politikada kendi sınırlarını test etme fırsatı bulmuştur. 2014 yılından itibaren ise Rusya Batı dünyası ile açık bir restleşme içine girmiştir.¹³⁶ Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan bu kısımda, Rus dış politikasına enerji faktörünün etkisi detaylı olarak incelenecektir.

1. Putin Liderliğinde Rus Dış Politikasının Yeni Yönelimi: Etkin Bir Dış Politika İçin Güçlü Ulusal Ekonomi

Putin 2000 yılındaki seçimde oyların %53'ünü alarak Rusya'da liderlik koltuğuna oturmuştur. Bu başlangıç Rusya'nın kaderini etkileyecek bir değişimin miladı olmuştur. 2004 yılında yapılan seçimlerde ise Putin, ardında bıraktığı son dört yılda Rus halkının desteğinin devam ettiğini aldığını kanıtlamıştır. Bu seçimde

¹³⁶ Progonati, a.g.e., s. 110.

Putin, oyların %71,3'ünü alarak liderliğini tescil etmiştir. Putin istihbarat ve askeri bürokrasisinden oluşturduğu lider kadrosu (Siloviki) ile birlikte Rusya'da siyasal istikrarı tesis ettirmiştir. Yeltsin sonrasında iktidara gelen Putin'in selefinden farklı olarak mutlak bir iktidara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Putin yönetimi sadece siyasal istikrarı tesis etmekle kalmamış, Rusya'da ekonomik istikrarın sağlanması konusunda da önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede oligarklarla, yolsuzluklarla vb. verdiği mücadele, Putin'e olan halk desteğinin günden güne artmasını beraberinde getirmiştir.¹³⁷ Ekonomideki olumsuz tablonun tersine dönüşüyle ülke ekonomisi hızla düzelmeye başlamıştır. En büyük tehdidin ekonomik zayıflıklardan kaynaklandığını düşünen Putin, dış politika önceliklerinin başına ekonomik başarıları koymuştur. Bu çerçevede enerji politikaları, Putin yönetimince dış politikanın kaldıracağı haline getirilmiştir.¹³⁸

1.1. 2000 Yılında Yayınlanan ve Rus Dış Politikasına Yön Veren Temel Belgeler¹³⁹

Rus dış politikasında enerjinin bir kaldıracağı olarak kurgulandığı bu denklemin kurulması üç temel belge çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlar; 2000 yılında yayımlanan “Ulusal Güvenlik Doktrini”, “Dış Politika Doktrini” ve “Askeri Doktrin” belgeleridir. Politik, askeri ve ekonomik meselelerin tutarlı ve mantıklı bir sistem içerisinde beraberce yürütülmesini amaçlayan bu üç belge çerçevesinde Putin liderliğinde yeni bir Rus dış politikası vizyonu belirlenmiştir.¹⁴⁰ İşyar'a göre; “Gerek uzun, gerekse kısa vadeli çıkarların belirlenmesi, esasen liderlerin eseridir. Kimlerle ittifak kurulacağı, işbirliği yapılacağı, kimlerden uzak durulacağı veya

¹³⁷ Erel Tella, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, s. 196.

¹³⁸ a.g.e., s. 200.

¹³⁹ Rusya, 2000'den itibaren üç (2000, 2009 ve 2016) Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, üç askeri güvenlik doktrini (2000, 2010, 2014) ve üç dış politika doktrini (2000, 2008, 2013) kabul etmiştir. 2013'de kabul edilen dış politika doktrini 2016'da yenilenmiştir. Bu bölümde Rus dış politikasındaki değişim tartışılmaktadır ve bu değişimi başlatan temel belgeler olduğu için 2000 yılında yayınlananlar üzerinde durulacaktır.

¹⁴⁰ Pınar Özden Cankara, Yavuz Cankara, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, Mayıs 2007, ss. 195-196.

çatışmaya girilip girilmeyeceği konusundaki kararlar da büyük ölçüde onlara aittir.”¹⁴¹ Bu bağlamda, Rusya’nın yeni dış politika eğilimlerinde Putin’in güçlü iradesinin belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Zira, devletlerin davranışlarının belirlenmesinde liderler çok önemli aktörlerdir¹⁴² ve devletlerin ‘kararlar’ tarafından değil, ‘karakterler’ (liderler) tarafından yönetildiği bir gerçektir.¹⁴³

Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan ‘Ulusal Güvenlik Konsepti’ Rusya’nın güvenlik politikaları hakkında genel bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bunun yanında ‘Askeri Doktrin’ Rusya’nın askeri meseleleri ile ilgili olarak Savunma Bakanlığı tarafından oluşturulmuştur. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ‘Dış Politika Doktrini’ ise ülkenin siyasi ve diplomatik çıkarlarını esas alarak düzenlenmiştir. Üç temel belgede Rusya’nın öne çıkan ulusal çıkarlarından bahsedilmiştir. Bunların başında Rusya’nın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması, güçlendirilmesi, anayasal sistemin temelini sağlamlaştırılması gelmektedir. Bir diğeri; Rusya’nın uluslararası planda siyasi ve ekonomik pozisyonunun güçlendirilmesi, ekonomik konularda gelişimin hızlandırılması ve Rusya’daki yaşam standardının iyileştirilmesidir. Başta BDT ülkeleri olmak üzere diğer ülkelerle karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi de önemli hususlardan biridir. Terörizm ile mücadele kapsamında BDT Ortak Güvenlik Antlaşması çerçevesinde askeri ve siyasi alanlarda işbirliğine gidilmesi, politik/dini/etnik ayrımcılık hususunda önlem alınması da temel belgelerde yerini bulmuştur.¹⁴⁴

1.1.1. Ulusal Güvenlik Konsepti¹⁴⁵

Rusya’nın uluslararası arenadaki pozisyonu, ulusal çıkarları ve Rus devletine yönelik tehditlerle alakalı alınacak önlemleri, devletin bu tehditleri nasıl bertaraf

¹⁴¹ İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, s. 36.

¹⁴² a.g.e., s. 51.

¹⁴³ a.g.e., s. 52.

¹⁴⁴ Marcel Haas, “Putin’s External and Internal Security Policy”, *Conflict Studies Research Center*, Vol: 5, Issue: 5, 2005, s. 2.

¹⁴⁵ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, *National Security Concept Of The Russian Federation*, 10.01.2000, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/589768, (12.09.2018).

edeceği gibi hususları temel alan Ulusal Güvenlik Konsepti 10 Ocak 2000 tarihinde kabul edilmiştir. NATO'nun 1999 yılında Kosova'ya gerçekleştirdiği askeri müdahale, Rusya'nın Batı ile olan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. NATO'nun yeni stratejik konsepti Rusya'nın tehdit algılamasına sebep olmuş ve bu algının yansımaları Rusya'nın güvenlik dokümanlarında görülmüştür.¹⁴⁶ Ulusal Güvenlik Konsepti bu dokümanların başında gelmektedir. Yıldırım'a göre; "Rusya'nın Yeni Askerî Doktrininin tanımlanmasına ve askerî-politik, askerî-stratejik ve askerî-ekonomik önlemlerin tespit edilmesine yönelik resmi görüşleri ele alan Konseptte, Rusya'nın politik, askerî ve diğer alanlardaki pozisyonunu zayıflatmaya yönelik uluslararası toplumdaki çabalar ve ayrıca büyük sorunların çözümünde Rusya'nın çıkarlarının göz ardı edildiği özellikle vurgulanmıştır."¹⁴⁷ İlerleyen yıllarda Rusya'nın birçok uluslararası krizde ortaya çıkan Batı karşıtı pozisyonunun temellerine Ulusal Güvenlik Konseptinde rastlanılmaktadır.

Rusya'nın Batı karşıtı pozisyonunu güçlendiren ve Rusya açısından güvensizlik yaratan çok sayıda olaydan bahsedilebilir. Bunların içinde kuşkusuz ABD dış politikasının da önceliklerinden biri olan NATO'nun doğuya doğru genişleme stratejisi en başta gelmektedir. Rusya bu genişlemeden rahatsızlığını dile getirirse de Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın NATO ittifakına katılmasını engelleyememiştir. Kosova krizi ve NATO'nun Sırbistan'a askeri müdahalesi gibi olaylar, genişleme süreciyle birlikte değerlendirildiğinde Rus dış politikasının oluşumunda bu hususların göz ardı edilemeyeceği açıkça görülmektedir. Rusya ve Batı arasındaki zayıflayan güven ilişkisi sonucunda Rus karar alıcıları yeni doktrinleri belirlerken bu konuya özellikle dikkat etmişlerdir. Bu noktada Rusya'nın güvenliğini ve çıkarlarını gözetecek meseleleri dikkate alarak doktrinleri, ortaya çıkacak gereksinimleri karşılayacak şekilde belirleme yoluna gidilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Sami Yıldırım, *Rusya Federasyonu'nun 21'inci Yüzyıl Avrupa-Atlantik Güvenlik Politikaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2014, s. 156.

¹⁴⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 157.

¹⁴⁸ Mustafa Kibaroğlu, "Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti Ve Askeri Doktrinini", *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2001, ss. 97-98.

Rusya'nın yeni Ulusal Güvenlik Konseptinde, askeri kuvvetlerin rolünün devam ettiğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler kendi güvenliklerini garanti altına alırken, Rusya'nın askeri olarak zayıflatılmasının kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir. Ulusal Güvenlik Konseptinde Rusya'nın çıkarlarının ve egemeliğinin korunması, 'büyük güç' konumunun sürdürülmesi; ayrıca müttefiklerinin de bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi hususları vurgulanmıştır.¹⁴⁹ Rusya'nın, 'büyük güç' konumunu sürdürme iradesi ve Batı karştı güvensizliğin vurgulanması ile birlikte, yeni Ulusal Güvenlik Doktrini bağlamında dış politikasında birtakım yeni eğilimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eğilimlerin başında Rusya'nın daha aktif bir dış politika izlemesi gelmektedir. Batı ile ve diğer Batılı uluslararası örgütlerle ilişkiler bağlamında daha açık bir dış politika izlenmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Yeni doktrine göre bağımsız bir dış politika izlenmesi, Rusya için en önemli hususlardan biridir. Bununla birlikte dış politikanın ulusal çıkarlar temelinde yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Pragmatik bir dış politika izlenmesi ihtiyacı da doktrindeki en temel stratejilerden biri olarak göze çarpmaktadır.¹⁵⁰

1.1.2. Dış Politika Doktrini¹⁵¹

Uluslarının çıkarlarını korumak ve ilerletmek için dış politika izleyen dış politika yapıcılar, ülkelerinin uluslararası konulardaki güç ve prestijini artırmak gayretiyle aksiyonlar gerçekleştirirler. Dış politikayı, bir ülkenin jeopolitik çevresine adaptasyonu veya politik çevresi üzerinde uyguladığı kontrol önlemleri olarak ele almak mümkündür.¹⁵² Putin yönetimi göreve geldiği ilk günden itibaren Rusya'nın çıkarlarını gerçekleştirmek adına stratejiler geliştirmiştir. Putin liderliğinde Rus dış politikasının yeni yönelimlerini şekillendiren en temel belgelerden biri de 28 Haziran 2000'de yayımlanan Dış Politika Algılama Belgesidir. Bu belge ile dış

¹⁴⁹ a.g.e., s. 100.

¹⁵⁰ Mesut Hakkı Caşın, Giray Saynur Derman, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, Ankara: SRT Yayınları, 2016, s. 203.

¹⁵¹ The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation, 28.06.2000, <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, (05.01.2018).

¹⁵² Ömer Göksel İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, Bursa: Dora, 2019, s. 28.

politikada yeni bir doktrin ortaya konulmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) ve G8 gibi örgütlenmelere önem veren doktrin tek kutuplu sistemden kurtulmayı hedeflemiştir. Doktrinde vurgulanan önemli hususlardan biri de etkin bir dış politika için Rusya'nın ekonomik olarak güçlendirilmesinin gerekliliğidir.¹⁵³ Dış politika doktrininin hazırlanmasında Putin bizzat çalışmalara müdahil olmuş ve ekonomik konuların dış politikaya etkisi üzerinde özellikle durulmuştur. Doktrinde Rus dış politikasının temel önceliklerinin Rusya'nın ekonomik çıkarları istikametinde olacağı belirtilmiştir. BDT ülkeleri ile ilişkiler ve bölgesel ittifakların önemine vurgu yapılan doktrinde Rusya'nın uluslararası politikada ekonomik açıdan güçlü ve bağımsız bir aktör olarak yerini alması gerektiği vurgulanmıştır. Dış politika doktrininde Yeni Avrasyacılık akımının etkilerinin olduğu değerlendirilmektedir.¹⁵⁴

Realist ve pragmatist bir bakış açısıyla hazırlanan Dış Politika Doktrininin değindiği hususlar şu şekilde özetlenebilir:

- Büyük bir güç olarak Rusya'nın ulusal egemenliğinin korunması, güçlendirilmesi ve güvenliğinin temin edilmesi.
- Devletler arasındaki eşitlik ilkesi gereği ve BM Antlaşmasındaki prensipler çerçevesinde adil ve demokratik bir dünya düzeninin oluşturulması.
- Rusya'nın ekonomik gelişmesi ve Rus halkının hayat standartlarının iyileştirilmesi.
- Rusya'nın sınır paylaştığı ülkelerle iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve bu ülkelerle ihtilafı ve çatışmaya sebep olacak konuların çözümlenmesi.
- Rusya vatandaşlarının ve ülke dışındaki Rusların menfaatinin korunması.
- Rusya'nın uluslararası düzeyde prestijinin korunması ve Rus dilinin yaygınlaştırılması.¹⁵⁵

¹⁵³ Tellal, a.g.e., s. 215.

¹⁵⁴ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Bahar 2015, ss. 115-116.

¹⁵⁵ Yıldırım, a.g.e., ss. 160-161.

1.1.3. Askeri Doktrin¹⁵⁶

Rusya'nın, 2000 yılında yayımladığı Askeri Doktrini, yine aynı yıl yayımlanan ve öncülü olan Yeni Ulusal Güvenlik Konseptinde Rusya'nın askeri güvenliğini sağlamak amacıyla formüle edilen askeri-politik, askeri-stratejik ve askeri-ekonomik tedbirler konusundaki resmî görüşler manzumesi olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁷ Bu doktrine göre ortaya çıkabilecek konvansiyonel çatışmaların bölgesel veya küresel bir nükleer çatışmaya dönüşme riski mevcuttur. Bu yüzden ülkeyi hedef alan saldırılara karşı Rusya'nın caydırıcı nitelikte nükleer silaha başvurma hakkı saklı tutulmuştur. Bu sebeple Rusya'nın nükleer silah kullanabilme kapasitesinin, askeri güvenliği için önemli olduğunun altı çizilmiştir.¹⁵⁸

Sadece askeri doktrin değil Putin döneminde kabul edilen ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerinde de temel olarak vurgulanan şu husus göze çarpmaktadır: tek kutuplu uluslararası sisteme itiraz. Rusya tek kutuplu bir sistemin kabul edilemez olduğunu deklare ederken Batı dünyası karşısında da NATO'nun genişlemesinin Rusya için bir güvenlik tehdidi olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda, 2007 Münih Güvenlik Zirvesi'nde, Gülşen'in aktardığı, Putin'in konuşmaları Rus devletinin meseleye yaklaşımını şöyle özetlemektedir; “Tek kutuplu dünya nedir? Bunu ne kadar süslerseniz süsleyin, netice itibariyle tek tip durum, tek erk, tek güç merkezi, tek efendi anlamına gelir. Tek egemenin, tek efendinin olduğu bir dünya demektir. Sonuç olarak, bu durum sadece sistemin içindekiler için değil, aynı zamanda egemenliği elinde bulunduran için de ölümcüldür, çünkü onu içeriden yıkar.”¹⁵⁹ Bu sözlerde gizli olan tehdit algılamaları çerçevesinde Rusya'nın askeri doktrininde ve farklı platformlarda ifade ettiği yaklaşımların zaman içerisinde pratiğe döküldüğü görülmektedir. Örneğin Rusya'nın Gürcistan müdahalesi NATO'nun genişleme

¹⁵⁶ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, 05.02.2000, http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/976887, (10.01.2018)., Ivan Safranchuk, “Letter of May 2000, Arms Control Letters”, *PIR - Center for Policy Studies in Russia*, May 2015, 2000<http://www.bu.edu/globalbeat/nuclear/PIR0500.html>, (15.01.2018).

¹⁵⁷ Kibaroglu, a.g.e., s. 100.

¹⁵⁸ a.g.e., s. 102.

¹⁵⁹ Halit Gülşen, “Rusya'nın Suriye Müdahalesinde Özel Askerî Şirketlerin Rolü”, *ORSAM*, No.64, Temmuz 2017, s. 2.

stratejisi karşısında bir hamle olarak görülebilir. Yine benzer bir şekilde Kırım'ın işgal ve ilhak edilmesi ve Doğu Ukrayna'ya müdahale edilmesi AB'nin genişleme projesi çerçevesinde Ukrayna ile yakınlaşmasına verilmiş sert bir karşılık olmuştur. Yine Rusya'nın Suriye iç savaşına fiilen müdahil olması da bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁶⁰

1.2. Gücün Kremlin'de Toplanması

Putin liderliğinde Rusya'da devletin gücü yürütme organında toplanmıştır. Putin ve ekibi farklı çıkar hesapları içinde olan odakları tasfiye ederek devlet işletmeleri üzerinde tam bir hakimiyet sağlamıştır. Bu süreçte Putin farklı çıkar odaklarına hizmet eğilimindeki kamu görevlilerini de devlet hizmetlerinden uzaklaştırarak, kendisine bağlı insanları bu görevlere getirmiştir. Bu sayede hem Rusya'daki iç siyasette hem de dış politikada Kremlin, tek el güç olarak konumlanmıştır.¹⁶¹ Esasen merkezi yönetimin güçlendirilmesi odaklı siyaset tarzında Rusya siyasetini etkileyen iki gruptan söz edilebilir. Bunların başında 'Sloviki' olarak adlandırılan grup gelmektedir. Diğer etkili grup ise liberallerdir ancak Slovikiler, Putin döneminde her alanda en etkin grup olarak öne çıkmışlardır. Slovikiler gücün merkezde toplanarak yürütme erkinin diğer erkler üzerinde mutlak bir otorite kurması gerektiğini benimsemektedirler. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi stratejik doğal kaynakların üretimi, nakli gibi hususlarda yabancı yatırımcıların bu alanlardan uzak tutulması görüşünü benimsemişlerdir. Ekonomik milliyetçiliği savunan Slovikiler, doğal kaynakların Rusya halkına ait olduğunu savunmaktadırlar.¹⁶² Aynı zamanda Slavofil olarak da adlandırılan bu Rus milliyetçisi akım Rusya'yı fiili bir imparatorluk olarak görmektedir ve imparatorluğun yeniden canlandırılması fikrine sıkı sıkıya bağlıdır. Slavofillere göre

¹⁶⁰ a. yer.

¹⁶¹ Çaşın, Derman, a.g.e., s. 159.

¹⁶² Mühdan Sağlam, *Gazprom'un Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, ss.43- 44.

Rusya'nın varlığını korumasının yolu güçlü bir devlet erkinin kurulduğu sistemden geçmektedir.¹⁶³

Putin liderliğindeki yeni Rus elitlerine göre merkezi otoritenin, başka bir ifadeyle gücün tek bir merkezde toplanmasının önünde Soğuk Savaş sonrası dönemde bazı engeller oluşmuştu. Sermaye gücünü ele geçiren oligarkların siyasi bir güç odağı haline gelmesi ve devleti bir nevi vesayet altına almaları bu engellerin başında görülmekteydi. Bu güç odağının medya organlarını da kontrol etmek suretiyle Rus halkını manipüle etmesi ve politik-ekonomik süreçleri etkilemesi söz konusuydu. Yerel yönetimlerin özellikle Yeltsin döneminde güçlü birer aktör haline gelmesi ve merkezi gücün zayıflaması, Duma üzerinde kontrolü sağlayacak güçlü bir partinin eksikliği gibi birçok faktör de gücün Kremlin'de toplanmasına engel olarak görülmekteydi.¹⁶⁴ Kremlin, günümüze kadar uzanan süreç içerisinde bu engelleri ortadan kaldırma ve yeni bir vizyon ortaya koyma çabasında olmuştur. Thoburn'a göre; "2003 milletvekili seçimlerinden beri Rusya'nın siyaset sahnesine Devlet Başkanı Putin'in partisi olan Birleşik Rusya yön vermektedir. Birleşik Rusya, 1999'un sonlarında Putin'in devlet başkanlığı yarışı için kurulan Birlik Partisi'nin bir grup bölgesel politikacının çatısı altında toplandığı Anavatan-(Bütün) Rusya bloku ile 2001 yılında birleşmesiyle kurulmuştur. Onlara göre, Birleşik Rusya'nın ideolojisi 'ideolojisizlik'tir. Parti, Rusya'nın dünyadaki yerinin başarıyla yükseltilmesini ve gücü elinde bulundurması haricinde belli bir siyasi duruş sergilememektedir."¹⁶⁵ Rusya'da Putin liderliğinde milli çıkarların korunması bağlamında iki temel paradigma ön plana çıkarılmıştır: Realizm ve Pragmatizm.¹⁶⁶ Bu temel paradigmlar çerçevesinde Putin döneminde hayata geçirilen dış politika vizyonunun Avrasyacı ve pragmatik yönelimler izlediği değerlendirilmektedir.¹⁶⁷ Rus halkını bir arada tutan Rus İdeolojisi'ne bağlı kalınması gerektiğini düşünen Putin, Rusya'nın kimliğini oluşturan geleneksel değerlere bağlılığın sürdürülmesi taraftarıdır. Putin'in geleneksel değerler konusundaki hassasiyeti Avrasyacı Ruslar

¹⁶³ İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, s. 57.

¹⁶⁴ Sağlam, a.g.e., s. 47.

¹⁶⁵ Hannah Thoburn, "Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA*, İstanbul, 2015, ss. 53-54.

¹⁶⁶ Caşın, Derman, a.g.e., s. 202.

¹⁶⁷ Caşın, Derman, a.g.e., s. 201.

açısından da kritik önem taşımaktadır. “Putin’in de sürekli referans aldığı bu Rus geleneksel değerleri 3 kategoriye indirgenebilir: ‘Güçlü Devlet’; bireyciliğin üstünde bulunan ‘Toplumsal Dayanışma’ ve ‘Paternalistik Duygular’. Putin’e göre, her şeyin başında demokratik, hukuka dayalı ve federal yapıda güçlü bir devletin tesis edilmesinin gerektiği idrak edilmelidir.”¹⁶⁸

Putin, Rusya’nın mücadele etmekte olduğu sosyal ve ekonomik problemlerin çözümü için yegane yolun merkezi otoriteyi güçlendirmek olduğu kanısındadır. Haas, Putin’in bu fikrini “dikey” bir yaklaşım tarzı olarak tanımlamaktadır. Bu dikey yaklaşıma göre Putin, özellikle ekonominin hayati alanlarını kontrol eden oligarklardan kontrolü geri almak gibi, diğer alanlarda da benzer bir tutum sergilemiştir. Buna bölgesel yönetimler üzerinde Kremlin’in gücünü artırmak da dâhildir. Bu yolla Putin, hükümet gelirlerini artırmayı, suç ve terörizmle mücadele konusunda daha etkin mücadele etmeyi amaçlamıştır. Bu amacı gerçekleştirirken bölgesel yönetimler üzerinde tam yetkili kişileri görevlendirme yöntemine başvurmuştur. Bu tip bir görevlendirmenin amaçlarından biri de ayrılıkçı hareketleri etkisiz hale getirmektir. ¹⁶⁹ Oligarklar benzeri iktidara ortak olan grupların etkisinin kırılması, hükümet gelirlerinin artırılma çabası, bölgesel yönetimlerin üzerinde Kremlin’in gücünün artırılması ve ayrılıkçı hareketlerin etkisiz kılınması gibi istekler, Putin yönetiminin, gücü Kremlin’de toplama çabalarının kilometre taşlarını oluşturmuştur.

1.3. Siyasi İstikrarla Beraber Rusya Ekonomisinde Toparlanma Süreci

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya, merkezi planlı bir ekonomiden çıkıp yeni bir ekonomik modele geçişin sancılarını çekmiştir. Özellikle dağılmanın sonrasındaki ilk yedi yıl Rusya için çok ciddi ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir. 1991-1998 arasında GSMH’da %30’luk bir düşüşle yüzleşen Rusya, yüksek oranlı enflasyonlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.

¹⁶⁸ İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, s. 52.

¹⁶⁹ Haas, a.g.e., s. 4.

1992 yılında enflasyon oranı %800'lere kadar tırmanmıştır.¹⁷⁰ Putin liderliğindeki 2000'li yıllar ise 1990'lı yıllardan tamamen farklı bir ekonomik dönemdir. Putin'in ilk dönemi olarak ifade edilen¹⁷¹ 2000-2008 arası dönemde Rusya'nın GSYİH'da %70 oranında müthiş bir artış söz konusu olmuştur. Soğuk savaş sonrası dönemde yaşanan ekonomik problemlerin henüz başlamadığı 1990 yılında Rusya'nın GSYİH rakamlarına tekrar ulaşması için 2006 yılını beklemesi gerekmişti. Dünya Bankası'nın Haziran 2008'de Rus ekonomisinin ekonomik gelişmeleriyle ilgili hazırladığı raporda yayınladığı verilere göre 2000-2008 arası dönemde Rusya'nın GSYH'si ortalama %7 oranında artmıştır. 2007 yılında 8.1 oranında gelişen Rusya ekonomisi, 2008 yılında da 8.7 oranında büyümüştür.¹⁷² Rusya'daki ekonomik büyümeyle beraber döviz ve altın rezervlerindeki artış da ekonomideki toparlanmanın önemli göstergelerindedir. Artan enerji fiyatları ile elde edilen gelirler sayesinde Rusya'nın elinde bulundurduğu döviz ve altın rezervlerinin değeri 500 milyar doların üzerine çıkmıştır.¹⁷³ Sağlam'a göre; "Rusya ekonomisindeki önemli diğer bir gelişme, küresel ekonomiyle bütünleşmeyi gösteren doğrudan yabancı yatırım miktarıdır. Putin'in yönetime geldiği 2000'den bu yana yabancı yatırım alanında kayda değer gelişmeler yaşanmaktadır. Rusya, 2003'te 6,8 milyar dolarlık yabancı yatırım çekerken bu miktar 2008'de 27,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2008'de yabancı yatırımdaki bu artış, Rusya'yı en fazla yabancı yatırım çeken BRICS ülkesi konumuna yükseltmiştir."¹⁷⁴

Putin döneminde Rusya ekonomisindeki toparlanmanın en önemli işaretlerinden biri de kuşkusuz Sovyetler dönemine ait borçların kapatılmasıdır.

¹⁷⁰ William H. Cooper, "Russia's Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States," *CRS Report For Congress*, 30.05.2008, s.2, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34512.pdf>, (06.03.2018).

¹⁷¹ Putin'in liderlik koltuğuna oturduğu 2000 yılı ile başkanlığı Medvedev'e devrettiği 2008 yılı arasındaki dönem literatürde Putin'in ilk dönemi olarak ifade edilmektedir. Başkanlığı Medvedev'den devraldığı 2012 yılında başlayan ve halen devam eden süreç ise Putin'in ikinci dönemi olarak ifade edilmektedir. Aslında Medvedev'in Putin'in politikalarından farklı bir rota çizmediği ve Putin vesayetinin üzerinde olduğu düşünülürse 2000 yılında başlayan Putin iktidarının günümüze kadar sürdüğü herkesi malumdur. Bu çalışmada da "Putin dönemi" ifadesiyle de vurgulanmak istenen şey 2000 yılında başlayan ve kesintisiz devam etmekte olan Putin'in mutlak iktidarınıdır.

¹⁷² World Bank, *Russia Economic Report*, 2008, http://siteresources.worldbank.org/INTRUSSIANFEDERATION/Resources/rer16_eng.pdf, (19.03.2018). s. 3.

¹⁷³ a.g.e., s. 4.

¹⁷⁴ Sağlam, a.g.e., ss. 129-130.

Ağustos 2006'da Rusya Paris Kulübü'ne¹⁷⁵ 23,7 milyar dolarlık ödeme yaparak finansal olarak ciddi bir rahatlama yaşamıştır.¹⁷⁶ Rusya'nın üzerinde büyük bir yük olan bu ödeme ile birlikte, Putin yönetimi devletin finansal bağımsızlığı konusunda önemli bir adım atmıştır. Aynı zamanda bu ödeme, yüksek petrol ve gaz gelirlerinin bir ülke ekonomisini nasıl dönüştürebildiği konusunda önemli bir örnek olmuştur.¹⁷⁷ Ekonomik toparlanmanın belirginliği, eskiden kalma borçların ödenmesi ile beraber finansal bağımsızlığın tesis edilmesi gibi olumlu süreçlere giden yolda belirleyici olan iki temel saikten söz etmek mümkündür. Birincisi, Yeltsin döneminde Rusya'yı sıkıntıya sokan kaos ortamının ve belirsizliğin son bularak önceki dönemlere kıyasla göreceli bir istikrar sürecinin yaşanmasıdır. İkincisi ve daha da önemlisi ise Putin ve ekibinin Rus devletinin merkezîyetçi yapısı konusunda ısrarcı olmaları ve gücü Kremlin'de toplayarak yeni bir vizyon ortaya koymalarıdır.¹⁷⁸ Bu vizyon otoriterlikle ve anti-demokratik unsurlar barındırması itibariyle eleştirilere hedef olmaktadır, ancak Rusya'nın yaşadığı dönüşümde etkisi inkar edilemez bir gerçekliktir. Diğer taraftan Rus devlet geleneklerine Avrasyacılık bağlamında bakıldığında, otoriterliğin tarihsel süreçten tevarüs edilen bir eğilim olduğu göze çarpmaktadır. İşyar, bu eğilimi şöyle ifade etmektedir; "Rus 'Devletçi' (Statist) geleneği, genel olarak Rus Ortodoks Hıristiyanlığının 'cemaat' (sobornost¹⁷⁹) fikrine dayanan güçlü, totaliter ve otoriter bir devlet şeklini savunmaktadır. Avrasyacılar da bu geleneğe yakın olmakla birlikte, biraz da kendilerine has bir şekilde, ideallerindeki devletin şekli ve niteliği ile Avrasya bölgesinin aşkın doğal yapısı arasında doğrudan bir korelasyon bulunduğuna işaret etmektedirler. Bu anlamda,

¹⁷⁵ Paris Kulübü ilk anlaşmasını Arjantin'le yaparak faaliyetlerine başlayan, borçlu ülkeler tarafından yaşanan ödeme zorluklarına koordine edilmiş ve sürdürülebilir çözüm bulmak amacıyla kreditor ülkelerinin oluşturduğu uluslararası bir örgüttür. Paris Kulübünü oluşturan 22 ülke şunlardır; Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Brezilya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Güney Kore, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Hollanda, Kanada, Norveç, Rusya. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.clubdeparis.org/en>.

¹⁷⁶ Marshall I. Goldman, *Petrostate-Putin, Power and the New Russia*, Newyork: Oxford University Press, Newyork, 2008, s. 81.

¹⁷⁷ Edmund Conway, "Reborn Russia clears Soviet debt", *The Telegraph*, 22.08.2006, <http://www.telegraph.co.uk/finance/2945924/Reborn-Russia-clears-Soviet-debt.html>, (06.04.2018).

¹⁷⁸ Sağlam, a.g.e., s. 163.

¹⁷⁹ 'Sobornost' fikri gereğince; toplumda hiç kimse genelin zararına olacak şekilde kendi bireyciliğini ön plana çıkaramaz. Bireyin; hiç kimsenin mutlak mükemmel olarak kabul edilmediği bu toplum içinde erimeye karşı direnmek gibi bir hakkı bulunmamaktadır.

tabiat şartları, Avrasya halkını tek ve otokratik bir devlet oluşturma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır.”¹⁸⁰

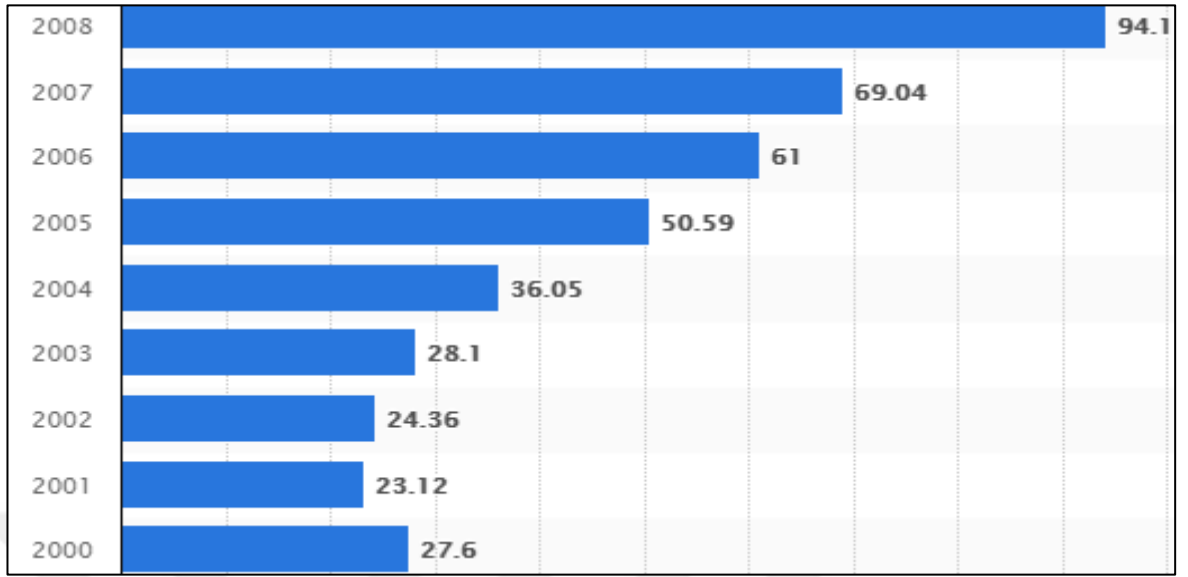
1.3.1. Ekonomik Toparlanmada Enerji Faktörü

2000 yılı sonrasında Rusya ekonomisinde 1990’lı yıllarla kıyaslanınca göreceli olarak göze çarpan iyileşmenin odağında enerji gelirleri bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış Rus ekonomisine likit para sağlamış ve ekonomideki toparlanmaya katkı sunmuştur. Petrol fiyatlarına bağlı olarak artış gösteren doğalgaz fiyatları da bu sürece destek olmuştur. Petrol ve doğalgaz başta olmak üzere stratejik sektörlerin yabancı sermaye rekabetine olabildiğince kapalı tutulması, güçlü bir ulusal ekonominin oluşması açısından önemli rol oynamıştır.¹⁸¹ Yukarıda bahsedilen Rusya ekonomisinin toparlanma sürecinde etkili olan 2000-2008 arası dönemdeki ham petrol fiyatlarını gösteren grafik 2’de, petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş göze çarpmaktadır. 2000 yılında varil fiyatı ortalama 27 dolar seviyesinde olan ham petrolün, 2008 yılına gelindiğinde 100 dolar seviyesine yaklaştığı görülmektedir. Bu gelişme kuşkusuz toparlanmaya çalışan Rusya ekonomisi için bir doping etkisi yaratmıştır.

¹⁸⁰ Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora, 2010, s. 34.

¹⁸¹ Sevim, a.g.e., s. 89.

Grafik 2. Yıllık Ortalama Ham Petrol Fiyatı 2000-2008 (Varil Fiyatı - \$)



Kaynak: Statista, <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opeac-crude-oil-prices-since-1960/>, (15.07.2018).

Petrol fiyatlarındaki küresel artışın etkisini iyi değerlendiren Putin yönetimi; 2000’li yılların başında izlediği politikaların bir sonucu olarak 2006 yılında dünyanın en büyük 12. ekonomisi haline gelmiştir. 120 milyarlık dış ticaret fazlası, 70 milyar dolarlık istikrar fonu değeri ve uluslararası rezervlerinin 250 milyar dolar seviyelerine çıkması ile Rusya’nın güçlü bir ekonomi olması yolunda önemli adımlar atılmıştır.¹⁸² İlerleyen yıllarda da enerji odaklı ekonomik gelişmeler Rusya için olumlu seyretmiş ve 2010 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan Rusya’nın petrol üretiminde de dünyanın en büyüğü haline geldiği görülmüştür. Önceki yıllarda Suudi Arabistan’ın elinde olan günlük üretimde dünya liderliği Rusya’nın eline geçmiştir.¹⁸³ Birleşik Devletler Enerji Bilgi İdaresi 2015 tarihli Rusya raporunda Rusya’yı dünyanın en büyük petrol üreticisi ve ikinci büyük doğalgaz üreticisi olarak tanımlamıştır. Rusya ekonomisi büyük oranda hidrokarbon, petrol ve doğalgaz gelirlerine dayanmaktadır. Rusya federal bütçesinin %50’den fazlasını da bu gelirler oluşturmaktadır. Rusya’nın ekonomik büyümesi,

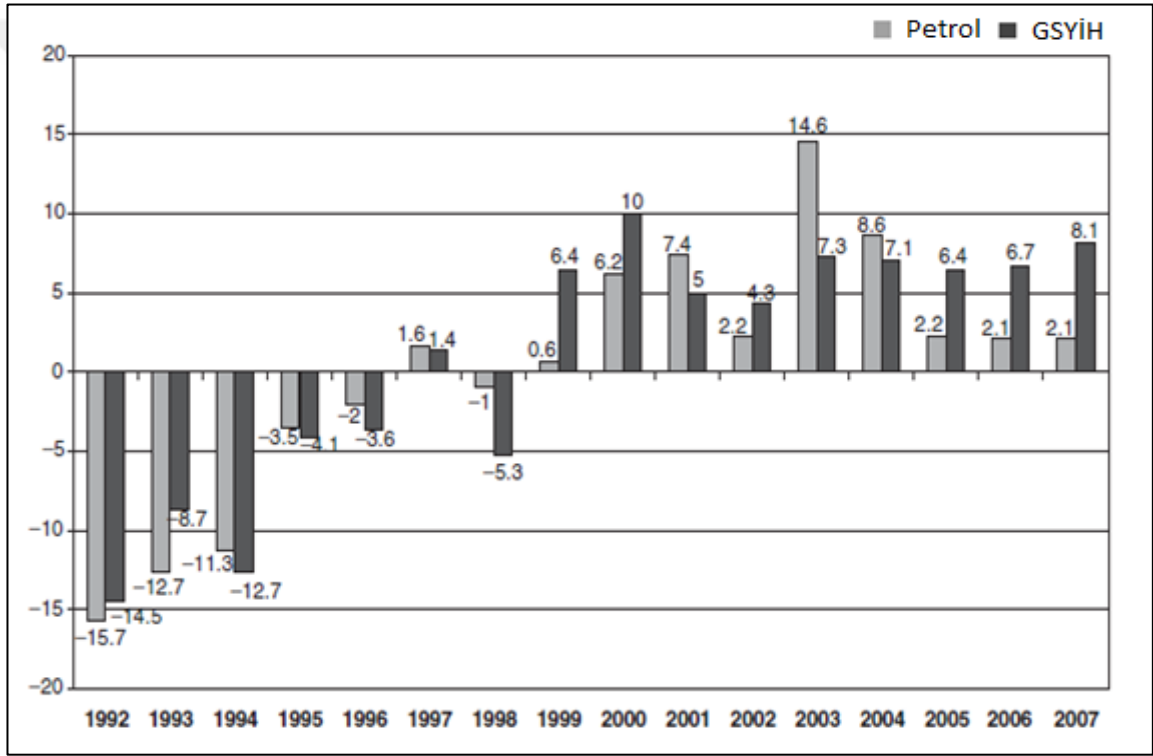
¹⁸² Tellal, a.g.e., s. 201.

¹⁸³ BBC News, *Russia Becomes Leading Oil Producer*, 09.06.2010, <http://www.bbc.co.uk/news/10275183>, (05.09.2018).

başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ihracatı sayesinde gerçekleşmiştir. Örneğin 2013 yılında petrol ve doğalgaz ihracatının toplam ihracat içindeki payı %68 olmuştur.¹⁸⁴

Rusya'nın 1992-2007 yılları arasındaki petrol üretimi ve GSYİH'indeki değişimi gösteren grafik 3'te görülebileceği üzere petrol üretimi ile ekonomik büyüme arasında bir korelasyon bulunmaktadır. İşte bu korelasyon Rusya'nın enerji politikaları aracılığıyla ekonomisindeki değişimi yönetmesini mümkün kılmıştır.¹⁸⁵

Grafik 3. Rusya'nın Petrol Üretimi ve GSYİH - 1992-2007 (% Değişim)

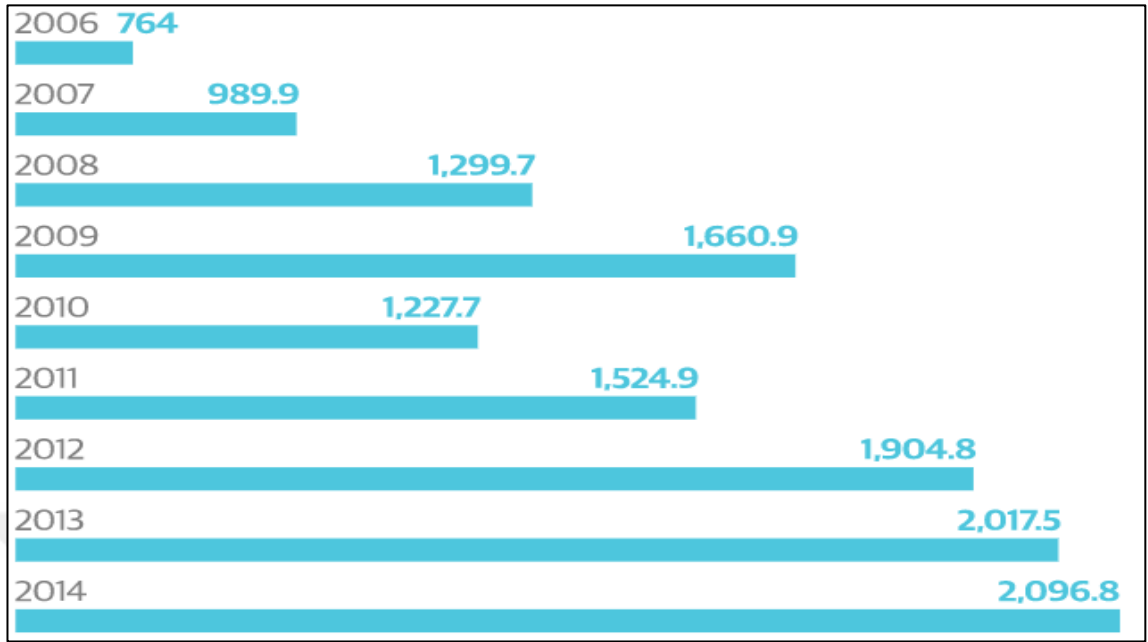


Kaynak: Marshall I. Goldman, *Petrostate-Putin, Power and the New Russia*, Newyork: Oxford University Press, 2008, s. 80.

¹⁸⁴ U.S. Energy Information Administration Official Website, *EIA – Rusya*, 28.06.2015, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS>, (01.02.2018).

¹⁸⁵ Goldman, a.g.e., s. 80.

Grafik 4. Rusya GSYİH 2006-2014 (Milyar Dolar)



Kaynak: Guardian, *15 years of Vladimir Putin: 15 ways he has changed Russia and the world*, <https://www.theguardian.com/world/2015/may/06/vladimir-putin-15-ways-he-changed-russia-world>, (16.08.2018).

Neticede, Rusya ekonomisindeki toparlanma makroekonomik göstergelere de yansımaya başlamıştır. Grafik 4’te 2006-2014 arası dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın 764 milyar dolardan 2 trilyon dolara yükseldiği görülmektedir. Özellikle Putin yönetimi ile birlikte 2000’li yılların başından itibaren toparlanmanın rakamlara yansımaya başladığı zaman diliminde küresel ekonomik krizin etkileri görülmeden önce GSYİH’deki bu artış ivmesi oldukça dikkat çekici olmuştur.

1.3.2. Rusya’nın Petrol ve Doğalgaz İhracatı

Ulusal güç açısından enerjinin en temel etkenlerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bununla beraber uluslararası politika açısından da enerji stratejik bir faktördür. Ekonomik gelişmenin bir aracı olarak enerji politikaları; toplumsal refahın, sanayileşmenin ve benzeri ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde önemli bir

rol oynamaktadır. Bu sebeple bir ülkenin dünya ekonomi politiği içerisindeki konumunu belirleyen hususların başında enerji gelmektedir. Bu bağlamda hem iç enerji politikası hem de dış enerji politikası o ülkenin dış politikasının inşasında büyük bir etken olmaktadır.¹⁸⁶ “Rusya, son derece zengin gaz rezervleri, düşük üretim maliyetleri ve kısa sürede devreye alabileceği 100 milyar metreküpün üzerindeki yedek üretim kapasitesi (spare capacity) ile dünya gaz talebini karşılamada en uygun biçimde konumlanmış ülkedir.”¹⁸⁷ Rusya bu konumunu Putin döneminde oldukça başarılı bir şekilde kullanmış ve dış politikasına yansıtmıştır. Doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının ihraç edilmesi bir ülke ekonomisi için oldukça kıymetlidir. Enerji kaynaklarının ekonomik değere dönüştürülmesi, bir ülke ekonomisi için çarpan etkisi yaratarak her sektör için finansal kaynak üretmektedir. Rus ekonomisi için de enerji gelirleri bir can suyu mahiyetindedir. Enerji kaynaklarından elde edilen gelirler ayrıca askeri harcamalar ve sosyal projeler için de çok önemlidir.¹⁸⁸

Putin’in Rus enerji politikaları hakkındaki akademik metinleri de oldukça dikkat çekicidir. ‘Yüzyılın Dönümünde Rusya’ başlığıyla yayınlanan makalesinde Putin, Rusya’nın büyük güç olma ideali çerçevesinde merkezileşmeye vurgu yapmış, gücün bir merkezde toplanmasının önemine değinmiştir. Putin Rusya’nın ekonomik hedeflerinden bahsederken ise merkezi devlet gücü, dünya ekonomisi ile entegrasyon, yabancı yatırımın Rusya’ya çekilmesi gibi konuların yanında enerji ihracatı konusuna da odaklanmıştır.¹⁸⁹ Bir ülke için ekonomik gelişmenin motoru ihracat gelirleridir. Enerji rezervleri konusunda dünyanın sayılı ülkelerinden biri olan Rusya için bu enerjinin ihraç edilmesi, ekonomisi için çok değerli bulunmaktadır. Sevim’in seçilmiş bazı yıllar için petrol, doğalgaz ve LNG ihracatları konusunda yaptığı aşağıdaki çalışmalar, Rus ekonomisinde enerji

¹⁸⁶ Emre Baysoy, “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politigi ve Küreselleşmenin Jeopolitigi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s. 65.

¹⁸⁷ Necdet Pamir, *Enerjinin İktidarı*, İstanbul: Hayykitap, 2017, s. 121.

¹⁸⁸ a.g.e., 265.

¹⁸⁹ Üçok, a.g.e., s. 77.

ihracatının katma değerini ortaya koymasından dolayı yol gösterici veriler barındırmaktadır.¹⁹⁰

Tablo 2. Rusya'nın Seçili Yıllar İçin Petrol İhracat Rakamları

Yıl	Toplam (m/t)	Değer Milyon Dolar USD	İhracat Ortalama Fiyatı USD/bbl ¹¹
2000	144,4	25271,9	23,94
2005	252,5	83438	45,21
2010	250,7	135799,3	74,11
2011	244,5	181812,4	101,74
2012	239,9	180915,9	103,14

Tablo 3. Rusya'nın Seçili Yıllar İçin Doğalgaz İhracat Rakamları

Yıl	Toplam (Milyar m ³) ¹³	Değer Milyon Dolar USD	İhracat Ortalama Fiyatı USD/1000 m ³
2000	193,9	16644,1	85,84
2006	202,8	43806,2	216
2010	177,8	47739,3	268,48
2011	189,7	64290,1	338,88
2012	178,7	62986,7	352,56

Tablo 4. Rusya'nın LNG İhracat Rakamları (2009-2012)

Yıl	Toplam (Milyar m ³)	Değer Milyon Dolar USD	İhracat Ortalama Fiyatı USD/ m ³
2009	8,4	835,8	99,53
2010	24	2986,7	124,24
2011	22,8	3854,5	168,79
2012	21,4	4679,1	218,45

¹⁹⁰ Sevim, *Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya*, s. 90. Ayrıntılı bilgi için bkz. Export of Russian Crude Oil for 2000-2012, Russian Federal Customs Service and the Federal State Statistics Service, http://www.cbr.ru/eng/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/crude_oil_e.htm&pid=svs&sid=vt, Exports of Russian Natural Gas For 2000-2012, Russian Federal Customs Service and the Federal State Statistics Service, http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/gas.htm, Russian Federation: Liquefied Natural Gas Exports, 2009-2012, Russian Federal Customs Service and the Federal State Statistics Service, http://www.cbr.ru/eng/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/Liquefied-Gas_e.htm&pid=svs&sid=ITM_7686.

2. Rusya Ekonomisindeki Dönüşüm: Oligarkların Hakimiyetinden Devlet Kapitalizmine Doğru

1990'lı yıllardaki Yeltsin yönetiminde serbest piyasaya geçiş denemesi sürecinde, Rusya 'oligarklar' gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yeltsin iktidarında liberal ekonomi hedefi ile gerçekleştirilen reformlar ve buna bağlı olarak faaliyete geçirilen özelleştirme uygulamalarını oligarklar kendileri açısından fırsata çevirmişlerdir. Bu süreçte zenginleşerek Rusya'daki sermaye hareketlerini kontrol etmeye başlayan oligarklar, toplumsal hayat ve siyaset üzerinde etkili olmuşlardır. Oligarkların siyaset kurumu üzerinde kurduğu vesayet; merkezi otoritenin sarsılmasına neden olmuş ve devletin güçsüzleşmesini beraberinde getirmiştir.¹⁹¹ Thoburn'a göre; "Rus oligarklar Perestroyka'nın en hararetli yıllarında, Sovyetler Birliği'nin sona erdiği ve kapitalizmin geldiği dönemde servet edinmişlerdir. Pek çok oligark servetlerine *loans-for-shares* (hisse kredisi) adıyla bilinen yöntemle; ya hükümetin baştan savma özelleştirme planları sayesinde ya da özel bankaların şirketlerden federal bütçe adına pay satın almaları; bir başka deyişle, özelleştirme dışı bırakılan şirketlerin kredi karşılığında özel bankalar tarafından işletilmesi (hisse kredisi) yoluyla sahip olmuşlardır."¹⁹²

Surgutneftegaz, LUKoil, Yukos, Sidanko, Sibneft, Norilsk Nickel, Mechel ve Novolipetsk Çelik gibi devlet mülkiyetli şirketlerin satışı esnasında uygulanan *loans-for-share* uygulaması sayesinde; Rusya'nın güçlü ve nüfuzlu isimleri sermayelerini katlayarak artırmış ve milyardere dönüşmüşlerdir. Bu dönemeç Rus oligarkların yaratıldığı süreçtir. Sürecin bu şekilde yürütülmesinin iki temel sebebi vardı. Birincisi, parasal sıkıntı çeken Rus hükümetinin bu sorunu çözme çabası; ikincisi ise, Yeltsin'in siyasi ikbal hesaplarıydı. 1996 devlet başkanlığı seçimleri yaklaşırken seçimi komünistlere kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan Yeltsin'in, güçlü ve toplum üzerinde etkili olabilecek destekçilere ihtiyacı vardı.¹⁹³ Siyaset ve iş dünyası arasındaki bu yakınlaşma günümüzde de Rusya siyaseti üzerinde etkisini sürdüren sıra dışı bir ilişki biçimine dönüşmüştür.

¹⁹¹ Sağlam, a.g.e., s. 58.

¹⁹² Thoburn, a.g.e, s. 59.

¹⁹³ Thoburn, a.g.e., s. 60.

Rusya’da oligarklar gerçeğini yaratan süreç, komünizmin yıkılması ve SSCB’nin dağılması ardından başlayan serbest piyasaya geçiş denemelerinin bir sonucuydu. Bu süreç küresel olarak işleyen bir mekanizmanın parçası olarak Rusya için de kaçınılmaz olmuştu. Geçiş ekonomileri olarak ifade edilen ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci yürüten ülkelerin ekonomilerini ifade eden kavram Rusya için de geçerliydi. Geçiş sürecinde hedeflenenler; hızlı bir şekilde piyasa fiyat mekanizması oluşturmak, liberalizasyon ve makroekonomik istikrarı sağlamak olmuştur.¹⁹⁴ IMF Rusya ile beraber birçok ülkeyi geçiş ekonomisi olarak tanımlamıştır. Geçiş ekonomileri ile ilgili 2000 yılında hazırlanan raporda IMF; Merkezi ve Doğu Avrupa Ekonomileri başlığı altında Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, FYR Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya’yı; Baltık Ekonomileri başlığı altında Estonya, Letonya ve Litvanya’yı; Bağımsız Devlet Topluluğu Ekonomileri başlığı altında Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna’yı; Asya Geçiş Ekonomileri başlığı altında ise Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam’ı sınıflandırmıştır.¹⁹⁵

Her ülkenin kendine has özellikleri bulunması itibariyle her birinde geçiş süreçleri farklı sonuçlar doğurmuştur. Rusya’nın bu süreçte yaşadığı ekonomik problemler Rus oligarkları için bir fırsata dönüşmüş ve hemen her alanda oligarklar söz sahibi olmaya başlamışlardır. Devletin ekonomik gücündeki zayıflık ve özelleştirmeler sayesinde Rus oligarkların artan nüfuzu Rusya’da merkezî devletin gücünün giderek zayıflamasına yol açmıştır. Putin yönetimi ise bu gidişi tersine çeviren bir süreç başlatmıştır. Serbest piyasa argümanları tamamen rafa kaldırılmamış olmakla birlikte Putin’in ana hedefi merkezi devletin güçlendirilmesi olmuştur. Putin yönetiminin hedefi, Gilpin’in realist UEP söylemi içerisinde devlet merkezli realizm (State-centric realism)¹⁹⁶ kavramsallaştırması ile açıkladığı bir

¹⁹⁴ İsmail İşcan, Yıldız Hatipoğlu, “Rusya’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve 2008 Küresel Krizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 61, Sayı 1, 2011, s. 181.

¹⁹⁵ IMF, *Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects, Issues Brief*, <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm>, (26.05.2018).

¹⁹⁶ Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, s. 15.

yönetim vizyonu ortaya koymaktır. Bunu büyük ölçüde başaran Putin, Kremlin'in merkezi konumunu güçlendirmiş, siyaseti vesayet altına almaya çalışan devlet dışı aktörleri tasfiye etmiştir. Devlet ve piyasa denkleminde devleti önceleyen Putin yönetimi, merkezi devlet yapısının hem iç politikada hem de dış politikada nihai belirleyici konumunu pekiştirmiştir.

3. Devlet Mülkiyetli Şirketlerin Artışı ve Yeni Devlet Kapitalizmi Bağlamında Dev Enerji Şirketlerinin Yükselişi

Devlet kapitalizmi tartışmalarına tarihsel süreçte farklı şekillerde rastlanılmaktadır. 'Yeni Devlet Kapitalizmi' kavramı ise daha çok 2008 küresel ekonomik krizinin ardından tedavüle sokulmuştur. Liberal ekonomilerde sarsıntıya yol açan 2008 krizi, devletin ekonomi dışında tutulması gerektiğini savunan görüşlere ciddi bir darbe vurmuştur. Keynesyen görüşlerin yeniden etkinliğini artırdığı kriz sonrası süreçte devlet aygıtının birçok ülkede ekonomi sahnesinde yeniden rol almaya başladığı göze çarpmaktadır. Rusya ve Çin başta olmak üzere bazı ülkelerde devlet mülkiyetli şirketlerin artışı dikkat çekmektedir. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi stratejik sektörlerde devletlerin kontrolü artmaya başlamıştır.¹⁹⁷ Yeni devlet kapitalizmi uygulamalarında devlet kademesi, ekonomik yapı içinde temel bir unsur olarak yer almaktadır. Devlet piyasaları politik fayda için kullanılmaktadır. Bu süreçte devlet mülkiyetli şirketler ve ulusal varlık fonları devletler için kullanışlı araçlar olmuştur.¹⁹⁸

Serbest piyasa kapitalizmi ya da neoliberal kapitalizm modeli, gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarını etkilemiştir. Washington Uzlaşısı olarak bilinen ve Dünya Bankası, IMF ve diğer küresel kuruluşlar tarafından benimsenen bu model, kalkınmanın ve refahın sağlanmasında alternatifsiz bir yol olarak sunulmuştur. 2008 krizi bu paradigmanın da sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu demek değildir ki, liberal kapitalizm sona ermiştir; ancak paradigmanın ciddi bir darbe aldığı da bir gerçektir. BRICS ülkeleri de (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin,

¹⁹⁷ Şimşek, a.g.e., ss. 108-109.

¹⁹⁸ a.g.e., s. 109.

Güney Afrika) olarak bilinen, içinde Rusya'nın da yer aldığı ülkeler grubu yeni devlet kapitalizmi örneklerinin başını çekmişlerdir. Tüm bu örneklerde devlet, ekonomik aktivitelerde başat rol oynamaktadır.¹⁹⁹ The Economist dergisi 2012 yılında hazırladığı raporla bu konuya dikkat çekmiştir. “Devlet Kapitalizmi: Görünür El (The visible hand)” başlığıyla yayınlanan raporda farklı ülkelerden örneklerle devlet kapitalizmi uygulamasına dair örnekler masaya yatırılmıştır. Raporda liberal kapitalizmin krizinin ciddi bir alternatif olarak devlet kapitalizmine kapı araladığı vurgulanmıştır. Özellikle Çin'in son 30 yılda yükselen ekonomisinin devlet kapitalizmi uygulamaları ile mümkün olduğu raporda altı çizilen örneklerin başında gelmiştir.²⁰⁰

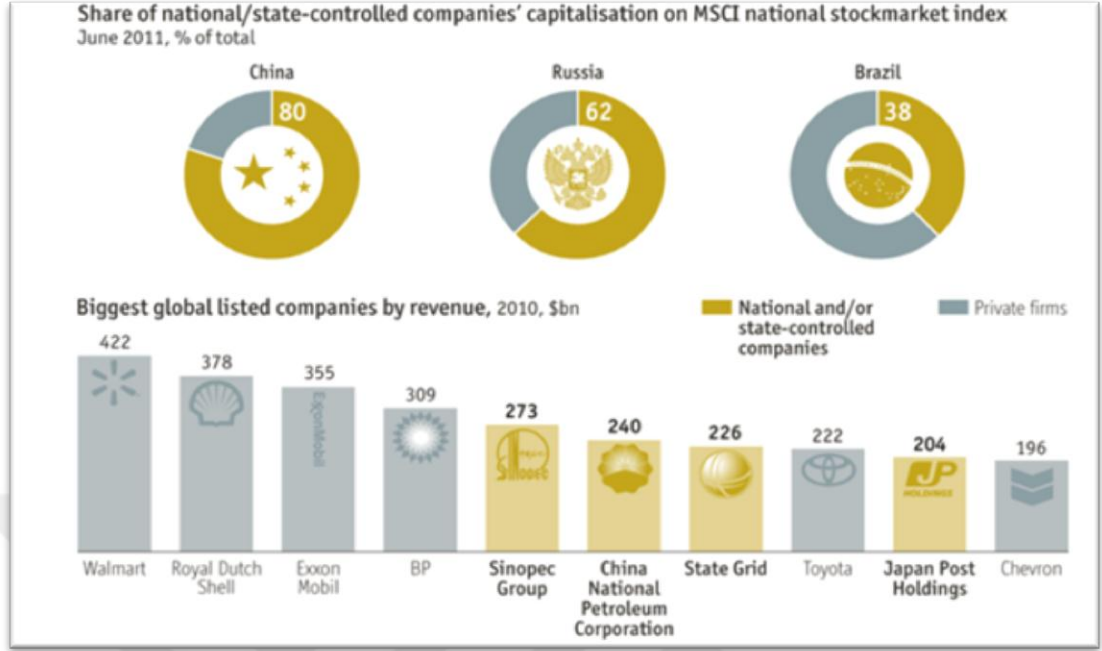
Devlet kapitalizminin izlerinin en fazla görünür olduğu kuruluşlar devlet mülkiyetli enerji şirketleridir. Dünya petrol rezervlerinin büyük bir kısmını elinde tutan en büyük 13 petrol şirketi devletlerin kontrolündedir. Dünyanın en büyük doğalgaz şirketi de yine devlet kontrolünde olan Gazprom'dur. Bununla birlikte devlet mülkiyetli şirketlere hemen hemen tüm sektörlerde rastlanılmaktadır.²⁰¹

¹⁹⁹ a.g.e., s. 112.

²⁰⁰ The Economist, *Special Report: State Capitalism, The visible hand*, <https://www.economist.com/node/21542931>, (14.10.2018).

²⁰¹ a. yer.

Şekil 1. Devlet Mülkiyetli Şirketlerin Dünya Piyasalarındaki Konumu



Kaynak: The Economist, *Special Report: State Capitalism, The visible hand*, <https://www.economist.com/node/21542931>, (14.10.2018).

The Economist'in raporuna göre devlet kapitalizmi, Batı'nın krizi ve liberal kapitalist sistemin sıkıntıları sebebiyle yükselen bir değerdir. Şekil 1'de görüleceği üzere Çin'de devlet mülkiyetli şirketlerin toplam piyasa içindeki oransal değeri %80 iken, Rusya'da %62, Brezilya'da ise %38 seviyesindedir. Çinli devlet mülkiyetli şirketlerin üçü, dünyanın en fazla gelir elde eden 10 ülkesi arasında yerini almıştır.²⁰² Şimşek'e göre; "Yeni devlet kapitalizminin amacı, devletin dominant rol oynadığı şirketler ve kurumlar üzerinden piyasayı ve refahı kontrol etmektir. Serbest piyasa sisteminin hedefi, kârı yüksek tutmak ve iktisadi olarak büyümek iken, devlet kapitalizminin hedefi politiktir. Şöyle ki, İktisadi kalkınmayı kontrol etmek ve sistemin devamlılık imkânını maksimize etmek."²⁰³ Putin yönetimi de ekonomik faaliyetlerini bu çerçevede sürdürmektedir. Başta enerji ilişkileri olmak üzere, ekonomik faaliyetlerini planlarken politik hedeflerin ön planda ve belirleyici olduğu görülmektedir.

²⁰² The Economist, *Special Report: State Capitalism, The visible hand*, <https://www.economist.com/node/21542931>, (14.10.2018).

²⁰³ Şimşek, a.g.e., s. 123.

Tablo 5. Yeni Devlet Kapitalizminin Varyasyonları

<i>Parti-Devlet Kapitalizmi</i>	Çin	Devlet Mülkiyetli Şirketlerle çevrilmiş bir ekonomik yapı. 100'den fazla büyük devlet mülkiyetli şirket ve bu şirketleri SASAC aracılığıyla ÇKP'nin kontrol etmesi.
<i>Kapitalist Şirket Kremlin Kremlin Inc.</i>	Rusya	1990'larda Yeltsin döneminde özelleştirilen Gazprom ve Rosneft gibi şirketlerin oligarklardan alınıp devletleştirilmesi ve Kremlin'in adeta şirket, Putin'in ise bir CEO gibi olduğu devlet kapitalizmi
<i>Petro-Devlet Kapitalizmi</i>	Körfez Ülkeleri	Petrol gelirlerinden elde edilen ulusal varlık fonları üzerinden ilerleyen petrol yönlü kapitalizm
<i>Küçük Yatırımcı Devlet</i>	Brezilya	Anglo-Sakson kapitalizminin çoğu özelliğini benimsemiş ve devlet kapitalizmi uygulayan diğer ülkelere göre liberal, devletin küçük ortak olduğu ekonomi

Kaynak: Orhan Şimşek, “Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi: Küresel Ekonomi-Politik Bir İnceleme”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, s. 117.

Tablo 6. Dünyanın En Büyük 10 Petrol ve Doğalgaz Şirketi

Şirket	Ülke	Kuruluş	Günlük Üretim (Milyon Varil)
Saudi Aramco*	Suudi Arabistan	1933	12
Gazprom*	Rusya	1989	8.3
National Iranian Oil*	İran	1948	6
ExxonMobil	ABD	1999	4.7
Rosneft*	Rusya	1993	4.7
PetroChina*	Çin	1999	4
British Petroleum (BP)	Birleşik Krallık	1909	3.7
Royal Dutch Shell	Hollanda	1907	3.7
Petroleos Mexicanos (Pemex)*	Meksika	1938	3.6
Kuwait Petrol Corporation*	Kuveyt	1980	3.4

* Devlet mülkiyetli şirketler.

Kaynak: Orhan Şimşek, “Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi: Küresel Ekonomi-Politik Bir İnceleme”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, s. 126.

Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından sosyalist ve kapalı ekonomi modelini terk etmek zorunda kalan Rusya, liberal ekonominin hakim pozisyonuna ayak uydurmak ve dış politikası ile ekonomik adımları daha uyumlu hale getirmek adına kendine özgü sayılabilecek bir ekonomik paradigma geliştirmiştir. Görünüm itibariyle kapitalist ve serbest piyasacı ilkeler ile çok yüksek düzeyde uyum göstermeyen, ancak bir taraftan da sosyalist ve komünist bir içerikten tamamen arındırılmaya çalışıldığı açık olan bu tavır, politik hızlı geçişin ekonomik çalkantılara neden olmaması için geliştirilmiş bir çözüm gibi gözükmektedir. Diğer bir deyişle, siyaseten bambaşka bir aşamaya geçen Rusya açasından politik manevra sahası geniştir. Ancak yaşanan değişimle beraber olası ekonomik olumsuzluklarla başa çıkabilmek için Rusya'nın kendine özgü bir ekonomik paradigma geliştirme gerekliliği doğmuştur.

Bu yeni paradigmada dikkat çeken en önemli noktalardan biri; kapitalizme kısmen de olsa ayak uydurmanın devlet mülkiyetli şirketler eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu eğilimin iki önemli nedeni vardır: Birincisi, Sovyet dönemine hâkim, her şeyin devlet kontrolünde olması düşüncesi ve alışkanlığının devam etmesidir; İkincisi de esasen serbest piyasa aktörlerinin ortada olmaması ve dolayısıyla böylesi bir işlevi üstlenecek başkaca bir alternatifin yokluğudur. Kısacası devlet mülkiyetli şirketler eliyle sermaye birikimi hedeflenmiştir. Sermaye birikimi sağlandıktan sonra da liberal ekonomik modele mümkün olduğunca yakın bir ekonomik model yaratılması söz konusu olabilecekti.

“Rusya tarzı kapitalizm”²⁰⁴ de denilen bu yeni devlet kapitalizminde ise en önemli rolü enerji şirketleri üstlenmiştir. Rekabetçi bir sanayisi ve üretim modeli olmayan, buna karşın enerji kaynakları açasından oldukça zengin olan Rusya; bunu yeni ekonomik yönelim için bir avantaja dönüştürmek istemiştir. Bu nedenle de enerji odaklı ve devlet mülkiyetinde büyük şirketler ortaya çıkmıştır. Bu şirketlerin ve genel anlamda bu yeni yönelimin ise hem ekonomi ve hem de politika alanında önemli etkileri olmuştur. “Dönüşümsüz geçiş”²⁰⁵ ekonomisi olarak da

²⁰⁴ Bkz. Thane Gustafson, *Capitalism Russian-style*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

²⁰⁵ Michael Burawoy, “Transition without Transformation: Russia's involutory Road to Capitalism.” *East Politics European and Societies*, 15(2), 2001, ss. 269-290.

adlanlandırılabilir olan bu paradigmanın etkileri ve başarıları tartışmalıdır. Bu yeni model çerçevesinde yapılan girişimlere rağmen Rusya'nın kişi başı milli geliri istikrara kavuşmamış, ekonomisi ise bir türlü rekabetçi bir çizgiye oturamamıştır.²⁰⁶ Ancak Putin yönetimi Rusya'da siyasi istikrarı sağlayarak dış politikada Rusya'nın elini güçlendirecek hamleler yapmayı başarmıştır.

Bununla birlikte Putin yönetimi Rusya'da iç siyasi istikrarı da sağlayarak dikkatini dış politika üzerine yoğunlaştırabilmiştir. Zira İşyar'a göre; "Devletlerin ayırt edilebilecek ilk amacı, politik istikrardır."²⁰⁷ Rusya açısından ekonomik büyüme ve ekonomik istikrar algısı liberal kapitalist sistemin dayattığı ekonomik kalkınma ve büyüme anlamına gelmek zorunda değildir. Diğer bir deyişle, kendi fırsat ve kaynaklarını göz önünde bulundurarak Rusya, sahip olduğu avantajları hem ekonomik ve hem de siyasi etki alanını genişletmek adına kullanmayı denemekte ve bu çerçevede yeni hamleler ve politikalar üretmektedir. Her ne kadar Batılı liberal ekonomik parametreler açısından bakıldığında sorunlu bir görünüm arz etse de; Rus devleti ekonomik yapısını, devlet kurum ve mekanizmalarını yeniden tanımlamış ve şekillendirmiştir.

Bu yeniden tanımlama ve yeniden üretim aşamasında ise Rusya'nın dayandığı en önemli avantajlarından biri enerji olmuştur. Sahip olduğu geniş ekonomik kaynakları değerlendiren Rusya, enerjiyi önemli bir politik kaldıraç olarak kullanmış ve dünya siyasetinde etkinliğini arttırmak için dış politik manevralarında genelde bu avantajını kullanmayı bilmiştir. Sahip olduğu geniş enerji rezervleri, bir enerji tedarikçisi ülke olarak dikkate alındığında, Rusya'nın, küresel enerji güvenliği için önemli bir aktör olarak kalmayı sürdüreceği açıktır. Burada asıl soru, Rusya'nın muazzam enerji potansiyelini nasıl kullanacağıdır? Gerek yerel gelişmeler ve gerekse Rusya'nın dış dünyayla nasıl bir ilişki türü geliştirdiği; bu ülkenin Avrupa

²⁰⁶ Sheila M. Puffer, Daniel J. McCarthy, "Can Russia's State-Managed, Network Capitalism be Competitive?: Institutional Pull versus Institutional Push." *Journal of World Business*, 42(1), 2007, ss. 1-13.

²⁰⁷ Ömer Göksel İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, Bursa: Dora, 2019, s. 101.

ve dünyaya enerji tedarik eden temel bir aktör olarak oynadığı rolü de etkileyecektir.²⁰⁸

Daha önce de belirtildiği gibi Rusya dünyada önde gelen doğal gaz üreticisi ve ihracatçılarından bir tanesidir. Bu bilgi tek başına sadece ekonomik bir tespit gibi gözükse de; bunu, ekonomiyi aşan bir boyutta değerlendirmek gerekir. Diğer bir deyişle, Rusya'nın ürettiği ve ihraç ettiği enerji kaynaklarının miktarı bir yönüyle önemli olsa da daha önemli olan doğal gaz ve diğer enerji kaynaklarının ne türden bir enerji siyasetinin parçası haline getirildiğidir. Rusya, diğer önemli enerji kaynakları üreticisi ve ihracatçısı ülkelerden farklı olarak bu ürünlerini ekonomik bir değer ötesine taşımış ve dış politikasının etki alanını genişletme çabasının önemli bir parçası haline getirmiştir. Bu çerçevede örneğin Rusya, bir Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Gas Exporting Countries-OGEC) kurmak için gerekli çabaları teşvik etmiştir.²⁰⁹

Rusya'yı dünyanın önde gelen enerji devlerinden birisi haline getiren hiç şüphesiz önemli miktardaki enerji kaynaklarıdır. Ancak Rusya'nın dünya enerji sahnesindeki rolünü pekiştiren bir diğer önemli faktör de devletin izlediği enerji stratejisidir. Bu çerçevede birbiri ile uyumlu adımlar atılmış ve etkin bir enerji politikası tesis edilmiştir. Ürün çeşitliliğinin sağlanması bu adımların başında gelmektedir. Rusya akıllı bir hamle ile hem enerji kaynaklarını hem de tedarikçilerini çeşitlendirmiştir. Böylece tek bir kaynağa ve tek bir enerji türüne bağımlı olmanın getireceği muhtemel sorunlardan ve dezavantajlardan kendisini korumaya çalışmaktadır. Daha da önemlisi, Rusya dünya enerji piyasalarında alternatif bir tedarikçi olarak görülme adına da önemli adımlar atmıştır. Üreticiler açısından ürün farklılaştırması ne kadar önemliyse, tüketiciler açısından da tedarikçilerin çeşitlendirilmesi o kadar önem taşımaktadır. Rusya, tedarikçilerini çeşitlendirmek isteyen devletlerin ve alıcıların kendisini tercih etmelerini temin etmek için politikalar geliştirmiştir. Bu çaba ve politikaların bir sonucu olarak da

²⁰⁸ Jeronim Perovic, "Introduction: Russian Energy Power, Domestic and International Implications.", *Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation*, ed. Robert Ortung ve Andreas Wenger, Londra: Routledge, 2009.

²⁰⁹ İdris Demir, "Geopolitics of Russian Crude Oil and Natural Gas." *Karadeniz Araştırmaları*, 2000, ss. 1-16.

Rusya, istikrarsız bir görüntü sergileyen Orta Doğu'dan gelen ham petrol ve diğer enerji kaynaklarına alternatif sunabilmiştir.²¹⁰ Orta Doğu'da uzunca bir süredir yaşanan siyasi istikrarsızlık küresel enerji piyasalarında zaman zaman endişelere yol açmıştır. Bunun yanı sıra Orta Doğu ülkelerinde giderek artan Batı karşıtlığı da enerji ithalatçılarının başında gelen Batılı devletleri zaman zaman endişeye sevk etmiştir. İşte bu iki temel faktör Rusya'yı Batı dünyasının nezdinde değerli kılmıştır. Rusya da akıllıca bir tavırla bu durumu hem fark etmiş ve hem de bu duruma uygun adımlar atarak buna uygun bir enerji politikası şekillendirmiştir.

Daha spesifik olarak ise Rusya bir enerji üreticisi ve ihracatçısı olarak doğal gaz ağırlıklı bir tercihte bulunmuştur. Bu tercih de yine ülkede bulunan yüksek miktarda doğal gaz kaynaklarının getirdiği içsel avantaj ile ilgili olsa da; Rusya'nın bu noktada da akıllıca tercihlerinin etkisini görmek mümkündür. Temelde ham petrol üreticisi ve tedarikçisi ülkelerin bulunduğu Orta Doğu'ya alternatif olarak Rusya, petrolün yanı sıra alternatif bir ürün ile enerji piyasalarında boy göstermiştir. Burada doğal gazın, belli kullanım alanlarında petrolün yerini almaya başlaması ve bunun temin edilmesi için de Rusya'nın girişimlerinin önemini altını çizmek gerekmektedir. Küresel düzeyde hemen hemen her ithalatçı devlet enerji tüketiminde doğal gazın payını arttırma arayışı içine girmiştir. Bunun en temel nedenlerinden bir tanesi hiç şüphesiz doğal gazın daha çevreci bir enerji kaynağı olmasıdır. Öte yandan doğal gaz teknolojilerinin kullanımında görülen ilerlemeler ve doğal gazın taşınmasının giderek daha fazla teşvik edilmesi, doğal gaz üreticisi ülkelerin önemini arttırmıştır.

Doğal gazın önemli bir enerji kaynağı olarak giderek artan popülaritesi Rusya'nın da prestijini ve ekonomik değerini kaçınılmaz bir biçimde arttırmıştır. Diğer bir ifadeyle Rusya'nın uluslararası enerji piyasalarında artan önemi, doğal gaz tüketiminin küresel ölçekte teşvik edilmesi ile paralel bir seyir izlemiştir. Dünya doğal gaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 31'ini elinde bulunduran Rusya Avrupa ve Türkiye'nin en önemli doğal gaz tedarikçisi konumundadır.²¹¹ Rusya'yı dünya enerji piyasalarında avantajlı hale getiren sadece Rusya'nın sahip olduğu geniş rezervler ya

²¹⁰ Demir, a.g.e., s. 5.

²¹¹ Demir, a.g.e., s. 6.

da yaptığı satışların hacmi değildir. Tanımladığı ve sürdürdüğü enerji politikasının bir sonucu olarak; Rusya enerji kaynakları satışından elde ettiği gelirle dünya enerji piyasasında önemli bir yer edinmiştir. Ham petrol ve doğal gaz satışından elde ettiği gelirler Rusya'nın ekonomisi için önemli bir girdi haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından yaşanan ekonomik gerileme, artan borçlar ve bütçe sorunları büyük ölçüde uygulanan enerji politikası ile kontrol altına alınmış ve enerji kaynakları satışından elde edilen gelirler sayesinde bu sorunlar kısmen de olsa atlatılabilmektedir. Artan petrol ve doğal gaz fiyatları ile birlikte Rusya'nın milli para biriminin devalüe olması Rus şirketlerinin yüksek miktarlarda gelir elde etmelerini de beraberinde getirmiştir. Bu da sonuç olarak Rusya için, ekonomik ve politik potansiyelini gerçekleştirme yolunda imkan sağlamıştır.²¹²

Rus enerji politikasının bir başka önemli ayağı da dev enerji şirketlerinin Rus dış ekonomi politikasını destekleyecek şekilde hareket etmeleri ve dünya enerji piyasalarında önemli rol oynamalarıdır. Dünyanın farklı bölgelerinde üretim paylaşım sözleşmelerinde Rus petrol şirketlerinin varlık göstermesi, Rus petrol sektörüne önemli katkı sağlamakta ve genel olarak Rusya'nın ekonomik canlanmasına katkıda bulunmaktadır. Rus firmaları özellikle Orta Asya'da son derece etkin roller üstlenmektedirler. Örneğin Rus petrol şirketi Lukoil, yüzyılın anlaşması olarak tanımlanan sözleşmede Azeri kaynaklarının gelişiminde yüzde 10'luk bir pay elde etmiştir.²¹³ Bu durum Rusya'ya küresel petrol fiyatlarını şekillendirme imkanı verebilmektedir. Her ne kadar OPEC üyesi olmasa da Rusya'nın petrol fiyatlarını belirlemedeki rolü giderek artmaktadır. Üretimi arttırarak ya da azaltarak Rusya bu sektörde aktif ve etkili olabilmektedir. Hidrokarbon kaynakları da Rusya'ya küresel petrol piyasalarını kontrol etme olanağı sağlamaktadır. Rus ekonomisinin çeşitlilik arz etmesi Rusya'nın sadece petrol gelirlerine bağlı kalmamasını temin etmekte, bu da Rusya'ya kendi politikalarını daha etkin uygulayabilme adına önemli bir hareket alanı vermektedir.²¹⁴

²¹² a.g.e., s. 5.

²¹³ Nasser Sagheb, Masoud Javadi, "Azerbaijans' Contract of the Century." *Azerbaijan International*, 1994, s. 26.

²¹⁴ Demir, a.g.e., s. 7.

Rusya'nın entegre ve kapsamlı enerji politika ve stratejilerinin merkezinde ise başta Gazprom olmak üzere dev şirketler yer almaktadır. Her ne kadar Rusya'nın petrol ve doğal gaz piyasası, çeşitli firmalardan teşekkül ediyor olsa da Gazprom, Lukoil ve Rosneft'in belirgin bir üstünlüğü söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında klasik bir kapitalist ve liberal ekonomi piyasasından ziyade, Rusya'nın kendine özgü bir model benimsediğini söylemek mümkündür. Bu modelde göz çarpan en önemli husus, Rus hükümeti ile söz konusu bu üç dev şirket arasındaki işbirliğidir. Bu işbirliği şimdiye kadar sorunsuz bir şekilde ilerlemiştir.

Söz konusu bu işbirliği temelde karşılıklı çıkarların korunmasına dayanmaktadır. Buna göre adı geçen dev şirketler, gerek faaliyetleri, gerekse de iştiraklerinin buldukları piyasalardaki etkinlikleri ile Rus hükümetinin politik ajandasına hizmet ederken Rus hükümeti de bu şirketleri desteklemektedir. Bu şirketlerin kuruluşundan itibaren içinden geçtikleri şartlar düşünüldüğünde, bunları Rus hükümetinden bağımsız görmek mümkün değildir. Gazprom ve Rosneft, halka açık şirketler olsa da hisselerinin çok büyük bir kısmı Rus hükümetinin elinde olduğu için zaten devlet kontrolünde şirketler olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar işletme ve ekonomik rasyonalite anlamında her iki şirket için bir tür otonomiden söz etmek mümkün ise de Rus hükümetinin çıkar ve önceliklerinin şirketler tarafından mutlaka göz önüne alındığı bir gerçektir. Gazprom ve Rosneft'in aksine bir özel şirket olan Lukoil de bugüne kadar Rus hükümetine sadık kalmış ve hükümetin ajanda ve isteklerinin dışına çıkmamıştır. Şirkette hükümet kökenli isimlerin üst düzey görev alması neredeyse doğal kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle kağıt üstünde özel bir şirket olan Lukoil ile Rusya devleti arasında son derece güçlü bir bağ bulunmaktadır.

Her ne kadar liberal piyasa ekonomisi önermeleri açısından bakıldığında devlet ve hükümetle bu denli sıkı ilişkileri olan şirketlerin etkin olamayacağı iddia edilse de; bugüne kadar görünen odur ki, Rus devleti ile bu dev şirketler arasındaki mutabakat karşılıklı çıkarlara hizmet etmeye devam etmektedir. Yani Rusya'nın kendine özgü enerji politikası ve stratejisi, hem kendi beklentilerini karşılamış, hem de bu stratejinin merkezinde yer alan dev enerji şirketlerinin çıkarlarını korumayı

becerebilmiştir. Bu başarıya bakarak dev şirketlerin odağında olduğu bu stratejinin sürekli başarılı olmaya devam edeceği tahmin edilebilir. Ancak Rus enerji politikasının dünya petrol ve doğal gaz fiyatlarına bağlı olması, modelin başarısı ile ilgili şüpheleri desteklemektedir. Nitekim enerji fiyatları düştükçe, Gazprom başta olmak üzere Rus enerji şirketlerinin dünya piyasalarındaki konumları da aşınmaya başlamıştır.

Baysoy'a göre; "1990'ların ortalarındaki günlük üretim, 6 milyon varilden, 8–9 milyon varile çıkmıştır. Bu yüksek orandaki artış, Rusya'yı OPEC dışındaki en büyük petrol üreticisi ve dünyada Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ihracatçı durumuna getirmiştir. Özetle, Rus petrol üretimindeki artış, siyasi istikrarın sağlanması, ekonomideki yapısal sorunların giderilmesi, 1998'deki devalüasyondan kaynaklanan üretim maliyetlerinin düşmesi ve dünyada petrol fiyatlarının yükselmeye başlamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, LUKoil, YUKOS, Sibneft ve TNK gibi özel Rus enerji şirketlerinin güçlenmeleri de, Rus petrol sektörünü daha dinamik hale getirmiştir."²¹⁵ Gazprom başta olmak üzere Lukoil, Rosneft gibi öne çıkan Rus şirketlerinden kısaca bahsedilerek, sonraki bölümde araştırma konumuzun ana öznesi olan Gazprom şirketi hakkında detaylı bir analize yer verilecektir. Bu analize temel teşkil etmesi amacıyla 3 büyük Rus şirketinin Rusya ve Rus enerji politikaları bağlamında ifade ettiği önem kısaca ifade edilecektir.

3.1. Gazprom

Bu başlık altında, Gazprom şirketi hakkında daha ziyade genel bilgiler sunulacaktır. Putin'in En Büyük Projesi Olarak Gazprom'un İşlevleri' ve 'Rusya'nın En Değerli Şirketinin Profili' başlıkları başta olmak üzere tez çalışmamızın geri kalan bölümünde, Gazprom'la ilgili daha detaylı bilgi ve analizlere yer verilecektir. Tam adı "Kamu Anonim Şirketi Gazprom" olan şirket kısaca Gazprom olarak ifade edilmektedir. Dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerini elinde tutan Gazprom'un bu alandaki küresel payı %17'dir. Rusya özelinde ise gaz

²¹⁵ Baysoy, a.g.e., s. 65.

rezervlerinin %72'sini elinde bulundurmaktadır. Küresel bir enerji şirketi olarak Gazprom'un faaliyetleri arasında gaz ve petrolün keşfi, üretimi, nakliyesi, depolanması, işlenmesi ve satışı yer almaktadır. Gazprom yaklaşık 172 bin km uzunluğundaki iletim hatlarıyla dünyanın en büyük gaz iletim sistemini işletmektedir.²¹⁶ Gedik'e göre; "Sibiryaya ve Orta Asya'daki gaz üretim alanlarından Batı ve Güney Avrupa piyasalarına uzanan dünyanın en büyük boru hattı ağını kontrol etmektedir. Rusya'ya en fazla para kazandıran şirketlerden biri olan Gazprom, federal vergi gelirlerinin yaklaşık dörtte birini tek başına sağlamaktadır. Şirket ayrıca Rus doğal gazının ihracında tekel statüsüne sahiptir ve bu durum Rusya'nın komşuları ile olan en önemli ekonomik bağına oluşturmaktadır. Özellikle de enerji ihtiyaçları açısından büyük ölçüde Gazprom'a bağlı olan yakın çevredeki eski Sovyet cumhuriyetleri için bu durum geçerlidir."²¹⁷

Gazprom şirketinin temelleri 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Gazprom 1965 yılında kurulan Sovyetler Birliği Gaz Endüstrisi Bakanlığı'nın devamı niteliğinde bir kuruluştur. 1989 yılında Gazprom adı verilerek kuruluş yeniden teşkilatlandırılmış ve ardından da anonim şirket vasfı kazandırılmıştır.²¹⁸ Bu yeniden teşkilatlandırma Gaz Bakanlığı bünyesinde dağınık bir şekilde faaliyet gösteren farklı birimlerin toparlanması süreci olarak dönemin başkanı Mikhail Gorbachev'in talimatıyla yapılmıştır.²¹⁹ Gedik'e göre; "Gazprom'un potansiyelinin farkında olan Putin 2000 yılında görevine başladığında Alexey Miller ve Dmitry Medvedev gibi iki yakın müttefikini Gazprom'un CEO'luğu ve yönetim kurulu başkanlığı görevlerine getirmiş ve şirketin performansını arttırmaya yönelik bir dizi tedbiri hızla uygulamaya koymuştu. Putin'in temel amacı, şirket üzerinde devlet kontrolünü tam anlamıyla sağlamaktı. Bu doğrultuda, 2005 yılında Putin'in ekibi tarafından domine edilen yönetim kurulunun kararı ile Gazprom ilave yüzde 10,7 oranında hissesini Rus devletine satmayı kabul etmiş ve böylelikle şirketin mülkiyetinin çoğunluğu devlete geçmiştir."²²⁰ Putin bu uygulamalarıyla Gazprom'a özel bir önem verdiğini

²¹⁶ Gazprom Official Website, *About Gazprom*, <http://www.gazprom.com/about/>, (12.10.2018).

²¹⁷ Gürdal Gedik, *Uluslararası Politikada Enerji Faktörü: Rusya Örneği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 257.

²¹⁸ Kevin Rosner, *Gazprom and the Russian State*, London: GMB Publishing, 2016, ss.12-13.

²¹⁹ a.g.e., s. 12

²²⁰ Gedik, a.g.e., s. 258.

vurgulamıştır. Putin'in bu konudaki inancı ve hayali Rusya'nın yeniden küresel bir güç haline dönüşme sürecinde Gazprom'un bu hedeflere giden yolda yardımcı bir işlev göreceği düşüncesi idi.²²¹

Dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerini elinde bulunduran Gazprom; Yamal Yarımadasında, Kutup bölgesinde, Doğu Sibirya'da ve Rusya'nın uzak doğusunda geniş kapsamlı gaz gelişim projeleri yürütmekte ve Rusya dışında da bir dizi hidrokarbon keşif ve üretim projeleri üzerinde çalışmaktadır. Gazprom ayrıca dünyanın en büyük doğal gaz iletim sistemine sahip şirketi olarak tartışmasız üstünlükte bir gaz tedarikçisidir. Ürettiği gazın yarısından fazlasını Rus iç pazarına satan Gazprom, kalan kısmını ise 30'dan fazla ülkeye ihraç etmektedir. Rusya'nın en büyük likit doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı da olan Gazprom Rusya'nın en büyük dört petrol üreticisinden de birisidir. Termal enerji üretiminde ise Gazprom bütün dünyada birinci sırada yer almaktadır.

Rusya'nın devlet kapitalizminin en önemli aktörü Gazprom'dur. Devlet mülkiyetindeki en büyük enerji şirketi olan Gazprom, gerek büyüklüğü ve gerek enerji piyasasındaki hâkimiyeti ile Rusya'nın hem iç siyasetinde hem dış ilişkilerinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Tek başına dünyada en büyük doğal gaz üreticisi olan Gazprom, uzunca bir zaman devlet içinde bir devlet olarak nitelendirilmiştir. Esasen Rusya devletinin bizzat kendisi Gazprom'un baskın rolünü muhafaza etmekte hiçbir sakınca görmemiş, tam tersine bu durumu teşvik etmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, doğal gazı Sovyet döneminin bir mirası olarak nitelendirerek, doğalgaz söz konusu olduğunda başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere bütün dünyanın Rusya devleti ile muhatap olması gerektiğini ifade etmiştir.²²² Putin'in Gazprom'u enerji piyasasının ana oyuncularından biri olarak muhafaza etme tavrının çok temel bir nedeni bulunmaktadır. Dünyanın en geniş doğal gaz yataklarına sahip olan Rusya, özellikle Batı Avrupa'ya doğal gaz tedarikinde merkezi bir öneme sahip durumdadır.²²³ Gazprom ise Rusya'nın sahip

²²¹ Michael Klare, *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy Is Creating A New World Order*, Oxford: Oneworld Publications, 2008, s. 97.

²²² Rosner, a.g.e., s. 1.

²²³ Tzu-Yi Yang, vd., "Russia's Economic Reform: Insights and Analyses into Gazprom." *OPEC Energy Review*, 35(2), 2011, ss. 140-156.

olduğu avantajın ekonomik çıktıya dönüştürülmesinde önemli bir aktör işlevini üstlenmiş ve şirketin merkezde olduğu kendine özgü bir modelin öncüsü olmuştur. Bu modelde zaman içinde reformlar gerçekleştirilmişse de Gazprom, merkezi önemini korumayı sürdürmüştür. Gazprom'un mevcut pozisyonuna yönelik eleştirilere rağmen, şirketin doğal gaz piyasasındaki hakim rolü devam etmiştir. Rusya'nın doğal gaz üretim ve dağıtım ağını Gazprom'dan ayrı düşünmek imkansızdır.²²⁴

Gazprom 30 yıl boyunca gerek Rusya'nın ulusal piyasasında gerekse de uluslararası pazarlarda önemli bir enerji üreticisi ve dağıtıcısı rolünü üstlenmişse de Gazprom modelinin ürettiği sakinca ve olumsuzluklar nedeniyle bugün giderek artan eleştirilere muhatap olmaktadır. Her ne kadar Rusya hükümeti Gazprom odaklı enerji üzerindeki devlet mülkiyetinden vazgeçmemişse de karşılaşılan ciddi sorunlar, modelin gözden geçirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak da Gazprom gayet zorlu kararlar verme zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Çünkü en büyük üretimlerini gerçekleştirdiği sahalar bir düşüş eğilimine girmiştir. Her ne kadar artış gösterse de yerel piyasadaki enerji fiyatları net sürüm fiyatı eşliğini yakalayamamaktadır. Bunun yanı sıra ortaklık, yerel piyasanın ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlama mecburiyetindedir. Tarihsel olarak bakıldığında Avrupa'ya yapılan ihracatlar ile Rusya yerel fiyatları arasında ciddi fiyat farklılıkları söz konusudur. Bu da Gazprom'a, Avrupa'ya yaptığı ihracattan elde ettiği fazla gelire yerel piyasayı destekleme imkanı vermiştir. Ancak günümüzde artan kalkınma projeleri maliyetleri nedeniyle bu model artık sürdürülemez noktaya gelmiştir. Batı Avrupa piyasalarının enerji ihtiyaçlarını karşılama adına Kuzey Amerika tedarikçilerine yönelmesi ise Gazprom'u daha da zor durumda bırakmaktadır.²²⁵

²²⁴ Katarzyna Kosowka, Piotr Kosowski, "25 Years of Gazprom on the Gas Market." *AGH Drilling, Oil, Gas*, 32(2), 2015, s. 289.

²²⁵ Lars Petter Lunden, vd., "Gazprom vs. Other Russian Gas Producers: The Evolution of the Russian Gas Sector." *Energy Policy*, 61, 2013, s. 663.

3.2. Lukoil

Lukoil, yaklaşık 25 yıldır ham petrol ve doğalgaz üretiminde dünyanın önde gelen şirketlerinden biri olarak faaliyetlerine devam etmektedir. 1991 yılında Lukoil petrol sanayi grubu olarak oluşturulan yapı, 1993 yılında “Petrol Şirketi LUKOİL” şeklinde formüle edilerek anonim şirket haline dönüştürülmüştür.²²⁶ “Sovyet Petrol Bakanlığı’nın üretici birimlerinin özel şirketlere dönüştürülmesi esasen Sovyetler Birliği’nin son senesinde başlatılmıştı. Bu uygulamanın ilk başarılı örneği ise 25 Kasım 1991’de Sovyet Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan “LangespasUraiKogalymneft”ti. Vagit Alekperov’un girişimleri sonucunda üç petrol üreticisi girişim ile üç petrol işleyicisi girişimin gönüllü olarak birleşmesi sonucunda bugün Lukoil olarak bilinen şirket ortaya çıkmıştır. Alekperov, ülkede yaşanan kargaşa sırasında hayatta kalabilmelerinin tek yolu olarak birleşmeyi öngörmüş ve bu çerçevede farklı şirketleri bir araya getirmeyi başarmıştı.”²²⁷

Rusya’nın enerji politikalarının en önemli aktörlerinden biri Lukoil’dür. Lukoil firmasının Gazprom’dan farklı olarak büyük bir kısmı Putin döneminde özelleştirilmiştir. Ancak bu özelleştirmeler şirketin Kremlin politikalarının tersine hareket etmesine neden olmamıştır. Bilakis Lukoil yönetimi Rus dış politikasındaki eğilimlere uygun olarak pozisyon almaktadır. Lukoil, Hazar bölgesi başta olmak üzere 30 civarında ülkede Rusya’yı temsil etmektedir. Rusya’nın en büyük özel petrol şirketi olarak Lukoil Rusya’nın en kıymetli değerlerinden birisidir.²²⁸ Lukoil’in Rusya için ifade ettiği önem büyüktür ve bu önemi artıran faktör hem Rusya içinde hem de Hazar kıyısında şirketin kontrol ettiği alanlar konusunda Gazprom’la ve devletle olan yakın işbirliğidir.²²⁹ Bu bağlamda Kremlin açısından Lukoil’ün Gazprom’dan farkı; kağıt üzerindeki bir farktan fazlası değildir. Lukoil Gazprom gibi bir devlet şirketi olmamasına karşın, Putin yönetimi ile kurduğu ilişkilerin niteliği bakımından bir devlet şirketi izlenimi vermektedir.

²²⁶ Lukoil Official Website, *History*, <http://www.lukoil.com/Company/history>, (14.06.2018).

²²⁷ Gedik, a.g.e., s. 226.

²²⁸ Lukoil Official Website, <http://www.lukoil.com/static.asp?id=97>, (19.08.2019).

²²⁹ Jonathan P. Stern, *The Future of Russian Gas and Gazprom*, New York: Oxford University Press, 2005, s. 30.

Lukoil, dünyanın 12 ülkesinde petrol ve gaz arama ve üretim projelerini gerçekleştirmektedir. 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla kanıtlanmış rezerv hacmi 17,3 milyar varil petrolü teşkil etmektedir. Şirketin kanıtlanmış rezervlerinin %90,5'i ve pazarlanabilen hidrokarbon üretiminin %90,5'i Rusya'da bulunmaktadır. Bunun dışında şirket, Rusya dışında gerçekleşen 5 projede yer almaktadır. Şirketin ana faaliyetleri Rusya Federasyonu'nun dört federal bölgesinde yoğunlaşmıştır: Kuzey-Batı, Volga, Urallar ve Güney. Şirketin 2011 senesi itibarı ile hâkim olduğu kanıtlanmış hidrokarbon rezervlerinin %42'i ve gerçekleştirdiği hidrokarbon üretiminin %49'u ana kaynak bölgesi olan Batı Sibirya'da gerçekleştirilmiştir.²³⁰ Uluslararası projeler şirketin kanıtlanmış hidrokarbon rezervlerinin ve pazarlanabilen hidrokarbon üretiminin %9,5'ine tekabül etmektedir.

En büyük petrol üretim şehirleri olan Langepas, Uray ve Kogalym şehirlerinin isimlerinin ilk harflerinin petrol anlamına gelen "Oil" kelimesiyle bir araya getirilmesi neticesinde oluşturulan Lukoil ismi dünyanın en büyük halka açık ve dikey olarak entegre olmuş petrol ve doğal gaz şirketlerinden biridir. Dünya üretiminin yüzde 2'sinden fazlasını gerçekleştiren Lukoil, ispatlı bütün hidrokarbon rezervlerinin de yaklaşık yüzde 1'ini elinde bulundurmaktadır. Şirket ayrıca bütün dünyada petrolün yüzde 2'sini rafine etmektedir. Rusya'da kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 12'sini elinde bulunduran Lukoil, ülkede petrol üretiminin yüzde 15'ini, petrol rafine işlemlerinin de yine yüzde 15'ini gerçekleştirmektedir.

Dört kıtada ve yaklaşık 30 ülkede faaliyet gösteren bu dev şirket 100 binden fazla kişiyi istihdam etmektedir. ABD ve Meksika'nın yanı sıra Avrupa kıtasında İspanya, İtalya, Hollanda, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Avusturya, Norveç, Finlandiya, Hırvatistan ve Türkiye gibi ülkelerde de faaliyet gösteren Lukoil, Rusya'nın şimdiki komşuları olan eski Sovyet cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan ve Kazakistan'da etkindir. En geniş ve etkin operasyonlarını Rusya'da yürüten Lukoil; Irak, Mısır, Kamerun, Gana ve Nijerya'da da halihazırda faaliyetlerini sürdürmektedir.

²³⁰ Lukoil Türkiye Resmi İnternet Sitesi, *Dünyada Lukoil*, <http://www.lukoil.com.tr/24/sayfalar/dunyada-lukoil>, (14.11.2018).

Lukoil'ün faaliyet gösterdiği alanlar arasında petrol ve doğal gaz üretimi, petrokimya, petrol rafinesi ve doğal gazın işlenmesi, petrol ürünlerinin satışı gibi enerjinin farklı ve birbirileri ile ilişkili alanları yer almaktadır. Burada sözü geçen sektör ve alanlarda Lukoil'ün dünya üzerinde 200'ün üzerinde iştiraki bulunmaktadır. Görüldüğünün ve sanılanın aksine bir devlet şirketi olmayan Lukoil esasen Sovyet Petrol Bakanlığı'nın enkazı üzerinde kurulmuş ve sonradan gerçek bir başarı hikayesine dönüşmüştür. Lukoil Rusya'nın petrol sektöründe ilk özel girişim olma niteliğine sahip olup adem-i merkezîyetçi bir yönetim tarzına sahip olması ile de ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte şirket zaman zaman devletin talimatlarına uyararak, zaman zaman da Rus hükümeti ile işbirliği içinde hareket ederek esasen Rus devletinin hizmetinde olduğunu her zaman göstermiştir.²³¹

Gazprom ve Rosneft gibi devlet şirketleri faaliyet alanlarını genişletmeye devam etmektedirler.²³² Bununla birlikte henüz Kremlin'in Lukoil'ün petrol mülkiyetini ele geçirmek üzere herhangi bir hamlede bulunmadığını da belirtmek gerekmektedir. Mevcut genel kanaat, Lukoil'ün bu açıdan güvende olduğu zira gerek Gazprom'un, gerekse de Rosneft'in sektörde ciddi kârlar elde etmekte oluşu, Rus hükümetini bu türden bir adım atmaktan alıkoymaktadır. Kaldı ki Lukoil yöneticileri de Lukoil'ün satılık olmadığını ve ileride de olmayacağını iddia etmektedirler. Bununla birlikte, giderek artan Gazprom ve Rosneft etkinliğine karşı, bir zamanlar tam bağımsız bir özel sektör girişimi olan Lukoil, devlet mülkiyetindeki bu şirketlerle daha çok işbirliği geliştirme arayışına girmektedir.²³³ Şirketin bu tür manevraları göstermelik olmaktan ziyade uzun soluklu bir tutumun yansımasıdır. Nitekim Lukoil'ün bir özel şirket olarak Rus devletinin sektördeki hükümlerinin bir kurbanı olmayabileceği ile ilgili en önemli işaret ve güvence şirketin hükümete koşulsuz sadakati ve gerektiğinde kendi ekonomik çıkarlarından ziyade devletin çıkar ve eğilimlerini öncelemesidir. Buradan hareketle Lukoil'in uzunca bir süreden beri hükümete gerçekten sadık olduğunu ve zaman zaman da

²³¹ Isabel Gorst, "Lukoil: Russia's Largest Oil Company. Houston", *TX: The James A. Baker III Institute for Public Policy.*, 2007. s. 9.

²³² Gorst, a.g.e., s. 10.

²³³ a.g.e., s. 11.

bundan farklı olarak hükümet, sektör ve yabancı şirketler arasında bir köprü işlevi gördüğünü söylemek mümkündür.²³⁴

Lukoil'ün Rus devleti ve hükümeti ile bağlantısı ve ilişkisi, liberal bir piyasa ekonomisinde faaliyet gösteren herhangi bir şirketin devlet kurumları ile ilişkisinden farklıdır. Her şeyden öte, Lukoil Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Sovyet Petrol Bakanlığı'nın kalıntıları üzerinden, devletin izni ve gözetimi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. 1993 yılında ise bir hükümet kararnamesi ile özel şirket statüsüne kavuşmuştur. Öte yandan, Gazprom'un eski başkanı ve 1992-1998 yılları arasında Rusya başbakanlığı görevini yürütmüş olan Viktor Chernomyrdin açık bir şekilde Lukoil'ü desteklemiş ve hatta bazı söylentilere göre şirkette hisse sahibi de olmuştur. Yani başlangıç yıllarından itibaren Lukoil sürekli hükümetin desteğini görmüştür.²³⁵

3.3. Rosneft

Rosneft hisselerinin büyük bir kısmı devlet aittir. Şirket tamamen devletin kontrolünde faaliyetlerini yürütmektedir. Aynı zamanda Rosneft dünyanın en büyük halka açık petrol şirketi olarak bilinmektedir. Rusya'nın üçüncü büyük gaz üreticisi olan Rosneft şirketi Rusya'daki toplam doğalgazın %40'ını çıkarmaktadır. Rusya'nın rafineri kapasitesinin %20'sine sahip olan şirkete ait 11 adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. Petrolün boru hatları ile iletimi ise Transneft tarafından yapılmaktadır. Putin'in gölgesi olarak bilinen Rosneft CEO'su Igor Ivanovic Seçin Rusya'daki güçlü işadamlarının başında gelmektedir. Igor Seçin'in Rusya'da Putin'den sonra en güçlü isim olduğuna dair yorumlar da yapılmaktadır.²³⁶

Rosneft'i Rusya'da güçlü bir petrol şirketi haline getiren gelişme Yukos şirketinin Rosneft'e devredilmesi olmuştur. 1992-2012 yılları arasında Rosneft tüm mülkiyeti devletin elinde olan bir organizasyonken, 2012 yılında %19,75 lik Rosneft

²³⁴ a.g.e., s. 13.

²³⁵ Gorst, a.g.e., s. 15.

²³⁶ Thoburn, a.g.e., s. 66.

hissesi BP'ye satılmıştır.²³⁷ Yukos şirketi, henüz Putin yönetimince müdahale edilmeden önce Rusya'da en iyi idare edilen özel petrol şirketleri arasında sayılmaktaydı. Yukos'un kurucusu Mikhail Khodorkovsky'nin Putin yönetimin hedefi haline gelmesi sonucunda yaşanan bir dizi gelişme sonucunda Yukos devletleştirme sürecine girmiştir. Khodorkovsky'nin hedef haline gelmesinin sebebi, Putin'in enerji endüstrisi üzerinde kurmaya çalıştığı kontrolün önünde bir engel olacağı ihtimaliydi.²³⁸ Çünkü Khodorkovsky, Putin'in Rusya'da tesis etmeye çalıştığı enerji modeline ters düşecek faaliyetler içindeydi. Büyük bir petrol şirketi olan Sibneft'i satın alma planı, Khodorkovsky'nin öncelikleri arasındaydı. Böylece petrol sektöründe Rusya'da lider bir pozisyon elde etmeyi amaçlamıştı. Bu genişleme için gereken finansmanı sağlamak maksadıyla da Yukos hisselerinin büyük bir bölümünü Batılı yatırımcılara satmayı düşünüyordu.²³⁹ Yukos hisselerini satın almaya talip olanlar arasında, Amerikan enerji şirketlerinden biri olan Exxon Mobil de yer alıyordu.²⁴⁰

Khodorkovsky tutuklandıktan sonra Yuganskneftgaz 9,3 milyar dolara İgor Seçin'in kontrolündeki Rosneft tarafından alınmış ve Yukos böylece devletin kontrolüne geçmiştir. Yukos davası devlet ve sermaye güçleri arasındaki ilişkiyi yeniden belirleyen en önemli başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Sakwa bu gelişmeyi devlet ile oligarklar arasındaki ilişkileri etkilemesinin ötesinde, devletin giderek güçleneceğinin sinyali ve aynı zamanda sermaye güçlerine karşı bir meydan okuma olarak değerlendirmektedir.²⁴¹ Sakwa'nın da işaret ettiği gibi bu süreçten sonra Putin yönetimi başta enerji alanı olmak üzere, tüm ekonomik sektörlerde kendi adamlarını iş başına getirerek Rusya'da otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Rosneft Rus petrol endüstrisinin lideri konumunda olup dünyanın en büyük halka açık petrol şirketidir. Şirketin ana faaliyetleri içinde hidrokarbon rezervlerinin tespiti ve keşfi, petrol ve gaz üretimi, işleme ve Rusya ile Rusya dışında petrol ve

²³⁷ Robert C. Rickards, " Putin 's New Strategic Tools: Gazprom and Rosneft ", *Politics and Economics of Russia and Eastern Europe*, ed. Ulric R Nichol, New York: Nova Science Publishers, 2007, ss. 44-46.

²³⁸ Newnham, a.g.e., s. 137.

²³⁹ Newnham, a.g.e., s. 137.

²⁴⁰ Andrew Jack, Carola Hoyos, Exxon May Offer \$25 Billion for 40% of Yukos, *The Newyork Times*, 02.10.2003, <https://www.nytimes.com/2003/10/02/business/exxon-may-offer-25-billion-for-40-of-yukos.html>, (25.08.2019).

²⁴¹ Richard Sakwa, "Putin and the Oligarchs", *New Political Economy*, c. 13, n. 2, 2008, s. 4.

doğal gaz pazarlaması yer almaktadır. Rosneft Rusya'nın stratejik şirket ve kurumlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Şirketin en büyük hissedarı Rus Hükümeti iken hisselerinin bir kısmı BP ve QH Oil Investments gibi önde gelen petrol şirketlerinin elindedir. Rosneft'in başlıca varlıkları Rusya sınırları içinde olsa bile uluslararası petrol ve gaz sektörünün umut vaat eden bölgelerinde de şirketin önemli yatırımları bulunmaktadır. Bu bölgeler arasında Venezüela, Küba, Kanada, ABD, Brezilya, Almanya, İtalya, Moğolistan, Kırgızistan, Çin, Vietnam, Myanmar, Türkmenistan, Gürcistan, Ermenistan, Belarus, Ukrayna, Mısır, Mozambik, Irak ve Endonezya yer almaktadır.

Milli bir petrol şirketi olarak Rosneft, tipik bir petrol ve gaz şirketinden beklenen rolün ötesinde birtakım ilave stratejik işlevler de üstlenmektedir. Şirketin bu bağlamda farklı yapısı Rosneft'i benzer şirketlerden ayırmaktadır. Örneğin Çeçenistan'da petrol endüstrisini yeniden canlandırma görevini üstlenmiş olması böylesi bir işlev olarak görülebilir. Doğrudan Rus devlet idaresinde görev almış önemli figürlerin, yönetiminde yer aldığı Rosneft bu açıdan da kendine özgü bir idari yapıya sahip olup Rusya'nın iç ve dış siyasetinde önemli roller üstlenmektedir. Yine spesifik bir örnek olarak Rosneft'in Kazakistan ve Cezayir'de Rusya'nın bir petrol temsilciliği gibi görevler üstlendiğinin altını çizmek gerekmektedir. Doğu Sibirya ve Uzak Doğu'yu stratejik çıkarlarının bir alanı olarak ilan eden Rosneft; Çin, Japonya, Hindistan ve Kore ile yakın ticari ilişkiler tesis ederek Rus politikasının Doğuya doğru yeni yöneliminin itici bir gücü haline gelmiştir.²⁴²

Rosneft, Rus petrol endüstrisinde kendine özgü bir oluşum ve gelişimi temsil etmektedir. Bir taraftan uzunca bir süre Rus enerji ve petrol sektöründe en önemsiz ve en başarısız oyuncularından birisi durumunda olan Rosneft, diğer taraftan da şirketin gelişiminde yaşanan gelgitler sonucunda geçtiğimiz yirmi yıllık süreçte Rus petrol sektöründe özel şirketlerin ve devletin görece ağırlığı hususundaki gelişim trendleri açısından önemli ipuçları vermektedir.

²⁴² Nina Poussenkova, "Lord of the Rigs: Rosneft as a Mirror of Russia's Evolution." *Houston, TX: The James A. Baker III Institute for Public Policy*, 2007, s. 2.

Kasım 1992'deki Başkanlık Kararnamesi vasıtasıyla Rus petrol sektöründe başlayan özelleştirme süreci, dikey şekilde bütünleşmiş 3 petrol şirketinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu şirketlerin yanında Rosneft de bir devlet kurumu olarak yer almıştır. Rosneft'in temel işlevi, Rusya'da faaliyet gösteren 301 petrol şirketinden 259'unda devlet hisselerinin yönetimini üstlenmektir. 1993 yılında Rosneft yerli petrol üretiminin yüzde 60'ını gerçekleştirmiştir. Ancak zaman içinde şirkette ciddi sorunlar baş göstermiştir. Coğrafi farklılıkların yanı sıra; şirketin yönetim problemleri Rosneft'in performansını olumsuz etkilemiştir. Rosneft bu dönemde bünyesinde 26 petrol üreticisini, 23 rafineriyi, petrol ürünleri distribütörünü, makine inşa girişimlerini, araştırma-geliştirme kurumlarını ve hatta doğalgaz işleme tesislerini bulundurmaktaydı. Eski döneme ait komuta ve kontrol sistemi ortadan kalktığı ve piyasa mekanizması da halen tam olarak gelişemediği için Rosneft'in esasen daha başlangıçta, mevcut organizasyonel yapısıyla çökeceği tahmin ediliyordu.²⁴³

Rusya'da 1993 ve 1994 yıllarında dikey şekilde bütünleşmiş petrol şirketleri kurulmuştur. Rosneft ise çoğu üretim ve rafineri tesislerinden, bu yeni şirketlere devredilmek üzere vazgeçmeye zorlanmıştır. Nisan 1995 tarihinde ise Rosneft, borsada işlem gören halka açık bir şirket haline getirilmiştir. Buna rağmen Rosneft küçülmeye devam etmiştir. Ağustos 1995'te de şirket en büyük tesislerinden birisini yeni kurulan Tyumen Petrol Şirketine devretmeye zorlanmıştır. Aynı ay içinde Rosneft en büyük mali krizini yaşamıştır. Neticesinde, aralarında Rusya'nın en verimli ve en modern rafinerisi de dâhil olmak üzere şirketin çok sayıdaki tesisi Sibneft'e devredilmek üzere Rosneft'in elinden alınmıştır. Sibneft, söylentilere göre Boris Yeltsin'in 1996 yılındaki seçim kampanyasını fonlamak üzere kurulmuş bir şirket idi. Dolayısıyla Rosneft Rusya'da iç siyasi hesaplaşmaların bir parçası ve kurbanı olmuştur. Yıllar içinde Rosneft eski ihtişamlı günlerine geri dönmek için bazı girişimlerde bulunduysa da bu girişimler büyük başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yıllar boyunca yaşadığı başarısızlıklar ve kayıplar sonucu Rosneft, 1998 finansal krizinin de etkisiyle çekirdek varlıkları üzerindeki kontrolünü kaybetmiş ve

²⁴³ Poussenkova, *Lord of the Rigs: Rosneft as a Mirror of Russia's Evolution*, s. 4.

holdingin yapısı ciddi bir tehlike altına girmiştir. Ancak bu dip noktasından sonra şirket için yepyeni bir dönem başlamıştır. Ekim 1998’de Sakhalinmorneftegas eski genel müdürü Sergey Bogdanchikov Rosneft yönetimine atanmıştır. Bogdanchikov dağılmaya yüz tutan şirketi yeniden toparlamaya çalışmıştır. Şirketin bir başka şansı da Vladimir Putin’in iktidara gelişi olmuştur. 2000 yılında iktidara geldikten sonra Putin genel olarak devletin ekonomideki rolünü güçlendirici yönde bir politika izlemiş ve bu politikadaki kararlılığını sürdürmüştür. Bu politikanın bir parçası olarak Putin özel şirketlerin ve oligarkların etkisini azaltacak ve dengeleyecek güçlü bir devlet petrol şirketine ihtiyaç duymuştur.

Takip eden yıllarda Rosneft tam olarak Putin’in istediği türden bir şirket olmaya doğru evrilmiştir. Şirketin büyümesi ve güçlenmesi anlamına gelen bu süreç hem yeni yönetimin yönetsel becerilerine ve hem de Rus devletinin şirket ile ilgili değişen vizyonuna atfedilebilecek bir gelişmedir. Ayrıca şirket yönetiminin, hükümetin ajandasına uygun hareket etmesi ve yönetsel etkinlik ile birlikte hükümete sadakat konusunda herhangi bir şüpheye yer vermeyecek derecede dikkatli davranması da şirketin büyümesine katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak da 1990’lı yıllarda adeta kendi çöküşünü seyretmek zorunda kalan Rosneft 2000’li yılların başında küllerinden doğmuş ve Rus enerji sektöründe yeniden iddialı bir konuma gelmiştir. 2002 yılında Rosneft’in yönetim kurulu yeni gelişme stratejisini açıklamıştır. Buna göre şirket ulusötesi bir enerji şirketine dönüşerek sadece hidrokarbon kaynaklar ile değil kömür madenciliği ve güç üretimi ile de ilgilenecekti. Bu çerçevede son derece iddialı hedefler koyan kurul ayrıca 2010’lu yıllarda da toplam Rus petrol üretiminin yüzde 15-20’sini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.²⁴⁴

²⁴⁴ Poussenkova, *Lord of the Rigs: Rosneft as a Mirror of Russia’s Evolution*, s. 33.

4. Putin'in En Büyük Projesi Olarak Gazprom'un İşlevleri

Her ne kadar Rusya'nın petrol ve doğalgaz sektöründe resmî bir tekelden söz edilemese de, Gazprom gerek ekonomik büyüklüğü gerekse de siyasî kurumlar ve ilişkiler üzerindeki etkisinin genişliği ile sektördeki diğer oyuncuların tümünden çok daha dikkate değer bir güce sahiptir. Gazprom sadece Rusya için değil, dünya enerji piyasası ve sektörü için de son derece büyük önemi haiz bir şirket olarak Rus ulusal siyasetinin tam merkezinde yer almakta, bu kimliği ile de kaçınılmaz olarak Rusya'nın dış ilişkilerinde önemli bir işlev üstlenmektedir.

Şirket her ne kadar uzunca bir geçmişe sahip olsa da şirketin tarihinde birkaç önemli dönüm noktasından söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şirketin 1993 yılında halka açılmasıdır. Ancak bundan daha önemlisi, Rusya'yı yeniden bir süper güç haline getirmek istek ve niyetini ortaya koyan, bu çerçevede de Rus nüfuz alanını genişletmek için siyasi, askeri ve ekonomik hamleleri atmaktan çekinmeyen Rus Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Gazprom'u Rus enerji siyasetinin önemli aktörü haline getirme istenci ve iradesidir.

Rusya'yı bir enerji süper gücü haline getirme niyetini ortaya koyan Putin bu hedefine ulaşma konusunda en fazla Gazprom'a güvenmiştir. Bu güvenin bir sonucu olarak Putin, Gazprom'u güçlendirmek ve enerji politikasının merkezi haline getirmek için ciddi çaba göstermiştir. Gerek konuşmalarında gerekse de eylemlerinde Putin sıklıkla Gazprom'un kendisi açısından ne derece merkezi bir role sahip olduğunu ve Rusya'nın bir enerji süper gücü haline gelmesinde Gazprom'dan hangi türden beklentilere sahip olduğunu dile getirmiştir. Gazprom'un Rus enerji politikası içinde ve Putin'in şahsında ifade ettiği önemi anlatmak adına Putin Gazprom'u "kutsalların kutsalı" olarak nitelendirmiştir. Putin'in Gazprom'a atfettiği önem sadece sözde kalmamış ve Putin attığı adımlarla Gazprom'u, toplam değeri açısından dünyanın en büyük üçüncü şirketi haline getirmiştir.²⁴⁵

²⁴⁵ Goldman, a.g.e., s. 142.

2000 yılından itibaren Gazprom tamamen Kremlin'in politik bir aktörü olarak hareket etmeye başlamıştır. Bu süreçte Gazprom'un misyonu Rusya'nın politik çıkarlarını ve Putin'in dış politikasını takip etmek olmuştur. Gazprom'un politikası devletin çıkarlarıyla paralel olarak şekillenmeye başlamıştır. Putin bir enerji devi olan Gazprom üzerinde tam hakimiyet sahibidir ve bu liderin ana önceliği yeni dünya düzeninde Rusya'nın statüsünü bir süper güç olarak yeniden tesis etmektir.²⁴⁶ Gazprom'un 2005 yılında yeniden yapılandırılması Rusya'nın enerji politikalarının merkezini oluşturmuştur. Bu durum Rus ekonomisinin devlet kontrolü altına alınması bağlamında bir başarı hikâyesidir. Bu sayede Rus devleti stratejik unsurlar üzerinde hâkimiyetini tesis etmiştir. Alanında oldukça prestijli St. Petersburg Madencilik Enstitüsü'nden 1997 yılında mezun olan Başkan Putin'in 1999 yılında maden kaynakları ile ilgili makalesi dikkat çekicidir. Rus ekonomisinin gelişim stratejisinde maden kaynaklarının rolünün incelendiği makalede, Putin Rusya'nın eski gücüne yeniden ulaşmasında hidrokarbonların önemine vurgu yapmıştır. Putin makalesinde bu kaynakların kullanılabilmesinin en etkili yolu olarak devletin enerji sektörü üzerinde söz sahibi olması gerekliliğine işaret etmiştir. Buna bağlı olarak da devletle dikey bir ilişki içinde beraber çalışacak büyük enerji şirketlerinin yaratılması gerektiğini vurgulamıştır.²⁴⁷ Putin, bu fikirlerini iktidarında gerçekleştirme şansı bularak, uygulamada da enerji sektörüne devletin hâkim olmasını sağlamıştır. Gazprom bu stratejilerin merkezinde yer almıştır. Realist ekonomi politikçilerin stratejik kaynakların devlet denetiminde olması gerekliliği konusundaki argümanlarının pratikleşmiş halini Putin ve Gazprom arasındaki ilişkide net bir biçimde tespit etmek mümkündür.

Gazprom'un Putin yönetiminde yeniden yapılandırılması sonucunda, şirket sadece ekonomik alana etki eden bir aktör olmanın ötesine geçmiş durumdadır. Tarihsel süreçte Gazprom Rus iç politikasını ve ulusal ekonomiyi etkileyen bir araca dönüştürülmüştür. Bununla birlikte Gazprom bunları da aşarak Rus dış politikasına etki edecek bir organizasyona dönüşmüştür. Rosner bu vakıayı şu şekilde analiz

²⁴⁶ Nadejda Makarova Victor, "Gazprom: Gas Giant under Strain. Working Paper#71", *The Program on Energy and Sustainable Development*, Stanford University, 2008, s. 53.

²⁴⁷ Rosner, a.g.e., s. 25.

etmektedir; “Enerji, artan bir şekilde Rusya’nın tek büyük dış politika aracına dönüşmektedir. Bu gerçek sadece Rusya’nın yakın çevresindeki Belarus, Türkmenistan, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeler için değil; dünyanın tüm küresel güçleri ile ilişkisi açısından da böyledir. Rusya’nın enerjiyi dış politik bir araç olarak kullanması Putin’in ekonominin stratejik sektörleri konusundaki takıntısı olarak değerlendirilse ve Rusya’nın partnerlerinin canını sıkan bir husus olsa da, bu yol uluslararası etki bakımından Yeltsin döneminin füzelerinden daha sağlıklı bir yoldur”.²⁴⁸ Putin öncesi dönemde Rusya’nın caydırıcı gücü olarak ön plan çıkan nükleer kapasitesinin yerini Putin döneminde enerji sektörünün aldığı değerlendirilmektedir. Gazprom ise enerji alanında Putin’in dış politik silahlarından birine dönüşmüştür.

Rosner bu hususa dikkat çekerken Rus dış politikası hakkında ortaya atılan iddialar arasında en çok öne çıkan konulardan birinin petrol ve gaz sektörünün Rus dış politikasına etkisi olduğunu vurgulamıştır. Bu iddia petrol ve gaz sektörünün Rus dış politikasının “anahtar itici gücü” olduğudur. Bu yaklaşımın başlıca varsayımı Rus politik liderlerin diğer alanlardaki avantajları elde edebilmek için enerjiyi kullandıkları gerçeğidir. Rus liderler iç politik istikrarsızlıklara karşı siyasi güçlerini muhafaza etmek için enerji faktörünü kullandıkları gibi, dış politikada da Rusya’nın etkisini genişletmek için bu aracı kullanmaktadırlar. Rosner’a göre mesele iç politika açısından değerlendirildiğinde şöyle bir gerçekle karşılaşmaktadır ki Gazprom’un Rusya için ifade ettiği anlam klasik ekonomik terimlerle ve kavramlarla anlaşılabilir. Gazprom’u tam anlamıyla idrak edebilmek için Rus hükümetinin şirketin devasa kaynaklarını Rus hane halkı ve Rus fabrikalarının enerji ihtiyaçları için nasıl kullandığına bakmak gerekmektedir. Şirketin kaynakları bu noktadaki ihtiyaçları gidermek amacıyla devletin sübvanses aracı olarak değerlendirilmektedir. Putin iktidara gelmeden önce de Rus enerji kaynaklarının devletin çıkarlarına nasıl hizmet edeceği konusuna ilgi duymuştur.

2000 yılının başlarında Putin’in başkan sıfatıyla resmi görevine başlamasından çok kısa bir süre sonra Gazprom yönetimine Alexey Miller

²⁴⁸ Rosner, a.g.e., s. 25.

getirilmiştir. Şirketin yeni yönetimi başkana oldukça yakın bir tavır takınmıştır ve enerji politikaları konusunda görünürde herhangi bir farklılık emaresi görmek neredeyse imkansız olarak değerlendirilmiştir. Bir şirket olarak Gazprom'un kar marjlarında oldukça ciddi düşüşe sebep olsa da, hükümetin istediği yurtiçi fiyat konusunda tam bir mutabakat söz konusu olmuştur. Dimitri Medvedev'in Gazprom'un yönetim kurulu başkanlığına getirilmesi ile hükümet ve şirket yönetimi arasındaki bağlar her zaman çok sıkı olmuştur. Medvedev gaz şirketi üzerinde Kremlin'in bir nevi denetmeni olarak varlık göstermiştir.²⁴⁹

Şirket yönetimin bu şekilde değiştirilmesi Gazprom açısından devlet iktidarını perçinleyen ilk adım olmuştur. Putin iktidarında Gazprom yönetimine getirilen isimler hükümete bağlılığı olanlardan seçilmiştir. Medvedev bu noktada Putin için oldukça önemli bir aktördür. 2000 yılındaki başkanlık seçiminde Putin'in seçim kampanyasını Medvedev yürütmüştür. Medvedev'in en önemli özelliği Putin'le yakın ilişkileri bağlamında Gazprom'u devlet adına kontrol altında tutmasının yanı sıra, başkan yardımcılığı görevini de beraberinde yürütmüş olmasıdır. Sağlam'a göre; "Medvedev'in, bir taraftan Gazprom'un yönetiminin başındayken bir yandan da Başkan Yardımcılığı görevinde bulunuyor olması, Rusya'da politikacıların bir yandan iktidardayken bir yandan da şirket yöneticiliği yapmalarına örnek bir durumdur".²⁵⁰ Bu yöntem Putin'le beraber devletleştirilen birçok şirkette de aynı şekilde uygulanmıştır. Rosneft'in başında bulunan Igor Seçin 1999-2008 arası Başkan Yardımcılığı, 2008-2012 arasında da Başbakan Yardımcılığı yapmıştır.²⁵¹ Bu sayede enerji faktörünü devletin çıkarları için kullanmakta kararlı olan Putin, şirketlerin yönetimini tam anlamıyla kontrol altına alabilmiştir. Yani devletin ağırlıklı hissedar olduğu şirketler giderek Kremlin'in parçasına dönüşmüş ve Putin yönetimin politika yapıcıları açısından oldukça elverişli araçlar haline gelmişlerdir. Gazprom'la başlayan değişim ve dönüşüm süreci, Rusya'da devletin rolünün ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişki biçiminin

²⁴⁹ Robert W. Orttung, Indra Overland, "A Limited Toolbox: Explaining the Constraints on Russian Foreign Policy", *Journal of Eurasian Studies*, n. 2, 2011, s. 75.

²⁵⁰ Sağlam, a.g.e., s. 86.

²⁵¹ Igor Seçin hakkında detaylı bilgi için bkz. Rosneft Official Website, *Board of Directors*, <http://www.rosneft.com/about/management/igor-sechin/>, (25.08.2018).

yeniden tanımlanması sağlamıştır. Bu bağlamda öncelikle, Yeltsin döneminde palazlanan oligarklara net bir mesaj verilmiştir. İkincisi, Gazprom'da devlet hisselerinin artışıyla 'stratejik sektörlerde devletin görünür eli' politikası hayata geçmiştir. Üçüncüsü, şirketin iç piyasadaki düşük fiyat uygulaması ile enerji alanında sosyal devlet ilkesi görünür hale gelmiştir. Son olarak da Gazprom'un Rusya ihracatından aldığı payın artışı, enerjinin bir dış politika aracına dönüştürülmesine olanak sağlamıştır.²⁵²

4.1. Rusya'nın En Değerli Şirketinin Profili

Şayet Gazprom bir ülke olsaydı, petrol ve gaz rezervlerinin toplamı sadece Suudi Arabistan ve İran'ın gerisinde kalırdı. Günümüzde Gazprom dünyanın en büyük doğalgaz şirketi konumundadır. Doğalgaz piyasasındaki hakimiyetinin yanı sıra Gazprom ayrıca son derece önemli bir petrol şirketi olmaya doğru yol almaktadır. 2005 yılı verilerine göre; 300 milyar doların üzerinde bir piyasa sermayelendirmesiyle Gazprom Rusya'daki en büyük, dünyada da ise büyük üçüncü şirketti. Büyüklük anlamında ExxonMobil ve General Electric'in ardından üçüncü sırada yer alan Gazprom dünya devleri Microsoft ve BP'yi geride bırakmıştı. 2005 yılında şirket yaklaşık 400.000 kişilik istihdam ile geniş iş olanakları yaratmış ve ödediği vergilerle Rusya devlet bütçesinin yaklaşık yüzde 25'ini karşılamıştı. Uluslararası piyasalardaki varlığını genişletmek adına Gazprom ayrıca Avrupa'daki birçok gaz dağıtım şirketinde pay sahibi olmuştur. Gazprom'un hisse satın aldığı Avrupa ülkeleri arasında Almanya, Çekya, Finlandiya, Baltık devletleri, Macaristan, İtalya ve İngiltere bulunmaktadır.²⁵³

Gazprom iç ve dış piyasada doğal gaz çıkarılması, üretilmesi, satışı, dağıtımı, ham petrol üretimi ve hidrokarbon rafinesi operasyonları konularında faaliyet gösteren son derece komplike bir enerji şirkettir. Bunlara ilaveten Gazprom, Rusya'nın en büyük elektrik üreticisinin yüzde 10'luk hissesini ve Moskova'da ısı

²⁵² Sağlam, a.g.e., s. 153.

²⁵³ Victor, a.g.e, s. 26.

ve elektrik tedarikçisi büyük bir şirketin de yüzde 25'lik payını elinde bulundurmaktadır. Rusya piyasasında doğal gaz satışının miktarını arttırmak adına Gazprom gazla çalışan güç üretimi alanında da varlık göstermek istemektedir. Yaklaşık 100 Rus ve yabancı şirkette sermaye yapısını katılan ve 60 iştirakin de tek başına kuruculuğunu üstlenen Gazprom uluslararası piyasalarda çeşitlilik gösteren geniş tabanlı bir etkiye sahip olmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede şirket Orta Asya, Hindistan ve İran gibi bölgelerde gaz çıkarma ve üretme imkanlarını araştırmaktadır. Bütün bunlara ilave olarak Gazprom petrokimya sanayisinde, makine aksamı sektöründe ve metalürjide varlık göstermekte; faaliyetlerini medya ve bankacılık sektörüne doğru da kaydırmaktadır.²⁵⁴

Dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz şirketleri arasında Gazprom toplam hidrokarbon rezervleri anlamında üçüncü sırada yer almaktadır. Gazprom rezervlerinin önemli bir kısmını doğalgaz oluşturmaktadır. Buna karşılık Gazprom 2005 yılında en büyük beşinci petrol şirketi olan Sibneft'ı satın alarak petrol rezervlerini genişletmiştir. Ticari açıdan rasyonel olmadığı ve siyasi bir hamle olduğu konusunda eleştirilen bu yatırımı ile Gazprom, Rusya'nın petrol üretimini genişletme stratejisinin merkezinde yer aldığını göstermiştir. Bu çerçevede Gazprom, yeni sahalar keşfetmek yerine mevcut şirketler üzerinde kontrol tesis ederek rezervlerini artırma planları yapmaktadır.²⁵⁵

Devasa üretim ve satış rakamlarına karşın özellikle Rusya'da Gazprom'un ekonomik ve ticari anlamda varlığının son yıllarda gözle görülür bir şekilde azaldığı da gözlenmektedir. Her ne kadar bu durum mutlaka Gazprom'un etkinliğinin düşeceği anlamına gelmese de Rus yerli gaz pazarına artık yeni oyuncular da dâhil olmuştur. Bu oyuncular ise Gazprom'un piyasa payını azaltacak şekilde kendi paylarını arttırmaktadırlar. Her ne kadar Rus doğalgazının üçte ikisinin çıkarılmasında doğrudan payı olsa da halihazırda Gazprom bazı zor kararlar vermenin arifesinde bulunmaktadır. Ana üretim alanlarında bir düşüş yaşayan şirket iç piyasada da, fiyat artışına rağmen ihraç fiyatlarına yakın bir satış fiyatı elde edememiştir. Üstelik şirket, yasa gereği yerli piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak

²⁵⁴ Victor, a.g.e., s. 27.

²⁵⁵ a.g.e., s. 30.

zorundadır. Tarihsel olarak Avrupa'ya yapılan ihracatlarda tatbik edilen gaz fiyatı ile iç piyasaya yapılan gaz satışlarındaki fiyatlar arasında çok büyük farklılıklar olduğundan Gazprom iç piyasadaki satışları kompanse edebilirken; maliyetlerin artması ile bu modelin sürdürülebilirliği tehlikeye girmiştir.

İkinci en önemli arz kaynağı olan Orta Asya gazları üzerindeki etkisi zayıflayan Gazprom; Türkmenistan ve Özbekistan ile Kazakistan yoluyla Çin'e açılan ikinci ihracat kanalı ile zor durumda kalmıştır. Bu boru hattına ikinci bir ayağın eklenmesi halinde ise Rusya'nın pazarlık gücünün daha da zayıflayacağı tahmin edilmektedir. Türkmenistan'ın Rus boru hatlarına bağımlılıktan kendisini kurtarma kararlılığı göstermesi Gazprom'u da etkilemiştir. 2010 yılından itibaren petrol şirketleri de dahil Gazprom'un rakipleri yerli üretimdeki paylarını belirgin bir biçimde arttırmışlardır. Her ne kadar yerli piyasada paylarını genişleten şirketlerden bir kısmı Gazprom ile bağlantılı iseler de ittifakların sürekli değiştiği ve ittifakları sürekli hâle getirmenin son derece zor olduğu unutulmamalıdır.²⁵⁶

Gazprom ile ilgili bir başka problem de şirketin zaman zaman karşılaştığı üretim sıkıntısıdır. Gazprom açısından gaz rezervlerinde alarm verici düzeyde bir azalma ya da eksilme söz konusu değildir. Ancak üretimde meydana gelen düşüşler yeni alanların geliştirilmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sorunun farkında olan Gazprom Yamal, Shtokmanovskoye ve Kovyktinskoye alanları başta olmak üzere yeni üretim imkanları adına bazı girişimlerde bulunmaktadır. Ancak Yamal sahası ile ilgili birtakım ekolojik problemlerin varlığı şirketi zor durumda bırakmaktadır. Gazprom için yeni gaz sahalarının keşfi ve üretime konu edilmesi büyük bir önem taşımaktadır; çünkü uzun vadede Doğu Sibirya ve Uzak Doğu'da gaz üretiminin artması Asya-Pasifik alanlarına yapılan ihracatın kârlı oluşuna bağlı olacaktır.²⁵⁷

Gazprom'un üretim eğilimlerine bakıldığında ise şirketin bu alanda çok büyük bir ilerleme kaydetmesinin zor olduğu görülmektedir. Şirketin gaz üretimi 2000 yılında belirgin bir şekilde düşmüştür. Her ne kadar aynı hızda olmasa da bu

²⁵⁶ Lunden, a.g.e., s. 664.

²⁵⁷ Victor, a.g.e., s. 31

düşüş 2001 yılında da devam etmiştir. 2004 yılında kısmen artan gaz üretimi bu yıldan itibaren aşağı yukarı aynı düzeyde kalmıştır. Tahminlere göre şirketin doğal gaz üretimi en iyi ihtimalle 1999 yılı seviyesini yakalayacak ve en azından 2020 yılına kadar da bu seviyede kalacaktır. Yine tahminlere göre Rusya’da doğal gaz üretiminde meydana gelecek artışların kaynağı Gazprom olmayacak, bunun yerine bağımsız üreticiler ve ortak girişimler bu ilave üretimleri gerçekleştireceklerdir. Dolayısıyla bağımsız üreticiler ileride daha önemli roller üstlenecektir.²⁵⁸

Gazprom bir enerji devi olmasının ötesinde çok sayıda şirketi bünyesinde bulunduran dev bir çatı organizasyondur. Tablo 7’de görüleceği üzere Gazprom’un; farklı oranlardaki hisseler üzerinden/yoluyla birçok şirketle ortaklığı bulunmaktadır. Örneğin Gazprom, Rusya’nın bankacılık ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılayan Gazprombank’ın ana hissedarıdır. Gazprom, NPF Gazfund isimli emeklilik fonunun kurucusudur. Bu fon Rusya’daki en büyük sivil emeklilik fonudur ve Gazprom çalışanlarının emeklilik işlemleri konusunu düzenlemektedir. Bunların yanı sıra Gazprom 26 kültür merkezi, çok sayıda spor tesisi, tıbbi ve terapi merkezini işletmektedir. Şirkete ait Sogaz adıyla bir sigorta şirketi ve Gaprom Media adıyla dev bir medya şirketi bulunmaktadır.²⁵⁹ Rusya’nın tek Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) ihracatçısı da Gazprom’dur. Bağlı şirketlerin korunması ve yolsuzlukların önlenmesi gibi konularda aktif olan Gazprom Güvenlik (GazProm Security) ise yaklaşık 10,000 kişiyi istihdam etmektedir.²⁶⁰

²⁵⁸ a.g.e., ss. 32-33

²⁵⁹ a.g.e., s. 34.

²⁶⁰ Thoburn, a.g.e, ss. 65-66

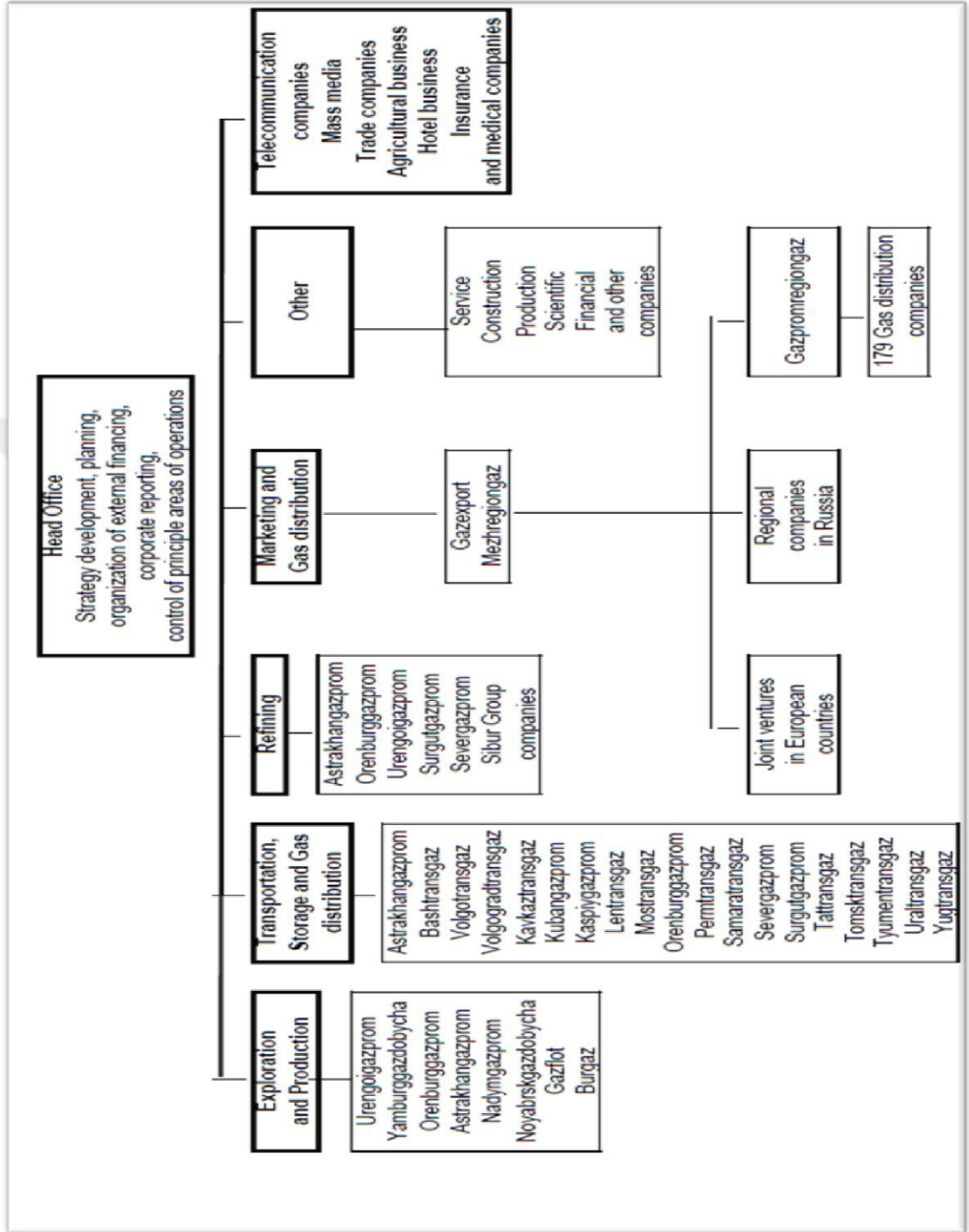
Tablo 7. Gazprom'un Hissedarı Olduğu Şirketler ve Hisse Oranları

%100 Hisse	%50'nin Üzerinde Hisse	%50'nin Altında Hisse
1. Astrakhangazprom	Brest-Gazoapparat	Arctic Energy
2. Bashtransgaz	Dialoggazservice	Armrosgazprom
3. Burgaz	Ditangaz	Belgazprombank
4. Ecological and Analytical Centre	Druzhba	Blue Stream Pipeline Company
5. Ecomed-91	Druzhkovski ZGA	B.V.
6. Gazexport	Electrogaz	Chestem
7. Gazflot	Fatherland Fund	Commercial Bank Olimpiiskii
8. Gazkomplektimpex	Fora Gazprom	SR-DRAGA
9. Gaznadzor	Gazenergosome	Eesti Gaas
10. Gazobezopasnost	Gazcom	EuRoPol Gaz
11. Gazpromavia Aviation Company	Gazmash	Exchange Russian Gas
12. Gazpromenergo	Gazprombank	Gas-oil
13. Gazprom Finance B.V.	Gazprom-Media	Gaz-Agro-Friport
14. Gazprom Marketing and Trading Limited (GM&T)	Gazpromgeofizika	Gazavtomatika
15. Gazprominvestarena	Gazprom Kran	Gazpromenergo
16. Gazprominvestholding	Gaztelekom	Gaz-Truby
17. Gazprommedstrakh	Gaztorgpromstroy	Gazum
18. Gazpromokhrana	Gazstroydetal	Horoshevskaya energy company
19. Gazpromrazvitie	Giprogazsentr	Hotel Tyumen
20. Gazpromstroyengineering	Giprospeftgaz	Inkombank
21. Gazpromtrans	Kostromatrubinvest	Insurance Company Sogaz
22. Gazsviaz	Lazurnaya	Interconnector (UK) Limited
23. Informgaz	Lengazspetsstroy	Interfin
24. Informgazinvest	Metaprom	Iveko Uralaz
25. Irkutskgazprom	Orgenergogaz	KazRosGaz
26. IRTs Gazprom	Peter-Gaz B.V.	Khimsorbent
27. Kaspiygazprom	Promgas	Latvias Gaze
28. Kavkaztransgaz	Rivmar	Media-Most
29. Kubangazprom	SevKavNIPIgaz	Moldovagaz
30. Lentransgaz	AK Sibur	Moskovskii Vekselyni Bank
31. Mostransgaz	Spetsgazavtotrans	Mospromagrotorgdom
32. Mezhrregiongaz	Spetsgazremstroy	Motors technology
33. Nadymgazprom	Tsentrenergogaz	Noyabrsky Gorodskoy Bank
34. Nadymstroygazdobycha	Tsentrgaz	Orenburgskaya Finance Company
35. NIIgazeconomika	TsKB Nefteapparatury	Prometey-Sochi
	Urengoystroygaz	

36. North Transgas Oy	VNIPIgazdobycha	Promstroybank of Russia
37. Novourengoysky GCC	Volgogaz	Rosshelf
38. Noyabrskgazdobycha	Volgogradneftemash	Sibneftegas
39. NPTs Podzemgidromineral	Vostokgazprom	Slovrusgaz
40. Orenburggazprom	Zapsibgazprom	Stella Vitae
41. Permtransgaz	Zarubezhneftegaz	AKB Tobolsk
42. Podzemgazprom		Tomskgaz
43. PRT 1		Trade House Rus-gaz
44. Samaratransgaz		Turusgaz
45. Servicegazprom		Union of energy exporters
46. Severgazprom		IK Vega
47. Severneftegazprom		VIP-Premier
48. Surgutgazprom		Vologdapromresurs
49. Surgutstroygaz		Volta
50. Surgutstroygaz Building Company Ltd		Yugorosgaz YuzhNIIgiprogaz Institute
51. Szhizhenny gaz (Liquefied gas)		
52. Tatransgaz		
53. Temryukmortrans		
54. Topenergy		
55. Tomsktransgaz		
56. TyumenNIIgiprogaz		
57. Tyumentransgaz		
58. Uraltransgaz		
59. Urengoigazprom		
60. Volgogradtransgaz		
61. Volgotransgaz		
62. VNIIgaz		
63. Yamalgazinvest		
64. Yamburggazdobycha		
65. Yugtransgaz		
66. ZGG GmbH		

Kaynak: Kevin Rosner, *Gazprom and the Russian State*, London: GMB Publishing, 2016, ss. 44-45.

Şekil 2. Gazprom Şirketinin Yönetim Şeması



Kaynak: Nadejda Makarova Victor, *Gazprom: Gas Giant under Strain. Working Paper#71*, The Program on Energy and Sustainable Development, Stanford University, 2008, s. 29.

4.2. Devlet ve Gazprom Arasındaki İlişkiler Modeli: “Gazprom İçin İyi Olan Ne Varsa, Rusya İçin De İyidir”²⁶¹

Gazprom, daha önce de belirtildiği üzere 1965 yılında, Komünist Parti'nin ulusal gaz endüstrisi geliştirme kararı üzerine Sovyet Gaz Bakanlığı adıyla kurulmuştur. Bugün şirketin yönetimi ile devletin yürütme erki arasında uygun bir denge arayışı ile ilgili siyasi sorunlar, şirket kurulduğunda elbette ki gündemde değildi; çünkü Gazprom devletin doğrudan bir parçasıydı. 1989 yılında “Perestroyka” döneminde ise devletin amaçları değişmeye başlamış ve dönemin Başkanı Gorbaçev, Gazprom'u gaz üretimi, dağıtım ve satışından sorumlu bir devlet birimi haline getirmiştir. Gazprom ile devlet arasındaki ilişki, işte bu tarihten itibaren daha geniş kurumsal değişiklikler bağlamında bu yeni anlayışa uygun olarak gelişmiştir.²⁶²

Her ne kadar Sovyet döneminin sona ermesinin hemen ardından bir dizi piyasa reformu hayata geçirilmiş ise de Rus enerji politikası Sovyet döneminden kalma uygulamalar nedeniyle 1990'lı yıllarda ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu dönemde enerji politikası, genel anlamda enerji sektörünün bütün bir ekonomiyi besleyen bir motor olması gerektiği düşüncesi üzerine bina edilmiştir. 2000'li yıllara kadar Rusya'nın enerji politikası, 1990'lı yıllarda başlayan piyasa reformları ile uyumsuz ve parçalı bir görünüm arz etmiştir. Belirlenen amaçlara neredeyse hiç ulaşamamış ve söz konusu amaçların gerçekleştirilmesi genelde sürüncemede bırakılmıştır.

Ancak 2004 yılından itibaren, siyasetin ve ekonominin diğer alanlarında da görüldüğü üzere, enerji sektöründe de daha fazla devlet kontrolü eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde oligarklar hem medyadan ve hem de meclisten uzaklaştırılmış ve federe birim valilerinin yetki ve iktidarı önemli ölçüde zayıflatılmıştır. Gazprom'u da ilgilendiren önemli bir adımla Yukos'a zorla el konulmuş ve bu şirketin varlıkları devlet kontrolü altındaki diğer şirketlere devredilmiştir. Böylece bir tür devlet kapitalizmi yaratılmış ve bu anlamda bir devlet

²⁶¹ Nina Poussenkova, “The Global Expansion Of Russia's Energy Giants”, *Journal of International Affairs*, Vol. 63, No. 2, Spring/Summer 2010, s. 113.

²⁶² Victor, a.g.e., ss. 46-47.

girişimciliği sisteminin ilk adımları atılmıştır. 2004 yılından itibaren ise Rus enerji politikası hükümetin rolünün daha fazla vurgulandığı bir temele oturtulmuştur. Devletin gaz ve petrol endüstrilerindeki çıkarları millileştirme, millileştirmenin doğurduğu yüksek tekelleşme, sınırlı yabancı sermaye ve sektörde gevşek bir rekabet ile dikkatli bir şekilde korunmuştur.²⁶³

Gazprom ile Rus devleti arasındaki ilişkinin son derece karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. 1990'lı yıllarda Gazprom devlet içinde bir devlet olarak faaliyet gösterir ve çoğunlukla şirket yönetiminin çıkarlarına uygun bir görünüm sergilerken, devletin şirket üzerindeki etkisi, Gazprom'un; hisselerin çoğunu elinde bulundurması ve son derece etkili bir lobicilik yapması nedeniyle, son derece sınırlı kalmıştır. Bu dönemde hükümet Gazprom'a karşı son derece düşük profilli bir tutum takınmıştır. Gazprom'un Rus tüketicilere son derece düşük fiyatlara doğal gaz tedarik etmesi bu tutumun temel nedeni olarak gösterilmektedir. Rus ekonomisi istikrarlı ve düşük gaz fiyatlarından faydalanırken bunun karşılığında da Gazprom birtakım ayrıcalıklar elde etmiştir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren devlet ile Gazprom arasındaki ilişki daha dengeli bir çerçeveye oturmaya başlamıştır. Bugün söz konusu ilişkide devletin rolü uzun dönem hedeflerin gerçekleşmesi konusunda politikalar geliştirmek olup, Kremlin, toplum ile Gazprom arasındaki bir arayüz rolü oynar olmuştur.²⁶⁴

Rus devleti ve hükümeti ile Gazprom arasındaki ilişkinin kendine özgü dinamikleri bulunmaktadır. Gazprom ticari ve ekonomik bir aktör olarak kâr odaklı faaliyet gösterirken, Rusya da herhangi bir devletten bekleneceği üzere güvenlik başta olmak üzere farklı alanlarda ulusal çıkarları üzerinde odaklanmaktadır. Gerek Gazprom gerekse de Rus hükümeti kendi öncelik ve çıkarlarının çerçevesini belirleme konusunda özen göstermektedir. Ancak Gazprom'un Rus hükümeti karşısında özerkliğinden bahsetmek çok güçtür. Bekleneceği üzere devlet bu ilişkide daha üstün bir konumda ise de esas olan, tarafların kendi çıkarlarını bir ve birleşik görme şeklinde ifade edilebilecek bir tavırla hareket etmeleridir. Diğer bir ifadeyle,

²⁶³ Elena Shadrina, "Russia's State Capitalism And Energy Geopolitics of Northeast Asia" *Pan-European Institute: University of Turku.*, 2013, s. 14.

²⁶⁴ Victor, a.g.e., s. 52.

genel olarak bakıldığında Gazprom'un çıkarları ile Rus devletinin çıkarları arasında herhangi bir ciddi uyumsuzluk görmek mümkün değildir. Bu da esasen Gazprom'un ve devletin birbirleri ile ayrılmaz bağlarının olması ile açıklanabilir.

Gazprom, Rusya'nın enerjiiyi bir kart olarak kullandığı durumlarda Rus devletinin söylem ve eylemleri ile uyum gösterecek bir yol izlemiştir. Yine belirtmek gerekir ki bu uyumun nedeni şirket üzerinde mutlak devlet kontrolü değil, devlet ile şirket arasındaki simbiyotik ilişki ve bağlantıdır. Ne var ki Rus hükümetinin gerek enerjiiyi bir tür kart olarak kullanmak istediği hallerde olsun, gerekse de doğalgaz ve petrol üzerinden jeopolitik fayda temin etmek istediği hallerde olsun, Gazprom her zaman herhangi bir ticari girişimden beklenen rasyonel tavrı sergilemeyebilmektedir. Bu tür durumlarda ise şirketin normal beklentilere cevap verecek bir çerçeveye dönmesi yine ancak devletin kararı ve iradesi ile mümkün olabilmektedir. Şimdiye kadar genel olarak bakıldığında Rus hükümetinin, siyasi kararları sonucunda, yanlışlıklar olduğu ve bunların şirkete zarar verdiğinin net olarak ortaya çıkan hallerde de Gazprom'u öncelediği gözlenmektedir.

Gazprom'un ve Rus devletinin yukarıda işaret edilen simbiyotik ilişkisinin dinamiklerini farklı alanlarda görmek mümkündür. Bu çerçevede verilebilecek en iyi örneklerden bir tanesi Rus gazının Avrupa'ya satışıdır. 1970'li yıllardan beri Avrupa'ya doğal gaz ihracatı, Rus doğal gaz endüstrisinin gelir kaynağının temelini oluşturmuştur. Bu ihracat sayesinde, Rusya Gaz Bakanlığı'nın yerini alan Gazprom, Rus ekonomisine devlet destekli gaz sağlayabilmek adına gerekli fon kaynaklarını üretebilmiştir. Dahası, şirketteki çoğunluk hisselerine sahip olmanın getirdiği avantajdan ötürü Rus devleti, Gazprom'u gerek ülke içinde, gerek eski Sovyet cumhuriyetlerinde gerekse de Avrupa'da siyasi amaçları için kullanabilmiştir. Bu girişimlerde farklı düzeylerde başarı elde eden Rus hükümeti gaz gelirleri üzerindeki dolaylı kontrolünü bir iç ve dış siyaset aracı olarak görmüştür.

2000'li yılların başlarında ve ortalarında Rusya ve Gazprom büyüyen Avrupa gaz piyasasında daha önemli oyuncular olarak boy göstermişlerdir. Ancak Avrupa'da 2008 yılından itibaren yaşanan ekonomik durgunluk, artan enerji verimliliği çalışmaları, yenilenebilir enerjinin yükselişi ve ucuz kömürün piyasaya

sürülmesi; Ukrayna'daki jeopolitik krizin yansımaları ve 2014 yılından itibaren ABD'de kaya gazı ile ilgili yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Rusya'nın ve Gazprom'un ana tedarikçi olma vasfı ciddi biçimde tehlikeye girmiştir. Sonuç olarak bugün Rusya, Avrupa'daki ana müşterilerinin, gaz taleplerini düşürmeleri ve aynı zamanda Rus gaz arzına karşı tedarik kaynaklarını çeşitlendirme çaba ve girişimleri ile karşı karşıya bulunmaktadır. Dahası, Gazprom'un eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en büyük ihracat merkezi olan Ukrayna da Rusya'dan gaz alımını azaltmıştır.²⁶⁵

Rus devlet ve hükümetinin Gazprom ile ilişkisi esasen özellikle 2000'li yıllardan itibaren Rus dış politikasında enerji kartının nasıl kullanılacağı ile ilgili ortaya çıkan yeni vizyon ile yakından ilişkilidir. 1990'lı yıllarda liberal Batı tarzı ekonomik modele duyulan öykünmenin de etkisiyle petrol de dâhil birçok alanda yaşanan özelleştirme ve liberalleştirme eğilimi yerini devlet kontrollü bir ekonomik modelin kurulması düşüncesine bırakmıştır. Özellikle 2003 yılından itibaren Rus petrol endüstrisinde devlet mülkiyeti olgusu çok daha belirgin bir hâl almaya başlamıştır. 2003 yılında Rus petrol üretiminde devlet kontrolünün payı yüzde 24 iken, bu oran 2007 yılında yüzde 37'ye kadar çıkmıştır.²⁶⁶

Gazprom ve onun iştirakleri 2005-2007 yılları arasında petrol alanında bir dizi önemli satın almalar gerçekleştirmişlerdir. Mayıs 2005 tarihinde önemli bir petrol ve gaz şirketi olan Tambeyneftegaz'ın yüzde 25'lik hissesini satın alan Gazprom bir sonraki ay ise Northgas'ın yüzde 51'lik hissesini elde etmiştir. Ekim 2005 tarihinde ise şirket, önde gelen bir petrol firması olan Sibneft'in yüzde 69,66'lık hissesini 13,1 milyar dolar karşılığında satın almıştır. 2006 yılının sonunda da Gazprom, Shell, Mitsui ve Mitsubishi'den, Sakhalin Energy'de yüzde elli kontrol almak üzere bir anlaşma yapmıştır. Ekim 2007'de tarihinde ise Gazprom Neft Chevron ile ortak girişimi olan Northern Taiga Neftegaz'daki payını yüzde 30'dan yüzde 75'e çıkarmıştır.²⁶⁷

²⁶⁵ James Henderson, Tatiana Mitrova, "The Political and Commercial Dynamics of Russia's Gas Export Strategy", *Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies, OIES Paper 102*, 2015, s. 1.

²⁶⁶ Philip Hanson, "The Resistible Rise of State Control in the Russian Oil Industry." *Eurasian Geography and Economics*, 50(1), 2009, s. 14.

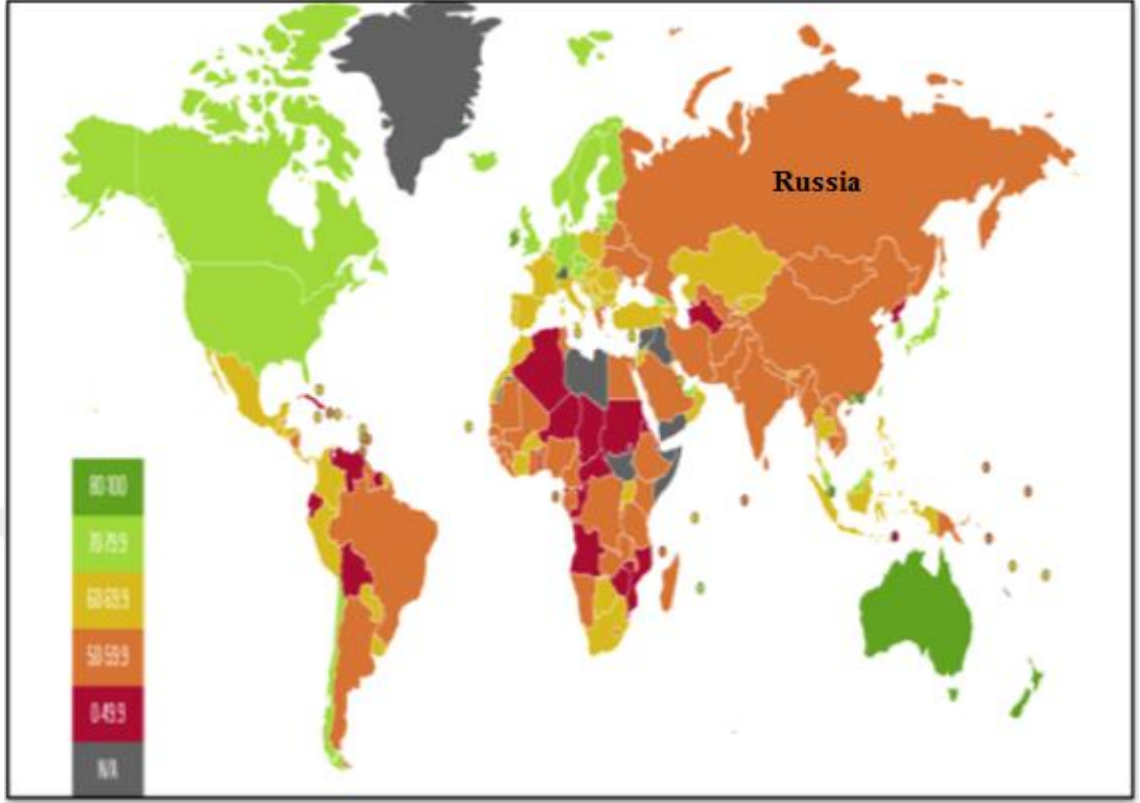
²⁶⁷ Hanson, a.g.e., s. 16.

Rusya’da devlet ile iş dünyası arasında bir ayırım yapmak oldukça zordur. İki yapı iç içe geçmiş durumdadırlar. Başta stratejik sektörler olmak üzere birçok şirketin yönetim kademelerinde Putin’e yakın isimler görev yapmaktadır. Bu noktada Rus şirketlerinin hisselerindeki devlet payı karar alma süreçlerinde tek etkili faktör değildir. Özel sektör hissesi yüksek olan bir şirket olsa da Putin yönetimine paralel kararlar alma ya da Putin yönetimine muhalif kararlar alma söz konusu dâhi olamamaktadır. Rusya’da iş dünyasında aktör olarak yer alan her bir birey, Putin’in devlet kademesinde görevlendirdiği bir yetkili gibi davranmak zorundadır. Bu mesele tabii küresel ölçekte yapılan özgürlük indeksi çalışmalarında Rusya’nın hoşuna gitmeyecek sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Heritage Vakfı’nın özgürlük indeksi çalışmalarında Rusya’nın karnesi oldukça zayıf çıkmaktadır. Hükümete güven, mülkiyet hakları, hükümet harcamaları, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü gibi temel başlıkların incelenerek ülkelerin ekonomik özgürlük puanlarının çıkarıldığı çalışmanın 2016 yılı raporunda Rusya; Papua Yeni Gine, Burundi ve Togo gibi ülkelerin de gerisinde kalarak ekonomik özgürlük sıralamasında, 178 ülke arasında 153. sırada yer almıştır.²⁶⁸ Yine Heritage Vakfı’nın resmi internet sitesinden ulaşılabilen güncel veriler incelendiğinde Rusya’nın ekonomik özgürlük statüsünün “Mostly Unfree – Çoğunlukla Özgür Değil” olarak ifade edildiği görülmektedir.²⁶⁹ Harita 1’deki dünya haritasında ülkeler ekonomik özgürlük puanlarına göre renklendirilmiş olarak gösterilmiştir. Sıralamada en düşük puanı alanlar kırmızı olarak gösterilirken, bir seviye iyi durumda olanlar turuncu renk ile gösterilmiştir.

²⁶⁸ Terry Miller, Anthony B. Kim, “2016 INDEX OF Economic Freedom”, *Promoting Economic Opportunity and Prosperity*, https://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf, (02.01.2019).

²⁶⁹ The Heritage Foundation, *Interactive Heat Map*, <https://www.heritage.org/index/heatmap>, (02.01.2019).

Harita 1. Ülkelere Göre Ekonomik Özgürlük İndeksi



Kaynak: The Heritage Foundation, *Interactive Heat Map*, <https://www.heritage.org/index/heatmap>, (02.01.2019).

Kuşkusuz Kremlin için Rusya'nın ekonomik özgürlük indeksindeki yeri çok da fazla önem arz etmemektedir. Çünkü Kremlin'in ekonomi politik yönelimi realist bir çizgide ilerlemektedir. Putin yönetimi ekonomi, ekonomik özgürlükler ya da başka herhangi bir konudaki analizini Rus devletinin çıkarları bağlamında yapmaktadır. Ekonomik alanda alınan kararlarda da bu paradigma öne çıkmaktadır. Gazprom şirketi ile devletin ilişkisi de bu bakış çerçevesinde değerlendirilebilir. Stratejik sektörlerde faaliyet gösteren petrol ve gaz şirketleri Rusya için çok önemli oyuncularlardır. Gazprom'un rolü ise diğerlerinden biraz daha farklı ve ayrıcalıklıdır. Rusya için Gazprom'un önemi şu şekilde ifade edilebilir; "Gazprom için iyi olan her ne varsa, Rusya için de iyidir". 1990'larda Gazprom ve Kremlin kimi zaman iyi anlaşılan kimi zaman ters düşen iş ortakları gibi iken, 2000'lerde bu ortaklık bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Putin liderliğindeki Rusya'da Gazprom, Kremlin'in

“vefalı/sadık hizmetçisi” ve “tehlikeli kılıcı” na dönüşmüştür.²⁷⁰ Kremlin de Gazprom üzerinde koruyucu görevini ifa etmektedir.²⁷¹ Rusya’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki ilk on yıldan tamamen farklı bir ikinci on yıl yaşanmıştır. Putin, iktidara geldikten hemen sonra Gazprom üzerindeki devlet kontrolünü tesis etmiştir. Bu noktada tüm diğer enerji şirketleri için yaptığı gibi Gazprom’un içinde bulunduğu tüm enerji anlaşmalarını yeniden gözden geçirmiştir.²⁷²

4.3. Siyaset, Ticaret, Medya Üçgeninde Gazprom’un Rus Medyası Üzerindeki Etkileri

Medya kuşkusuz tüm ülkelerde olduğu gibi Rusya’da da siyaseti etkileyen önemli güçlerin başında gelmektedir. Bazı ülkelerde ise siyaset ve ticareti etkileme hatta belirleme konusunda medyanın gücü daha da öne çıkmaktadır. Rusya da bu örneklerin başında gelen ülkelerdendir. Putin, Rusya’da yönetimi devraldığında oligarkların elinde politize olmuş durumdaki medyanın gücünün farkında olarak işe başlamıştır. Medyanın kontrol edilmesi ve Kremlin politikalarına paralel şekilde yayın yapılmasının sağlanması Putin’in öncelik verdiği konuların başında gelmektedir. Bunun için medyanın üzerinde denetim sağlayacak yasal düzenlemeler yapılması, Putin yönetimiyle aynı fikirde olmayan oligarkların sahip olduğu medya kuruluşlarına el konulması, medya yöneticilerinin Kremlin’e sadakat içinde olanlar arasından seçilmesi gibi bir dizi hamle yapılmıştır. Tüm bu önlemlerinin alınmasının sebebi, Putin’in medya gücünü elinde tutan sermaye sınıfının kendisi için bir tehdit oluşturabileceği endişesiydi.²⁷³ Böylelikle bu endişe bertaraf edilmiş ve Rus toplumu üzerinde Putin yönetiminin meşruiyetinin artırılması konusunda medya önemli bir rol üstlenmiştir.

Medyanın kontrol edilmesi bağlamında Putin’in hedef tahtasına koyduğu ilk isim Vladimir Gusinsky olmuştur. Vladimir Gusinsky’nin sahip olduğu Media-Most

²⁷⁰ Poussenkova, *The Global Expansion Of Russia's Energy Giants*, s. 113.

²⁷¹ a. yer.

²⁷² Ortung, Overland, a.g.e, s. 77.

²⁷³ Sağlam, a.g.e., s. 81.

şirketi, Rusya'nın en büyük televizyon kuruluşlarından biri olan NTV'yi de bünyesinde barındırmaktaydı. NTV'nin yanı sıra Media-Most bünyesinde çeşitli gazeteler ve dergiler yer almaktaydı. 1990'lı yılların oligarklara sağladığı fırsatları değerlendiren Gusinsky bu dev medya imparatorluğunu sadece birkaç yıl içinde yaratmıştı. Devlet tarafından kontrol edilemeyen bu medya imparatorluğunun sahibi olan Gusinsky, Kremlin için 'bir boyun ağrısı' olarak tarif ediliyordu.²⁷⁴ Gusinsky'ye yapılacak operasyonun düğmesine basmak için Gazprom'a olan borçları iyi bir fırsat sağlamıştır. Gazprom'a olan borçları sebep gösterilerek Media-Most'a devlet tarafında el konulmuş ve bu sürecin sonunda NTV'nin kontrolü Gazprom'a geçmiştir.²⁷⁵ Bu sayede Rusya'da televiyon ağı güçlü olan NTV'nin Kremlin politikaları ile paralel yayın yapması sağlanarak, Putin'in işi kolaylaştırılmıştır.

Vladimir Berezovski, medya patronlarına yapılan operasyonun hedefindeki başka bir isimdir. Putin iktidarına muhalif bir tavır takınan Berezovski, devletin kendisini devredışı bırakmasına engel olamamıştır. Berezovski aslında Gusisnki gibi Putin'le geçmiş yıllardan gelen bir anlaşmazlık içinde değildi. Ancak 2000'li yıllarla beraber medya organları aracılığıyla geliştirdiği muhalefet, Kremlin'le arasının açılmasına sebep olmuştur. Media Most'ta muhalif yayın yapan gazetecilerin Berezovski tarafından işe alınması ve benzer yayınlara burada devam edilmesi Putin'i kızdırmıştır. Berezovski için başlatılan soruşturma sürecinin sonucunda, öncelikli olarak TV-6 mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Ardından Rusya'nın en büyük televizyon kanalı olan ORT'nin kontrolü yeniden devlete geçmiştir. Bu noktadan sonra kanalın adı 'Kanal 1' olarak değiştirilmiştir.²⁷⁶

Gazprom ele geçirdiği medya gücüyle, Putin iktidarının icraatlerini olumlayarak yaptığı yayınlarla Rusya'da politik süreçlere etki etmektedir. Gazprom, yapılan operasyonlar sonucunda özellikle ulusal yayın yapan televizyon kanallarının, radyo ve gazetelerin yeni sahibi olmuştur. Rusya genelinde yayın yapan üç televizyon kanalı, beş radyo istasyonu ve 7 gazete Gazprom Medya'nın

²⁷⁴ Goldman, a.g.e., s. 102.

²⁷⁵ Sağlam, a.g.e., ss. 82-83.

²⁷⁶ Sağlam, a.g.e., s. 83.

kontrollindedir. Kremlin'in medya organlarına yönelik izlediği strateji ile birlikte 2000'li yıllarda Gazprom bir medya imparatorluğuna dönüşmüştür. Gazprom Medya, tüm araçlarıyla toplum nezdinde Putin iktidarının meşrulaştırılması konusunda çalışmalarını sürdürmektedir. Medya organlarının üst düzey yöneticilerinin kontrol altına alınması da Putin'in izlediği en temel stratejilerden birisi olmuştur. Bu çerçevede Rusya genelinde yayın yapan devlete ait olan Rossiya ve Kanal 1; Gazprom'a ait NTV kanallarının yöneticileri Putin'in yakın markajındadır. Bu kanalların üst düzey yöneticileri ile Putin, düzenli olarak toplantılar yapmakta ve gündem belirleme konusunda ortak hareket etmektedirler. Bunun bir sonucu olarak da Rus toplumunun iktidara yönelik muhalif eğilimler içinde bulunmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Zira sözü edilen kurumlar, Rusya'daki en önemli ve etkili haber kanallarıdır.²⁷⁷

5. Rus Dış Politikasında Enerji Kartı ve Gazprom'un Etkinliği

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Sovyetler Birliği uluslararası siyaset sahnesinde yerini Rusya'ya bırakmıştır. Sovyetlerin dünya siyasetinde kabul gören süper güç statüsü, Sovyetler'in selefi Rusya için aynen geçerli olmamıştır. 1990'lı yıllarda ciddi bir politik ve sosyo-ekonomik buhran geçiren Rusya, bu dönemde daha çok Yeni Dünya Düzeni şeklinde adlandırılan çerçeveye adapte olmaya çalışmıştır. Tarihin Sonu²⁷⁸ ve Medeniyetler Çatışması²⁷⁹ gibi tezlerin açıkça iddia ettiği Batı ve liberal kapitalizmin üstünlüğü Rusya tarafından da zımnen kabul görmüş olacak ki, Rus politik eliti reform adı altında Batılı tarzda ekonomik ve politik bir değişimin önünü açmaya çalışmıştır. Ancak bu uyum çabaları yerini 2000'li yıllarda Rusya'nın yeniden kendini dünya siyasetinde Rus stili bir bakış açısı ile gösterme girişimlerine bırakmıştır. Bu Rus stilinde liberal demokrasi ilkeleri yerine, daha çok klasik güç politikası parametrelerinin belirleyici olduğu bir paradigma hakim olmuştur. İşyara göre; "...Enerji kaynaklarının değerinin artışı,

²⁷⁷ Sağlam, a.g.e., s. 84.

²⁷⁸ Bkz. Francis Fukuyama, "The End of History and The Last Man", *The Fress Press*, New York, 1992.

²⁷⁹ Bkz. Samuel P. Huntington "The Clash of Civilizations" *Foreign Affairs*, Summer 1993.

enerji zengini Rusya'ya özgüven duyguları da kazandırabilmektedir. Liberazim, demokrasi ve kapitalizm gibi Batılı değer sistemlerini kabul etmeye başlayan Rus yönetimi, uluslararası sistemdeki bu geri konumundan rahatsız olmaktadır. Uluslararası konumundaki gerileme, Rusya'da korku ve endişeye yol açabilecek gibidir. Rusya'nın gerek Kosova ve Suriye politikaları, gerekse Gürcistan'a ve Ukrayna'ya yaptığı son müdahaleler, Rusya'nın özgüvenini yeniden kazanmaya çalıştığı izlenimi vermektedir.”²⁸⁰ Bu yaklaşımın bir parçası olarak da son derece proaktif bir tutum takınan Putin, siyasi ve ekonomik hamlelerini entegre bir dış politika anlayışı çerçevesinde öncelikle yakın çevresine, sonrasında da bütün dünyaya kabul ettirmeye çalışmıştır.

Yer yer saldırgan bir yansıması olan bu yaklaşım, proaktif bir dış politika tarzıdır. Üstelik Rusya böylesi bir tarzı, esasen o sırada ciddi sorunlarla boğuşan ve yetersizliği konusunda genel bir kanı bulunan (1. Çeçenistan Savaşı'nda da görüldüğü üzere) Rus ordusuna rağmen yürürlüğe koymaya çalışmıştır. Bu tutumun altında yatan en temel faktör, Rusya'nın son derece düşmanca bir dünyada var olmaya çalıştığı hissidir. İkinci önemli faktör ise Rus siyasi elitinin, ülkenin stratejik çıkarları olarak tanımladıkları şeyleri savunma ve koruma konusunda güçlü bir kararlılık ortaya koymalarıdır. Rusya'nın otoriter rejiminin kuvvet kullanma konusunda hızlı bir karar vermeye olanak tanınması bu faktörlerin etkisini arttırmış ve proaktif dış politik tutumu daha mümkün hale getirmiştir. Bu aktivizmin temel amaçlarından biri Rusya'nın yeni bir güç merkezi olduğunu göstermek ve Batı'nın dünya siyasetinde artık giderek daha önemsiz hale geldiği düşüncesini dile getirmektir. Mevcut konjonktürde Rus liderler, ortada kaçırılmaması gereken bir fırsatın olduğunu düşünmüş ve ABD'de gözlenen son derece belirsiz geçiş döneminin ve AB'nin farklı krizlerde içe kapanık bir tutum sergilemesinin yarattığı ortamı değerlendirmek istemişlerdir.²⁸¹ Söz konusu proaktif tutumun kaçınılmaz olarak ekonomik ve ticari ilişkilerde de birtakım yansımaları olmuştur. Rusya'nın

²⁸⁰ Ömer Göksel İşyar, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, Bursa: Dora, 2019, s. 152.

²⁸¹ Isabella Facon, “Russia's National Security Strategy And Military Doctrine And Their Implications for the EU. Brussels: Directorate-General for External Policies”, *European Parliament*, 2017, s. 17.

dev enerji şirketleri aracılığı ile enerji alanında etkin bir rol oynamaya çalışması aktivist politikasının hem sonucu ve hem de tamamlayıcısı niteliğindedir. Söz konusu aktivist ve proaktif tutumun politik açıdan başarı ya da başarısızlığı, ekonomik ve ticari ilişkilerin de seyrini etkilemiştir. Her ne kadar Rus dış politikasını sınırlandıran limitler ciddi bir sorun olmuşsa da Rus politik liderliğinin güncel gelişmelerin yarattığı fırsat ve boşlukları kullanmaları bu sorunun potansiyel etkilerini hafifletmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi Rusya'nın enerji faaliyetleri sadece ekonomik parametreler ile izah edilemeyecek niteliktedir. Rus siyasi eliti başta doğal gaz olmak üzere önde gelen enerji kaynaklarına salt ekonomik bir değer olarak bakmamakta, Rus dış politikasının amaçlarını gerçekleştirmede bu kaynakların etkin bir biçimde kullanımına büyük önem vermektedir. Bu nedenle Rusya için enerji sadece enerji değil, Rus etki sahasının genişlemesi için önemli bir araçtır. Özellikle Rusya'nın jeopolitik ve askeri gücünün tahkim edilmesi ile birlikte dış politikada enerji kartının daha sık kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Putin ile birlikte dış politikanın daha proaktif parametre ve unsurlarla tanımlanması da bu süreci hızlandırmıştır. Sonuç olarak da yakın dönemde enerji kaldırıcının Rus dış politikasında daha etkin bir şekilde devreye sokulduğunu söylemek mümkündür. Enerjinin bir kart olarak kullanılmasında ise Rus dış politika eliti birbirinden farklı yöntemlere başvurmuştur. Dahası, hedef ülkenin Rusya ile tarihî, ekonomik ve jeopolitik ilişkileri ile güncel koşullar da dikkate alınarak muhataplara göre farklı tavır ve politikalar uygulanmıştır. Örneğin bazı ülkeler için Sovyet döneminden kalma altyapılar üzerinden bir politika belirlenmişken, bazı ülkeler karşısında olumlu bir tavır takınılmış, bazılarında ise cezalandırıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Örneğin eski Sovyet cumhuriyetlerinden Ermenistan, Belarus Ukrayna'ya biatları ölçüsünce düşük fiyattan doğal gaz satan Rusya, yine eski Sovyet cumhuriyetlerinden Gürcistan, Moldova ve Baltık ülkelerine Batıyla yakınlaştıkları oranda yüksek fiyatlarla doğal gaz satmıştır. Yine benzer bir örnek olarak Yuşçenko döneminde Ukrayna'ya karşı cezalandırıcı tavırlar içine girmiştir. İkinci grup

ülkelere karşı Rusya zaman zaman arzı kısarak ve fiyatları yükselterek enerji kartını cezalandırıcı şekilde kullanmıştır.²⁸²

Anlaşılan, Rusya'nın enerji kartını kullanırken duygusal hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. Diğer bir deyişle, enerji kartını ödül ya da sopa olarak kullandığı durumlarda Rusya realist bir pozisyonda durmaktadır. Yapılan çalışmalar, özellikle bazı araç ve mekanizmaların diğerlerine göre Rus enerji politikasında bir kart anlamında daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Bu araç ve yöntemler arasında transit boru hatlarının kullanılması, gaz fiyatlarında indirim yapılmaması, yabancı ülkelere petrol ve doğal gaz varlıklarının satın alınması, boru hatları kaynaklarının kesilmesi gibi uygulamalar izlenmektedir. Siyasi hedeflere ulaşmak için enerji faktörünün kullanılması Rusya'nın dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır.²⁸³

Rusya'nın enerji kartını etkin bir şekilde kullanabilmesi hiç şüphesiz enerji alanında sahip olduğu tarihsel avantaj ile yakından ilişkilidir. Sovyet devlet mekanizmasının bir parçası olarak kurulan Gazprom'un şirket tarihi Rusya'nın henüz 1940 yılında Polonya'ya doğal gaz ihraç etmeye başladığını göstermektedir. Polonya Rusya'nın ilk doğal gaz ihracat destinasyonu olmuştur. Bu girişimde her ne kadar siyasi kaygılar ekonomik kaygılardan çok daha baskınsa da Polonya'ya gerçekleştirilen doğal gaz ihracatı, Batı Avrupa'ya yapılan ilk doğal gaz ihracatı olması bakımından önemlidir. Takip eden yıllarda Rusya Polonya'ya ilave olarak Çek Cumhuriyeti'ne de doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. Gerek Polonya gerekse de Çek Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyet kampında yer aldıkları düşünüldüğünde bu girişimlerin o derece önemli olmayabileceği ileri sürülebilir. Ancak 1969 yılında Rusya bu sefer dönemin Batı Almanya'sına ve İtalya'ya doğal gaz ihraç ettiğinde ilk kez kapitalist ekonomik sisteme kendini açmıştır. Bu önemli aşamanın ardından Sovyetler Birliği Batı Avrupa ekonomik sisteminin etkilerini de hissetmeye başlamıştır. 1993 yılında ise ekonomik ve siyasi faktörlerin de baskısıyla

²⁸² Newnham, a.g.e., s. 134

²⁸³ Orttung, Overland, a.g.e., s. 74.

Rus hükümeti Gazprom'u özel bir girişime dönüştürmüş ve bu hamleyle de ekonomik reform yoluyla siyasi istikrara ulaşmayı denemiştir.²⁸⁴

Rusya'nın enerji politikası entegre bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla enerji politikasında sadece üretim ve ihracat değil, aynı zamanda nakliye ve taşıma da önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ham petrol ve doğalgaz gibi önde gelen enerji kaynaklarının tüketildikleri alanların üretim alanlarından çok daha uzak olması dünya enerji siyasetinde enerji naklinin önemini ortaya koymaktadır. Çoğu durumda sınır aşan bir çaba ve işbirliğini gerektiren enerjinin transferi meselesi Rusya'yı zorlayan konulardan biri olmuştur. Yüksek maliyetli yatırımlar sonucunda ciddi riskler alınarak yapılan enerji nakil çalışmaları, Rusya'nın enerji politikasında önemli bir yer tutmaktadır.

Özellikle denize kıyısı ya da doğrudan erişimi olmayan üretici devletler için enerji kaynaklarının tüketici alanlarına taşınması büyük önem taşımaktadır. Rusya da bu durumu göz önünde bulunduran bir politika çerçevesinde boru hattı girişimlerine öncülük etmiş ve bu tür girişimlerin doğrudan içinde olmuştur. Son derece karmaşık ve birbiri ile uyumlu adımların atılmasını gerektiren boru hattı girişimlerinde Rusya'nın hakim rolü, Rus enerji politikasının başarısı ve etkinliğini anlamada önemli bir ölçüttür. Belirtmek gerekir ki Rusya boru hatları ağının tam merkezinde yer almakta ve hem kendi topraklarından çıkan enerji kaynaklarının taşınmasında hem de benzer kaynaklara sahip diğer devletlerin enerji ürünlerinin hedeflerine ulaştırılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Buradan hareketle Rusya'nın gerek sahip olduğu geniş enerji kaynakları ve gerekse de bu etkin boru hatları ağı ile gelecekte küresel enerji piyasalarını domine edeceği tahmin edilmektedir.²⁸⁵

Esasen Rusya'nın boru hatları ile ilgili üstünlüğü Sovyet döneminden kalan bir mirastır. İlginç olan, Sovyet döneminde inşa edilen boru hatları sadece yerel ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak geliştirilmiş girişimler iken herhangi bir ciddi ticari amaca hizmet etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin parçası olan Azerbaycan ve

²⁸⁴ Yang vd., a.g.e., s. 144.

²⁸⁵ Michael T. Klare, "The Geopolitics of Natural Gas.", *The Nation*, 04.01.2006, <https://www.thenation.com/article/geopolitics-natural-gas/>, (17.09.2018).

Kazakistan'ın enerji kaynakları boru hatları ile ülkenin başka yerlerine taşınmış ve Birlik ülkelerinin ve halklarının ihtiyaçlarının karşılanması çerçevesinde dağıtılmıştır.²⁸⁶

Sovyet döneminde inşa edilen boru hatlarının çok büyük bir kısmı halen etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak Rusya Federasyonu döneminde boru hatları Sovyet döneminden farklı olarak enerji siyasetinin önemli köşe taşları olma niteliğine kavuşmuştur. Her ne kadar söz konusu hatlar eski olsalar da hâlâ Rusya'nın taşıma işinden önemli kârlar elde etmesine imkan sağlamakta, ama daha önemlisi enerji piyasasında önemli bir üstünlük aracı olarak görülmektedirler.²⁸⁷

Rusya'nın, enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir işlevi olan boru hatları stratejisinde üstünlük kurması, kaçınılmaz olarak ciddi bir enerji tüketicisi olan Avrupa ile ilişkileri de etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, boru hatları üzerinden Rusya ile AB arasında koşulları daha çok Rusya tarafından belirlenen yeni bir enerji ve boru hatları jeopolitiğinden söz etmek mümkündür. Özellikle 2000'li yıllarda enerji fiyatlarının belirgin derecede artması ile birlikte Avrupalılar enerji tedariki konusunda Rusya'ya ne kadar bağımlı olduklarının çok daha farkına varmaya başlamışlardır. 2006 yılında Rusya'nın ani bir kararla dünyadaki pazar fiyatlarını Ukrayna'ya da uygulamaya başlaması Avrupalılar için adeta bir uyarı niteliğinde olmuştur. Zira Avrupalılar bu hamleyle, muhtemel finansal zorlukların yanında Rusya ile ortaya çıkabilecek ve enerji kaynaklarının taşınmasını içeren ihtilaflar halinde ciddi jeopolitik risklerle karşı karşıya kalacaklarının farkına varmışlardır. Yapılan çalışmalar, Rusya'nın devlet hakimiyetindeki Gazprom'un tekel olma vaziyetinin doğurduğu sakıncaları ortaya koymaktadır. Gazprom'un bu durumunu somutlaştırmak adına şu rakamlar önemli görülmektedir:

“[Gazprom] Finlandiya ve Slovakya'daki doğal gaz talebinin (ihtiyacının) tamamını, Bulgaristan'ın doğal gaz ihtiyacının %96'sını, Çek Cumhuriyeti'nin %79'unu, Avusturya'nın %74'ünü, Türkiye'nin %64'ünü, Polonya'nın %47'sini, Almanya'nın gaz ihtiyacının %36'sını, İtalya'nın %25 ve Fransa'nın %20'sini tek

²⁸⁶ Demir, a.g.e., s. 8.

²⁸⁷ a. yer.

başına karşılamaktadır”.²⁸⁸ Çetin’in aktardığı bu bilgilere göre, AB’nin bu Rus tekelinin dikte ettiği fiyatları kabul etmesinin ciddi bir maliyet oluşturduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle de AB’nin enerji arzını çeşitlendirmesi gerektiği ve ancak bunu yaptığı takdirde siyaseten daha özgür olabileceği ve ciddi miktarlarda tasarruf yapabileceği belirtilmektedir. Her ne kadar AB enerji ile ilgili bir dayanışma söylemi geliştirmişse de AB’nin bunu tam anlamıyla başardığını söylemek henüz güçtür. Sonuç olarak da AB ile Rusya arasında enerji kaynaklarının taşınması üzerinden tesis edilen karşılıklı bağımlılık, uzlaşmadan ziyade sürüşmeye neden olmuştur.²⁸⁹ Ancak bu karşılıklı bağımlılık ilişkisinde Rusya’nın daha belirleyici konumda olmasının mutlaka Rusya’nın lehine olduğu sonucuna da varılmamalıdır. Çünkü bu türden bir ilişkide esas olan karşılıklı fayda ve çıkarların, tarafları tatmin eder düzeyde korunması ve artırılmasıdır.

Rusya’nın dış politikasında enerji kartına kolaylıkla başvurabileceği ile ilgili varsayımın temelinde bir bağımlılık algısı yatmaktadır. Buna göre özellikle Avrupa ülkelerinin Rus gazına ve petrolüne bağımlı olması Rusya’yı, Batı ile ilişkilerinde avantajlı bir konuma getirmekte ve Rus siyasi elite politik ilişkilerde çerçeveyi ve ajandayı belirleme gücü vermektedir. Enerji alanında Batı ile Rusya arasında var olan karşılıklı bağımlılığın asimetric olduğu düşüncesi bu argümanı haklı kılmakta ileri sürülen en popüler yargılardan bir tanesidir. Her ne kadar AB ile Rusya arasında enerji alanında bir tür asimetric ilişkinin varlığı kabul edilebilirse de enerji politikalarını belirleyen motivasyonları ve enerji ilişkilerini bu bağımlılığa indirgemek tek taraflı bir bakış açısıdır. Bu indirgemeci bir tavır olup bir bütün olarak bakıldığında AB-Rusya ilişkilerinde eksik bir perspektif ortaya koymaktadır.

Her şeyden evvel enerji ilişkilerindeki güç faktörü diğer alanlardan bağımsız bir şekilde ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, güç ilişkileri burada büyük ölçüde enerji bağımlılığının bir fonksiyonu olarak değerlendirilmekte ve diğer alanlardaki etkileşim denklemin dışında bırakılmaktadır. Yani AB ülkelerinin Rus doğal gazına

²⁸⁸ Tamer Çetin, “Orta Asya ve Kafkaslar’da Enerjinin Politik Ekonomisi”, *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, Cilt:1, Sayı:1, 2010, s. 92

²⁸⁹ Katinka Barysch, “Pipelines, Politics, and Power: The Future of EU-Russia Energy Relations”. *Londra: Center for European Reform.*, 2008.

bağımlılığı güç ilişkilerinin temel belirleyicisi olarak görülmektedir. Gücü sıfır toplamı bir bakış açısıyla ele alan bir yaklaşım doğal olarak eksik bir perspektiftir. Enerji konusunda bu yaklaşım enerji kaynakları üzerinde kontrole fazlaca bir önem atfetmektedir. Ancak kurumsal güç gibi gücün diğer formları bu analizde dikkate alınmamış olmaktadır. Dahası, burada güç, geçirgen, dolaylı ve alana özgü bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bir aktör üzerinde doğrudan kontrole işaret etmektense kurumsal güç, bir aktörün hareket edeceği şartlar üzerinde kontrol sahibi olmayı ifade etmektedir. Enerji sektöründe kurumsal gücün önemi ise yadsınamaz bir gerçektir.

İkincisi, AB-Rusya ilişkilerinde enerji bağımlılığı genelde arz bağımlılığına atıfla ele alınmaktadır. Asimetrik ilişkinin doğurduğu düşünülen çıktılar üzerindeki kontrolün sadece arz bağımlılığı için var olduğu varsayılmaktadır. Yani AB'nin Rusya'nın arz edeceği doğalgaza olan bağımlılığı, bu düşünceye göre Rusya'ya üstünlük sağlamaktadır. Ancak burada AB'de Rus gazına yönelik talebe Rusya'nın da bağımlı olması göz ardı edilmektedir. Ayrıca bağımlılık olarak görülen şey çoğu zaman otomatik olarak uzun vadede ağır maliyetlerin varlığını ima etmektedir. Ancak alternatif arz ya da talep kaynaklarının ortaya çıkması halinde gerçek etkilerin gayet de kısa vadeli olacağını söylemek mümkündür.

Üçüncüsü, literatürde bağımlılık kavramının ele alınış biçimi ciddi anlamda sorunludur. Tedarik ya da arz bağımlılığı çoklukla ithalat bağımlılığına indirgenmektedir. Rus gazının AB'nin doğal gaz ithalatındaki payı bu bakış açısında bağımlılığın derecesinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Ancak bu değerlendirme doğru değildir çünkü AB içinde üretilen gazı denklemin dışında bırakmaktadır. Rusya'nın AB'nin doğal gaz ithalatındaki payı yaklaşık üçte bir iken (2008 yılında yüzde 31,5), AB'deki gaz tüketimindeki payı ise dörtte bir (2008 yılında yüzde 24,4) seviyesindedir. Toplam dikkate alındığında Rus gazının AB'deki ana enerji tüketimindeki payının yüzde 6,5 olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Dördüncüsü, AB'nin Rus gazına bağımlılığında muazzam bir artış olduğu şeklindeki yaygın kanaat gerçeikle uyuşmamaktadır. Bugün AB, Soğuk Savaşın

sonunda yaptığı ithalatlara oranla Rusya'dan daha az miktarda doğalgaz ithal etmektedir. 2008 finansal krizinden hemen önce Rusya'nın AB'nin doğal gaz ithalatındaki payı yüzde 31,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak 1990 yılında, Sovyetler Birliği'nin son zamanlarında, söz konusu 27 ülkenin doğal gaz ithalatında Rusya'nın (Sovyetler Birliği'nin değil) payı yüzde 75 düzeyindeydi. Yani o günden bugüne AB'nin Rus gazına bağımlılığı artmaktan ziyade düşüş göstermiştir.²⁹⁰

Rusya'nın dış politikasında enerji kartını etkin bir şekilde kullanabilmesini zaman zaman mümkün kılan en önemli araç Gazprom'dur. Devlet kontrolünde olması ve geniş rezervleri nedeniyle Gazprom farklı taktik ve stratejiler yardımıyla Rus hükümetinin siyasi ve ekonomik ajandasına hizmet edecek türden bir işlev üstlenmiş ve bu işlevi çoğunlukla başarıyla yerine getirmiştir. Gazprom'un elinde bulundurduğu imkan ve enstrümanlar şirkete son derece geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Örneğin Rus ekonomisinin sıkıştığı hallerde Gazprom daha fazla gelir üretmek adına yabancı pazarlara erişmeye çalışmıştır. Batı Avrupa piyasaları kolayca erişilebilir nitelikte olmaları ve yüksek gelir vaat etmeleri nedeniyle bu tür durumlarda Gazprom'un radarına girmiştir. Bugüne kadar da Gazprom kârlarının çok büyük bir kısmını, toplam üretiminin ancak yüzde 25'ini sattığı Batı Avrupa'ya yaptığı ihracattan elde etmiştir.

Batı Avrupa'nın petrol ve doğalgaz pazarı olarak seçilmesinin hiç şüphesiz pragmatik bir yanı bulunmaktadır. Reformların hayata geçirilmeye başladığı 1993 yılından beri Rusya Batı Avrupa piyasasına odaklanmıştır çünkü Norveç dışında bu bölgede hiçbir ülkenin büyük miktarlarda doğal gaz rezervi bulunmamaktadır. Dahası, coğrafi yakınlık Batı Avrupa'yı Rus doğalgazına bağımlı hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Rusya'dan Batı Avrupa'ya yönelik stabil ve dengeli bir doğalgaz ve petrol akışı olacağı tahmin edilmiştir.²⁹¹

Sovyet döneminin sona ermesi ile birlikte farklı bir yapılanmaya giden Gazprom, uygulanan reformlar çerçevesinde ve dönemin dikte ettiği koşullara uygun olarak yeni bir iş ve ticaret stratejisi geliştirmiştir. Şirket örgütlenmesi olağanüstü

²⁹⁰Tom Casier, "Great Game or Great Confusion: The Geopolitical Understanding of EU-Russia Energy Relations." *Geopolitics*, 21(4), 2016, ss. 769-770.

²⁹¹Yang vd., a.g.e., s. 143.

düzyeyde bir değişikliğe uğrayan Gazprom, yukarıda da değinildiği gibi Batı Avrupa pazarlarına göz dikmiştir. Bu noktada Rus hükümeti ile Gazprom bir anlaşmaya vararak Rusya'nın yerelde yatırımlarını teşvik etmek ve Gazprom'un da sürekli gelişimini istikrara kavuşturmak amacıyla mutabık kalmışlardır. Belirtmek gerekir ki Rusya Gazprom'u hem siyasi hem de ekonomik anlamda desteklemiş ve şirketin Batı Avrupa'ya doğalgaz ihraç ederek kâr elde etmesini temin etmek için Gazprom'u fonlamıştır. Yapılan çalışmalar ayrıca Gazprom'un Batı Avrupa'ya yönelik stratejisinde dikey ve yatay entegrasyon politikasını bir bütün olarak uygulamıştır. Bu çerçevede uzun vadeli sözleşmeler, ortak girişim ve birleşme operasyonları gibi yöntemler geliştirilerek yeni doğalgaz kaynakları keşfedilmiş ve kullanıma sokulmuş, taşıma kapasitesi artırılmış ve Batı Avrupa piyasalarına girebilmek için satış hacmi genişletilmiştir.²⁹²

Gazprom'un Batı Avrupa pazarlarına girişi ve bu pazarlarda etkin olması hem şirketin, hem de Rusya'nın ekonomik ve politik çıkarları ile ilgilidir. Gazprom'un bir ekonomik aktör olarak çıkar maksimizasyonu doğaldır ki daha fazla kar elde ettiğinde gerçekleşmektedir. Batı Avrupa piyasaları uzunca bir süre Gazprom için daha fazla kâr anlamına gelmiştir. Ancak diyelim ki Batı Avrupa piyasaları gibi, erişimi kolay piyasaların herhangi bir nedenle artık ekonomik olarak çekici olmaması halinde Gazprom bu sefer fiyatları arttırarak kârını arttırmayı denemektedir. İşte Rusya'nın yakın çevresinin yakın zamanlarda gayet acı bir şekilde öğrendiği gerçek budur. Yaklaşık 15 yıl boyunca mali anlamda desteklediği eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik satışlarda Gazprom satış fiyatını birdenbire arttırmış ve fiyat seviyesini Batı Avrupa pazarlarında yaptığı satışların fiyatlarına yaklaştırmıştır. Bu politika Ukrayna ve Gürcistan gibi bazı komşu devletlerle doğalgaz ihtilafları yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu politika son derece güçlü bir Rusya müttefiki ve destekçisi olan Belarus'u bile etkilemiştir.²⁹³

Rusya'nın dış politikasında genelde işbirliğinden uzak durması, bunun yerine sahip olduğu jeopolitik ve askeri avantajları devreye sokması genel bir tavır olarak kendini gösterirken bu tavrın yansımalarını enerji politikasında da yer yer görmek

²⁹² a.g.e., s. 145.

²⁹³ Andreas Goldthau, "Resurgent Russia? Rethinking Energy Inc." *Policy Review*, 2008, s. 57.

mümkündür. Çok taraflı ve tarafların eşit olduğu, normatif bir çerçeve ile şekillenmiş mekanizmalar yerine görece üstünlük ve avantajlarının kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde kullanımını mümkün kılan bir yaklaşımı benimseyen Rusya bu bağlamda birbirinden farklı yöntemlerle muhataplarını kendi çıkar ve isteklerine yakınlaştırmayı hedeflemektedir. Gerek eski Sovyet cumhuriyetleri, gerek AB ülkeleri ve gerekse de Balkan ülkeleri ile tesis edilen enerji ilişkilerinde bunun örneklerini çokça ve sıklıkla görmek mümkündür.

Örneğin birçok konuda birlikte hareket edebilen, dahası kurumsal ortak politikalar geliştirmeyi başarmış AB'yi monolitik bir blok olarak enerji ilişkilerinde görmek istemeyen Rusya, gerek fiyat, gerek transfer edilecek enerji miktarı ve gerekse de kullanılacak boru hatlarının nitelik ve rotaları gibi temel konularda kendi ajandasının uygulanmasını temin etmek için AB üyesi ülkeleri ve hatta bu ülkelerdeki şirketleri bölmeyi denemiştir. Bu politikayla da söz konusu ülke ve şirketlerin birlikte ve tek blok halinde hareket etmelerinin önünü kesmek istemiştir. Rusya, ikili anlaşmalar yaparak ve AB üyesi bazı ülkeler ile tarihsel bağları kullanarak AB üyesi devletler arasında bir bölünme yaratmayı başarmıştır. Söz konusu tarihsel bağlar arasında ise en somutu Sovyet döneminden kalma altyapılardır. Bu bağlamda Kremlin'e yönelik farklı tavır belirleyen beş tür AB üyesi devletten söz etmek mümkündür. Birinci grup devletler Truva atı olarak isimlendirilen Yunanistan ve Kıbrıs'tır. Bu devletler, AB ne zaman Rusya ile bir anlaşmazlık yaşasa genelde Rusya'nın yanında yer almaları ile belirgin bir tavır takınmışlardır. İkinci grup devletler ise aralarında Almanya, İtalya, Fransa ve İspanya'nın yer aldığı 'stratejik ortaklar' diye isimlendirilen grupta yer almaktadır. Bu ülkelerin Moskova ile özel ikili ilişkileri bulunmaktadır. Bu da söz konusu ülkeleri AB içinde ortak bir AB Enerji Politikası üretme konusunda isteksiz hale getirmektedir. Üçüncü devletler grubu ise, aralarında Bulgaristan, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Macaristan, Lüksemburg, Malta, Portekiz ve Slovakya'nın yer aldığı dostça ama pragmatik davranan devletlerdir. Her ne kadar bu devletler Rusya'nın lehine olacak bir politikayı desteklemiyor olsalar da genelde Rusya'yı rahatsız edecek tavır ve kararlardan uzak durmaktadırlar. Çünkü Macaristan, Avusturya, Belçika ve Bulgaristan gibi bu grupta yer alan bazı devletler, Avrupa'da

Gazprom'un gaz dağıtım merkezlerinden birisi olmayı umut etmektedirler. Bu nedenle de bahsi geçen ülkeler ortak bir AB enerji politikasının olmadığı mevcut durumda Rusya ile tesis ettikleri ikili ilişkileri terk etmek niyetinde değildirlir. Dördüncü grup ise 'Donuk Pragmatikler' şeklinde nitelendirilmektedir. Bu grupta yer alan AB üyesi devletler ise Çekya, Danimarka, İrlanda, Letonya, Estonya, Hollanda, Romanya, İsveç ve İngiltere'dir. Bu ülkeler açısından ekonomik çıkarlar öncelikli olsa da imkanları olması halinde insan hakları gibi bir dizi konularda Rusya'yı eleştirmekten çekinmemektedirler. Bu grubun içinde yer alan devletler Rusya'ya yönelik genelde pasif bir tavır takınmaktadırlar. Dolayısıyla bu devletler için AB politikalarında Rusya'nın destekçisi olduklarını söylemek mümkün değildir.

Son grup ise 'Yeni Soğuk Savaşçılar' olarak isimlendirilen ve Litvanya ile birlikte Rusya'nın eski Baltık ortaklarından oluşan gruptur. Bu devletlerin ortak özelliği ise Rusya'ya karşı düşmanca denilebilecek bir tavır içinde olmalarıdır. Bu çerçevede sözü edilen ülkeler, Rusya ile müzakereleri bloke etmek için zaman zaman veto güçlerini kullanmaktadırlar.²⁹⁴ Rusya AB'ye karşı bu türden dolayı sayılabilecek yöntemler kullanırken AB gibi daha büyük güç merkezleri ile bağı nispeten daha zayıf, bir taraftan da kendi kaynaklarına daha fazla bağımlı aktörlere karşı ise daha doğrudan ve daha saldırgan yöntemlere başvurmaktadır. Ukrayna bu örneklerden belki de en dikkat çekenidir. Rusya ile tarihsel ve ekonomik güçlü bağları olan Ukrayna, Rus taleplerine itirazsız cevap vermek yerine AB ve NATO üyeliği umuduyla zaman zaman Rusya'ya karşı çıkmıştır. Ancak Rusya, konjonktürel koşulların da elverişli olup olmadığını dikkate alarak Ukrayna'ya karşı enerji kartını son derece sert bir biçimde kullanmaktan çekinmemiştir. Bu çerçevede Rusya, Ukrayna'nın AB için güvenilir bir enerji ortağı olmadığı göstermeye çalışmıştır. Bunun için de Ukrayna'nın enerji arzına müdahale ederek ticaret kapasitesini düşürme yoluna başvurmuştur. Daha spesifik olarak ise Ukrayna'yı doğalgaz konusunda müzakereye zorlamak için Rusya Ukrayna'yı gaz sektöründeki varlıklarını birleştirmeye zorlamıştır. Bu baskının ardından ise Ukrayna müzakerelerde bağımsız ve eşit bir taraf olarak hareket edememiştir. Bu gerçekler

²⁹⁴ Ana-Maria Ghimi, "EU-Russia Energy Relations from a Realist Point of View." *Europolis*, 5(1), 2011, ss. 92-93.

ışığında Rus-Ukrayna ikili anlaşmasını ve düzenlemesini, Ukrayna'nın çıkarlarını temsil etmesi anlamında mükemmelden uzak olarak nitelendirmek mümkündür. Ortaya çıkan işbirliği sistemi Rus tekelinin üstünlüğünü Ukrayna'nın bütün enerji sektöründe kabul etmekte ve tanımakta olup Rus lobisinin zayıf ve yolsuzluktan kıvranan Ukrayna'nın kurumsal sistemi üzerinde baskı kurmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan resimde Rusya'nın son derece güçlü ekonomik ve siyasi avantajları söz konusu olup Ukrayna'nın stratejik hedefleri Rusya'nın hedeflerine feda edilmektedir.²⁹⁵

5.1. Dış Politikanın Kaldırıcı Olarak: Enerji

Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinden farklı olarak modern Rus dış politikasının farklı parametreleri yeni oluşmaktadır. Günümüzde Rus bayrağının Avrupa ve Asya çevresinde daha fazla görünür olmasını sağlamak Kızıl Ordu askerlerinden ziyade Rus enerji şirketlerinin yöneticilerine bırakılmıştır. Geçmişte ideolojik saiklerle şekillenen Rus dış politikası pragmatik bir çizgiye kaymış durumdadır.²⁹⁶ Dış politika, bir devletin kendisi ve halkı için belirlemiş olduğu hedefleri gerçekleştirmek üzere geliştirdiği bir tasarımıdır. Uluslararası hukukun doğrudan ve tartışmasız bir şekilde yasaklamış olduğu eylem ve tutumların dışında bir devlet her eylem ve tavrı dış politika tasarımının içinde ele alma yetkisine sahiptir. Bu da doğrudan doğruya her devletin eşit ve egemen olması ile ilgilidir. Devletler arası ilişkileri var eden en önemli temellerden biri devletlerin egemenliği ilkesidir. Bu ilkenin en önemli yansıması ise dış politika tanımlama ve uygulama yetkisidir. Bu yetki bir devletin aynı zamanda diğer devletler ile temas ve ilişkilerindeki tercihleri ortaya koymaktadır.

Nasıl bir dış politika uygulanacağını birçok faktör ve parametre belirlemektedir. Devletin ülkesinin coğrafi konumundan, demografik yapısına, tarihinden sahip olduğu doğal kaynaklara birçok değişken, dış politika yapımı

²⁹⁵ Amanda Lapo, *The Russian Realpolitik For a New Role As a Great Power: The Ukrainian Case*. (Bachelor's Degree Thesis), Roma: Libera Università Internazionale Degli Studi Sociali, Department of Political Science Course in International Relations, 2014, s. 41.

²⁹⁶ Çaşın, Derman, a.g.e., s. 26.

sürecinde dikkate alınabilmektedir. Bir devletin yönetim şekli ve yönetime hâkim ideolojinin niteliği ve içeriği gibi daha makro denilebilecek faktörlerin yanı sıra iktidarı elinde bulunduran hükümetin öncelikleri gibi daha spesifik ve görece daha önemsiz faktörler de dış politika yönelimini ve uygulamasını etkilemektedir. Uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin yeni ve popüler tartışma konularından birisi olan enerji ve güvenlik ilişkisi doğal olarak enerjiyi dış politikanın önemli bir unsuru haline getirmektedir. Sadece enerji üreticisi ve dağıtıcısı devletlerin değil, aynı zamanda enerjiye bağımlı ve sadece tüketici konumundaki devletlerin günümüz koşulları gereği etkin bir enerji politikası geliştirmeleri ve bunu ulusal güvenlik ve dış politika amaçları bağlamına oturtmaları gerekmektedir. Bugün artık geçmiştekinden farklı olarak ulusal güvenlik ile enerji arasında doğal bir ilişki olduğu kabul görmektedir.²⁹⁷ Herhangi bir ülkenin bugün tek başına enerji güvenliğini sağlaması ve enerji ihtiyacını karşılaması mümkün değildir. Bu da üreticiler, tüketiciler ve önemli enerji şirketleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Ancak böylesi bir işbirliği sayesinde enerji kaynaklarının piyasalara aktarılması temin edilebilecektir.²⁹⁸

Jeopolitik bir değeri olduğu konusunda herhangi bir tartışma olmayan enerji gerek küresel, gerekse de bölgesel siyasi ve askeri gelişmelerin de zaman zaman merkezinde yer almaktadır. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, çatışmayı tetikleyen yakın ve bölgesel nedenleri bir kenara bırakılırsa, daha geniş bir analiz çerçevesinde bu yüzyılın ikinci önemli enerji çatışması olarak değerlendirilebilir. Bir yanda, Shevardnadze yönetimindeki Gürcistan'ı Hazar-Karadeniz petrol ve gaz boru hatları koridorunda anahtar bir ülke olarak gören ve her platformda destekleyen ABD yönetimleri, diğer yanda Kafkasların bu küçük ülkesini kendi bölgesel enerji ve güvenlik politikalarına karşı bir pürüz olarak değerlendiren Rusya, aslında Gürcistan'ın bir iç sorunu olan Güney Osetya ve Abhazya gerilimlerini ciddi bir uluslararası soruna dönüştürebilmişlerdir. Sorunun büyümesi ve çatışmaya dönüşmesi daha çok bölgesel dinamiklerden kaynaklanmış olsa da, Gürcistan'ın

²⁹⁷ Demir, a.g.e., s. 11.

²⁹⁸ Gawdat Bahgat, "Oil Security at the Turn of the Century: Economic and Strategic Implications." *International Relations*, 14(6): 41-58., s. 50.

ABD'nin desteğiyle NATO'ya üyelik planları ile bölgesel sorunlarda ve Doğu-Batı enerji koridorunda Batı yanlısı pozisyon alınının, Rusya'nın bu ÷lkeye karşı giriştiği askeri operasyonda etkili olduğu söylenebilir.²⁹⁹ Bu çatışmayla ABD ve Batı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk kez kendi bölgesel çıkarları tehlikeye girdiğinde Moskova'nın Sovyet tarzı askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceği gerçeğiyle karşılaşmış ve bu olaydan sonra bölgedeki dış politika açılımlarını gözden geçirme gereği duymuştur. ABD ve daha geniş anlamda Batı'nın gözden geçirdiği politikalara bölgedeki enerji üretimi yatırımları ile petrol ve gaz boru hatları da dâhildir. Özellikle bu örnek, dünyanın iki büyük siyasal ve askeri gücünün, çıkarları gerektirdiğinde enerji üzerinden ya da enerji sorunuyla ilgili olarak bölgesel ve küçük devletlerle sıcak çatışmaya girebilecekleri ve silah kullanabilecekleri bir yüzyılın başında olduğumuzu göstermesi açısından önemlidir.

Başta 2003 Irak Savaşı, 2008 Gürcistan-Rusya çatışması olmak üzere Ortadoğu ve Kafkaslarda 1970'ler, 1980'ler ve 1990'larda kaydedilen siyasal bunalımlar ve çatışmaların enerji etrafında geliştiği gör÷lmektedir. Dünya genelinde enerji talebi arttıkaça, ABD, Avrupa Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti gibi küresel güçlerin enerji ihtiyacı çoğaldıkça, enerji kaynaklarının daha uzun yıllar çatışmalara sebep olacağını söylemek mümkündür. Bu konuda, küresel enerji sorununun arz, talep ve fiyat üçgeninde giderek derinleşmesi nedeniyle, önümüzdeki dönemde ABD ve Avrupa ÷lkeleri arasında Ortadoğu enerji kaynaklarının üzerinde bir bunalım ve çatışma çıkabileceğine ilişkin öngör÷ler bile yapılmaktadır.

Dolayısıyla, enerji üzerinden çıkabilecek ihtilaflar sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir işbirliğini de gerektirmektedir. Rusya, bu uluslararası işbirliği çerçevesinde ortaya çıkan ve bu işbirliğinin dikte ettiği zorunluluklara uygun olarak yürüt÷lmesi gereken enerji jeopolitiğinde önemli bir oyuncu olarak kendi konumunu giderek güçlendirmektedir. OPEC üyesi olmaması Rusya'ya esasen avantaj sağlamakta ve bu sayede OPEC kurallarının üretim sınırlaması ile

²⁹⁹ Ahmet Öztürk, "Avrasya'da Rusya-Gürcistan Sorunu: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar." *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2009, ss. 1-27.

ilgili kısıtlamalarından bağımsız hareket edebilmektedir.³⁰⁰ Ancak bunun çok daha ötesinde iddialı bir tavırla Rusya küresel piyasalarda hem üretici, hem fiyat stabilize edici bir aktör olarak önemli işlevler üstlenmektedir. Buradan hareketle Rusya'nın küresel enerji sektöründe hakim bir pozisyon üstlendiği yönünde genel bir kanaat ortaya çıkmaktadır.³⁰¹

Bununla birlikte Rusya'nın doğal gaz ve petrol üretim ve ihracatına ve daha da önemlisi bu ürünlerin ticaretini konu alan geniş ve dış politikaya hizmet eder stratejisine rağmen ekonomik anlamda yapısal problemleri aşamadığı ileri sürülmektedir. Diğer bir deyişle, enerji politikası dış politikasına ve dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesine hizmet eden Rusya, bu politikaya belki gereğinden fazla önem verdiği için ekonomik sorunlarının özünü ıskalamakta ve gerçekleştirilmesi gereken yapısal reformları sürekli ertelemektedir.

Buna göre Rusya'nın petrol fiyatlarına bağımlı hale gelen ekonomisi özellikle orta vadede ciddi riskler barındırmaktadır. Günümüzde Rusya'nın ihracatının üçte ikisi ve gelirlerinin neredeyse yarısı petrol fiyatlarına bağlı durumdadır. Yabancı döviz satışı ve alışı ise Rusya Merkez Bankasının, kriz zamanları hariç, para arzını yönetmek için kullandığı yegane enstrüman ve çare konumundadır. Mevcut harcama ve yatırım eğilimleri dikkate alındığında ise Rusya'nın bütçe ve ödeme dengelerinin ancak petrol fiyatları artmaya devam ederse istikrarlı olacağı öngörülmektedir.³⁰² Petrol fiyatlarının sürekli artmayacağı yüksek bir ihtimal olduğuna göre mevcut yapısıyla Rus ekonomisinin sürekli bir istikrar sağlaması mümkün gözükmemektedir.

Ancak belirtmek gerekir ki söz konusu bağımlılık Rusya'nın kolayca değiştirebileceği bir değişken değildir. Sovyetler Birliği ve Rusya'nın geçtiğimiz 40 yıllık tarihi, ülkenin ekonomik dinamiklerinin petrol fiyatları düzeyine olan gerçek ve güçlü bağımlılığını göstermekte ve teyit etmektedir. Rus ekonomisinin petrol

³⁰⁰ Demir, a.g.e., s. 13.

³⁰¹ Edward Morse, James Richard, "The Battle for Energy Dominance." *Foreign Affairs*, 81(2), 2002, ss. 16-23.

³⁰² Sergey Aleksashenko, "Russia's Economic Agenda to 2010." *International Affairs*, 88(1), 2012, s. 40.

fiyatlarına bağımlılığı, üzerinde çözüm üretilmesi gereken önemli bir problem olarak Rusya'nın gündemini meşgul etmektedir. ³⁰³

Enerji kaynaklarının bolluğu, bu kaynakların uluslararası ticarete konu edilmesi ile ciddi petrol gelirlerinin elde edilmesinin yanı sıra yüksek düzeyde seyreden petrol fiyatlarının beklenenin üzerinde bir ekonomik getiri sağlaması doğal olarak Rusya'nın ekonomik hayatına da belirli yansımalar getirmiştir. Rus hane halkı uzunca bir süredir ilk defa belirgin bir refah düzeyine ulaşmıştır. Bu refah artışının artan petrol fiyatlarına ve enerji kaynakları ihracatına dayandığı açıktır. Ancak bütün bu refah artışının ve ekonomik iyileşmenin neredeyse tamamen dış kaynaklı olduğu unutulmamalıdır. Petrol fiyatlarındaki artış ile birlikte dış kredilerin bu refahtaki katkısını göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim bu iki faktör 2008 küresel ekonomik krizi sırasında Rusya'yı derinden etkilemiştir. Bu dönemde Rusya hidrokarbon ürünleri ihracatından elde edilecek gelirlere daha da bağımlı hale gelmiştir. Bunun ise gelecekte çok daha yüksek ve ciddi riskler anlamına geldiğinin altını çizmek gerekmektedir.³⁰⁴

Dolayısıyla enerji alanındaki belirgin ve tartışmasız hakimiyet Rusya'yı bir enerji süper gücü haline getirmemektedir. Diğer bir deyişle, Rusya'nın bir enerji devi ve rakipsiz bir enerji üreticisi ve dağıtıcısı olduğu tezi bir açıdan gerçeklik değeri taşıyor ise de tek başına bu faktör Rusya'nın küresel enerji hakimiyeti anlamına gelmemektedir. Öyle görünüyor ki Rus dış politikası kurum ve aktörleri enerji politikası söz konusu olduğunda imkan ve sınırları da dikkate alan bir tutum geliştirmekte ve uygulamaktadır. Bunun bir sonucu olarak örneğin Rusya, enerjiyi temelde sadece bir jeopolitik konu haline getirmekten kaçınmaktadır. Hiç şüphesiz Rusya açısından enerji jeopolitik bir unsurdur; ancak enerji sadece jeopolitik kaygı ve önceliklere bağlanarak ele alınmamaktadır. Sonuç olarak da Kremlin, dış politika söyleminde enerjiyi bir silah olarak kullandığını ya da kullanmaya niyetli olduğunu ima edecek herhangi bir ifade ya da eylemden uzak kalmaya dikkat etmektedir. Ayrıca Rusya'nın komşuları ile tecrübe ettiği doğal gaz ihtilafları daha çok kar maksimizasyonu ile ilgili olup; Rusya, enerji kartını kullanarak Bağımsız Devletler

³⁰³ a.g.e., s. 41.

³⁰⁴ a.g.e., s. 47.

Topluluğu üyesi devletleri cezalandırmak gibi irrasyonel sayılabilecek bir tutum benimsememektedir. Rusya'nın enerji üstünlüğü üzerinden tartışmasız bir jeopolitik üstünlük adına ekonomik çıkarlarından vazgeçmeyeceğinin önemli bir işareti de muhtemel bir Rus-Çin jeostratejik ittifakı adına kendi ekonomik çıkarlarını şimdiye kadar feda etmemiş olmasıdır. Dengeli ve rasyonel bir politika ile jeopolitik öncelikler ve ekonomik çıkarlar arasında bir denge kuran Rus dış politikası bir enerji gücü haline gelmektense doğal gaz rezervlerinin tükenmesini engelleyecek adımlar atmayı tercih etmektedir.³⁰⁵

Rus dış politikasının oldukça akıllıca sayılabilecek bir tavırla ekonomik çıkarlar ve jeopolitik öncelikler dengesi tesis ederek rasyonel temelli bir enerji politikası geliştirdiğini söylemek mümkündür. Bugün Rus yerli pazarında yatay olarak entegre olmuş ve Rusya'nın ham petrol üretiminin yüzde 95'ini ve rafine etme kapasitesinin de yüzde 80'ini kontrol eden petrol şirketleri hakim konumdadır. 1990'lara nispetle Rusya devleti yerli petrol sanayinin daha yüksek bir kısmını kontrol ediyorsa da devletin kontrol ettiği şirketler ülkenin petrol üretiminin ancak yüzde 25'ini ve rafine etme kapasitesinin de ancak yüzde 16'sını oluşturmaktadır. Yerli petrol piyasası ise son derece rekabetçi olup fiyatlar dünya piyasaları ve Rus hükümetinin vergi politikaları tarafından belirlenmektedir.³⁰⁶

Buradan hareketle Rusya'yı, enerji alanındaki belirgin üstünlüğüne rağmen, bekleyen önemli bir tehlikenin varlığından söz etmek mümkündür. Rusya'nın, bütün dünyada kabul gören enerji süper gücü olduğu şeklindeki algıyı sürdürürebilmek için; daha fazla yatırımı ülkeye çekecek, enerji üretimini teşvik edecek ve ihracat için tedarik potansiyelini serbest bırakacak kökten değişiklikler yapması gerektiği değerlendirilmektedir. Ciddi bir reform ve zihniyet değişikliği önermediği sürece dünyanın en büyük ve en geniş enerji rezervlerine sahip ülkesi Rusya'nın doğal gaz krizi ile karşı karşıya kalabileceği bile ileri sürülmektedir.³⁰⁷

Enerjinin bir dış politika kaldıracı olarak Rus dış politikası açısından sınırlılığını gösteren en önemli küresel gelişme, Rus dış politika aktivizmine başta

³⁰⁵ Goldthau, a.g.e., s. 54.

³⁰⁶ a.g.e., s. 58.

³⁰⁷ a.g.e., s. 61.

ABD olmak üzere AB üye devletlerinin ekonomik yaptırımlarla karşılık vermiş olmasıdır. Kendi bölgesinde etki alanını genişletme gibi gayet agresif ve aktivist bir politika izleyen Putin, enerji kartını da bu politikanın entegre bir parçası haline getirmiştir. Ancak Rusya'nın enerji alanındaki bariz üstünlüğü, Kırım'ın ilhakı ve yakın çevreye yönelik ihtiraslı dış politika adımlarının ilanı gibi aktivist dış politikanın sessizce kabul edilmesini beraberinde getirmemiştir.

Tam tersine ABD ve AB bu aktivizme karşılık vermiş ve 2014 yılından itibaren Rusya'ya karşı kapsamlı siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. Genelde yaptırımların nadiren etkili olduğu ileri sürülse de yaptırımların gerek kamuoyundaki etkisi, gerekse de Rusya'nın enerji kartının yeri geldiğinde işe yaramadığını göstermesi açısından yaptırımlar dikkate değerdir. Başlangıçta Rus liderler yaptırımların etkisini en azından resmi açıklamalarda küçümsemişse de 2015 yılından itibaren uzun dönem bir problemin varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin Nisan 2015 tarihinde Putin açık bir şekilde yaptırımların mevcut problemleri kötüleştirdiğini ifade etmiştir. 2015 yılının sonlarında yapılan bir kamuoyu araştırmasında ise Rusların yüzde 45'i yaptırımların ülke ekonomisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ifade ederken yüzde 41'i hafif bir etkinin varlığına kanaat getirmiştir. Literatürde ise Batı dünyasının Rusya'ya karşı yaptırımlarının etkisi tartışmalıdır. Kimi araştırmacılara göre yaptırımlar esasen Rusya'nın endüstriyel ve inovatif yeteneklerinin zayıflıklarını ve ithal teknolojilerine bağımlılığını ortaya koymaktadır. Ancak bu görüşü savunanlar, aynı zamanda yaptırımların Rusya'yı bu konularda önlem almaya iteceğini ve zaman içinde Batı dünyasına bağımlılığını azaltacağını ileri sürmektedir. Yaptırımların ciddi bir ekonomik etkisi olup olmadığından bağımsız olarak, mevcut krizin Rus ekonomisinde tedrici bir depresyona neden olacağını söylemek mümkündür.³⁰⁸

Petrol ve doğalgaz Sovyetler Birliği döneminde de devletin hem iç politikada hem de dış politikada kaldıraç olarak kullandığı araçlardan biri olmuştur. Aynı şekilde Rusya için de enerjinin bir araç olarak kullanılması süreci devam etmektedir. Askeri doktrinler, savunma ve dış politika belgeleri gibi bu alanlarda Rusya'nın

³⁰⁸ Pami Aalto, Tuomas Forsberg, "The Structuration of Russia's Geo-economy Under Economic Sanctions." *Asia Europe Journal*, 2016, s. 224.

stratejilerini, gelecek vizyonunu belirleyen belgeler gibi enerji alanında da Rusya benzer belgeler hazırlamaktadır. Bunun ilk örneği 2003 yılında Putin liderliğinde hazırlanan enerji belgesidir. Rus dış enerji politikasının hedeflerini ortaya koyan bu strateji belgesi 2020 yılına kadar bir vizyon çizmektedir. Bu çerçevede enerji sektörü kilit bir konumda değerlendirilmiş ve yıllardır devam eden özelleştirme süreci tersine çevrilmiştir. Başta Gazprom'un devletleştirilmesi ile enerji sektöründe başlayan devlet hakimiyeti, Yukos şirketinin millileştirilmesi sonucunda Rosneft'in en büyük petrol şirketlerinden birine dönüşmesiyle perçinlenmiştir. Bununla birlikte Lukoil, TNK gibi özel şirketlerin de Kremlin politikalarıyla tam bir uyum içinde hareket etmesiyle devletin enerji konuları üzerindeki mutlak iktidarı sağlanmıştır. Bu bağlamda Sovyetlerden Rusya'ya kadar devam eden enerji politikalarını şekillendiren üç modelden bahsedilebilir;

- 1- Eski Sovyet modeli
- 2- Oligarkların etkin olduğu liberal model
- 3- Putin liderliğinde devlet kapitalizmi modeli.³⁰⁹

Nikolay Kaveshnikov Rusya'nın enerji politikalarının hedefleri arasında şunları saymaktadır: BDT ülkelerine satılan enerjide fiyatlandırmayı yeniden ele alarak, önceki uygulamalardaki ucuz fiyatlandırma yönteminden vazgeçmek; enerji arzında çeşitliliği geliştirmek ve AB ülkelerine yönelik ihracata öncelik tanımak; AB ülkeleriyle yapılan enerji anlaşmalarının uzun vadeli olmasını sağlamak; bununla birlikte AB şirketlerinin hisselerine sahip olmaya çalışmak; AB ülkelerine enerji naklini daha kalıcı ve daha kârlı kılmak amacıyla, direkt nakil hatları inşa etme konusunda stratejiler geliştirmek; Orta Asya ülkelerine enerji bağlamında gereken önemi vermeye devam etmek, bölgedeki enerji yatırımlarını artırmak ve Hazar bölgesinden geçecek enerji hatlarıyla Rusya'ya sağlanacak arzın devamlılığını önemsemek; var olan ham petrol ve doğalgaz ihracatına ilave olarak petrol ürünleri,

³⁰⁹ Tuğçe Varol Sevim, "Enerji Boru Hatları ve Güvenlik Boyutunda Rusya'nın Doğu Akdeniz Stratejisi", *Uluslararası Güvenlik Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Sertif Demir, İstanbul: Beta, 2016, ss. 288-289.

inşaat hizmetleri ve nükleer enerjiye ilişkin ihracat kalemlerinde artış sağlayarak enerji ihracatını çeşitlendirmek.³¹⁰

5.1.1. Boru Hatları Diplomasisi

Uluslararası petrol taşımacılığında boru hatları son yıllarda artan bir ilgiyle enerji sorununun önemli bir parçası olmuş durumdadır. Bu konuda Amerikan dış politikasının son yıllarda daha çok Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden canlanan Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları ve üretiminin Batı ve diğer dünya pazarlarına aktarılması amacıyla inşa edilen boru hatları konusuyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Gerek Batı dünyasının, gerekse de ABD'nin boru hatları ile yakından ilgileniyor oluşu, bunları basit bir teknik mesele olmanın çok daha ötesine taşımış ve karmaşık bir diplomasinin parçası haline getirmiştir.

Rusya Federasyonu Sovyetler Birliği'nden yaklaşık 46.000 km petrol ve 15.000 km petrol ürünleri taşıma hattı devralmıştır. Sovyetler'den devralınan doğalgaz hatlarının toplam uzunluğunun 152.000 km olduğu dikkate alındığında Rusya'nın bu alandaki üstünlüğü daha açık bir şekilde kendini göstermektedir. Bütün bu hatların mülkiyeti devlete ait olup Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bu hatların bir kısmı yeni bağımsızlığını kazanan Ukrayna, Belarus ve Moldova gibi ülkelerin sınırları içinde kalmıştır. Bu da doğal olarak hatları takip ederken sınırların aşılması anlamına gelmekte ve hatların bir kısmına ev sahipliği yapan devletlere, Rusya'ya karşı bir tür avantaj sağlamaktadır.

Bu boru hatları ile ilgili olarak devlet şirketi Transneft'in Rus petrol boru hatları taşımacılığında tekel olduğunu belirtmek gerekmektedir. Rusya petrol rafinerilerinden yapılan transferlerin yüzde 95'ini kontrolü altında tutan Transneft ayrıca ana petrol üretim alanlarının birbirine bağlandığı entegre bir petrol boruhattı sistemini de kontrol etmektedir. Söz konusu sistem, petrol üreticilerini üç seçenekten birini tercih etmeye zorlamaktadır. Petrol üreticileri ya tren ve nehir yoluyla dış piyasalara erişecek, petrol ürünleri ihraç edecek ya da kendi petrollerini iç piyasada

³¹⁰ Caşın, Derman, a.g.e., s. 385.

satacaktır. Doğal gaz boru hattı sisteminde ise Gazprom Rus Birleşik Gaz Tedarik Sisteminin (Russian Unified Gas Supply System-UGSS) sahibi olup bu sistem dünyanın en büyük doğal gaz dönüşüm sistemidir.³¹¹

Rusya'yı yakından ilgilendiren petrol ve doğal gaz nakil hatlarından bazıları şöyledir:

Doğu Sibirya Pasifik Okyanusu Hattı (ESPO)

Rusya'nın enerji kaynaklarının Çin'e transferi konusu 1990'lı yılların ortalarında tartışılmaya başlamıştır. 1998'teki CNCP ve Yukos enerji firmaları arasında, Daqing rotasında bir boru hattının yapılması hakkında anlaşmaya varılmıştır. 2001 yılında ise Putin ve Çin Devlet Başkanı Zemin Daqing hattı konusunda uzlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde yapılan çalışmalar sonucunda, 2009'da toplam uzunluğu 4740 km olan ESPO boru hattı projesinin yıllık 30 milyon ton kapasiteli ilk ayağı olan ESPO-1 faaliyete geçmiştir. ESPO-1'i Sibirya'daki Skovorodino'dan Çin'in Daqing şehrine bağlayacak olan hat ise 2011 yılında faaliyete geçmiştir. Skovorodino'yu Kozmino petrol terminaline bağlayan 2.046 km uzunluğundaki 35 milyon ton yıllık kapasiteli ESPO-2 boru ise 2012'de tamamlanmıştır. Rusya bu hatla birlikte Çin'in yanı sıra tüm Asya-Pasifik bölgesine giderek artacak miktarlarda ihracat yapma olanağı kazanmıştır.³¹²

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium-CPC) Boru Hattı

Chevron firmasının öncülüğünde Kazakistan'ın Tengiz bölgesinden çıkarılan ham petrolü Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossiysk Terminaline aktarmak için inşa edilen 1512 km uzunluğundaki bu hat, ilk aşamada günlük 500.000 varil ya da yıllık 28,2 milyon ton kapasitesine 2004 yılında ulaşmıştır. CPC hattının nihai olarak 2015 yılına kadar günlük 1,4 milyon varil ya da yıllık 67 milyon tonluk kapasiteye çıkarılması planlanmış olsa da, bu ikinci aşamayla ilgili hedefler henüz gerçekleşmemiştir. Hattın Amerika için önemi hem hattı besleyen petrol

³¹¹ Varol, a.g.e., ss. 167-169.

³¹² Emre İşeri, "Doğu Sibirya Ve Uzakdoğu'da Rusya'nın Enerji Stratejisi", *OAKA*, Cilt: 10, Sayı: 21, 2016, ss. 33-34.

yataklarında hem de ayrı bir proje olarak boru hattında rol alan Amerikan şirketleri ve çıkarlarının varlığıdır. Amerika'nın bu boru hattıyla ilgili bir başka ilgisi de hattan taşınan petrolün Rusya topraklarından geçmesi, hattan Batılı pazarlara aktarılan petrolün sürekliliğinin sağlanması bağlamında bazı risklerin bulunmasıdır. Ayrıca CPC hattı 1990'lardan beri Türk boğazlarındaki petrol ve tanker trafiğini artıracak olması nedeniyle Türkiye ile Rusya arasında ve yine Türkiye ile bu hatta yatırım yapan şirket ve ülkeler arasında tartışmalara neden olmakta ve konuya dolaylı olarak da olsa ABD de müdahil olmaktadır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boruhattı

Bu hat Soğuk Savaş sonrası hem Avrasya enerji politikalarının hem de bu bağlamda Amerikan dış politikasının tam merkezinde yer almıştır. Azeri-Chirag-Güneşli sahalarından çıkarılacak Hazar petrolünün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e taşınması için inşa edilen Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattı da planlanması ve yapılışı sırasında hem bölgesel düzeyde hem de küresel alanda gerilimlere yol açmıştır. 1776 km'lik uzunluğuyla dünyanın ikinci en uzun petrol boru hattı olarak inşa edilen BTC hattının 440 km'si Azerbaycan'da, 260 km'si Gürcistan'da ve 1076 km'si de Türkiye topraklarında yer almaktadır. Hattın günlük kapasitesi bir milyon varildir. BTC boru hattı hem Avrasya'da enerji politikalarının en büyük aktörlerinden olan Rusya ve İran'ı baypas etmesi, hem de CPC boru hattı ve diğer alternatif hatlara rakip olması nedenleriyle uzun süre bölgesel bir sorun alanı olmuştur. Hattın gerçekleşmesinde hem Clinton hem de Bush Yönetiminin önemli katkısı olmuştur.

Hazar-Avrasya Alternatif Boru Hatları

CPC ve BTC boru hatlarıyla aynı coğrafyada yer alan ve birçok yoldan Karadeniz'e ulaşan Rus, Hazar ve Orta Asya petrollerini Türk Boğazlarını dışlayacak şekilde Karadeniz'den Trakya güzergâhı yoluyla Ege Denizi'ne, Anadolu yoluyla Akdeniz'e, Balkanlar üzerinden Adriyatik Denizi'ne ya da Ukrayna üzerinden doğrudan Kuzey Avrupa limanlarına aktaracak, birbirlerine alternatif boru hatları da son yıllarda tartışılan bölgesel ve küresel sorunlardan biri olmuştur. Bu boru hatları projeleri ve proje önerileri jeopolitik bir sorun olarak 1990'lı ve 2000'li

yıllarda Hazar, Orta Asya, Kafkaslar, Karadeniz, Balkanlar ve Doğu Avrupa'da (Afganistan, İran ve Pakistan üzerinden önerilen boru hattı önerilerini de katarsak bütün Avrasya'da) Avrasya genelinde ülkelerin birinci derecede önemli bir dış politika sorunu olmuştur. Aynı şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerikan dış politikası da bu jeopolitik sorunla yakından ilgilenmiştir. Özellikle ortaya çıkan bölgesel sorunlarda ABD'nin doğrudan ve dolaylı olarak etkili olduğundan da bahsedebiliriz. 2008 Ağustos ayında Rusya ile Gürcistan arasında meydana gelen savaşta bölgedeki petrol ve boru hatları politikalarının Rus-Gürcü ilişkilerinde yol açtığı soğukluğun bu çatışmada belli bir katkısının olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin bölgedeki politikaları bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri, örneğin Rusya-Gürcistan, Azerbaycan-Ermenistan, Türkiye-Ermenistan gibi, olumlu ya da olumsuz yönde etkilemiştir. ABD'nin bölgeye ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere olan ilgisinin arka planında mutlaka petrol ve boru hatları kaygıları yer almıştır.

Rusya, boru hatları diplomasisini petrol ve enerji jeopolitiği bağlamında kendisinin belirlediği bir çerçevede yürütmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda örneğin Rusya, yakın ekonomik ilişkiler tesis ettiği Orta Asya ve Güney Hazar devletleri üzerinde bile baskı kurmaktan çekinmemektedir. Bu baskı bağlamında ise Rusya iki büyük enerji şirketi Transneft ve Gazprom'u kullanmaktadır. Söz konusu iki şirket, bölgedeki doğalgaz ve petrolün Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında kullanılan nakil hatlarında önemli bir güç ve etkinliğe sahiptir. Bu nedenle de bölge devletleri, bu iki önemli enerji kaynağını, daha düşük fiyattan olsa bile Rusya'nın güvenli geçiş ve nakil imkanı sağlaması halinde Rusya'nın aracılığı ve kontrolünde satmak istemektedirler. Bu fırsatı değerlendiren Rusya ise kendi gaz ve petrolünü Avrupa'ya daha yüksek fiyattan satabilmektedir.³¹³

³¹³ a.g.e., s. 85.

Harita 2. Rusya'dan Ukrayna'ya Doğalgazın Güzergâhı ve Ukrayna'daki Boru Hatları



Kaynak: Simon Pirani, Katja Yafimava, “Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints”, *Oxford Institute for Energy Studies*, 2016, s. 5.

Rus doğalgazını Ukrayna üzerinden Avrupa'ya taşıyan üç, Rus petrolünü Avrupa'ya taşıyan bir boru hattı ile toplamda Ukrayna üzerinden geçen dört ana hat bulunmaktadır. Bunlar: Bratsva (Kardeşlik), Soyuz (Birlik), Trans Balkan ve Druzhba'dır (Dostluk). Bratsva; Rus gazını Avrupa'ya taşıyan ana doğalgaz boru hattıdır. Söz konusu hat Slovakya'dan itibaren iki ayrı kola ayrılmakta ve kuzey ve güney Avrupa ülkelerine gaz taşımaktadır. Soyuz; Orta Asya'dan gelen gazın Rus topraklarından geçerek Ukrayna'ya ulaşan ve oradan da Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerine gaz taşıyan hattır. Trans-Balkan; Ukrayna topraklarının ardından Moldova'da ayrılıkçıların kontrolünde olan Transdinyester bölgesine giriş yapmakta ve oradan da Romanya üzerinden Balkan ülkelerine ve Türkiye'ye gaz taşımaktadır.

Druzhba; RF'nin Doğu Avrupa ülkelerine petrol taşıyan ana petrol boru hattının bir kısmı olarak Ukrayna'dan geçerek Slovakya'ya giriş yapmaktadır.³¹⁴

5.2. Bir Dış Politika Silahı Olarak: Doğalgaz

İki kutuplu dünyanın lider devleti Sovyetler Birliği'nin bakiyesi bir aktör olarak 1990'lı yıllarda bir tür fetret dönemi yaşayan Rusya bu dönemdeki etkisizliğine karşılık yakın dönemde aktif bir dış politika örneği sergilemiştir.³¹⁵ Bu aktivist tutum kendini Gürcistan ve daha yakın dönemde ise Kırım örneklerinde olduğu gibi saldırgan bir formda gösterirken; Kafkasya bölgesinde bulunan devletler de Rusya'nın genişlemeci tavrından endişe duyar hale gelmişlerdir. Zira artık yeni durumun koşullar ve pratiklerini çoğu kere zorlama biçimlerde de olsa kullanma örnekleri veren Rusya bu çerçevede uluslararası hukukta zaman içinde oluşan boşlukları kullanma eğilimi göstermektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri 18 Mart 2014 tarihinde Rusya'nın Kırım Cumhuriyeti ve Sivastopol şehrini ilhak etmesidir. Ruslar için bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu olay, Rusya'nın tek kutuplu dünyanın sonunun geldiğini ilan etmesi olarak değerlendirilmiştir.³¹⁶ Kırım'ın bir oldu bitti ile ilhak edilmesi ile eş zamanlı olarak Rusya açık bir şekilde Rusça konuşan toplulukların, içinde yaşadıkları ülkenin sınırlarından bağımsız olarak kendi ilgi sahasına girdiğini ifade etmiştir. Buna göre Rusya, Rusların haklarının ihlal edildiğini düşündüğü herhangi bir durumda, gerekli gördüğü önlemleri alma hakkını saklı tuttuğunu ima etmiştir.³¹⁷ Rusya'nın bu oldukça hırslı dış politika amaçlarını gerçekleştirirken uluslararası hukukta zaman içinde oluşan boşlukları tamamen kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yorumlayarak kullandığı gözlenmektedir. Bu durum gerek yakın gerekse de uzak bir zamanda hem uluslararası hukukun işlerliği ve hem de uluslararası sistemin istikrarı adına ciddi tehdit ve riskleri de barındıran

³¹⁴ Habibe Özdal, *Rus Dış Politikasında Ukrayna (1991-2014)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015, s. 123.

³¹⁵ Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, 2011.

³¹⁶ Ömer Göksel İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, Bursa: Dora, 2017, s. 270.

³¹⁷ Kathy Lally, Will Englund, "Putin Says He Reserves Right to Protect Russians in Ukraine.", *Washington Post*, 04.03.2014, https://www.washingtonpost.com/world/putin-reserves-the-right-to-use-force-in-ukraine/2014/03/04/92d4ca70-a389-11e3-a5fa-55f0c77bf39c_story.html, (12.01.2019).

bir sürecin başladığına işaret etmektedir. Rusya'nın böylesine proaktif bir tutum takınması büyük ölçüde Putin dönemine rastlamaktadır. Putin bir taraftan enerji kaynaklarını kullanarak ekonomik alanda Rusya'yı canlandırma, diğer taraftan başta Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde olmak üzere Rusya'nın eski nüfuzunu yeniden kurma politikası izlemeye başlamıştır. Öncelikli amaç Rusya'yı dünya siyasetinde yeniden önemli bir güç olarak kabul ettirmektir.³¹⁸

Putin'in ikinci iktidar döneminin başlangıcı olan 2004 yılından itibaren Rusya, ABD'nin kendisini yeniden çevreleme politikasına karşı 'şer eksenli' ülkeleri ile ilişkileri artırmak da dâhil bir dizi önlem almaya başlamıştır. ABD'nin uluslararası sistemdeki hâkimiyetine karşı duruş sergilemek amacıyla özellikle yükselen güç Çin ile ilişkilere ağırlık verilmiştir. Putin 2006 yılı Mart ayında Pekin'i ziyaret etmiş ve bu ziyaret çerçevesinde; içerisinde önemli enerji nakil hatları projelerini de içeren 29 anlaşma imzalanmıştır. ABD'nin özellikle Hazar havzası enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştırma yönünde desteklediği projelerin karşısına rakip projeler çıkartılmıştır. Rusya ile ABD arasında enerji kaynaklarının kontrolü üzerinde yaşanan mücadele sadece Hazar ve Orta Asya bölgesi ile sınırlı kalmamıştır. İki ülke Kuzey Kutbu tabanında olduğu ileri sürülen enerji kaynakları üzerinde de rekabete girmişlerdir. Rusya bu konuda elini çabuk tutarak Kuzey Kutbu'nun kendi kıta sahanlığına dâhil olduğunu ileri sürdüğü bölgenin tabanına bayrak dikerek kararlılığını göstermiştir.

Genel anlamda enerji özellikle de petrolün bir dış politika ve güvenlik sorunu olması birkaç nedene dayandırılabilir. Bunlardan birincisi enerji kaynaklarının artan ve yaygın kullanım alanlarıdır. Bu bağlamda enerji kaynaklarının artan talebe göre hem iç piyasada hem de küresel ölçekte kıtlığı belirleyici unsurdur. Buradaki sorun daha çok ekonomiktir ve klasik ihtiyaç-talep-arz ekseninde açıklanabilir. İkinci olarak, özellikle petrol ve doğal gazın yaygın ve kolay kullanımı ile bundan kaynaklanarak bu enerji kaynaklarına yönelik olarak artan küresel enerji talebinden bahsedebiliriz. Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) tahminlerine göre petrol, doğal

³¹⁸ Merve İrem Yapıcı, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, Ankara: USAK Yayınları, 2010, s. 378.

gaz ve kömür olarak bilinen fosil yakıtlar 2030 yılına kadar dünya enerji tüketiminin yüzde 81'den fazlasını karşılayacaktır.³¹⁹ Bunun yanında, fosil yakıtlar içinde yer alan petrol ve doğal gazın toplam enerji tüketimi içindeki payının artacağı ve böylece petrolle birlikte bu iki temel yakıtın dünya enerji piyasalarında 2002 yılında toplam % 57 olan ağırlıklarının 2030 yılında % 60'e çıkacağı tahmin edilmektedir.³²⁰ Ayrıca BP'nin 2005 yılı verilerine göre dünyada ticari olarak kullanılan enerjinin % 36'sı petrol, %24'ü doğal gaz ve %28'i kömür olmak üzere 9/10'u fosil yakıtlardan gelmektedir. Geriye kalan enerji de eşit olarak nükleer ve hidro enerji kaynaklarından elde edilmektedir.

Verilen rakamların da işaret ettiği gibi özellikle hidro-karbon enerji kaynaklarına yönelik olarak artan küresel enerji talebi sorunu uluslararası bir rekabet ortamına taşımaktadır. Burada asıl sorun, beklenen bu artışların asıl gelişmekte olan Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi devasa ülkelerden kaynaklanması ve Amerikan enerji ve dış politika yapıcılarını için küresel enerji piyasalarının önümüzdeki yıllarda daha rekabetçi bir hal alacak olmasıdır. Üçüncü ve daha stratejik bir neden olarak, küresel düzeyde kıt olan 'enerji kaynaklarının düşmanca ya da bir tehdit aracı olarak kullanabilecekleri algısı ve potansiyeli' olgusundan bahsedebiliriz. Bu risk algısı bir önceki nedenle birlikte sorunu bir ekonomi sorunu olmaktan çıkarmakta, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere hidro-karbon enerji kaynaklarını uluslararası stratejik bir emtia olarak karşımıza çıkarmaktadır. Enerji sorunu bu stratejik ve uluslararası politik niteliğiyle devletlerin dış politikalarının önemli bir konusu haline gelmektedir.

Rusya'nın zaman zaman enerji kartını dış politikasında bir tür silah olarak kullandığı gözlenmiştir. Petrol fiyatlarının yüksek tutulmasını sağlamak adına atılan genel adımların yanı sıra zaman zaman doğrudan belli bir ülkeyi cezalandırma ya da kendi politik çizgisine getirme amacıyla atılan spesifik adımlar Rus dış politika davranışında hakim olan proaktif tutumun bir yansıması olarak görülmelidir. Bu tür spesifik adımlar içinde en belirgin ve Avrupa'da alarm zillerinin çalmasına neden

³¹⁹ World Energy Outlook, *International Energy Agency (IEA)*. Paris., 2006, s. 38.

³²⁰ a.g.e., ss. 58-59.

olanı ise hiç şüphesiz Rusya'nın Ukrayna'ya sağladığı gazı kesmiş olmasıdır. Ancak belirtmek gerekir ki Rusya'nın bu tutumu kendi çıkarlarına hizmet etmemiştir: “Ocak 2006’da Gazprom, Ukrayna’ya verilen gazı 2 gün süreyle durdurduğunda Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkeler bu durumdan rahatsızlıklarını vurgulamışlardır. Bu durum, Avrupalı ülkeler için bir doğal gaz arz edicisi olarak Rusya'nın itibarı konusundaki endişelerin artmasına neden olmuştur. Zira Rusya bu tür gaz krizlerinde sadece kendi doğal gazını değil, Ukrayna’ya en fazla gaz arz eden ülkelerden biri olan Türkmenistan’ın gazını da engellemektedir. Bunun nedeni Türkmenistan’ın, Ukrayna’ya doğal gazı sadece Rusya üzerinden taşıyabilmesidir. Ukrayna ile arasındaki siyasi krizde Rusya, doğal gaz tekeli kullanarak, güvenilirliğini zedelemiş ve diğer ülkeler için de bir tehdit olduğunu göstermiştir.”³²¹

Rusya'nın enerji kartına koşulsuz bir şekilde güvenemeceği sadece politik bir perspektiften değil, aynı zamanda ekonomik bir perspektiften de ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın AB ülkelerine yaptığı doğal gaz ihracatının 2012 yılında düşmesi esasen her şeyin Rus doğal gaz modeli için iyiye gitmeyecebileceği yönünde bir işaret olarak algılanmalıdır. Avrupa doğal gaz piyasası giderek daha rekabetçi bir hal alır ve ciddi miktarlarda fazla verirken Gazprom'un kapasitesi de tartışma konusu haline gelmektedir. Böylesi bir ortamda Gazprom'un, mevcut değişimleri de dikkate alarak duruma kendini adapte etmesi ve daha esnek politika ve stratejiler geliştirmesi beklenmektedir. Bu noktada ise ihracat hacminin düşmesi pahasına kendi ihraç fiyatlarını muhafaza etme konusunda ısrarcı olan Gazprom'un tutumu önem kazanmaktadır. Bu tutum, şirketin piyasa payının düşmesine neden olmuştur. Ancak Gazprom'un ihracat stratejisi ve bu stratejide yapılabilecek herhangi bir değişiklik, şirketin kendi yerli piyasasından ve özellikle de karlılık ihtimalinden bağımsız bir şekilde ele alınamaz.

Gazprom'un faaliyet gösterdiği ekonomik ve kurumsal bağlam belirgin bir şekilde değişmekte olup özellikle üç gelişmenin etkisi, birlikte bu değişimi daha da önemli hale getirmektedir. Bu ise bir bütün olarak Gazprom'un davranışını

³²¹ Çetin, a.g.e., ss. 92-93.

etkileyebilecektir. Yerli piyasada gaz fiyatlarının artması şirket açısından yüksek bir karlılığı da beraberinde getirmiş, bu da sonuç olarak Gazprom'a yeni ihracat stratejileri geliştirme fırsatı sağlamıştır. Kendi ana ihracat piyasasındaki zorluklarla mücadele eden Gazprom bir taraftan da yeni doğal gaz firmalarının ve petrol şirketlerinin oyuna dahil olması ile ülke içinde artan bir rekabet ile karşı karşıya gelmiştir. Bütün bunlar olurken Gazprom'un üretim maliyetleri de artmakta ve üstelik bu artış, Sovyetler Birliği döneminde keşfedilen ve artık miadını dolduran alanların yerine yeni doğal gaz alanları keşfedilirken gerçekleşmektedir.³²²

5.3. Gazprom'un Stratejilerinin Rus Dış Politikasına Etkisi

Ekonomi ile dış politika arasında yakın bir ilişki olduğu bugün artık literatürde genel olarak kabul edilmektedir. Birçok devlet, dış politikasını ve diplomasisini tasarlar ve uygularken ekonomik çıkarlarının maksimize edilmesini de göz önünde bulundurmakta ve buna göre adımlar atmaktadır. Daha somut olarak, dışişleri bakanlıkları aynı zamanda ilgili devletin uluslararası ticaretinin hacmini arttırma işlevi de üstlenmektedir. Bu da doğal olarak herhangi bir devletle ilişkilendirilen büyük hacimli ve etkili işletme ve şirketlerin bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak desteklenmesini beraberinde getirmektedir. Bazen bir sektörün, bazen bir ürünün, bazen de bir şirketin desteklenmesini ifade eden bu tutum ulusal çıkar odaklı bir dış politika anlayışının ekonomi ve ticarete yönelik ilgi ve odağını göstermektedir.

Rusya için de bu durum geçerli olsa da Rus dış politikası ve ulusal ekonomisinde daha kendine özgü bir yaklaşım söz konusudur. Rus dış politikasında dev bir enerji şirketi olan Gazprom gerek üstlendiği roller, gerekse de devletle arasındaki organik ilişkiler sayesinde ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir. Bu konum ise Gazprom'un sadece doğrudan devlet tarafından desteklenmesi ile aynı zamanda şirkete geniş bir hareket alanı tanınmasıyla ilaveten teyit edilmiş ve perçinlenmiştir. Ekonomik çıkarları dış politika tasarımlarının entegre bir parçası haline dönüştüren

³²² Locatelli, a.g.e., s. 11.

diğer devletlerden farklı olarak bu durum, Rus dış politikasında Gazprom odaklı bir hareket tarzını beraberinde getirmiştir.

Gazprom'un Rus dış politikasındaki etkisi Batı dünyası ile Rusya arasındaki ilişkilerde çok daha belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Bugün Rusya, Batı dünyasının muhatap olduğu şekliyle, büyük şirketleri kendi ekonomik çıkarları için destekleyen bir devletten çok, kendisi adeta büyük bir şirkete dönüşmüş bir devlet niteliğine bürünmüştür. Petrol ve doğalgaza dayalı bir ekonomisi ve açık bir jeopolitik gündemi olan Rusya, petrol ve doğalgaz anlaşmaları yaparak siyasi ittifaklar geliştirmektedir. Bunu yaparken de Gazprom gibi son derece önem verdiği bir dış politika aracına dayanmaktadır.³²³

Çok uluslu şirketlerin dünya siyasetinde ve bir devletin dış politikasında önemli roller üstlenmeleri sıradışı bir durum değildir. Diğer bir deyişle; birden fazla ülkede faaliyet gösteren ticari aktörlerin, kaçınılmaz olarak uluslararası siyaset sahnesinde önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Ekonomik büyüklükleri ile bazı çok uluslu şirketlerin birçok devlete göre daha fazla ekonomik çıktı ürettiği de bir gerçektir. Rusya dışında ekonomik faaliyetleri ile Gazprom'un da bu kategoride değerlendirilmesi mümkündür. Bir çok uluslu şirket olarak, üstelik kendi sektöründe neredeyse rakipsiz olduğu genel bir kabul gören Gazprom'un hem uluslararası ekonomik ilişkilerde, hem de Rus iç siyasetinde etkin olacağı öngörülebilir.

Ancak Gazprom, Rusya devleti ve hükümeti söz konusu olduğunda herhangi bir çok uluslu şirketten çok daha fazlasını ifade etmektedir. Rus devleti ile yakın ilişkiden öte bir iç içe geçmişlik halinden söz edilebilecek olan Gazprom, enerji üzerinden dizayn edilen Rus dış politikasında önemli bir köşe taşı olarak görülmektedir. Her ne kadar Putin döneminde Gazprom'un rolü daha ekonomik bir çerçeveye oturtulmuş ve Rus devleti ile şirket arasındaki ilişkinin sınırları daha belirgin hale getirilmiş ise de Rus dış politikasının amaçlarının yerine getirilmesinde Gazprom'un rolü ve etkinliği inkar edilemez. Dış politika yapıcıları, özellikle yakın çevre ile ilişkilerinde belirgin öneme sahip ekonomik faaliyetlerin ve boru hatları ile ilgili gelişmelerin merkezinde Gazprom'u görmektedirler. Buna karşılık

³²³ Goldthasu, a.g.e., s. 54.

Gazprom'un kendi ekonomik ve ticari stratejilerinin de dolaylı yollardan da olsa Rus dış politikasını şekillendirdiği görülmektedir.

Gazprom'un ana faaliyet alanlarına bakıldığında şirketin ekonomi ve ticaret alanını aşan ve dış politika sınırlarına da giren bir varlığının olduğu görülmektedir. Şirketin ana ticari faaliyetleri arasında coğrafi alan araştırmaları, kuyu kazma, doğal gaz, sıkıştırılmış gaz ve petrol üretimi, sıkıştırılmış gaz işleme ve petrol rafinesi, doğal gazın iletimi, doğal gazın yer altında muhafaza edilmesi, doğal gazın pazarlanması, araştırma ve bilimsel çalışmalar, enerji tasarrufu ve çevrenin korunması gibi geniş bir yelpazede yer alan çalışmalar bulunmaktadır. Gazprom'un bu kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermesi hem kendi stratejisine hem de Rus devletinin dış politik amaçlarına uygun düşmektedir. Dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi olmayı sürdürmek Gazprom'un önemli önceliklerinden bir tanesiyken bu pozisyon Rusya devletinin bir uluslararası doğalgaz karteli yaratma girişimleri ile uyumluluk göstermektedir. Gazprom'un bu amacını, Suudi Aramco şirketinin petrol piyasalarındaki durumuna benzetmek mümkündür. Petrol sektöründe Aramco hangi pozisyonda ise Gazprom da doğalgaz sektöründe ve piyasasında benzer bir pozisyonu sürdürmeyi hedeflemektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Gazprom doğalgaz piyasasında fiyatları belirleyen bir aktör olmak istemektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için ise şirketin fiyatları belirleyen ve bu fiyatların devamını sağlayan bir uluslararası doğalgaz kartelini oluşturabilmesi gerekmektedir. Bu ise ya doğalgaz üreticileri arasında çok taraflı iş birliği çabaları ile ya da zorlayıcı eylem ve faaliyetler ile gerçekleştirilebilir bir amaçtır. Eski Sovyet cumhuriyetlerindeki doğal gaz üreticileri ile ilgili olarak girişilecek zorlayıcı önlemler temelde bu üreticileri Rus ihracat sistemine dahil olmak anlamına gelmektedir. Bu ise Gazprom için artan bir transit geliri ve Rus doğalgaz piyasası için daha ucuz ithal doğal gaz anlamına gelmektedir. Bu ise sonuç olarak Gazprom'un ihracat yeteneğini ve kapasitesini arttıracak bir faydadır. Ancak işlevsel bir doğal gaz kartelinin kurulması kaçınılmaz olarak bütün dünya gaz rezervlerinin yüzde ellisinden fazlasını oluşturan Rusya ve İran'ın piyasa temelli bir işbirliği yapmaları ile mümkündür. Bu çerçevede Rusya'nın İran nükleer sektörüne

destek vermesi, İran'a silah satışı yapması gibi eylemleri, Rusya'nın İran ile yakın ilişkiler kurmak istediğinin önemli göstergeleri olarak değerlendirilebilir.³²⁴

5.3.1. Gazprom'un Avrupa Ülkeleri İle İlişkileri

AB ile Rusya arasındaki ilişki giderek asimetrik bir karşılıklı bağımlılık çerçevesine doğru evrilmektedir. Söz konusu çerçeve, AB ülkelerinin giderek Rus enerji ihracatına daha fazla bağımlı hale geldiklerini ifade etmektedir. Rusya'nın AB ülkelerine özellikle doğal gaz ihracatı da bir tür bağımlılık ilişkisi ortaya koyuyor ise de genel değerlendirme, AB'nin bu ilişkide daha bağımlı taraf olduğu yönündedir. Ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık ilişkisinde Rus enerji şirketleri AB üyesi devletlerde varış piyasalarında daha fazla etkinlik elde etmeye çalışırken önde gelen AB şirketleri de Rusya'daki menba sahalarında etkinlik arayışı içine girmektedirler. Enerji sektörü oyuncularını ile Kremlin arasındaki yakın ilişkiden dolayı Rusya'nın petrol ve doğal gaz şirketleri, ekonomik açıdan anlamlı olmasa da Rus devletinin uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek türden stratejiler geliştirmekte ve uygulayabilmektedir. Bu durum da Avrupa devletlerinin Rus enerji kaynaklarına bağımlılıklarının düzeyini daha da arttırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da Gazprom'un Avrupa doğal gaz piyasası üzerinde hakimiyet tesis etmesi Avrupalı politikacılar arasında önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir.³²⁵

Aslına bakılacak olursa burada iki yönlü bir bağımlılıktan, yani karşılıklı bağımlılıktan söz etmek gerekmektedir. Rusya'nın bütün doğal gaz ihracatının yüzde 94'ü Avrupa ülkelerine yapılmaktadır. Avrupa'nın doğal gaz ithalatının ise yüzde 38'ini Rus doğal gazı oluşturmaktadır. Gelecek ile ilgili projeksiyonlar bu durumda her iki taraf için önemli uyarıları içermektedir. 2030 yılı itibarı ile Avrupa'nın gaz ithalatının günümüz rakamlarına kıyasla beş ya da altı kat civarında artacağı öngörülmektedir. Almanya ve İtalya gibi bazı Avrupa ülkelerinin ise Rusya'dan gaz ithalatında önemli payları bulunmaktadır. Bu nedenle de bu

³²⁴ Rosner, a.g.e., ss. 15-16.

³²⁵ Tuğçe Varol, *The Russian Foreign Energy Policy*. Kocani, Makedonya: Egalite., 2013, s. 228.

ülkelerin, Avrupa dayanışması pahasına Rusya ile ikili anlaşmalar yapmaya çalışması hiç de uzak bir ihtimal olarak görülmemelidir. Bunun yakın örneklerini Gazprom'un yaptığı anlaşmalarda görmek mümkündür. Şirket İtalyan ENI, Fransız Gaz de France, Hollandalı Gasunie, Alman BASF ve yine Alman E.On Ruhrgas ile yakın dönemde anlaşmalar yapmıştır. Enerjiye erişim, daha avantajlı koşullar ve daha fazla kâr elde etmek adına Avrupalı şirketler birbirleri ile rekabet etmekte, bu da Gazprom'un elini güçlendirmektedir. Avrupalı şirketlerden herhangi bir tanesi Kremlin ve Gazprom'un kurallarına göre hareket etmeyi reddettiğinde diğerleri mutabık kalacak ve mutabık kalmayan şirket hiçbir şey elde edemeyecektir. Üstelik bu karşılıklı bağımlılık AB dış politikasını da etkilemekte ve AB'nin Balkanlar ve Orta Avrupa'da Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi üretici ve transit ülkeler ile ittifak ilişkileri geliştirmesini engellemektedir.³²⁶

Rusya açısından da durum o kadar parlak görünmemektedir. AB doğal gaz ihtiyacının dörtte birini tek bir şirketten, Gazprom'dan temin etmektedir. Bu miktarın yüzde 80'i ise tek bir rota üzerinden, Ukrayna yolu ile iletilmekte ve dağıtılmaktadır. Bu durum özellikle Rusya için önemli bir endişe kaynağıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından AB iki tür bir tekel ile karşı karşıya kalmıştır. Birincisi ithal edilecek petrol ve doğal gaz miktarı üzerindeki Rus tekelidir. İkincisi ise transit rota ve hatlar üzerindeki Ukrayna tekelidir. Bu durum ise AB açısından manevra kabiliyetini kısıtlamıştır. Üstelik bir şekilde AB'nin hala enerjiye ihtiyaç duymaya devam ettiği düşünüldüğünde bu tekellerin yarattığı endişe daha kolay anlaşılabilir.

Bu endişe ise Avrupa ülkelerini başka arayışlara itmektir. Nükleer enerjiye yeniden önem vererek bu enerji türünü canlandırmayı seçenek olarak düşünen Avrupa ülkeleri bu sayede elektrik ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir. Nükleer enerjinin yanı sıra yenilenebilir enerji kaynakları da kısmen devreye sokularak Avrupa'nın enerji ihtiyacı sorununa cevap aranmaktadır. Ancak bu tür çözümler etkin bir şekilde hayata geçirilse bile petrol ve doğal gaz ile ilgili mevcut

³²⁶ Zorana Z. Mihajlović Milanović, "Energy Security in South-East Europe in Light of Russian Energy Policy." *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 167.

problemlerin kısa sürede halledilmesi pek mümkün görünmemektedir. Likit petrol gazı, biyo-dizel ve biyo-yakıt gibi seçenekler ciddi bir yatırım gerektiren projeler olup enerji talebinin ancak belli bir kısmını karşılama potansiyeli taşımaktadır. Bu alanda tatmin edici bir başarıya ulaşılması onlarca yıl alabilecektir.³²⁷

AB ile Rusya arasında, enerji alanında geniş bir mutabakat çerçevesinin ve karşılıklı bir güven ortamının oluşturulmadığı böylesi bir jeopolitik rekabette Rusya da hem kendi bağımlılığını ortadan kaldıracak, hem de Avrupa ülkeleri üzerindeki kaldıraç etkisini güçlendirecek bir politika oluşturmakta ve uygulamaya çalışmaktadır. Enerji politikasının bir parçası olarak Rusya Batı Avrupa'da gaz dağıtım şirketleri ile petrol istasyonu zincirlerini satın almayı amaçlamaktadır. Bu strateji ile ilgili olarak ise 2006 yılının ilk aylarında Gazprom, İngiltere'nin en büyük gaz dağıtım şirketi Centrica'yı satın alma niyetini ifade etmiş ve bu durum piyasada olumlu karşılanırken İngiliz politikacıları endişeye sevk etmiştir. İngiliz politikacılara göre böylesine büyük bir şirketin İngiliz piyasasına girmesi oyunda kendi kurallarını empoze etmesi anlamına gelecektir. Bu, Kremlin'in beklediği cevap değildir. Putin'in buna verdiği cevap ise bir eleştiri niteliğinde olmuştur. Putin'e göre bir İngiliz ya da Amerikan şirketi Rusya'da iş yapmak istediğinde buna küreselleşme ya da yatırım adı verilmiş, buna karşılık aynı şeyi bir Rus şirket yapmak istediğinde ise buna Rus genişlemesi şüphesiyle yaklaşılmıştır. 2006 yılının Bahar aylarında, İngiliz enerji güvenliğini sağlamak ve koruma adına Centrica'nın Gazprom'un eline geçmesini önlemek için İngiliz Hükümeti birleşme kontrol rejimi ile ilgili yasal düzenlemeleri gözden geçirme kararı almıştır.³²⁸

Rusya'nın bu hamleye cevabı ise hem İngiltere'ye bir tehdit niteliğinde olmuş hem de bütün Avrupa'ya dolaylı bir mesaj göndermiştir. Gazprom'un CEO'su Aleksey Miller, Rusya'da bulunan AB büyükelçilerini uyararak Rusya'nın, şayet Avrupa'da enerji tesisleri satın almasına izin verilmemesi halinde Avrupa, Çin ve ABD'ye giden doğal gazın güzergahını değiştireceğini vurgulamıştır. Rusya'nın İngiltere'de Centrica'yı satın alma girişimleri bütün Avrupa'da endişeye yol açmış

³²⁷ Milanović, a.g.e., ss. 168-169.

³²⁸ Varol, a.g.e., s. 230.

ve hayati varlıklar üzerindeki hakimiyeti azaltacağı gerekçesi ile Gazprom'un yerli piyasalara girişine yönelik ciddi bir muhalefet belirmiştir.

Durum Avrupa açısından o kadar ciddiye alınmıştır ki Avrupa Parlamentosu doğal gaz yönetmeliğine ayrı fiyatlandırma ve üçüncü ülke özellikleri başlıkları ile yeni hükümler eklemiş ve bu hükümlerle de sadece ulusal düzeyde değil AB düzeyinde de iletim sistem operatörlerinin ayrı fiyatlandırmasını, tedarik ve üretim faaliyetlerini zorunlu kılmıştır. Gazprom ise bu yeni düzenlemeye şiddetle tepki göstermiş ve girişimlerin temelde Gazprom'un Avrupa piyasalarındaki faaliyetlerini sınırlandırmaya yönelik olduğunu ifade etmiştir. Kararların ekonomik olmadığını iddia eden Gazprom bir yandan da Kuzey Amerika ve Çin'de yeni piyasa arayışında olduklarının da altını çizmiştir.³²⁹

Gazprom sonuç olarak Avrupa piyasasında istediklerinin bir kısmını gerçekleştirmiştir. Şirket, 1990'lı yıllardan itibaren geliştirdiği ve üzerinde çalıştığı varış (mansap-downstream) farklılaştırması stratejisini konsolide etmiştir. 1990'lı yılların ortalarında Gazprom Almanya'da bir BAF-Wintershall ortak girişimi olan Wingas'ı devreye sokarak doğal gaz taşımacılığını başlatmış ve kendi ürününü Avrupa pazarına doğrudan satma imkanı elde etmiştir. Bu çabaların bir sonucu olarak da şirket kıtada toptan piyasasının yüzde 13'lük bir kısmını eline geçirmiştir. Gazprom'un bu yükselen ivmesine karşılık Avrupa kıtasındaki ana doğal gaz şirketleri de Gazprom'un liberalizasyon önlemlerini kısıtlayan müzakere gücüne karşı onu dengeleyecek bir mekanizma ihtiyacını dile getirmişlerdir. Bu çerçevede de söz konusu şirketler kendi aralarında birleşme konusunda teşvik ve kolaylık arayışı içine girmişlerdir. Sonuç olarak da 2003 yılında Almanya'da Ruhrgas'ı satın almıştır. Aynı şekilde GDF yönetimi de Suez'i Fransa'da 2006 yılında devralmıştır.

Gazprom ile Avrupa arasındaki ilişkide karşılıklı endişe ve çıkar arayışları yıllar içinde bir dengenin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Avrupalı oyuncular Rus kaynaklarına bağımlılık nedeniyle bir tehdit algısı geliştirmiş iseler de temelde Gazprom'un amacının Avrupa piyasalarında mutlak hakimiyet olmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Gazprom'un Avrupa ile ilgili

³²⁹ a.g.e., s. 231.

temel amacı kendi gazını Batı Avrupa'daki müşterilerine doğrudan satabilmek ve üçüncü ülkelerden transit geçiş ile bağlantılı siyasi risklerden ve transit ücretlerinden kaçınabilmektir. Şirketin bu stratejisine bakıldığında Avrupa doğal gaz piyasalarının liberalizasyonu şirketin genişlemesi adına önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Bu çerçevede de şirketin ilgi alanına giren ülkelerin arasında Almanya, İtalya, İngiltere ve bazı Balkan ülkeleri yer almaktadır.³³⁰

Gazprom Rusya'yı Avrupa için önemli bir doğal gaz tedarikçisi ülke haline getirmiştir. Yapılan çalışmalar, Avrupa'nın doğal gaz üretiminin, doğal gaz tüketiminin oldukça gerisinde kaldığını göstermektedir. Buna göre AB üyesi 25 devletin toplam tüketiminin üretimin iki katından fazla olup bu durum Avrupa açısından ithalata bağımlılık anlamına gelmektedir. Bu durumda ise Rusya gerek jeopolitik pozisyon olarak gerekse üretim kapasitesi anlamında ciddi bir avantaja sahiptir. Rusya bu avantajını belli dönemlerde iyi kullanmıştır. Örneğin 2005 yılında Rusya, Avrupa'nın doğal gaz ithalatının yüzde 58'ini karşılamıştır. Bu durum esasen karşılıklı bağımlılığı da göstermektedir. Yani Rusya ile Avrupa arasında talep ve arz rollerinin taraflarca üstlenildiği güçlü bir bağımlılık söz konusudur.

Rusya'nın Avrupa pazarlarına erişmesinde başat bir rol üstlenen Gazprom zaman içinde doğal gaz piyasasında istikrarlı bir pozisyon elde etmiştir. Avrupa'da konumunu güçlendirdikten ve sağlamlaştırdıktan sonra da Gazprom stratejisinde çeşitliliğe gitmiştir. Bu çerçevede Gazprom aralarında bankacılık, bilgi teknolojisi, nakliye ve sigortacılık gibi bir dizi sektöre girerek faaliyet alanlarını genişletmiştir. Bu ise Gazprom'un ortak girişim ya da tek başına mülkiyetin yanı sıra işletme riskini çeşitlendirme yoluyla dikey ve yatay bütünleşmeden istifade etmeye çalıştığını göstermektedir.³³¹

Bu stratejiler Gazprom'ın Avrupa'da, tüm zorluklara rağmen tutunmasını da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Avrupa ülkeleri Gazprom'un bir tür tekel olma gibi algılanan agresif girişimlerini törpülemek adına politik bazı manevralar üretmişlerse de dışsal bazı faktörlerin de etkisiyle Gazprom Avrupa'da güçlü

³³⁰ Varol, a.g.e., s. 234.

³³¹ Yang vd., a.g.e., s. 152.

varlığını sürdürmüştür. Örneğin 2016 ve 2017 yıllarında Gazprom Avrupa'ya son derece yüksek miktarlarda doğal gaz ihraç ederek ekonomik anlamda son derece tatmin edici bir dönem geçirmiştir. Bu sonuç beklenmedik bir başarı olarak nitelendirilmiştir çünkü Gazprom'un Avrupa'ya yönelik satışlarında birtakım baskılar söz konusu olmuş ve birçok yorumcu bu nedenle de rekabeti ve siyasi bazı faktörlerin etkisiyle Gazprom'un kıtadaki olanaklarının kısıtlanacağını ileri sürmüştür. Ancak bir dizi faktör bir yeniden canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Bu faktörler arasında yeni likit gaz girişimlerinde yaşanan gecikmeler, yüksek düzeyde seyreden kömür fiyatları ve kendi gazının rekabetçi kalmasını ve bir taraftan da Avrupa'daki yasal düzenlemeleri karşılamasını sağlayan şirketin pazarlama stratejisi yer almaktadır.³³²

Öte yandan gerek AB ülkelerinin kendi sunduğu hizmete olan bağımlılıklarının gerekse de konjonktürel koşulların yarattığı baskının farkında olan Gazprom, kendi pozisyonunda daha kolay ısrar edebilmiştir. AB'nin şirketin etki alanını genişletme stratejisine karşı almaya çalıştığı önlemlere sert bir şekilde karşı çıkan Gazprom, AB'nin bu girişimlerinin şirketin AB piyasalarına girmesini engellemeye yönelik bilinçli eylemler olduğunu ifade etmiştir. Gazprom, gaz üretiminden gaz dağıtımına kadar gaz piyasasının bütününde kontrol ve hakimiyetini arttırma peşindedir. Bu ise AB kurumlarını ciddi anlamda rahatsız etmektedir. Rusya ve Gazprom AB piyasalarının liberalizasyonunu talep güvenliği açısından önemli bir tehlike ve tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle de Gazprom AB'de gaz dağıtım işlevlerini de üstlenmek istemektedir. Avrupa'da dağıtım piyasalarında kontrol tesis ederek ve yeni ihracat boru hatları inşa ederek Gazprom kıtada talep güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. İlave olarak Gazprom, gerçek talep ne olursa olsun ithalatçının tedarik edilen gaz bedelini ödemesini şart koşan uzun vadeli sözleşmeler yaparak bu talep güvenliğini perçinlemektedir. Bu da sonuç olarak yeni gaz üretimi kapasitesine yapılan yatırımların kârlı olmasını garanti altına almaktadır. Sonuç olarak da Gazprom, henüz boru hatlarına pompalanmadan gazın satışını güvence

³³² James Henderson, Jack Sharples, "Gazprom in Europe – two "Anni Mirabiles", but can it continue?", *Oxford: Oxford Energy Insight 29, The Oxford Institute of Energy Studies at University of Oxford.*, 2018, s. 1.

altına alma kararlılığı göstermektedir. Gazprom CEO'su Alexey Miller'in ifadesiyle, "Doğal gaz satılmadan üretilmeyecektir".³³³

Bu başarının dönemlik bir başarı mı yoksa kalıcı bir stratejik başarıyı olacağı ise henüz net değildir. Avrupalı oyuncular açısından Gazprom, bazı faaliyetleri yönüyle hâlâ tehdit olarak algılanmaktadır. Halihazırda Gazprom Avrupa için en büyük gaz tedarikçisi olsa da şirketin mevcut başarısı gelecekle ilgili kaygıları içeren bir tartışmayı da başlatmış durumdadır. Bazı Avrupa devletleri şimdiden Rus gaz ihraç altyapısı ile ilgili kısıtlamalar konusunda yüksek sesle talepler dile getirmektedir. Amerikan yaptırımları ise Rus ihracatında bir artışı sınırlandırmaya odaklanmış durumdadır. Bu çerçevede Stockholm hakemlik mahkemesinin Şubat 2018 tarihinde vermiş olduğu bir karar ise Gazprom'un tepkisini çekmiştir. Gazprom, verdiği karşılıkla, Rusya'nın Avrupa'ya gaz ihracatının neredeyse yarısını kapsayan ve Ukrayna ile yapılan gaz transit anlaşmasını riske atmıştır. Bütün bu siyasi ve hukuki problemlere ilave olarak LNG tedarikinin er ya da geç sağlanacağı ve bunun da rekabeti arttırarak Rus doğal gazının cazibesini azaltacağı ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır.³³⁴

Ancak genel kanaat, AB'nin özellikle doğalgaz tedariki söz konusu olduğunda Rusya'ya ciddi bir alternatif getirmesinin yakın gelecekte pek de mümkün olmadığıdır. Öyle görünüyor ki bir bütün olarak AB'nin Rus enerji kaynaklarına yüksek düzeyli bağımlılığının birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, henüz Sovyet döneminden kalan ve Rusya ile AB ülkelerini bağlayan mevcut nakil altyapısıdır. AB'yi, siyasi ve ekonomik olarak istikrarsız başka bölgeler ile bağlamak üzere yeni boru hatları inşa etmek hem son derece riskli, hem de oldukça maliyetlidir. Başka bölgeler ile kıyaslandığında Rusya'nın görece olarak daha istikrarlı olduğu gözlenmektedir. İkincisi, Rusya dünyanın en geniş doğal gaz rezervlerine sahiptir. Dolayısıyla akla gelecek en mantıklı tedarikçilerin başında yer almaktadır. Üçüncüsü ise Rusya şimdiye kadar AB'nin enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirme girişimlerinin altını oymuştur. Siyasi baskı ya da muhtemel yeni

³³³ Aida Sulejmanovic, *The Role of Energy in EU-Russian Relations*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı., 2014, s. 75.

³³⁴ Henderson, Sharples, a.g.e., ss. 1-2

tedarikçilerin enerji kaynaklarını satın alarak Rusya, AB için kendisine alternatif tedarikçi imkanlarını ortadan kaldırmıştır.³³⁵

5.3.2. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri ve Gazprom

Gazprom'un Eski Sovyet coğrafyasındaki faaliyetleri şirketin kurumsal tarihi ve Rus devletinin bölge ile ilgili politikalarından etkilenmektedir. Tarihsel olarak Sovyetler döneminde Rusya'nın etki alanında olan bu bölgeler Sovyet sonrası dönemde de Rusya'nın ilgisini çekmeye devam etmektedir. Dahası, Sovyet döneminde inşa edilen boru hatlarının önemli bir kısmı da eski Sovyet bölgelerinde yer almaktadır. Bu durum Rusya'ya bir taraftan üstünlük sağlamakta, bir taraftan da entegre bir dış politika sürdürmek istiyorsa bölge ülkeleri ile işbirliğine zorlamaktadır. Gazprom eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde Rusya'nın etki alanını canlı tutma politikasına uygun olarak iç piyasalara son derece düşük fiyatlarda doğal gaz temin etmiş, bu şekilde de bu piyasaları Rus tedarikine bağımlı tutmaya devam etmiştir.

Ancak öte yandan Rusya'nın eski Sovyet pazarlarını bir arada ve kendisine bağımlı tutma girişimleri bütün eski Sovyet cumhuriyetleri için aynı sonucu vermemiştir. Bir noktadan sonra bazı eski Sovyet cumhuriyetleri kendi siyasi bağımsızlıklarını tahkim etmek, bir taraftan da başka işbirliği olanaklarını test etmek amacıyla farklı girişimlerde bulunmuşlardır. Söz konusu eğilim kendisini özellikle enerji kaynaklarının Avrupalı tüketicilere ulaştırılmasında alternatif yolların aranmasında göstermektedir. Bu tür girişimlerin içinde örneğin TANAP³³⁶ dikkat çekmektedir. Azerbaycanlı SOCAR ve Türkiye menşeli BOTAŞ tarafından başlatılan TANAP doğal gaz projesi bölgedeki dinamikleri ve stratejileri değiştirmiştir. TANAP projesi yeni bir rekabet ortamı yaratmakla kalmamış aynı

³³⁵ Sulejmonovic, a.g.e., s. 61.

³³⁶ Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, TANAP, projesinin amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TANAP Resmi İnternet Sitesi, <https://www.tanap.com/>, (24.08.2019).

zamanda boru hatları stratejileri bağlamında Rusya ile Orta Asya arasında bir rekabeti de ateşlemiştir. Azerbaycan ve Doğu Hazar bölgesinde denize kapalı devletler olan Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan bu sayede Rusya'nın kontrolünde olmayan bir rotayı kullanarak dünya piyasalarına erişim imkanı elde etmektedir.³³⁷

Harita 3. TANAP Güzergâhı



Kaynak: TANAP Resmi İnternet Sitesi, *Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (Tanap) Projesi*, <https://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-tanap-projesi/>, (22.08.2019).

Belirtmek gerekir ki Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki etkisi bütün eski Sovyet cumhuriyetleri için homojen değildir. Diğer bir ifadeyle eski Sovyet cumhuriyetlerinin tamamı Rus enerji politikası için aynı anlamı taşımamaktadır. Bu cumhuriyetler içinde belki de Ukrayna en farklı rol ile ortaya çıkmaktadır. Ukrayna Rusya'ya enerji konusunda ciddi anlamda bağımlı durumdadır. Ancak diğer taraftan enerji transit yolları üzerinde bulunması Ukrayna'ya Rusya'ya karşı bir avantaj da sağlamaktadır. Avrupa'ya satılan Rus doğal gazının önemli bir kısmı Ukrayna'dan

³³⁷ Tuğçe Varol Sevim, "Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia." *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(4), 2013, ss. 352-359.

geçen boru hatları üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştırılmaktadır. Bu da Ukrayna için ciddi bir kaldıraç anlamına gelmektedir. Ukrayna bu hatlardan geçen gazın bir kısmını kısılabilmekte ve dolayısıyla Avrupa tüketicilerine ulaşmasını engelleyebilmektedir. Nitekim Ukrayna bunu Ocak 2006'da yapmış ve böylelikle Rusya'nın üstlenmiş olduğu yükümlülükleri yerine getirmesine mani olmuştur. Bu ise sonuç olarak Rusya'nın güvenilir bir doğal gaz tedarikçisi olarak imajını ciddi anlamda zedelemiştir. Ancak Ukrayna'nın bu tavrının beklenen sonuçları doğurduğunu söylemek oldukça güçtür. Nitekim Ocak 2009'da Gazprom Ukrayna'nın siyasi anlamda güvenilir olmadığını, ayrıca teknik anlamda da transit rolünü kendi başına üstlenmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Her ne kadar AB Ukrayna'nın Batı ile yakınlaşmasını teşvik etmiş ise de Ukrayna uğruna AB'nin Rusya'dan vazgeçmesi mümkün değildir; zira Avrupa'nın Rus gazına ciddi ölçüde ihtiyacı bulunmaktadır. Üstelik Güney Akım projesinin tamamlanmasının ardından da Rusya Ukrayna'yı gözardı ederek doğrudan Avrupa pazarlarına ulaşabilecektir. Nitekim İşyar'a göre; "Rusya, enerji kaynaklarını (doğalgazı) Avrupa'ya aktarırken Ukrayna'yı devre dışı bırakacak bu hattın açılmasına çok önem vermekteydi."³³⁸ Dolayısıyla Ukrayna'nın Rusya'ya karşı sahip olduğu kaldıraç rolü o kadar da güvenilir değildir.³³⁹

Nitekim Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerinden Ukrayna ile sürtüşme yaşamış ve bu sürtüşme sonucunda Ukrayna'yı, Batılı piyasalara erişme konusunda devreden çıkarmayı tercih etmiştir. Buna karşılık Belarus'ta ise farklı bir strateji izlemiş ve Gazprom vasıtasıyla bu pazarda hakimiyet kurmuştur. Diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Belarus'a son derece düşük fiyattan gaz temin eden Gazprom, Aralık 2003'te tarihinde ise Belarus'un indirimli fiyattan gaz almaya devam edebileceğini, ancak bunun olması için Beltransgaz için önerdiği 600 milyon USD bedelin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Belarus 5 milyar USD talep etmiş, bunun üzerine ise Gazprom Belarus'a gaz tedarikini kesmiştir. 12 Şubat'ta ise Gazprom Belarus'a bütün gaz akışını kesmiştir. Belarus bu kesintiyi ancak 5-6 günlüğüne telafi edebilmiştir. Bu hamleye karşılık olarak Belarus Yamal boru hattı

³³⁸ İşyar, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, s. 259.

³³⁹ Sevim, *Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia.*, s. 275.

ile Avrupa'ya giden gazı keserek cevap vermiştir. Sonuç olarak bu sürtüşme Gazprom için olumlu sonuçlar doğurmamıştır; çünkü Avrupa'da şirketin tedarik konusunda güvenilirliği sorgulanmaya başlamıştır. Şirketin 30 yıllık tarihinde ilk defa önemli bir transit ülkede bütünüyle bir gaz kesintisi hadisesi tecrübe edilmiştir.³⁴⁰

Ağustos 2004'te iki devletin cumhurbaşkanları Sochi'de bir araya gelerek aralarında yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmaya göre Gazprom'un Belarus'a gerçekleştirdiği gaz tedarikinde belli bir miktar fiyat artışı sağlanmıştır. Ancak asıl önemlisi Gazprom, gazın bütününe kendi başına dağıtmak istemiştir. Belarus'ta başkanlık seçimlerinin hemen ardından Mart 2006'da Gazprom 2007 yılından itibaren gaz fiyatlarını arttıracaklarını ifade etmiştir. Aynı yılın Mayıs ayında ise Rusya Sovyet sonrası döneme ait yeni bir enerji doktrinini kabul etmiştir. Söz konusu stratejik doktrin çerçevesinde Gazprom Belarus'a gerçekleştirilen dağıtımların artık piyasa fiyatları üzerinden yapılacağını belirtmiştir. Belarus ise bunun Gümrük Birliği Anlaşması hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürmüştü ve 2007 tedarik sözleşmesini bu koşullarda imzalamayı reddetmiştir. Belarus ayrıca transit ücretlerini arttıracaklığı tehdidinde bulunmuş, Gazprom da Belarus'a gaz akışını bir kez daha durduracağını ilan etmiştir. Taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda bir anlaşmaya varılmış ve neticede Gazprom Belarus'a, eski Sovyet cumhuriyetlerine önerilen fiyatın altında bir fiyat önermiştir. Yeni fiyat, bir dönem önerilen fiyatların çok üzerinde olsa da şirket Belarus'a yine de bir ayrıcalık tanımıştır. Bu ayrıcalığa rağmen yeni fiyat Belarus devlet bütçesinde ciddi açıklara neden olmuştur. Sonrasında Rusya doğalgaz fiyat artışından kaynaklanan ekonomik sorunları nedeniyle Belarus'a 1,5 milyar USD tutarında destekleme kredisi temin etmiştir.³⁴¹

5.3.3. Gazprom'un Küresel Stratejileri

Gazprom, farklı taktik ve stratejilerle kendi pazar payını genişletme gibi doğrudan ticari amaçlarını gerçekleştirmekte ve aynı zamanda da Rus devletinin

³⁴⁰ Varol, a.g.e., s. 297.

³⁴¹ Varol, a.g.e., s. 298.

siyasi ajandasına katkıda bulunmaktadır. Çoğunlukla Gazprom'un öncelik ve çıkarları ile devletin çıkarları ve ajandası arasında en azından görünürde ciddi bir ayrılık olmamıştır. Örneğin Gazprom için Rus doğal gaz şebekesini kârlı Avrupa pazarları ile birleştiren doğal gaz taşıma yollarını kontrol altına almak son derece hayati bir öneme sahiptir. Ancak aynı zamanda bunun bir tamamlayıcısı olarak Orta Asya'daki geniş doğalgaz kaynaklarına da hakim olmak Gazprom açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ukrayna, Belarus ve Moldova gibi doğalgaz transitinde rol alan gaz nakil altyapısının kontrolünü sağlayacak transit akım entegrasyonu ve Orta Asya'daki kaynaklar üzerinde kontrol tesis etmeye yarayacak menba akım entegrasyonu olmadan Avrupa'da nakil akım hatlarını elde etmenin pek anlamı olmayacaktır. Gazprom bu stratejiyi uygulama konusunda büyük çabalar sarf etmişse de bunların tam olarak başarılı olduğunu söylemek zordur.

İhraç boru hatları üzerinde kontrol tesis etmek için Gazprom aktif bir enerji politikası izlemiştir. Bu politikanın bir parçası olarak da birbirinden farklı diplomatik araçlara başvuran Gazprom, siyasi lobicilik, fiyatı kaldıraç olarak kullanma, kesinti yapma tehdidinde bulunma, müzakerelerde şantaj ve diğer baskı türlerini kullanmaktan çekinmemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gazprom'un, doğal gaz altyapısını entegre etme girişimleri büyük ölçüde Sovyet döneminden kalma baskın pozisyonuna dayanmaktadır. Bu baskın pozisyon sayesinde, Sovyetlerin dağılmasından yirmi yıl sonra bile Gazprom hâlâ eski Sovyet coğrafyasında boru hattı şebekesi söz konusu olduğunda alternatifsiz kalmaya devam etmiştir. Gazprom fiyat belirleme konusunda tekel gücünü kullanarak daha fazla kâr elde edebilecekken eski Sovyet ülkeleri için böyle bir hamleye başvurmamıştır. Gaz ticaretinden tekel gücüne dayanarak daha fazla kâr elde etmek yerine Gazprom eski Sovyet ülkelerindeki ortaklarını sübvanses etmiş ve bu bölgelere piyasa fiyatının çok altında fiyatta doğal gaz tedarik etmiştir.³⁴²

Gazprom'un küresel stratejileri açısından Çin, oldukça önemli bir ülkedir. Gazprom'un bu ülkeyle kurduğu yakın ilişkiler, Rusya ve Çin arasındaki bağların

³⁴² Andrey Vavilov, Georgy Trofimov, "The Struggle for Pipelines: Gazprom's Attempts at Strategic Expansion in the "Near Abroad.", *University Park, PA: CRIFES Working Papers Series, The Center for Research on International Financial and Energy Security, Penn State University.*, 2013, ss. 2-3

kuvvetlenmesine yardımcı olurken, bir taraftan da Rusya'nın doğalgazını satabileceği Avrupa dışında yeni bir pazara ulaşmasını sağlamaktadır.³⁴³ Çin ile Rusya arasındaki stratejik ilişkilerin, çok boyutlu ve dinamik ilişkiler olduğu söylenebilir. İki ülke, aralarındaki ihtilaflı meselelere rağmen birçok alanda işbirliği içinde olmuşlardır.³⁴⁴ Rusya ve Çin'in öncülüğünde sınır güvenliği, ekonomik çıkarlar, bölgesel güvenlik ve ABD karşıtlığı temelinde kurulan Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), iki ülke arasındaki yakınlaşmanın en önemli işareti olmuştur.³⁴⁵ ABD'nin Orta Asya'ya giderek artan angajmanına, Rusya ve Çin, ŞİÖ vasıtasıyla karşılık vermişlerdir. 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla kurulan örgüte 2001'de Özbekistan da katılmıştır. Böylece örgüt, uluslararası bir nitelik kazanmıştır.³⁴⁶

Enerji konusu, Rusya ve Çin arasındaki ilişkileri belirleyen dinamiklerin başında gelmektedir. Özellikle yükselen bir ekonomik güç olarak Çin'in artan enerji talebi, Rusya'nın enerji arzı açısından ehemmiyet arz etmektedir. Çin'in yıllık doğalgaz tüketim miktarının 2020 yılına kadar yılda 300 milyar metreküpe, 2030 yılına kadar da 500 milyar metreküpe çıkacağı öngörülmektedir. Bu çerçevede Gazprom Çin'le giderek artan işbirliklerini hayata geçirmiştir. Doğal gaz alanında Rusya ve Çin arasındaki ortaklık tamamen yeni bir seviyeye çıkmaktadır. Gazprom'un Çin pazarındaki ana ortağı CNPC (China National Petroleum Corporation) şirkettir. CNPC, devlete ait olan Çin'deki en büyük entegre petrol ve doğalgaz şirkettir. Gazprom ve CNPC arasında 21 Mayıs 2014'te, Rus doğalgazının Çin'e sevkiyatını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma Küresel gaz endüstrisi tarihindeki en büyük alım satım sözleşmesi olarak tarihe geçmiştir. Anlaşma ile Yakutia ve Irkutsk gaz üretim merkezlerinden Sibirya'nın Gücü Boru Hattı aracılığıyla Çin'e yıllık olarak 38 milyar metreküp

³⁴³ Sağlam, a.g.e., s. 257.

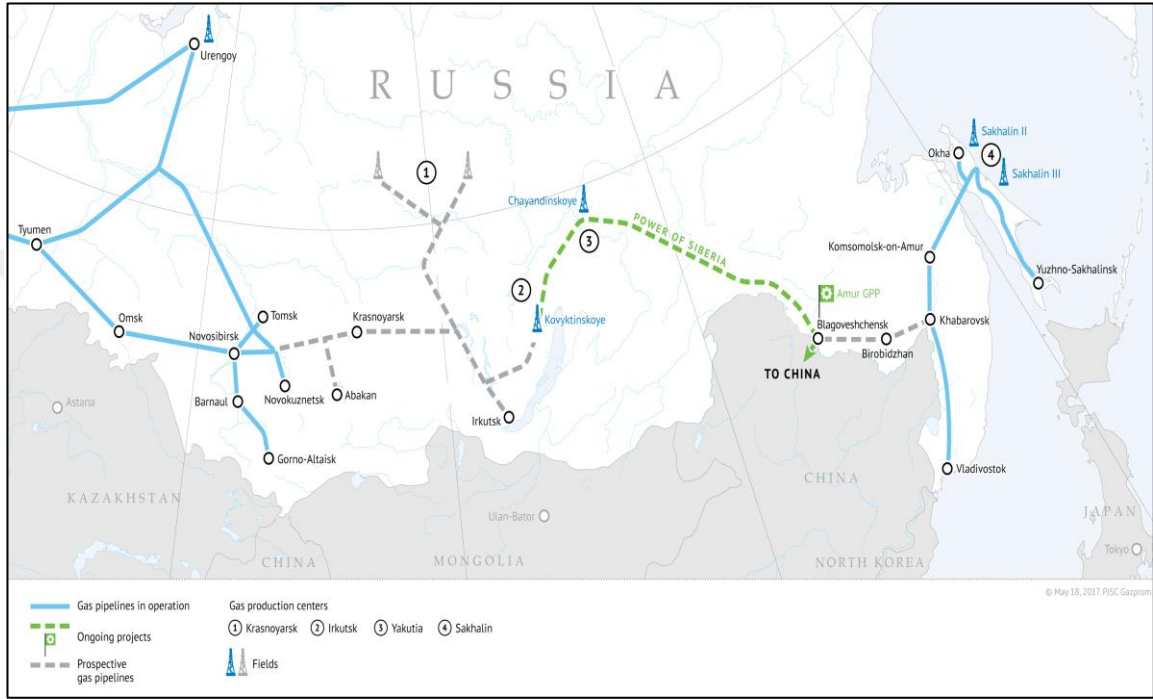
³⁴⁴ Ehsan M. Ahrari, *Büyük Güçler Hegemona Karşı Rusya Çin ve Hindistan'ın Yükselişi*, çev. Erhan Baltacı, İstanbul: Avangard Yayınları, 2017, s. 214.

³⁴⁵ Halil Akman, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015, s. 314.

³⁴⁶ Tayyar Arı, Orta Asya ve Kafkasya "Rekabetten İşbirliğine", Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 35.

doğal gaz satışı öngörülmüştür.³⁴⁷ Bu bağlamda, Gazprom'un Başkanı Aleksey Miller, Çin'in CNPC şirketiyle 20 Aralık 2019'da gaz sevkiyatına başlanması için anlaşma imzaladıkları yönünde bir beyanatta bulunmuştur.³⁴⁸

Harita 4. Sibirya'nın Gücü Doğalgaz Boru Hattı



Kaynak: Gazprom Official Website, Power of Siberia,
<https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>, (30.08.2019).

5.3.4. Gazprom'un Balkan Devletlerine Yönelik Faaliyetleri

Balkanlar tarihsel olarak Rusya'nın her zaman ilgi sahasına giren bölgelerin başında yer almaktadır. Ancak Rusya'nın bu ilgisine karşılık AB ve daha spesifik olarak belli başlı bazı AB ülkeleri de giderek artan bir ilgiyle Balkanlar'daki gelişmeleri takip etmektedirler. Dolayısıyla bir açıdan bakıldığında esasen Balkanlar

³⁴⁷ Gazprom Export Official Website, China, <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/china/>, (30.08.2019).

³⁴⁸ Sputnik Türkiye, Rus doğalgazı 2019 sonunda Çin'e ulaşacak, 04.07.2017, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201707041029132345-rus-dogalgaz-2019-cin/>, (30.08.2019).

bölgesinde Rusya ile AB arasındaki dolaylı sürtüşme daha spesifik bir hal almaktadır. Bilhassa Batı Balkanlar hem Rusya ve hem de Batılı güçlerin ilgi odağında yer almaktadır. Mesela Rusya Sırbistan'ı kendi etki alanı içinde ya da en azından AB içinde kendisini savunacak bir tampon olarak görmek isterken AB de esasen Sırbistan'a benzer bir misyon atfetmektedir. AB de kendi bölgesel politikalarını uygulamak ve Rusya'ya karşı bir tampon yaratmak amacıyla Sırbistan'a ihtiyaç duymaktadır.

Rusya'nın Balkanlar'da artan AB etkisine karşı kullandığı en önemli iki araç ise medya ve enerjidir. Rusya, Russia Today ve Sputnik gibi haber ağları üzerinden bölgedeki bazı ülkelerde etkinlik kurmaya çalışmaktadır. Buna ilave olarak Rusya, bölgenin enerji ihtiyacını da kendi lehine çevirmiştir. Yarıda kalan Güney Akım projesi ile AB politikalarına cevap vermeye çalışan Rusya bu yolla Batı Balkanlar ile Batı Avrupa ülkeleri arasında bir doğalgaz transit rotası oluşturmaya çalışmıştır. Bu ise bölgede çok sayıda iş imkanları, transit ülkeler için yüksek miktarda kârlar ve daha büyük enerji güvenliği anlamına gelecekti. Adı geçen boru hattı Rusya'nın Balkanlardaki jeostratejik pozisyonunu arttıracaktı. Ancak 2014 yılında AB koşulları nedeniyle Gazprom bu projeyi askıya almak zorunda kalmıştır.³⁴⁹ Gerek Gazprom'un bu cesur ve hırslı girişimi ve gerekse de bu hırslı girişime rağmen AB'nin buna engel olabilmesi iki açıdan büyük önem taşımaktadır. Birincisi, AB Rusya'nın Balkanlar'da etki alanını enerji yoluyla genişletmesine izin vermeme niyetinde olduğunu göstermiştir. İkincisi ise tarafların karşılıklı bağımlılığı kendisini sadece enerji alanında değil aynı zamanda jeopolitik alanında da göstermektedir.

Bu açıdan bakıldığında Rusya'nın Balkanlar'daki enerji politikasının piyasaya erişim üzerinde bir rekabetin ve özellikle Hazar havzası ve Orta Asya'daki petrol ve gaz üzerinde kontrol ve etkinin bir parçası olarak görülebileceğini söylemek mümkündür. Çünkü Balkanlar bu bölgeden Avrupa pazarlarına ve hatta dünya piyasalarına doğal gaz ve petrol iletim ve dağıtımının nihai aşamasını temsil etmektedir. Daha da önemlisi Balkanlar 'Yeni Büyük Oyun' diye isimlendirilen bir rekabete konu olmaktadır ki söz konusu rekabet Britanya ile emperyal Rusya'nın

³⁴⁹ Milos Rastovic, "Russia's Soft Power In The Balkans", *Word Policy Journal*, 13.06.2017, <https://worldpolicy.org/2017/07/13/russias-soft-power-in-the-balkans/>, (03.01.2019).

Orta Asya üzerindeki etki mücadelesinin bir benzerinin yeniden tekrarını çağrıştırmaktadır. Ancak günümüzde söz konusu yarışa katılan paydaşların pozisyonu değişmiş, sayıları da önemli ölçüde artmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması petrol ve gaz bakımından zengin Hazar ve Orta Asya bölgelerine yabancı şirketlerin giriş ihtimalini arttırmıştır.

ABD, Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar Denizi yoluyla enerjinin taşınması ve bu bölge kaynaklarının kullanılmasında yolunu açacak bir 'Doğu-Batı Koridoru Stratejisi' formüle etmiş ve bu yaklaşım AB'nin de desteğini almıştır. Bu çerçevede AB sözü edilen bölgedeki kaynaklara bağımsız bir şekilde erişmek istemekte ve bir tür Yeni İpek Yolu önerisinde bulunmaktadır.³⁵⁰ Balkanların parçası olduğu bu jeopolitik rekabet ve mücadele esasen henüz Sovyetler döneminde başlayan petrol ve doğal gaz bağımlılığı ile yakından ilişkilidir. 1973 tarihli Arap-İsrail savaşının ardından yaşanan petrol ambargosu ile birlikte Avrupalı tüketiciler ilkin Sovyet petrolüne ilgi göstermiş, bu ilgi beraberinde doğal gaz ithalatını da getirmiştir. O dönemde doğal gaz Macaristan yoluyla Yugoslavya'ya ulaşmaktaydı. Ancak Sovyetlerin çöküşü ile birlikte bu doğalgaz anlaşmalarının önü büyük ölçüde kesilmişti. Yugoslavya'nın parçalanması sonucunda ise, Balkanlar bölgesindeki gaz anlaşmaları tümüyle sona ermişti. Ancak yine de 1996 yılında bir Rus-Sırp ortak girişimi olan Yugorosgaz kurulmuş ve 2006 yılında ise Rusya Sırbistan'a, günümüzdeki Mavi Akım II projesine katılma davetinde bulunmuştur.

Güney Akım doğalgaz boru hattı projesi ise tam olarak Rusya'nın Balkanlar'daki enerji politikasının güncellenmiş yeni bir aşamasını temsil etmekteydi. Söz konusu proje 2007 yılında Zagreb'te düzenlenen enerji zirvesinden hemen önce Gazprom ile bir İtalyan enerji şirketi olan ENI tarafından başlatılmıştı. Bu dönemde Rusya Devlet Başkanı Putin, Rusya'nın Balkanlar'daki enerji politikasını şu şekilde özetlemekteydi: "Stratejik amacımız, bölgedeki bütün ülkeler için güvenilir enerji kaynaklarına erişimi mümkün kılmaktır. Politikalarımız, Balkan

³⁵⁰ Milan Simurdić, "Russian Energy Policy and the Balkans." *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 149.

ülkelerinin Avrupa bütünleşmesine giderek daha fazla katılmalarını dikkate almakta olup, ilişkilerimizi Avrupa Birliği ile işbirliği içinde geliştirmeye hazırız.”³⁵¹

Putin ayrıca Rusya'nın Balkanlar'daki ortakları ile ilişkilerinin karşılıklı anlayış, ortak dinî gelenekler, dillerin ve kültürlerin yakınlığı ile ortak bir tarihin üzerinde bina edildiğini hatırlatmıştır. Aynı konuşmada Putin, Makedonya'da bir doğalgaz ağı kurma projesini ve bir doğalgaz boru hattını Arnavutluk, Güney Sırbistan ve Kosova'ya doğru genişletme düşüncesinin altını çizmiştir. Bu vurgu ise söz konusu projenin bölgesel bir yaklaşımın parçası olduğunu teyit etmekteydi. Proje kapsamında çok sayıda sözleşme imzalanmış ve hattın muhtemel rotası ile ilgili farklı ülkeler ile çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Rus diplomasisi bu doğalgaz boru hattı projesine mümkün olduğunca çok devletin dahil olmasını arzu etmekteydi.³⁵²

Güney Akım projesi ile ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Her ne kadar proje ile birlikte Balkanlar bölgesinin transit niteliği çok fazla ön plana çıkarılıyor olsaydı da, Balkan pazarının öneminin vurgulanması başlı başına önemliydi. Bu nedenle proje kapsamında hem ekonomik, hem de jeopolitik faktörlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Rusya'nın; Avrupa ülkelerinin doğalgaz tedarikini çeşitlendirme arayışları içinde olduklarının farkında olduğunu, bu nedenle de her şeyden evvel Balkan devletlerinde kendi pozisyonunu tahkim etmeye çalıştığını hatırlatmak gerekir. Rusya açısından Balkan devletlerinin enerji piyasalarında etkin olmak büyük önem taşımaktadır; zira bu ülkelerin büyük bir kısmının ileride AB üyesi olacağı düşünülmektedir.

Balkanların bizatihi kendisi Rus enerji siyaseti açısından önemli olsa da; daha geniş bir strateji açısından bakıldığında ise Balkanların öneminin Rus-AB ilişkileri bağlamına oturduğunu görmek de mümkündür. Gerek Rusya ve gerekse AB için bölgenin transit özelliğinin önemi büyüktür. Rusya açısından bakıldığında bölgenin önemi, Ukrayna transit yollarına aşırı bağımlılığın bir alternatifi olmasıdır. Balkanlarda devreye girmesi planlanan hatlarla Rusya, enerjinin transferinde bağımlı

³⁵¹ a.g.e., s. 150.

³⁵² a.g.e., s. 151.

olduğu Ukrayna'yı denklemden çıkarmayı planlamaktadır. AB açısından bölgenin önemi ise enerjide Rusya'ya bağımlılığı düşürme potansiyelidir. Bunun yanı sıra Rusya'dan bağımsız tedarik rotaları oluşturma düşüncesi de AB'nin dikkatini çekmektedir.³⁵³

Fakat bu, Rusya'nın Balkanlar'daki baskın pozisyonunu terk etmek istediği anlamına gelmemektedir. Balkan medyasına göre Rus kökenli şirketlerin bölgedeki hakimiyeti bir rastlantı değil, tam tersine uzun vadeli siyasi bir stratejinin parçasıdır. Rus şirketleri bölgedeki etkinliklerini mevcut firmaları satın alarak arttırmışlar, bu yaklaşım işe yaramadığında ise kendi şirketlerini kurmuşlardır. Bu son derece pahalı bir süreç olsa da Rus şirketleri sonuçta hedeflerini gerçekleştirmişlerdir. Bu süreçte ise bölge ülkelerinden bir kısmı AB'ye üye olmuş, bir kısmı ise üyelik perspektifi elde etmişlerdir. Bu bağlamda AB'nin, Rusya'ya karşı bir politik üstünlük kurmaya çalıştığı iddia edilmektedir.³⁵⁴

Bölgedeki enerji piyasalarında Rus petrolünün payı oldukça büyüktür. Simonov'a göre 2010 itibarıyla; Bulgaristan'da bu oran yüzde 90 iken; Sırbistan'da yüzde 80, Yunanistan'da ise yüzde 40 düzeyindedir. Kaldı ki Rus firmaları kendi petrol rafinerilerine ve dolun istasyonlarına da sahiptir. Ancak bu durum ne halkı ne de siyasi yönetimleri ciddi endişeye sevk ediyor gibi gözükmemektedir. Bölgedeki Rus varlığı giderek güçlenip, genişlerken bölge aktörlerinden bu genişlemeye pek de ciddi bir tepki gelmemektedir.³⁵⁵ Benzer bir genişleme ve büyüme doğalgaz sektöründe de söz konusudur. Gazprom ve Sırbistan enerji sektöründe bir dizi anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Gazprom Yugorosgaz Ortak Girişiminde yüzde 51'lik paya sahip olmuştur. Benzer bir durum Bulgaristan için de geçerlidir. Gazprom ile Bulgaristan'ın yerli doğalgaz şirketi Overgas Holding, 1995 yılında kendi aralarında ortak bir girişim kurmuşlardır. Gazprom'un bu girişimdeki payı yüzde 50 olarak belirlenmiştir. Şirket Bulgaristan'daki transit ve ana gaz

³⁵³ a.g.e., s. 152.

³⁵⁴ a.g.e., s. 147.

³⁵⁵ Konstantin Simonov, "Russian Energy Interests in South-Eastern Europe." *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 140.

boruhatlarının inşaatı ve bakımı ile ilgilenmekte olup, bu ülkeye gaz satış süreçlerine aktif olarak katılmaktadır.³⁵⁶



³⁵⁶ Simonov, a.g.e., s. 146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ENERJİ PERSPEKTİFİNDEN RUSYA-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİNDE GAZPROM FAKTÖRÜ

İlk iki bölümde UEP teorilerinin realist paradigması çerçevesinde, Rus dış politikasının enerji boyutu analiz edilmiştir. Rus dış politikasında Putin döneminde meydana gelen değişiklikler, 1990'lı yıllarla kıyaslanarak izah edilmeye çalışılmıştır. Putin dönemi belli ölçüde, dış politika vizyonu açısından realist teoriye yaklaşan, güce ve ulusal çıkarıya önem veren Avrasyacı görüşlerin izlerini taşımaktadır. Avrasyacılar göre güç ve kudret elde etme dürtüsü, uluslararası politikanın en önemli motivasyonudur.³⁵⁷ Putin döneminde Rusya'nın gücünü her alanda tahkim etme çabası ve aktif dış politikasının yansımaları Balkanları da etkilemiştir. Rusya, Balkanlar bölgesinde daha ziyade ekonomik temelli yumuşak güç unsurlarına başvurmuştur. "Dış politikaya amaçsal perspektiften bakacak olursak, onu yetkililerce formüle edilen amaçlar, yönelimler, niyetler olarak anlamak gerekir. Bu durumda hedef; devletin dış çevresi ve bu çevredeki diğer aktörlerken; temel amaç; hedef seçilen aktörü etkilemek ve kendi etkinliğini artırmaktır. Bahsi geçen amaçlara ulaşabilmek için izlenecek strateji ve taktikler ise, araçlar olacaktır."³⁵⁸ İşyar'ın belirttiği üzere hedef seçilen aktörü etkileyerek etkinliğini artırmak, bir devletin dış politikadaki en temel önceliklerindedir. Bu bağlamda Rusya, Balkanlarda etkinliğini artırmak için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Kremlin'in bölgede kültürel, dini ve sosyolojik bağların üzerine inşa etmeye çalıştığı stratejisinin en yeni araçlarının başında enerji gelmektedir. Sırbistan ise bu bölgede Rusya için oldukça kıymetlidir. Başta bölgesel gelişmeler olmak üzere iki ülke arasında ittifak ilişkisi artarak devam etmektedir. Bu ilişkilerin en önemli unsurlarından biri enerjidir. Rusya, Gazprom firması aracılığıyla Sırbistan'la çok sıkı bağlar tesis etmiştir. Gazprom, Putin dönemi Rusya'sında dış politikanın önemli aktörlerinden biri olarak Sırbistan'da etkili olmuştur. Çalışmanın son kısmını oluşturan üçüncü bölümde; ilk iki bölümde çizilen çerçevede, Rus dış politikasının

³⁵⁷ Ömer Göksel İşyar, "Gelenekçi Rus Klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri", *Doğu Batı*, Sayı:25, 2003, s. 209. ss. 179-219

³⁵⁸ Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, Bursa: Dora, 2013, s. 205.

Sırbistan’la ilişkilerinde Gazprom’un rolü tartışılacaktır. Öncelikle Rusya-Sırbistan ilişkileri tarihsel olarak ele alınarak, Sırbistan’ın Rusya için ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır.

1. Rusya-Sırbistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Sırbistan tarihsel süreçte farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Balkanların merkezinde yer alan Sırbistan, dağılışımdan önce Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin de en önemli parçası olmuştur. Bizans ve Roma imparatorlukları idaresinde de uzun yıllar kalan Sırbistan, yaklaşık beş yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı ve Avusturya arasında Belgrad’ın kontrolü problemi 18. yüzyıl boyunca Balkan coğrafyasını derinden etkilemiştir. Günel’a göre; “Osmanlı’nın güç ve otorite kaybı, Balkanlar’da baskıcı yerel güçlerin fiili yönetimi ele geçirmesine neden olmuştur. Dayılar³⁵⁹ rejimi olarak adlandırılan bu süreç zamanla Sırlar için dayanılmaz bir hal almış ve ayaklanmanın temellerini oluşturmuştur. Sırp isyanları döneminde Avusturya, dış kaynaklı iç sıkıntılar nedeniyle Osmanlı ile ilişkilerini bozmak istememiş ve Sırlara yardımda isteksiz davranmıştır. Bunun üzerine Sırlar yüzünü dindaş ve soydaş olan Ruslara yöneltmiştir. Ruslar da başlangıçta çekimser kalsa bile, Avusturya’nın bu konuda üstünlük elde edebileceği kuşkusunu üzerine siyasetini yenileme gereği duymuştur. Rusya’dan gelen destek sinyalinin verdiği moral ve güç ile başlangıçta huzur ve asayişin sağlanması, zorba dayıların sancaktan çıkartılması ve eski bazı haklarının iadesinden ibaret olan Sırp talepleri değişmiş, sancakta özerk bir idarenin kurulabileceği fikrinden de öteye giderek, Osmanlı’ya karşı toptan bir bağımsızlık savaşına dönüşmüştür.”³⁶⁰ Bu konjonktür sonrasında, Rus-Sırp ilişkilerinin odağında Osmanlı Devleti’ne karşı birlikte hareket etme motivasyonu olmuştur.

³⁵⁹ Dayılar, yeniçerilerin kendi aralarında seçerek eyaletlerin idaresi atadıkları komutanları ifade etmektedir. Bkz. Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1970.

³⁶⁰ Altuğ Günel, *Sırbistan’ın Avrupa’ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, 2011, s. 84.

Rusya, genişleyen imparatorluğunun sınırları Karadeniz'e ilk ulaştığında, 18. yüzyılın sonlarından başlayarak Balkanlar'da aktif bir dış politika izlemiştir.³⁶¹ O zamanlar bölgedeki ana stratejik önceliği, Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) üzerindeki Osmanlı kontrolünü zayıflatarak, Akdeniz'e Karadeniz üzerinden güvenli bir şekilde erişim sağlamaktı. Balkanlar'daki Slav ve Ortodoks halkları arasında Osmanlı egemenliğine karşı yerel isyanları finanse etmek ve desteklemek Rusların en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Stratejik çıkarları için Rusya, bölgedeki etnokültürel bağları tarih boyunca bir manivela olarak kullanmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu gerilediği sırada Rusya kendisini, yeni ortaya çıkan bağımsız devletlerin doğal koruyucusu olarak görmeye başlamıştır. Rusya büyük bir güç olarak doğal koruyuculuk rolünü, tarihsel süreçte devam ettirerek Balkanlar'da etkinliği sürdürmeye çalışmıştır.³⁶²

Rusya'nın 'Balkanların Ortodoks halklarını' (Sırları, Bulgarları ve Yunanları) temsil etme hakkını kazandığı ilk uluslararası anlaşma, 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Eflak ve Boğdan, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olsa da, Rus himayesine girmiş ve Rusya, ticaret filosunun İstanbul ve Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine hak kazanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın, hem askeri hem de diplomatik açıdan Karadeniz'e yerleştiği söylenebilir.³⁶³ Rusya bu değişikliklerle 'sıcak denizlere' erişme hedeflerinden birini elde etmeye yaklaşmıştır. Zaten 1782'de İmparatoriçe II. Katerina, amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek ve bununla birlikte Balkan Yarımadası'nı Avusturya ve Rusya arasında paylaştırmak olan "Yunan Projesi"³⁶⁴ni oluşturmuştur. Bu plan

³⁶¹ 1873'te Rusya Kırım'ı ilhak etmiş ve Gürcistan Rusya'nın himayesine girmiştir. Bkz. Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

³⁶² David Clark, Andrew Foxall, "Russia's Role in the Balkans –Cause for Concern?", *The Henry Jackson Society*, London, 2014, s. 5.

³⁶³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015, s. 213

³⁶⁴ 'Grek Projesi' olarak da ifade edilen 'Yunan Projesi', II. Katerina ve Rus devlet adamı Potemkin'in Osmanlı topraklarını hedef alan amaçlarını gerçekleştirmek için kurguladıkları planlar bütünü olarak değerlendirilebilir. Bu proje genel hatlarıyla, Osmanlı'nın fethedilmesini ya da en azından Avruapa'daki varlıklarının ele geçirilmesini öngörüyordu. Bununla birlikte, İstanbul merkezli büyük bir Hıristiyan imparatorluğunun kurulması da II. Katerina'nın hedefleri arasındaydı. Bkz. Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, çev. Figen Dereli, İstanbul: İnkılâp, 2016, s. 277.

uygulanmış olsaydı, Rusya Sırbistan'ın çoğunu kontrolü altına almış ve Tuna'ya giriş yapmış olacaktı.³⁶⁵

1804'te gerçekleşen Birinci Sırp Ayaklanması, Rusya'nın Balkanlara daha güçlü nüfuz etmesi için bir fırsat olmuştur. Rusya, başlarda Sırp isyancılara İmparatorluk içinde yalnızca özerklik çağrısı yaptı, çünkü Rusya Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içindeydi. 1806 yılında durum önemli ölçüde değişmiştir. Çünkü Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmiştir. Rusların etkisi altında, Sırp'lar Osmanlı İmparatorluğu ile barış görüşmelerini devam ettirmekten vazgeçmiştir. Böylece barış görüşmeleri ile elde edilen olumlu sonuçlar da kaybedilmiştir.³⁶⁶

Osmanlı toprakları içinde yer alan Balkan bölgesi Rusya için kendi hakimiyetini yayma alanı olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Balkanlarda gerçekleşen karışıklıklara, isyanlara, çatışmalara kendi çıkarları adına müdahil olan Rusya, tüm bunları yaparken Panslavizm paradigması ile hareket etmiştir. Panslavizm 19. yüzyılda öncelikle Avrupa'da literatüre giren bir kavramdır. Avrupa'da 1848 devrimlerinin çalkantılı ortamında ortaya çıkan Panslavist düşünce, yaklaşık yüzyıl boyunca uluslararası politikayı etkilemiştir.³⁶⁷ Bu kavram Slavların Rusya liderliğinde tek bir çatı altında toplanması hedefini ifade etmektedir. Avusturya-Macaristan devleti ile Osmanlı Devleti tarihsel süreçte Panslavist hareketlerden çok etkilenmiştir. İki devletin topraklarında barındırdığı Slav halklarının çokluğu, bu iki devletin Panslavist hareketlerin ve dolayısıyla Rusya'nın hedefinde olmasına sebep olmuştur.³⁶⁸ “Bütün Slav kavimlerini tek bir idare altında toplama gayesi güden Panslavizm, Slav ırkçılığı için, sahip olunan tüm ulusal özgürlüklerin feda edilebileceğini öngörmektedir.

³⁶⁵ Elvin Aghayev, “Relations Between Russia and Serbia”, *European Researcher*, Series A, 8(1), 2017, s. 5.

³⁶⁶ a. yer.

³⁶⁷ Sezgin Kaya, Ömer Göksel İşyar, “Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi”, *OAKA*, Cilt:4, Sayı: 8, 2009, s. 37.

³⁶⁸ Erdoğan Keleş, “Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 21, Güz 2008, s. 126.; Bkz., Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara: TTK, 2003.

Rus Panslavizmi'nin gelişmesinde Hırvat asıllı Katolik din adamı Yuriy Krijaniç (1618-1683)'in önemli rolü olmuştur. Krijaniç, Slavların bir araya getirilmesi işinin ancak Rusya tarafından gerçekleştirilebileceğini iddia etmiştir.³⁶⁹ 1876-1878 dönemi, büyük Doğu krizi ve Sırbistan'ın Osmanlı Devleti ile savaşa girdiği yıllardır. Avusturya-Macaristan planlarıyla Rusya, Balkanlar'daki etki alanlarını bölmek istemiştir. Rusya'nın hedefi Osmanlı'yı parçalamak ve boğazları kontrol altına almaktır. Tarım ihracatının artması ve Karadeniz filosunu korumak için denize bir çıkış gereksinimi Rusya'nın en önemli ihtiyacına dönüşmüştür.³⁷⁰

Balkan Savaşları'nda da Rusya'nın etkisi göz ardı edilemez. Fransız Devrimi'nin ve Batılı normların Balkanlara etkisi Balkan coğrafyasında Türklere karşı bir hareketin fitilini ateşlemiştir. Trablusgarp Savaşı'nda askeri gücünün zayıflaması, Osmanlı'ya karşı harekete geçecek olan güçlerin iştahını kabartmıştır. Rusya'nın Panslavist politikaları, Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı bir isyanın altyapısını olgunlaştırmıştır. Osmanlı'nın güç kaybı ve Rusya'nın Panslavist politikalarının etkisi gibi gelişmelerin bir sonucu olarak Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ bir ittifak oluşturarak Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmiştir. Balkan Savaşları'nın başlangıcı ise Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı'ya karşı resmen savaş ilan etmesi ile gerçekleşmiştir.³⁷¹ Balkan savaşları sürecindeki Rusya-Sırbistan yakınlaşmasının, günümüzde de devam eden yakın ilişkilerin önemli bir köşe taşı olduğu söylenebilir.

Rusya ve Sırbistan arasındaki ilişkilerin başka bir boyuta taşındığı dönemlerden biri de Tito liderliğindeki Yugoslavya dönemidir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sırbistan topraklarında çatışmalar ileri boyutlara varmıştır. Baskıcı rejime karşı ayaklanan gruplardan biri olan ve kendilerine Partizan adını veren Tito yanlıları Rusların da yardımıyla 1944 yılında Belgrad'ı ele geçirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, daha kesin olarak ise 1944'ün sonlarına doğru, Kızıl Ordu, Yugoslav Partizanlarının faşist güçlere karşı zafer kazanmasına büyük

³⁶⁹ İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, s. 15.

³⁷⁰ Aghayev, a.g.e., s. 5.

³⁷¹ Günal, a.g.e., s. 86.

katkı sağlamıştır.³⁷² Aslına bakılırsa Sırbistan'ın Doğu ve Batı arasındaki sıkışmışlığı bu yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. Savaşın galipleri Yugoslavya'nın Rusya ve Batı nüfuz alanları arasında paylaşılmasını istemişlerdir. Tito yanlısı Partizanlar ise Sovyet kampına dahil olarak bu plana itiraz etmiştir. Ancak Rus Kızılordusu tarafından kurtarılan diğer devletlerin aksine Mareşal Tito liderliğinde kendi halkının mücadelesi ile özgürlüğünü kazanmış olan Partizanlar, Sovyetlerden bağımsız bir politika izleme iradesini göstermiştir. Tito 1948 yılında Moskova'nın talimatlarından bağımsız olarak milli bir sosyalizm hedefi olduğunu deklare edince, Stalin Yugoslavya'yı Kominform'dan çıkarmıştır.³⁷³ 1948'deki Kominform meselesinde, SSCB ile Yugoslavya arasında ideolojik bir kırılma yaşanmıştır.³⁷⁴ Bu gelişme sonrasındaki süreçte Yugoslavya'nın yeni yönetim anlayışı, Batı dünyasına karşı daha ılımlı olmuştur. Yeni dış politikası çerçevesinde Yugoslavya, 1953 yılında Balkan Paktı'na katılmış; ardından da 1955 yılında Bandung Konferansı'na dâhil olarak bağlantısızlar hareketinin liderliğini üstlenmiştir.³⁷⁵

Ülger'e göre; "İkinci Dünya Savaşının sonundan itibaren Yugoslavya'ya hakim olan Tito, başlangıçta Sovyet modeli bir komünizmi esas almıştı. 'Yugoslav Stalinizmi' olarak da adlandırılan Tito'nun düşüncesi çerçevesinde ülkede özel mülkiyet yasaklanmış, kollektif tarım çiftlikleri olan kolhozlar kurulmuş, komünist parti dışındaki tüm siyasal hareketler yasadışı ilan edilmişti. Tito'nun Stalin ile ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine, Yugoslavya'da Sovyet modelinden farklılık gösteren, kısmen liberal özellikler taşıyan özyönetim adı verilen sisteme geçilmiştir. Yugoslavya'da 1960'ların ortalarında ise karma ekonomi olarak nitelendirilebilecek "Pazar Sosyalizmi" başlamıştır."³⁷⁶ Tito liderliğindeki Komünist Yugoslavya'nın dış

³⁷² Aghayev, a.g.e., ss. 5-6.

³⁷³ Günal, a.g.e., s. 90.

³⁷⁴ Aghayev, a.g.e.,s. 6.

³⁷⁵ Sabri Can Sannav, "Soğuk Savaş Sonrası Sırbistan", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, ed. İbrahim Kamil, Ankara: Nobel, 2017, s. 315.

³⁷⁶ İrfan Kaya Ülger, "Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-KOSBED*, 2016, s. 46.

politikası, Moskova'nın Yugoslavya'yı kendi isteklerine bağlama amacı gütmesi nedeni ile arkadaşça olmaktan ziyade gergin olmuştur.³⁷⁷

1949 sonrasında Belgrad ve Moskova arasındaki ilişkiler sadece birbiri ile çatışan tarafların çıkar arayışları olarak tanımlanabilir. Yugoslavya, Bağlantısızlar Hareketi'nin öncüsü iken, Sovyetler Birliği Doğu'nun hegemonu idi. Uzun zamandır Avrupa'nın dördüncü büyük askeri gücü olan Yugoslav Halk Ordusu bu pozisyonu ile manevi bağları ya da diğer özel duyguları teşvik etmeyi tercih etmemiştir. Aksine Yugoslavya, hem batı hem de doğu sınırlarını savunmak için motive olmuştur. Yugoslavya aynı zamanda hem doğu hem batı bloğundan silah ve finansal destek (borç) almıştır. Soğuk Savaş boyunca Moskova ve Washington yönetimlerinin her ikisi de Yugoslavya'yı diğer bloğa/rakibine kaptırmamak niyetindeydi. Yugoslavya'nın istikrarı Avrupa'nın statükosunu belirlemede bariz bir şekilde önemliydi.³⁷⁸

Stalin'in ardından Kruşçev Sovyetlerde yönetimi eline almıştır. Kruşçev'in dış politikada yaptığı değişikliklerin başında Tito ile uzlaşma hamlesi gelmiştir. Batı ile yakınlaşma dahil Kruşçev, 'Barış İçinde Beraber Yaşama' yaklaşımı içinde olmuştur. Kruşçev'in Yugoslavya'ya yönelik bu çabaları neticesinde iki ülke ilişkilerinde bariz düzelmeler olmuştur. Ancak Tito, iki süper gücün hegemonyasına girmeme konusunda oldukça hassastı. Tito, Yugoslavya'yı Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak nitelemiş ve dış politikasını bunun üzerine kurgulamıştır.³⁷⁹

Sovyetler Birliği, Yugoslavya'daki reformlara ise karşı çıkmıştır. Bunun sebebi demokratikleşme ve reform çabaları sonucunda Yugoslavya'nın liberalizme ve Batı'ya angaje olabileceği düşüncesiydi.³⁸⁰ Stalin'in ölümünden sonra kısa bir süre için Sovyet-Yugoslav uzlaşmasından bahsedilebilmiştir. Ancak bu uzlaşma sürecinin devamı mümkün olmamış ve 1958'de yeni anlaşmazlıklar baş göstermiştir.

³⁷⁷ Eduard Abrahamyan, "Pax Russica in the Balkans: Serbia Between Myth and Reality", 30.06.2015, <https://www.e-ir.info/2015/04/30/pax-russica-in-the-balkans-serbia-between-myth-and-reality/>, (19.12.2018).

³⁷⁸ Reljić, a.g.e., s. 2.

³⁷⁹ Günal, a.g.e., s. 91., Bkz., Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim Kurt, İstanbul: Kültür Yayınları, 1998.

³⁸⁰ Aghayev, a.g.e., s. 6.

Sovyet yetkilileri Yugoslavya Komünist Partisi kararlarına tekrar müdahale etmeye çalışmışlardır.³⁸¹

Tito'nun 1980 yılında ölümünden kısa bir süre sonra Mihail Gorbaçov, Glasnost ve Perestroyka politikalarıyla dünya tarihi açısından çok önemli bir süreci başlatmıştır. Bu politikalar sadece Sovyetleri değil, Balkanları da derinden etkilemiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak Yugoslavya topraklarında Sırp, Karadağlı, Hırvat, Sloven, Makedon, Boşnak ve Arnavutların ayrılık rüzgârlarına kapıldığı gözlenmiştir. O zamana kadar, Balkanların birlikte yaşama kültürünü en iyi şekilde yaşatan ülkelerinden biri olarak Yugoslavya, paradoksal olarak en kanlı şekilde dağılan ülkelerden biri olmuştur. Miloseviç liderliğindeki Sırlar, izledikleri politikalarla tüm Dünya'yı karşılıklarına almış olmakla birlikte, Ortodoksluk ve Slavlık temelinde yine Rusya'ya bel bağlamışlardır. Ancak Rusya da kendi iç sorunlarıyla ve ekonomik problemleriyle baş ederken Sırlara bekledikleri desteği verememiştir.³⁸² Rusya'nın ve Ortodoks dünyanın Sırbistan'ı tamamen yalnız bıraktığı da söylenemez. BM kararıyla Sırbistan'a bazı yaptırımlar uygulanırken; Rusya, Sırbistan ile 10 Mart 2000 tarihinde Serbest Ticaret Antlaşması imzalamıştır. Yine bu süreçte Miloseviç, ödemeleri geciktirmiş olsa da, Rusya doğal gaz arzını kesmemiştir. Bununla birlikte Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Bulgaristan, Letonya, Moldova, Polonya, Estonya, Kazakistan ve Yugoslavya temsilcilerinin oluşturduğu Avrupa Ortodokslar Meclisi, 2000'deki toplantısını Novi Sad'da yapmış ve Miloseviç'e bir ziyarette bulunmuşlardır.³⁸³

Yugoslavya'nın ve Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde 1990'lı yıllarda iki ülke ilişkileri dağınık bir seyir izlemiştir. Ancak bu tablonun Putin'le beraber değiştiği görülmüştür. Putin iktidarı ile beraber Rusya, Balkanlara, umut vaat eden birtakım ekonomik projelerle geri dönmüştür. Bu yeni süreçte Rusya Balkanlardaki bölgesel politikasını pragmatizm üzerinde temellendirmiştir. Reel politik kaygılar, Rusya'nın Balkanlara yönelik yeni dış politika stratejisinde belirleyici olmuştur.

³⁸¹ a. yer.

³⁸² Günal, a.g.e., s. 117.

³⁸³ a.g.e., s. 129.

Avrupa'ya etkin bir şekilde enerji sağlayan Rusya, Balkan coğrafyasını enerji güzergahı olarak verimli bir şekilde kullanmaya çalışmıştır.³⁸⁴

Putin döneminde, Rusya ve Batı Balkanlar arasındaki ilişkilerin genel anlamda başarılı bir düzlemde ilerlediği söylenebilir. Sırbistan ise Batı Balkanlar'da Rusya'nın diplomatik stratejisinin odak noktasıdır. İki ülke arasında 2013 yılında imzalanan 'Stratejik Ortaklık Antlaşması', Rusya'nın bölgedeki etkisini gittikçe artırmak istediğinin bir göstergesidir. Bu ortaklık; uluslararası ilişkiler, ticaret, kültür, teknoloji, bilim, eğitim ve güvenlik politikalarını kapsamaktadır. Rus devletinin koordinasyonu çerçevesinde Belgrad, bölgesel ve uluslararası meselelerde Moskova ile birlikte hareket etmektedir.³⁸⁵

2. Rusya'nın Günümüz Balkan Siyasetinde Sırbistan'ın Önemi: Rusya İçin Balkanlarda Kilit Ülke Sırbistan

Rusya Federasyonu'nun dış politika konsepti belgesinde Balkanlar şu şekilde tanımlanmıştır; "Balkan bölgesi, Avrupa ülkelerine doğalgaz ve petrolün transferi için taşıma ve altyapı merkezi olarak taşıdığı önem açısından Rusya için büyük bir stratejik önem arz etmektedir."³⁸⁶ Balkanların enerji politikaları açısından önemini üç ana unsurun şekillendirdiği söylenebilir:

1-Balkanlar enerji geçiş güzergâhı olarak, enerji güvenliği bağlamında stratejik bir bölgedir.

2- Rusya başta olmak üzere, Hazar Havzası ülkelerinin enerji kaynakları için Balkanlar'ın enerji pazarı olarak potansiyeli çok önemlidir.

3- Tüm ülkeler açısından, enerjinin güç dengesi unsuru olarak kullanılması bağlamında, Balkanlar kritik bir noktada yer almaktadır.

³⁸⁴ Abrahamyan, a.g.m.

³⁸⁵ Progonati, a.g.e., s. 121.

³⁸⁶ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 12.02.2013, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED44257B2E0039B16D, (04.01.2019).

Dolayısıyla bölgenin ekonomik ve politik durumu, küresel aktörlerin ve çevre ülkelerin enerji politikalarını şekillendirmelerinde etkili bir unsur olarak görülmektedir.³⁸⁷ Enerjinin ekonomi politiği bağlamında, bu değerlendirmeler Balkanların Rusya için önemini açıkça ortaya koymaktadır. Hem geçiş güzergahı olarak bir transfer noktası olması, hem de enerjiyi tüketen bir pazar olarak potansiyeli; Balkanları tüm enerji rezervlerini elinde tutan ülkeler açısından oldukça değerli hale getirmektedir.

Rusya, Balkanlar'da çoğunlukla yumuşak güç unsurları kullanarak etkisini artırmaya çalışmaktadır. Rosneft, Zarubezhneft, Gazprom, Lukoil ve Sberbank gibi Putin'e bağlı olan enerji ve finans kuruluşları, Doğu Avrupa ve Balkan devletlerinin ekonomik gereksinimleri karşılığı; bir dizi enerji projesinin ve özelleştirmenin ortağı olmuşlardır.³⁸⁸ Rusya'nın Balkanlardaki bu çabalarının odağında Sırbistan bulunmaktadır. Rusya, Sırp toplumunun Rusya ile yakınlığını pekiştirmek ve iki ülke arasındaki bağları sıkılaştırmak için Rusya'nın çıkarlarını destekleyen kurumlara ve gruplara (finansal yardım dâhil) destek sağlamıştır. Örneğin 2005 yılında Novi Sad ve Belgrad'da Russkiy Mir (Rus Dünyası) ve Uluslararası Ortodoks Birlikler Fonu'nun temsilciler ofisi açılmıştır. 2013 yılında Belgrad'da Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün (RISI) temsilciliği ve Rusya Dış İşbirliği Ajansı'nın bir şubesi 'Cultural Centre Russian House' – (Kültür Merkezi Rus Evi) adı altında kurulmuştur. Sırbistan'da, Gorchakov Kamu Diplomasisi Fonu, Stratejik Kültür Vakfı, Ulusal Zafer Merkezi, St. Andrew Vakfı ve Belgrad'daki Rus Nekropolü Fonu dâhil olmak üzere, özellikle Sırbistan için kurulmuş pek çok Rus vakfi faaliyet göstermektedir.³⁸⁹ Rusya Sırbistan'da "Sputnik" gibi medyası, "Zavetnici" ve "Obraz" gibi sivil toplum örgütleri aracılığıyla çeşitli şekillerde varlığını sürdürmektedir.³⁹⁰

Rusya ve Sırbistan yönetimleri geleneksel olarak yıllardır süregelen aktif siyasi diyaloglarını devam ettirmektedirler. İki ülke arasında en üst düzeyde

³⁸⁷ Azime Telli, Işıl Demirtaş, "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 2019, ss. 271-290

³⁸⁸ Abrahamyan, a.g.m.

³⁸⁹ Szpala, a.g.e., s. 4

³⁹⁰ Aghayev, a.g.e., s. 6.

toplantılar ve görüşmeler düzenli olarak yapılmaktadır. Bunun en iyi örneklerinden biri 24 Mayıs 2013'te Soçi'de iki devlet başkanı Vladimir Putin ve Tomislav Nikolić'in, Rusya ile Sırbistan arasındaki stratejik ortaklık deklarasyonunu imzalamaları olmuştur. Bununla birlikte iki ülke arasında vizesiz bir rejim uygulanmaktadır. Her zaman bölgesel ve coğrafi olarak Avrupa'nın doğal bir parçası olan Sırbistan, çeşitli sebeplerle hiçbir zaman onun gerçek bir parçası olamamıştır. Geçmişte olduğu gibi, Sırbistan'ın bugün Avrupa ile entegrasyonunda yaşadığı sorunlar; aslında 200 yıllık bir geçmişi olan, karmaşık ve çözülmemiş 'Sırp sorunu'nun yansımaları olarak görülebilir. Aynı zamanda, coğrafi anlamda Avrupa'nın bir parçası olan Sırbistan, doğal olarak Avrupa Birliği'ne katılma konusunda bir irade ortaya koymuştur. AB'ye katılmayı hedefleyen Sırbistan yönetimleri, Avrupa Birliği'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarına katılmamış ve Ukrayna'daki olaylar konusunda ise oldukça çekimser pozisyon almışlardır.

Rusya da Sırbistan'ı çok sayıda siyasi ve bölgesel gelişmede destekleyen en önemli aktörlerden birisi olmuştur. Coğrafi olarak uzak olmasına rağmen, Sırp ve Rus milletleri arasındaki bağlantıların güçlü olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Vladimir Putin Sırbistan'daki en popüler politikacı olarak öne çıkmaktadır. Putin'in bizzat şahsi profili ve yönetim tarzı da Sırbistan üzerinde etkili olmuştur.³⁹¹

Resmi açıklamalarında Sırp ve Rus yetkililer, genellikle geleneksel müttefiklerin kullandığı argümanlarla beyanat vermektedirler. Nitekim Sırbistan Dışişleri Bakanı İvica Daciç, Haziran 2018'de yaptığı Rusya ziyareti sırasında verdiği "Rusya ve Sırbistan geleneksel arkadaşlar ve müttefiklerdir. Sonsuza dek de arkadaş kalacağız" beyanatıyla iki ülke ilişkilerindeki yakınlaşmaya dikkat çekmiştir. Yine 9 Mayıs 2018 tarihinde 2. Dünya Savaşı zaferi dolayısıyla düzenlenen kutlamalarda Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić, Putin'le sıcak bir yakınlık kurmuştur. Haziran 2018'de Rusya'da düzenlenen 'Slav Kardeşliği 2018' isimli askeri tatbikatta Sırp Silahlı Kuvvetleri, Rusya ve Belarus ile birlikte yer almıştır.³⁹²

³⁹¹ a.g.e., ss. 7-8.

³⁹² Vuk Vuksanovic, "Serbs Are Not 'Little Russians'", *The American Interest*, 26.06.2018, <https://www.the-american-interest.com/2018/07/26/serbs-are-not-little-russians/>, (01.01.2019).

Harita 5. Sırbistan Haritası³⁹³



Kaynak: Mehmet Uğur Ekinci, “Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *SETA*, Ankara, 2014, s. 14.

³⁹³ Haritada Kosova müstakil bir ülke olarak gösterilmiş olsa da, Sırbistan Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır. Sırbistan anayasasına göre Kosova toprakları halen Sırbistan'ın parçası olarak kabul edilmektedir.

3. Putin Döneminde Rusya-Sırbistan Arasındaki İlişkileri Belirleyen Dinamikler

Ukrayna krizi ve Suriye iç savaşı örneklerindeki tutumu göz önüne alınırsa, Rusya'nın, geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında son dönemde daha aktif bir dış politika izlediği görülmektedir. Bu yeni dış politika anlayışında Rusya'nın hedefindeki bölgelerden biri de şüphesiz Balkanlar'dır. Balkanlar, Moskova'nın son yıllarda etkisini artırmak için önemli kaynak harcadığı ve yeni diplomatik kararlılığından etkilenen bölgeler arasındadır. Rusya'nın baskın enerji tedarikçisi pozisyonu; alt varlık alımları ve yeni iki taraflı ortaklıklar aracılığıyla da sağlamlaştırılmaktadır. Artan ticaret ve yatırım akışları, Rusya'nın Balkanlar'daki ekonomik ağırlığının 1991'den bu yana hiç olmadığı kadar arttığını göstermektedir. Ekonomik etki ile birlikte Rusya'nın diplomatik ve politik nüfuz ağları da buna bağlı olarak gelişmiştir. 1990'ların Balkan çatışmaları sürecinde 'oyun'un göreceli olarak dışında kalan Rusya, bölgede yeniden mevzi kazanmıştır. Rusya'nın Balkanlar'daki etki araçları arasında enerji, ekonomi, siyaset, diplomasi, kültür ve askeri unsurlar sayılabilir.³⁹⁴

Kosova meselesinde, Batılı güçler Rusya'nın Belgrad'daki siyasi ve ekonomik etkisini göz ardı ederek büyük bir hata yapmışlardır. Rusya'nın Putin öncesi dönemde Balkanlarda azalan etkisini güçlendirmek için, Putin yönetimine bu sayede bir fırsat doğmuştur. Arnavutluk'un Kosova'nın bölünmesi konusundaki taleplerini destekleyerek, Sırbistan'ın önemini göz ardı eden ABD ve Batı Avrupa ülkeleri Moskova'nın bölgedeki yolunu açmışlardır. Batının kendi etki alanı altında olduğunu düşündüğü bölgelerde (Avrupa'nın belli bölgelerinde) Soğuk Savaş'tan sonra Rusya ilk kez tutunma imkânı elde etmiştir.³⁹⁵ Rusya'nın Balkan stratejisinde Sırbistan'ın özel bir konumu vardır. Son yıllarda ekonomik ve ticari ilişkiler iki ülke ilişkilerinde öne çıkan unsurlar olmuştur. Bununla birlikte Putin döneminde Rusya-Sırbistan ilişkilerini belirleyen farklı dinamiklerden bahsedilebilir. Kosova Krizi,

³⁹⁴ Clark, Foxall, a.g.e., s. 3.

³⁹⁵ Dušan Reljić, "Russia's Voice Heard in Serbia", *Russian Analytical Digest*, No: 39, 2018, s. 2.

Karadağ ve Kosova'nın bağımsızlık süreçleri, Sırbistan'ın AB ve NATO ile kurduğu ilişkiler gibi pek çok husus iki ülke ilişkilerinin belirlenmesinde etkili faktörlerdir.

3.1. 1999 Kosova Krizi, NATO Müdahalesi ve Rusya'nın Pozisyonu

1999 Mart ayında Miloseviç'in sivil halka karşı yönelik artan saldırıları NATO'yu harekete geçirmiştir. ABD temsilcisi Richard Holbrooke, Miloseviç'i uyarılmış ve Sırbistan'a yönelik müdahalenin sinyallerini vermiştir. Görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmaması ve Miloseviç'in teklifleri reddetmesi üzerine, 23 Mart 1999'da NATO tarafından Sırbistan hedeflerine yönelik hava saldırıları başlatılmıştır. Sırbistan'ın sistematik olarak sürdürdüğü insan hakları ihlalleri ve Kosova'da etnik temizlik girişimlerinin önlenmesi amacıyla başlatılan NATO operasyonu; 78 gün devam etmiş, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı üzerine bombardımana son verilmiştir.

1244 sayılı BM kararına Rusya da onay vermiştir. Bu karara göre; Sırbistan askerleri dâhil, tüm silahlı güçlerin bölgeden çekilmesi, Kosova'da güvenlik hizmetlerinin yeni kurulacak Kosova Barış Gücü (KFOR) ve yönetim görevlerinin de BM Kosova Misyonu (UNMIK) tarafından yerine getirilmesi kabul edilmiştir. Bölgenin statüsünün belirlenmesi, bu dönem içerisinde ilgili tüm taraflarla yapılacak görüşmelerin sonucuna bırakılmıştır. Bu süreçte ise UNMIK'in, Kosova'da hayat normalleşinceye kadar uluslararası toplum adına geçici hükümet olarak görev yapması kararlaştırılmıştır.³⁹⁶

Rusya NATO'nun bu müdahalesini onaylamamıştır ancak şartlar Rusya'nın konuya müdahil olmasını engellemiştir. Rusya ile Sırbistan sınır komşusu olsaydı ve Rus askeri yardımının Sırbistan'a ulaşmasında herhangi bir engel olmasaydı Sırbistan'a karşı 1999'daki NATO müdahalesi gerçekleşmeyebilirdi. Hatta 2008'de Kosova'nın bağımsızlığı konusunda bile benzer yorumlar yapılmıştır. Ancak ne var ki hem coğrafya hem de ABD önlemleri Rusya'nın bu ülke üzerindeki olası angajmanını

³⁹⁶ Ülger, a.g.e., s. 49.

engellemeyi başarmıştır.³⁹⁷ Bununla birlikte o sırada Rusya'nın içinde yaşanan ekonomik ve siyasi problemler de bu ülkenin dış politik etkisini kırmıştır.

Bununla birlikte Rusya'nın NATO'dan önce davranarak askerlerini Priştine'ye göndermesi büyük şaşkınlık yaratmıştır. Beyaz Saray beklemediği bu hamleyi CNN'den öğrendiğini açıklamıştır. 'NATO'ya meydan okuma' ve 'Rusya'nın süper güç refleksi' olarak değerlendirilen bu gelişme ile Rusya'nın Kosova'da fiili bir durum yaratmaya çalıştığı değerlendirilmiştir. Rusya bu hamlesi ile beraber eş zamanlı olarak ABD'yle KFOR'un komuta yapısı ve Kosova'da kendisine bir bölge verilmesi konularında görüşmeleri sürdürüyordu.

Rusya, ekonomik ve askeri olarak zayıf olduğu bu süreçte, kendisine eşit bir muhatap olarak davrılmasını arzu ediyordu. Bu bağlamda Rus askerlerinin NATO'da emir almayacağını ifade etmekteydi. Ayrıca NATO üyesi ülkelerin Kosova'da kendi denetim bölgelerini oluşturması karşısında, Rusya'nın da bu konuda hakları olduğunu savunmaktaydı. Ancak o dönemdeki gerçekler Rusya'nın istediği şekilde değildi. Başlangıçta Kosova'ya 9 bin asker göndermeyi planlayan Moskova, bu kadar askeri idame ettiremeyeceğini farkederek, sayıyı birdenbire 2 bine düşürdü. Priştine Havaalanı'ndaki Rus birlikleri İngilizlerden su istemek zorunda kalınca, gerçekler daha net ortaya çıktı. Üstelik aynı sıralarda IMF Başkanı Michel Camdessus, Moskova'da Rus yetkililerle bir kredi görüşmesi yapmaktaydı. Bu gelişmelerin akabinde, İngilizler Rusya'ya yardım konusunun görüşüleceği G-8 zirvesi öncesinde Rusya'yı diplomatik bir dille uyardılar. ABD, Rusya'nın KFOR konusunda işbirliğine yanaşmaması durumunda başka alanlarda zarar görebileceğini söyleyerek gözdağı verdi. Moskova'nın geri adım atmasıyla, Rusya'nın Kosova'da inisiyatif elde etme girişimi, daha fazla kredi kazanabilmek için kullandığı bir koz haline geldi.³⁹⁸

³⁹⁷ Reljić, a.g.e., s. 3.

³⁹⁸ Soner Kızılkaya, "Kosova Krizi: Balkanlar Kördüğüm", *Birikim Dergisi*, Sayı: 123, Temmuz 1999.

3.2. Kosova'nın Bağımsızlığına Karşı Rusya'nın Muhalefeti

Sırbistan, Kosova'yı topraklarının bir parçası olarak görmekteydi. Bu sebeple de, Kosova'nın bağımsızlık iddiasını reddetmiştir. Bu bağlamda Kosova meselesi, Sırbistan'ın dış politikasının en önemli unsurudur.³⁹⁹ 2006 yılında Viyana'da başlatılan Kosova'nın statüsünün belirlenmesi hakkındaki görüşmelere uluslararası toplum arabulucuk yapmıştır. Sırp ve Arnavut temsilcilerin yer aldığı görüşmelerde Kosova'nın geleceği, bölgenin nihai statüsü gibi konular ele alınmıştır. Eski Finlandiya Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari, uluslararası toplum adına arabulucu olarak tayin edilmiştir.⁴⁰⁰

Ahtisari, Kosova meselesi ile ilgili bir plan hazırlayarak kamuoyuna duyurmuştur. Bu plana göre Kosova'nın birden çok etnik kimliği kabul eden, demokratik bir hukuk devleti olacağı öngörülmüştü. Yine aynı planda Kosova'nın siyasal sisteminin yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrı olduğu bir devlet olarak kurgulandığı ifade edilmekteydi. Sırpçanın ve Arnavutçanın resmi dil olarak kabul edileceği yeni devlette, tüm vatandaşlar hukuk önünde eşit sayılacağı belirtilmişti. Uluslararası olarak kabul edilen insan hakları ve azınlıkların korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmeler, anayasa ile eşdeğer kabul edilecekti. Kosova'nın kendine ait marşı ve bayrağı olacak, bayrakta ülkedeki etnik grupların sembolleri yer alacaktı. Ayrıca Ahtisari planında Kosova'nın bir başka devletle birleşmesi, Sırbistan içerisinde özerk bölge/vilayet statüsünün devamı ve Kosova topraklarının bölünmesi seçenekleri kabul edilemez olarak tanımlanmıştı.

Rusya'ya göre ise bu öneri uluslararası hukukla çelişmekteydi ve azınlıkların kendi kaderini tayin etme hakkının bu şekilde kullanılması 1244 sayılı kararda öngörülüyordu. Moskova yönetimi net bir şekilde Kosova'nın Sırbistan'a bağlı kalması gerektiği konusunda ısrarcıydı. Rusya'ya göre, Yugoslavya döneminde Federe Cumhuriyet statüsünde olmayan Kosova'nın kendi kaderini tayin hakkı

³⁹⁹ Stratfor, *Serbia's Stance on NATO and the EU*, 02.08.2012, <https://worldview.stratfor.com/article/serbias-stance-nato-and-eu>, (27.01.2019).

⁴⁰⁰ Ülger, a.g.e., s. 50.

bulunmamaktaydı. Bu sebeple Rusya, Ahtisaari Planı'nda Kosova için önerilen bağımsızlığa şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁰¹

Taraflar arasındaki görüşmeler sonucunda herhangi bir sonuca ulaşılammış, diplomasi yolu bu konuda tükenmiştir. Bunun üzerine Kosova Parlamentosu, uluslararası toplumdan da aldığı destekle, 17 Şubat 2008'de Priştina'da olağanüstü toplanmış ve Ahtisari Planı çerçevesinde tek yanlı olarak aldığı kararla bağımsız Kosova Devleti'nin kurulduğunu açıklamıştır.⁴⁰² Bağımsızlık kararının hemen ardından Kosova'yı ilk tanıyan ülkeler, Türkiye, ABD ve Arnavutluk olmuştur. Daha sonra BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden İngiltere ve Fransa, Kosova'yı tanımıştır. Çin ve Rusya ise bu karara olumsuz yaklaşmıştır. Sırbistan'ın BM nezdinde yaptığı girişimlerin bir sonucu olarak, Genel Kurulun kararı ile konu Uluslararası Adalet Divanı'na taşınmıştır. 2010 yılında Uluslararası Adalet Divanı'nın aldığı kararla Kosova'nın bağımsızlığının hukuka aykırı olmadığına hükmedilmiştir. Sırbistan bu kararı tanımasa da, Kosova konusunda uluslararası toplum nezdinde iddiasında ikna edici olamadığı gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.⁴⁰³

Bağımsızlık ilanının 10. Yılı olan 2018 yılı itibariyle dünyada Kosova'yı tanıyan ülkelerin sayısı 116'ya yükselmiştir.⁴⁰⁴ Moskova; Kosova için Sırp ve Arnavutların birlikte dostane bir şekilde alacağı tek bir çözüm düşünmekteydi. Diğer bir deyişle Rusya, Belgrad'ın isteği dışında Kosova'nın ayrılmasını hiçbir koşulda kabul etmeyeceğini deklare etmiştir. Moskova'nın Kosova konusunda çok açık bir hassasiyeti olmasına rağmen Batılı diplomatlar tarafından bu hassasiyet görmezden gelinmiştir.⁴⁰⁵ Kosova'nın bağımsızlığı kararı ve Batı dünyasının bu karara tepkisi Sırbistan ve AB arasında soğuk rüzgârların esmesine sebep olmuştur. Bu dönem itibariyle Sırbistan ile AB arasındaki yakınlaşmanın bir çıkmaza girdiği söylenebilir.

⁴⁰¹ a.g.e., s. 51.

⁴⁰² Republic of Kosova Assembly, *Kosovo Declaration of Independence*, 17.02.2018, <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635>. (02.02.2019).

⁴⁰³ Sannav, a.g.e., s. 320.

⁴⁰⁴ Barbados recognizes Kosovo, <http://www.kosovothanksyou.com/>. (15.01.2019).

⁴⁰⁵ Reljić, a.g.e., ss. 2-3

Yaşanan tüm bu gelişmeler ise Sırbistan'ın Rusya'ya daha fazla yakınlaşmasının önünü açmıştır.⁴⁰⁶

Kosova meselesi Sırbistan için olduğu kadar Rusya için de önemlidir. Kolerov'a göre Rusya'nın Kosova meselesi karşısındaki tutumu, planlı programlı bir stratejinin sonucu olmaktan ziyade moral değerlerle alakalıdır. Yani bu görüşe göre Rusya uluslararası toplumdaki farklı pozisyon almanın maliyetini hesaba katmaksızın, Sırbistan'la tarihi ve kültürel bağlarını gözetenek Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmıştır. Rusya bu noktada pragmatizmini bir kenara bırakarak, moral değerlere öncelik vermiştir.⁴⁰⁷ Diğer taraftan Rusya'nın Kosova konusundaki karşıt tavrının en önemli nedenlerinden biri de; bu bağımsızlığın Batı Balkanların geleceğini olumsuz etkileme riskinin yanı sıra, dünyanın birçok bölgesindeki etnik çatışmalara örnek olma potansiyeli taşımasıdır. Bu bağlamda Rusya'nın Kosova tavrını son derece pragmatik olarak değerlendirenler de olmuştur.⁴⁰⁸ Çeçenistan'da ve eski Sovyetler Birliği topraklarında yerel olarak benzer sorunlarla karşı karşıya kaldığı için, Moskova yönetimi Kosova örneğinin bu bölgelere emsal teşkil edebileceği ihtimalinden de çekinmiştir.⁴⁰⁹ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Rusya'nın Kosova'daki tutumunu şu şekilde açıklamıştır: "Diyaloğu ve devletlerin toprak bütünlüğüne saygı gösteren uluslararası hukukun uygulanmasını savunuyoruz. Eğer bölgesel bütünlük üzerinde etnik anlamda kendi kaderini belirleme ilkesini tercih etmeye karar verirsek, dünyanın her yerinde, özellikle Güney Osetya'da, Abhazya ve Transdinyester'de de aynı kural işletilmelidir. Batı'da da, böyle bir çözüm kıtada ayrılıklara neden olacaktır. İskoçya, Katalonya ve Bask bölgelerine bakın. Sırp milleti gibi bir Avrupa ulusunun dizlerinin önüne eğilerek küçük düşürülmesi gerektiğini düşünmüyorum. Sabırlı olmamız gerekiyor. Uzlaşmaya varma fırsatları henüz tükenmedi."⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Reljić, a.g.e., s. 4.

⁴⁰⁷ Modest Kolerov, "Introductory remarks at the ISAC Fund's 2nd roundtable on Serbia Russia Relations", *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 72.

⁴⁰⁸ Nikolay Petrov, Introductory remarks at the ISAC Fund's 2nd roundtable on Serbia Russia Relations, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 79.

⁴⁰⁹ Reljić, a.g.e., ss. 4-5

⁴¹⁰ Simić, a.g.e., s.6.

3.3. Sırbistan'ın AB'ye Üyelik Süreci

Sağıroğlu'na göre; “Bölgedeki stratejik ilgi nedeniyle AB, bir katılım öncesi çerçevesi başlatmıştır. 1999'daki Kosova çatışmasının sona ermesinden sonra Arnavutluk, Sırbistan-Karadağ, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek'e ‘potansiyel üye adayları’ statüsü tanınmış ve bu ülkeler yeni bir kurumsal çerçeveye dahil edilmiştir. 1997'de AB'nin 'Bölgesel Yaklaşımı', yerini, AB'ye tam entegrasyonun nihai amacı ile Avrupa yapılarına yaklaştırmayı amaçlayan 'İstikrar ve Ortaklık Süreci' ile değiştirilmiştir.”⁴¹¹ Sırbistan'ın AB ile ilişkilerinde de önemli gelişmeler olmuştur. 2007'de AB ile Vize Serbestliği ve Geri Kabul Antlaşmaları imzalanmıştır. Nisan 2008'de ise Sırbistan ile AB arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması akdedilmiştir. Sırbistan AB'ye adaylık için müracaat ettiği 2009 yılında ise, Sırbistan'a yönelik vize uygulaması kaldırılmıştır. Adaylık statüsünü 1 Mart 2012 tarihinde alan Belgrad ile Priştine arasındaki diyalogun ilerlemesi ve Nisan 2013'te mutabakatın imzalanmasının hemen ardından AB; Sırbistan ile üyelik müzakerelerine başlanmasına karar vermiş; nitekim müzakereler Ocak 2014'te başlamıştır.⁴¹² 18 Haziran 2019'da Genel İşler Konseyi, Sırbistan'ı kapsayan genişleme, istikrar ve birliktelik süreci ile ilgili sonuçları kabul ettikten sonra, 20 Haziran 2019 tarihinde de Avrupa Konseyi bu sonuçları kabul eden bir karar almıştır.⁴¹³

Sırbistan, 2014 yılında Avrupa Birliği üyelik müzakerelerine başlamış olsa da Balkan üye adaylarının değişen şartlarından kaynaklı tahkim sürecinin uzunluğu ve AB'nin Kosova'yla ilgili değişen politikaları gibi sebeplerle henüz kesin üyelik söz konusu olmamıştır. 2008'deki Avro Bölgesi Krizi ve 2016'daki İngiltere Brexit kararı; başta Sırbistan olmak üzere, Batı Balkan ülkelerinin AB ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Göçmen krizi ve AB'nin

⁴¹¹ Akın Sağıroğlu, “Bosna-Hersek Ve Sırbistan'da Euroseptisizm: Batı Balkanlarda Avrupa Birliği'ne Bakış”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2017, ss. 20-35.

⁴¹² Mehmet Uğur Ekinci, “Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *SETA*, Ankara, 2014, s. 27.

⁴¹³ European Council Council of the European Union, *Serbia*, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/serbia/>. (01.07.2019).

sığınmacıları kabul etmeye yönelik uyguladığı kota sistemi gibi konular da ilave soru işaretlerine yol açmıştır. Balkan ülkeleri, kendi vatandaşlarının kitlesel işsizlik ve yoksulluk sorunları ile mücadele ederken, bir de göçmen sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Sırp siyasi ve entelektüel seçkinleri arasında ortaya çıkan “Euroseptisizm”⁴¹⁴, Rusya’nın Balkanlar’daki etkisini genişletmesi için kapıyı tamamen açmıştır.⁴¹⁵ Rusya’nın Sırbistan’a; Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova’daki Sırp azınlıklara karşı giderek daha faal hale gelen politikası, Balkan devletlerinin Avrupa-Atlantik yapılarıyla entegrasyonunu engellemeye yönelik davranışlar şeklini almıştır. Bu durum istikrarsızlık ve çekişmelere yol açmaktadır. Sonuç olarak Balkan ülkelerinin AB’ye olan desteği azaldıkça, bölgede Rusya’nın politikası giderek daha da etkili olmaya başlamıştır.⁴¹⁶

Sırbistan bir taraftan AB ile üyelik sürecini ilerletirken diğer taraftan Rusya ile ilişkilerini de sıkı tutmaktadır. Rusya’nın uluslararası pozisyonu Sırbistan için çok büyük bir önem taşımaktadır. Rusya’nın sorunlu olduğu bir sisteme Sırbistan’ın entegre olma çabası ayrıca bir problem teşkil etmektedir. Bu noktada Rusya, Sırbistan için çok önemli olan enerji hususunu bir silah olarak kullanmaktadır.⁴¹⁷ Kremlin AB’nin Sırbistan’la yaklaşmasını, Sırbistan’ı geleneksel Slav-Ortodoks kardeşliğinden uzaklaştırma çabası olarak okumaktadır. Bu çaba ise Ruslara göre ülke çıkarlarına karşıt bir nitelik arz etmektedir.⁴¹⁸ Rusya’ya ekonomik ve siyasi bağımlılığı, bununla birlikte Kosova meselesi üzerindeki ortaklıkları nedeniyle, Sırbistan’ın Rusya ile ilişkilerini bozmasının oldukça zor olduğu görülmektedir.⁴¹⁹ Özellikle Kosova’nın bağımsızlığı meselesinde AB’nin tutumu Sırbistan’daki Avrupa yanlısı siyasi partileri bile zor durumda bırakmıştır.

⁴¹⁴ **Euroseptisizm:** Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’ndan Avrupa Birliği’ne uzanan Avrupa entegrasyonu, AB projesine destek verenler olduğu gibi ve AB projesine karşı olan grupları da yaratmıştır. Avrupa Birliği şüpheciliği ya da karşıtlığı olarak tercüme edilebilecek euroseptisizm kavramı 1990’lardan itibaren literatürde yerini almıştır. Bkz: İlhan Aras, Avrupa Birliği ve Türkiye’de Euroseptisizm, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2015.

⁴¹⁵ Rastovic, a.g.m.

⁴¹⁶ Sağiroğlu, a.g.e., s. 27.

⁴¹⁷ Petrović, a.g.e., s. 48.

⁴¹⁸ Jelena Milić, “The Russification of Serbia, Mapping Of Russian Influence In Serbia During 2013 and 2014”, *The Center of Euro-Atlantic Studies*, 2014, s. 98.

⁴¹⁹ Jelena Milić, “Putin’s Orchestra, Mapping Of Russian Influence In Serbia During 2013 and 2014”, *The Center of Euro-Atlantic Studies*, 2014, s. 8.

Avrupa yanlısı partilerin 2007-Ulusal parlamento seçimini kazanmalarına rağmen, 26 Mart 2007’de yayınlanan Ahtisaari planı,⁴²⁰ siyasi bir krize yol açmıştır. Kosova krizi o dönemde yeniden en üst siyasi ajandaya girmiş ve tüm partileri Sırbistan’ın kendi egemenliğini koruma çabasında birleştirmiştir.⁴²¹

3.4. Sırbistan’ın NATO Üyeliği Meselesi: Rusya’nın Kırmızı Çizgisi

Tüm Batı Balkan ülkeleri arasında NATO ile en kötü ilişkilere sahip olan ülke şüphesiz ki Sırbistan’dır. Bununla birlikte NATO ve Sırbistan arasındaki ilişkiler, Miloseviç’in iktidardan düşüşünden sonra ilerleme kaydetmiştir.⁴²² Sırbistan güvenlik ve savunma politikaları bağlamında askeri tarafsızlık ilkesini benimsemiş durumdadır. Bununla birlikte Rusya ile ilişkilerine büyük önem atfetmekte ve bu ülkeyle bazı güvenlik temelli ilişkiler tesis etmektedir. Belgrad yönetimi AB ile yaklaşmasına rağmen, Batı askeri bloğunun bir üyesi olmaktan çok, farklı ülke ve bloklarla dengeli ilişkiler kurmayı yeğlemektedir. NATO’nun 1992 yılında Bosna-Hersek’e, 1999 yılında da Kosova’ya yapmış olduğu müdahaleler; Sırp toplumu nezdinde NATO’nun olumsuz bir yapı olarak kodlanmasını beraberinde getirmiştir. Sırbistan’daki genel kanı, NATO’nun Kosova müdahalesinin ‘gayrimeşru ve gayri insani bir saldırı’ olduğu, bu operasyon yüzünden binlerce sivilin öldüğü, ülkenin sanayi, ulaşım, eğitim ve sağlık altyapısının büyük zarar gördüğüdür. Sırbistan’daki ana akım partiler içinde NATO üyeliğini yalnızca LDP (Liberalno Demokratska Partija - Liberal Demokrat Parti) ve SPO (Srpski Pokret Obnove-Sırp Yenilenme Hareketi) savunmaktadır. Kamuoyu yoklamalarına göre ise NATO üyeliğini destekleyenlerin oranı sadece yüzde 13 seviyelerindedir. Ülkenin stratejik ortağı durumundaki Rusya ise Sırbistan’ın NATO’ya üyeliğini ‘kabul edilemez’ bir ‘kırmızı çizgisi’ olarak görmektedir.⁴²³

⁴²⁰ Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo’s future status, *UN Security Council*, 26.03.2007, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf>, (25.08.2019).

⁴²¹ Predrag Simić, “Kosovo, Serbia and Russia”, *Russian Analytical Digest*, No: 39, 2018, ss. 5-6.

⁴²² Stratfor, *Serbia's Stance on NATO and the EU*, 02.08.2012, <https://worldview.stratfor.com/article/serbias-stance-nato-and-eu>, (27.01.2019).

⁴²³ Ekinci, a.g.e., ss. 28-29

Rusya, NATO'nun genişlemesi konusunda kesin bir olumsuz yaklaşıma sahiptir. Bu bağlamda, Sırbistan'ın NATO ile ilişkilerini derinleştirmesi, Kosova gibi önemli meselelerde Rusya'dan gördüğü desteği kaybetmesine yol açabilir. Nitekim Rusya'nın Sırbistan büyükelçisi Alexander Konuzin, Sırbistan'ı, hem NATO'ya hem de Kosova'ya aynı anda sahip olamayacakları konusunda uyarılmış; Rusya'nın NATO büyükelçisi de, Sırbistan'ın NATO'ya üye olması durumunda Kosova konusundaki durumlarını gözden geçireceklerini, çünkü "Rusya'nın Sırp'lardan daha Sırp olacak halinin olmadığını" ifade etmiştir.⁴²⁴

1999 Baharında Yugoslavya'ya karşı gerçekleştirilen NATO müdahalesi, Rusya ile Batı arasındaki ilişkiler açısından 1980'lerin başlarından beri yaşanan en zorlu test olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, Rusya ve NATO ilk kez farklı silahlı çatışmaların karşıt taraflarında pozisyon almıştır. Rusya'nın bu konudaki sert tutumunun nedeni sadece Kosova krizi sebebiyle açıklanamaz. NATO'nun Soğuk Savaş'tan sonraki dönüşümünün yönü Rus tarafında hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Rusların beklentilerinin tersine, NATO Soğuk Savaş'taki rakiplerini geride bırakarak doğuya doğru genişlemeye başlamıştır. Örgüt ayrıca Birleşmiş Milletler'in izni olmadan, üye devletlerinin topraklarının ötesinde güç kullanma niyetinde olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur.⁴²⁵

Gökırmak'a göre; "Rusya'nın gerçek anlamda muhatap olduğu en önemli tehdit NATO'nun genişleme planlarıdır. Askeri bir ittifak olarak NATO'nun yayılacağı yeni alanlar büyük oranda eski Sovyet toprakları üzerinde bulunmaktadır."⁴²⁶ NATO'nun genişlemesi, Rusya açısından Avrupa'da Soğuk Savaş'tan beri yapılmış en büyük hatadır.⁴²⁷ Rusya, NATO'nun genişlemesini Rusya'nın ulusal güvenliğine bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda NATO'ya karşı Rusya, pozisyonunu netleştirmek için Sırbistan ile ilişkilerini 'stratejik ortaklık' olarak tanımlamaktadır. İki ülke için de bu stratejik ortaklık

⁴²⁴ Günal, a.g.e., s. 267.

⁴²⁵ Simić, a.g.e., s. 6.

⁴²⁶ Mert Gökırmak, "Beyaz Rusya'nın Denge Stratejisi ve Rus Dış Politikasına Etkisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 12, 2010, s. 8.

⁴²⁷ Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, 2010, s. 127.

tanımı politik, ekonomik ve enerji alanlarında koordinasyonu ifade etmektedir.⁴²⁸ Sırbistan'ın NATO ile kurduğu ilişkiler ise Barış İçin Ortaklık(PfP) programına katılmakla sınırlıdır. Sırbistan resmi olarak 14 Aralık 2006 tarihinde PfP programına katılmıştır.⁴²⁹ Bununla birlikte bu girişim Sırbistan'ın gelecekte NATO'ya üye olma yönünde adım atacağı anlamına da gelmemektedir. Bilakis Sırbistan da Rusya gibi NATO ile mesafeli bir ilişki sürdürmektedir. PfP programı bağlamında Sırbistan ve NATO işbirliğinin çekingen, sınırlı ve isteksiz bir girişim olduğu söylenebilir. Bu sebeple de Sırbistan diğer program ortakları ile karşılaştırıldığında, programın ortak ülkelere sunduğu ayrıcalıkların küçük bir bölümünden yararlanmaktadır. Yine Barış İçin Ortaklık programı tarafı diğer ülkelerle mukayese edildiğinde, Sırbistan'ın ittifakla etkili bir ilişki kurma konusunda oldukça geride kaldığı değerlendirilmektedir.⁴³⁰

3.5. Rusya-Sırbistan Askeri Ortaklığı: Sırbistan'ın Askeri Tarafsızlık (Military Neutrality) Politikası

Rusya'nın Kosova'nın bağımsızlığına muhalefetinin Sırbistan dış politikasına yansımaları olmaktadır. Belgrad yönetimi sürdürdüğü askeri tarafsızlık politikası sayesinde, AB yolunda ilerleyen bir ülke olarak çelişkili olarak görülse de Moskova yönetimi ile askeri işbirliğini ilerletmektedir. Bu çerçevede 2013 yılında Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan toplu bir savunma örgütü olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)⁴³¹ Parlamenter Meclisi'nde Sırbistan'a gözlemci statüsü verilmiştir. Kasım 2013'te Sırp ve Rus savunma bakanları Nebojsa Rodić ve Sergei Shoigu, iki ülke arasındaki askeri işbirliğini ilerletmek üzere Stratejik Ortaklık anlaşması imzalamıştır. Stratejik

⁴²⁸ Kay, a.g.e., s. 12.

⁴²⁹ Gligorijević, a.g.e., s. 95.

⁴³⁰ a. yer.

⁴³¹ Rusya Federasyonu'nun önerisiyle bütünleşik bir güvenlik sistemini oluşturma çabasıyla 1992'de temelleri atılan Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın 2002'de Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) dönüşmüştür. KGAÖ, 7 Ekim 2002 tarihinde altı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesi (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan) tarafından kurulan hükümetlerarası askeri ittifaktır. Bkz., Saltanat Kydyralieva, Burulkan Abdibaitova, "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği", *Bilge Strateji*, Cilt 10, Sayı 18, Bahar 2018, ss.93-109.

ortaklık kapsamında ise ‘Rusya ve Sırbistan Havacılarının Kardeşliği’ ve ‘Slav Kardeşliği’ adıyla ortak askeri tatbikatlar düzenlenmiştir.⁴³² Kasım 2013'te Rusya ve Sırbistan, eğitim, personel değişimi, ortak tatbikatlar, tedarik, silah satışı ve istihbarat paylaşımı gibi alanları kapsayan, geniş çaplı ve iki taraflı 15 yıllık bir savunma işbirliği anlaşması akdetmiştir. Bu belge, her alanda daha ayrıntılı müzakerelerin yolunu açan bir çerçeve anlaşma olarak tanımlanmaktadır.⁴³³

Rusya ve Sırbistan arasında son yıllarda silah, askeri araç, mühimmat, vb. satışları konusunda da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. 2015 yılı başlarında iki ülke arasında, Rus Mi-8 helikopterlerinin satışı ile ilgili 25 milyon dolarlık bir anlaşma daha imzalanmıştır. 2016 yılında ise Sırbistan, Rusya'dan altı adet MİG-29 savaş uçağı, 30 adet T-72 C tankı ve 30 adet BRDM-2 amfibi aracı satın alacağını duyurmuştur. Bazı kaynaklar Moskova'nın jetleri hibe edeceğini iddia ederken, bazı kaynaklarda ise Sırbistan'ın jetler için ödeme yapacağı dile getirilmiştir. 2017 yılında jetlerin gerçekten de Rusya tarafından Sırbistan'a hibe edildiği doğrulanmıştır.⁴³⁴ Bunların dışında Sırbistan'ın Rusya'dan S-300 füze sistemini tedarik etmesi de zaman zaman gündeme gelmiştir.⁴³⁵

Bu ilişkilerin bir sonucu olarak, Ukrayna'daki krizi takiben Rusya'ya karşı başlatılan AB yaptırımlarına katılmayı reddeden Sırbistan, Rusya'ya verdiği değeri bir kez daha ortaya koyma fırsatı yakalamıştır. 2016 yılında Sırp Dışişleri Bakanı Ivica Dačić “Rusya olmadan bizim toprak bütünlüğümüzü ve egemenliğimizi korumamız imkansızdır”⁴³⁶ beyanatıyla Rusya ve Sırbistan arasındaki sarsılmaz bağa net olarak dikkat çekmiştir.

⁴³² Léo-Paul Jacob, “Keys to Understanding Russia’s Relationship with Serbia”, *NAOC*, 01.12.2017, <http://natoassociation.ca/keys-to-understanding-russias-relationship-with-serbia/>. (30.01.2019).

⁴³³ Clark, Foxall, a.g.e., s. 10.

⁴³⁴ Christopher Hartwell, Katarzyna Sidlo, “Serbia’s Cooperation with China, the European Union, Russia and the United States of America”, *Policy Department, Directorate-General for External Policies, European Union*, 2017, s. 40.

⁴³⁵ Sputnik, *Did Serbia Ask for S-300 Missiles From Russia?*, 05.07.2018, <https://sputniknews.com/military/201807051066075020-serbia-russia-missiles/>, (02.03.2019).

⁴³⁶ Jacob, a.g.m.

Tablo 8. Sırbistan'ın Silah Alımları 2010-2018 (Milyon Dolar)

İhracatçı Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Genel Toplam
Belarus									46	46
Almanya									3	3
Karadağ	16									16
Rusya							14	65		79
ABD			0							0
Genel Toplam	16		0				14	65	49	144

Kaynak: Sipri Arm Transfers Database, *Sipri(Stockholm International Peace Research Institute)*, <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>, (14.7.2019).

3.6. Rusya-Sırbistan Ekonomik İlişkileri

Rusya'nın ekonomik ayak izi en az on yıldır Batı Balkanlar'da giderek büyümektedir. Rus devletine ait ya da bağlı şirketlerin, Sırp enerji sektörünü kademeli olarak devralması ve sektör üzerinde artan etkisi bu eğilimin en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu ilişkiler neticesinde Sırbistan, Rus dış politikasında özel bir yer edinmiştir ve Moskova, Belgrad'a etki ederek bölgedeki durum ve dengeleri kontrol etmenin yollarını güvence altına almak istemektedir.⁴³⁷ Rusya'nın bölgeye yönelik eylemlerinin bariz olarak yoğunlaşması, 2008'e kadar geriye götürülebilir. Nitekim 2008 yılı iki ülke ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Aynı yıl hem Kosova bağımsızlık ilan etmiş, Kosova'nın ayrılığını tanımayan Rusya Sırbistan'ın yanında yer almıştır; hem de aynı dönemde Rusya, Sırp enerji şirketi NIS üzerinde kontrolü sağlamıştır.

Hatırlanacağı üzere realist UEP paradigması ekonomik olan karşısında politik olanı öncelemektedir. Buna göre piyasa, devletin öncelikleri/çıkarlarına hizmet etmeli, ulusal ekonomi ve dış ekonomik ilişkiler devletin güvenliğine ilişkin

⁴³⁷ Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia, *Center For The Study of Democracy*, Policy Brief No. 72, 2018, s. 1.

hususlarla tutarlılık içinde olmalıdır.⁴³⁸ Putin'in Rusya'da iç istikrarı (iç dengeyi) sağlaması ve Rus ekonomisi üzerindeki devlet otoritesini pekiştirmesi sonucunda Rus ekonomisi güçlenmeye başlamış; Rusya'nın, Yakın Çevresinin dışındaki bölgelerde de aktif bir politika izleme iradesi iyice belirginleşmiştir. Gilpin gibi realist eğilimli UEP düşünürlerine göre merkantilizmin esası da, zaten ekonomin devlete ve onun çıkarlarına hizmet ettirilmesidir. Realist UEP yaklaşımlarının devlete biçtiği rol, merkantilizmin devlet çıkarı odaklı bakışından ilham almıştır. Bu anlamda Putin'in Rusyası, ekonomik faaliyetlerin Rus devletine hizmet etmesi konusunda hiç taviz vermemektedir.

SSCB'nin dağılışının ardından bölgedeki etkisini kaybeden Rusya, bu etkiyi yeniden canlandırabilmek için kararlı adımlar atmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Sırbistan üzerindeki etkinliğini artırmak için yumuşak güç unsurlarına başvurduğu görülmektedir.⁴³⁹

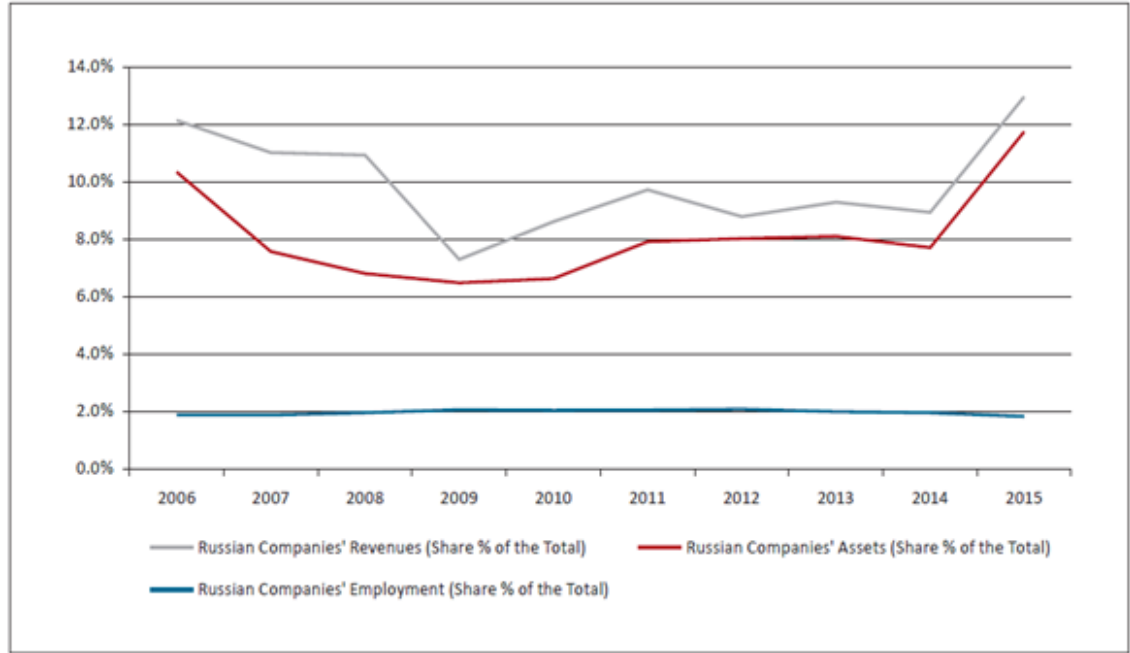
Rus varlıkları doğrudan ya da dolaylı olarak günümüzde Sırbistan ekonomisinin yaklaşık %10'unu etkilemektedir. Özellikle, Rusya'nın Sırbistan'daki Rus şirketleri tarafından kontrol edilen gelir ve varlıklar ile ölçülen kurumsal varlığı, Rusya'nın Doğrudan Yabancı Yatırımının (DYY) ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) üçte biri seviyesinde olduğu Karadağ'dan bile daha büyüktür.⁴⁴⁰ Rusya'nın, Sırbistan'la kurduğu güçlü siyasi bağların yanı sıra Sırbistan üzerinde tesis ettiği ekonomik nüfuz da iki ülke ilişkilerini belirleyen faktörlerdendir. Gazprom'un 2008 yılından beri NIS'i kontrol ediyor oluşu ve bununla birlikte pek çok Rus yatırımının da Sırbistan'daki varlığı, şüphesiz, ikili ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmuştur.

⁴³⁸ Smith, El-Anis, Farrands, a.g.e., s. 10

⁴³⁹ Marta Szpala, "Russia in Serbia – Soft Power and Hard Interests", *Centre for Eastern Studies*, Sayı:150, 2014, s. 2.

⁴⁴⁰ Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia, s. 1.

Grafik 5. Rus Şirketlerinin Sırbistan'daki Varlığı



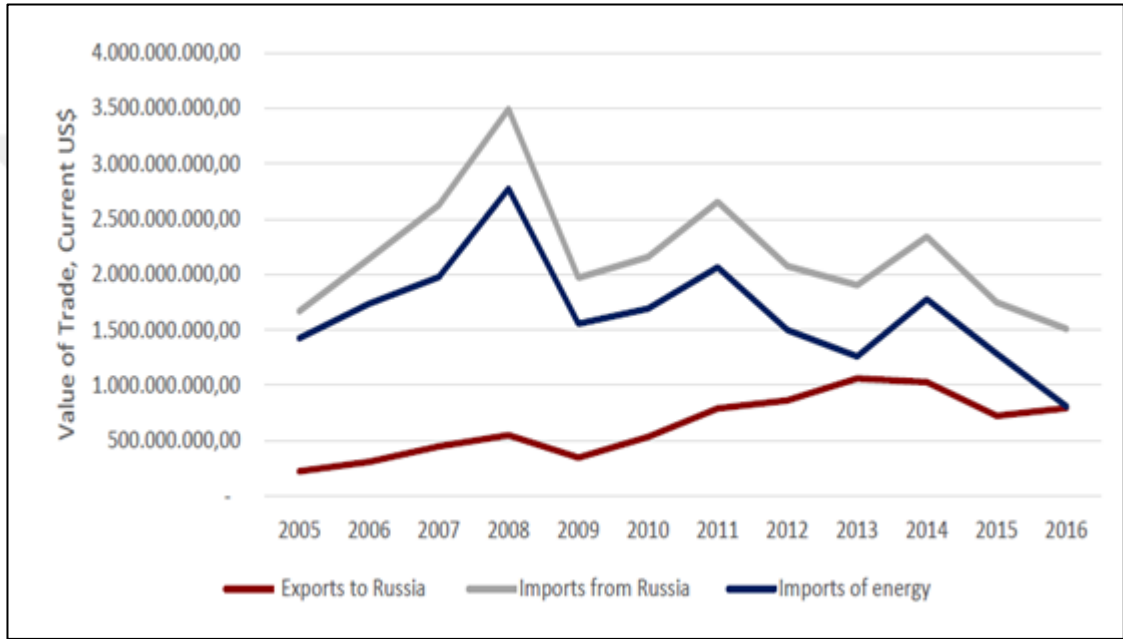
Kaynak: Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia, *Center For The Study of Democracy*, Policy Brief No. 72.

Ancak yine de Rusya ile Sırbistan arasındaki tarihi/kültürel bağlar çerçevesinde gelişen yakınlığa rağmen, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler beklenilenden düşük seviyelerdedir. Putin döneminde ikili ticari ilişkilerde gözle görünür bir artış olsa da, çok yakın ilişkiler kurmuş olan iki ülkeden beklenenin altında bir dış ticaret hacmi söz konusu olmuştur. Coğrafi olarak uzaklık, nakliye masrafları, Rus ekonomisinin diğer güçlü rakipleriyle karşılaştırıldığında görece olarak zayıflığı gibi faktörler karşılıklı ikili ticaretin istenilen boyuta ulaşmasına engel olmuştur. Herşeye rağmen bugün Rusya, Sırbistan'ın önde gelen ticaret ortaklarından birisidir.

Sırbistan'ın Rusya'ya yaptığı ihracat oransal olarak incelendiğinde ciddi bir artış görülmektedir. 2005'ten 2016'ya kadar %352 seviyesinde bir ihracat artışı olmuştur. Rusya'nın ithalatının durağanlaştığı, hatta enerji ticaretinin keskin düşüşler gösterdiği dönemlerde bile Sırbistan'ın Rusya'ya ihracatı artmaya devam etmiştir.

Bununla birlikte zaten Rusya-Sırbistan ticari ilişkilerindeki kilit mesele enerji işbirliğidir. İki ülke arasındaki resmi ticaret anlaşmaları dışında kalan ve ticari ilişkilere hâkim olan husus enerji sektörüdür. Enerji, Rusya ve Sırbistan'ı diğer ticari mallarda olmadığı kadar birbirine bağlayan; Sırbistan'a yapılan Rus yatırımının hiç şüphesiz en önemli kalemidir.⁴⁴¹

Grafik 6. Rusya-Sırbistan Dış Ticareti (2005-2016)



Kaynak: Christopher Hartwell, Katarzyna Sidlo, "Serbia's Cooperation With China, the European Union, Russia and the United States of America", *Policy Department, Directorate-General for External Policies, European Union*, November, 2017, s. 28.

3.6.1. 2000 Yılında İmzalanan Serbest Ticaret Antlaşması

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) düzenlemelerinin günümüzün gereksinimlerini yeterince karşılayamaması ve çok taraflı ticaret düzeninin yeni pazar açılımları konusunda yetersiz kalması, ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya yöneltmiş, Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) son dönemde gerek gelişmiş ülkeler arasında, gerekse Kuzey-Güney ve Güney-Güney ticari ve ekonomik ilişkilerinde

⁴⁴¹ Hartwell, Sidlo, a.g.e., s. 29.

yaygınlaşmıştır. Ülkeler arasındaki STA ağının genişlemesi suretiyle birçok ülke mal tedarikini STA ortaklarından temin ederken, STA ağlarının dışarısında kalan ülkeler tercihli ticaretin sağladığı imkânlardan mahrum kalmaktadırlar. Domino etkisi yaratan bu durum, tüm ülkelerin artan şekilde STA ağları oluşturmasını beraberinde getirmiştir.⁴⁴² STA'ların artan önemi ise iyi ilişkiler inşa etme çabasında olan ülkeler için de bir fırsat penceresi aralamaktadır.

Nitekim Rusya ve Sırbistan arasındaki ilişkilerdeki en önemli unsurlardan biri de 2000 yılında imzaladıkları STA olmuştur. Sırbistan'ın farklı ülkelerle bir dizi STA'sı yürürlüktedir. Bunların içinde Rusya, Belarus ve Kazakistan da yer almaktadır. Rusya, Sırbistan ile STA imzalayan ilk Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) üyesi ülkedir. Ağustos 2000'de imzalanan bu anlaşma ile iki ülke arasında dolaşımdaki malların %95'ine vergi muafiyeti getirilmiştir.⁴⁴³ Rusya ve Sırbistan arasındaki STA kapsamındaki ürünlerin mahiyeti her yıl revize edilmektedir.⁴⁴⁴

Sırbistan'da yapılan kamuoyu yoklamalarında başta Rusya olmak üzere AEB ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli bir kamuoyu desteğinin olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Sırp halkının %84'ü Rusya'nın Sırbistan'a yaptığı yatırımları olumlu değerlendirmektedir.⁴⁴⁵ Yine halkın %94'ü, Rusya-Sırbistan işbirliği konusundaki desteğini beyan etmektedir. Bu önemli kamuoyu desteğine rağmen iki ülke ilişkilerindeki ekonomik bağların henüz yeterli potansiyele ulaşamadığı söylenebilir.⁴⁴⁶

Rusya, STA ve benzeri ekonomik araçlar vasıtasıyla Sırbistan ve Batı Balkanlarda etkili olmaya çalışırken; Sırbistan da çok yönlü bir dış politika vizyonu çerçevesinde hem doğulu hem batılı partnerleriyle ilişkilerini geliştirme yollarını aramaktadır.

⁴⁴² T.C. Ticaret Bakanlığı, *Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi*, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>, (02.01.2019).

⁴⁴³ Y. D. Lisovlik, E. S. Chimiris, "Serbia-EAEU: Integration Prospects in a Free Trade Area", Working Paper No. 37/2018, *Russian International Affairs Council (RIAC)*, Moscow, 2018, s. 4.

⁴⁴⁴ Development Agency of Serbia, *Free Trade Agreements*, <https://ras.gov.rs/export-promotion/free-trade-agreements#>, (27.01.2019).

⁴⁴⁵ Bkz., Survey of Serbian Public Opinion (November 24–December 3, 2015), http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf. (15.04.2019).

⁴⁴⁶ Lisovlik, a.g.e., s. 4.

Tablo 9. Sırbistan'ın Serbest Ticaret Anlaşmaları Kronolojisi

2000	Rusya Federasyonu ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Arasındaki Serbest Ticaret Hakkında Rusya Federasyonu ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Federal Hükümeti Arasındaki Anlaşma
2007	Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)
2008	Avrupa Toplulukları Üye Ülkeleri ve Sırbistan Cumhuriyeti Arasındaki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması
2009	Belarus Cumhuriyeti ve Sırbistan Cumhuriyeti Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması
2009	Türkiye Cumhuriyeti ve Sırbistan Cumhuriyeti Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması
2011	EFTA ülkeleri ve Sırbistan Cumhuriyeti Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması
2012	Kazakistan Cumhuriyeti ve Sırbistan Cumhuriyeti Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması

Kaynak: Y. D. Lisovolik, E. S. Chimiris, “Serbia–EAEU: Integration Prospects in a Free Trade Area, Working Paper”, *Russian International Affairs Council (RIAC)*, No. 37/2018, Moscow, 2018, s. 6.

Rusya ve Sırbistan arasındaki STA, iki ülke arasındaki ticaret hacmi dışında yatırımcılara ve şirketlere sunduğu fırsatlar açısından da çok önemlidir. Bu STA, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu haricindeki bir ülkeyle imzaladığı tek anlaşmadır. Bu bağlamda Rusya'nın Sırbistan'a verdiği önemi göstermektedir.

Buna ilaveten Rusya ve Sırbistan farklı alanlarda da çok çeşitlilik gösteren bir işbirliği anlaşmaları ağı geliştirmişlerdir. Turizm, sağlık, bankacılık, orta ve küçük ölçekli işletmelerle ilgili ortak faaliyetler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Yine Sırbistan'ın demiryollarının yenilenmesi için Rusya'nın devreye soktuğu krediler de ekonomik işbirliğinin önemli göstergelerinden biri olmuştur.⁴⁴⁷

3.6.2. 2013 Stratejik Ortaklık Anlaşması

2003-2012 döneminde, Rusya Sırp ekonomisine en az 2,85 milyar dolar yatırım yapmıştır. 26 Eylül 2003 tarihinde Lukoil ve Sırbistan Hükümeti Özelleştirme Ajansı arasında, Beopetrol şirketinin %79,5 hissesinin satış anlaşması imzalanmıştır.⁴⁴⁸ Bu sayede Lukoil, 180 akaryakıt istasyonunda perakende ve toptan ticareti yapmak için, 117 milyon euro ödeyerek ülkedeki Rus yatırımlarına öncülük etmiştir. Bu da Lukoil'i, NIS'in ardından, ülkedeki ikinci en büyük petrol ürünleri tedarikçisi ve potansiyel bir bölgesel lider şirket haline getirmiştir.

2008 yılında ise Gazprom'un Sırbistan pazarına girmesi Rusya-Sırbistan ilişkilerini daha da derinleştirmiştir. 24 Aralık 2008 tarihinde Gazprom Neft, NIS'de % 51 hisseye sahipken, 2013 yılına kadar hissesini% 56,15'e çıkarmıştır. Gazprom günümüzde Sırbistan ve Balkanlarda, yüzlerce akaryakıt istasyonu ve diğer işletmelerin perakende ağı olan Pancevo ve Novi Sad şehirlerindeki rafinerileri kontrol etmektedir.

Ayrıca Güney Akım Boru Hattı'nın Sırbistan bölümündeki inşaat çalışmalarını yürütmek için, South Stream Sırbistan AG isimli bir ortak girişim de faaliyete geçirilmiştir. Gazprom, şirketteki yüzde 51 hisse payını elinde tutarken, Sırbijagas'ın yüzde 49 hissesi vardı. Bunun yanında, Banatski Dvor gaz depolama tesisi de modernize edilmiştir. Enerji sektöründeki Rus yatırımları, diğer alanlardaki gelişmeler için bir platform oluşturmuştur. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak da 24 Mayıs 2013 tarihinde, Rusya ve Sırbistan arasında Stratejik Ortaklık Deklarasyonu'nu imzalamıştır.⁴⁴⁹ Bu bağlamda iki ülke arasındaki tarihsel ve

⁴⁴⁷ Raquel Montes Torralba, "Belgrade at the Crossroads: Serbian-Russian Relations in light of the Ukraine Crisis", *Elcano Royal Institute*, 2014, s. 9.

⁴⁴⁸ Lukoil Official Website, History, <http://lukoil.rs/en/About/History>, (23.08.2019).

⁴⁴⁹ Alexander Pivovarenko, "Modern Russia in the Modern Balkans: Soft Power Through Investment", *Russian International Affairs Council(RIAC)*, 23.05.2014, <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/modern-russia-in-the-modern-balkans-soft-power-through-inves/>, (19.01.2019).

kültürel bağlar stratejik ortaklık için ihtiyaç duyulan ortak zemini oluşturmuş olsa da, enerji odaklı olarak inşa edilen ekonomik bağlar da stratejik ortaklık için önemli bir araç rolü oynamıştır.

Rusya ve Sırbistan arasında 2013 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık Deklarasyonu'nun, iki ülke tarafından gündeme alınmasının bazı gerekçeleri vardı. Bu stratejik ortaklık iradesinin öncelikli (birincil) gerekçesi politiktir. Bu bağlamda Sırbistan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma girişimlerine, Rusya'nın uluslararası düzeyde desteği önemlidir. Kosova'nın tek taraflı olarak ilan ettiği bağımsızlığı, Sırbistan devleti tarafından kabul görmemiştir. Sırbistan Anayasası'na göre Kosova toprakları halen Sırbistan'ın parçası olarak kabul edilmektedir. Rusya'nın, Sırbistan'ın bu konudaki tavrına verdiği açık desteği, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın temelini oluşturmuştur. İkinci gerekçe ise enerji odaklı olarak değerlendirilen, ekonomik konular olmuştur. İkili ticaretin artırılması, enerji alanında imzalanan anlaşmaların hayata geçirilmesi ve Güney Akım Projesi'nin inşası bu kapsamda değerlendirilebilecek hususlardır. Üçüncü ve çok önemli olan diğer gerekçe ise güvenlik boyutudur. Rusya, Sırbistan'ın Niş kentinde, olağanüstü durumlarda ihtiyaçların karşılanması için bir İnsani Yardım Merkezi kurmuştur. Bu yardım merkezi ile amaçlanan, acil durumlarda yaklaşık 2000 insana sığınacak yer sağlanmasıdır. Merkezin amacı sadece Sırbistan için değil acil durumlarda diğer Balkan ülkelerinin hatta AB üyesi vatandaşların da yararını gözetmektir.⁴⁵⁰

Rusya'nın Sırbistan ile kurduğu özel ilişki ve bunun sonucu olarak Sırbistan'a yaptığı yatırımlar özellikle Batı dünyası tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Nitekim Niş kentindeki İnsani Yardım Merkezi, kuşku doğuran örneklerden birisi olmuştur. Sırbistan'daki AB yanlılarının da bu şüphelere ortak olduğu görülmektedir. İnsani yardım merkezinin Rusya'nın istihbarat üssü olarak kullanıldığı iddiaları bu konudaki şüpheleri alevlendirmiştir.⁴⁵¹ Szpala'ya göre,

⁴⁵⁰ Simic, a.g.e., s. 23.

⁴⁵¹ Euronews, *Sırbistan'daki Rus yardım merkezi tartışma yarattı*, 22.06.2017, <https://tr.euronews.com/2017/06/22/sirbistandaki-rus-yardim-merkezi-tartisma-yaratti>, (03.01.2019).

stratejik konumu nedeniyle bu yardım merkezi Rusya'nın bölgedeki askeri varlığı için bir köprü olarak kullanılabilirdi.⁴⁵²

Rusya'nın Sırbistan özelinde Gazprom aracılığıyla yürüttüğü faaliyetlerin doğal olarak ekonomik ilişkiler bağlamında cereyan ettiği görülmektedir. Ancak Rusya, tüm bu denklemi güç mücadelesinin bir aracı olarak değerlendirmektedir. Realist UEP yaklaşımları, klasik realist anlayış üzerinde birtakım revizyonlar yapmıştır. Realist paradigmanın ekonomik ilişkilere bakış açısında bazı değişiklikler olsa da, realizmin ontolojisi korunmaktadır. Yani realizmin devleti konumlandığı pozisyonda bir farklılık yoktur. Bu bağlamda güç mücadelesi dış politikanın en temel konusudur. Realist yaklaşım, uluslararası politikada gücün salt askeri/politik güce odaklı olmadığını, ekonomik gücün de bunlara eşlik ettiğini savunmaktadır. Güç mücadelesinde ekonomik güç de önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁵³ Gazprom'un piyasa ile kurduğu ekonomik ilişkiler şüphesiz kâr elde etme üzerine kuruludur. Bununla birlikte perde arkasında Rus devletinin gücünün artırılması, her durumda Gazprom'un asıl motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Putin bu motivasyonun en önemli koruyucu aktörü olarak, Rus devletinin çıkarlarını öncelemektedir.

4. Rusya-Sırbistan İlişkilerinde Belirleyici Faktör: Enerji

Boris Tadic'in⁴⁵⁴ Temmuz 2004'te iktidara gelmesinden bu yana Sırbistan, Batı ile Rusya arasındaki dengeleri gözeterek ilişkiler inşa etme yolunu seçmiştir. Sırbistan'ın AB üyeliğini bir hedef olarak gündeminden düşürmeyen Tadic yönetimi, eş zamanlı olarak Rusya ile önemli işbirliklerine imza atmıştır. Bu alanların başında kuşkusuz enerji sektörü gelmektedir. Bu dönemde Rusya'nın Sırbistan'a ekonomik araçlarla girişinin önündeki engeller birer birer kaldırılmıştır. Rusya, Balkanlardaki en kıymetli müttefiki ile ekonomik bağlarını derinleştirme fırsatı bulmuştur. Enerji, bu bağların en önemli unsurudur. 2008 yılında Gazprom'un

⁴⁵² Szpala, a.g.e., s. 7.

⁴⁵³ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, s.163.

⁴⁵⁴ Boris Tadiç 2004-2012 yılları arasında iki dönem boyunca Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturmuştur. Tadiç AB yanlısı politikaları ile tanınmaktadır. Bkz., Aljazeera, *Portre: Boris Tadiç*, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-boris-tadic>, (12.02.2019).

Sırp Naftna Industrija Srbije'nin (NIS) büyük bir bölümünü satın alması, Rusya'nın bölgedeki varlığını derinleştirmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Rusya; Hırvatistan, Macaristan, Bulgaristan ve Bosna Hersek'e gaz sağlayan hat üzerinde yeni bir pozisyon kazanmıştır.

Enerji; ekonomik, siyasi ve askeri açıdan stratejik bir metadır. Enerji piyasaları da ekonomi politik etkilerden bağımsız değildir. Devletler, politik ve ekonomik çıkarları için enerji alanına müdahalelerde bulunmaktadır. UEP'nin realist bakışı, devletlerin çıkarlarını ve değerlerini rakip devletler karşısında korumak/genişletmek için uluslararası piyasaları yönlendirmesi gerekliliğini vurgular. Realist yaklaşım, devletin uluslararası veya bölgesel sistemde gücünü artırmak için hammadde kaynakları üzerinde denetim kurmasının bir zorunluluk olduğuna işaret eder.⁴⁵⁵ Rusya'nın Gazprom marifetiyle Sırbistan üzerinden geliştirdiği enerji odaklı politika, Balkan bölgesinde ve uluslararası sistemde Rus devletinin gücünün korunmasını sağlamaktadır. Rus dış enerji politikasının en önemli aktörü olarak Gazprom, hızlı bir şekilde Sırbistan'da tekel gaz dağıtımıcısı konumuna ulaşmış, terminal, depo ve rafineri istasyonları ağına sahip olmuştur. Gazprom-NIS anlaşması ile yakın tarihlerde Rus enerji şirketleri, Bosna Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Makedonya ve Hırvatistan'da şirket devralışları gerçekleştirmiştir. Bu sayede Rusya, Balkanların gaz ve petrol segmentlerinde stratejik olarak önemli bir pozisyona ulaşmıştır.⁴⁵⁶

Tomislav Nikolić'in 2012 yılında Sırbistan'da iktidara gelmesi ile Rusya ve Sırbistan arasındaki bağlar hızla gelişmeye devam etmiştir. Rusya yanlısı politik duruşuyla tanınan Nikolić'in seçimleri kazanmasının ardından, Sırbistan'ın AB sürecinin kesintiye uğrayacağı konusunda şüpheler uyanmıştır. Seçim gecesi Nikolić'in Sırbistan'ın AB üyeliğine bağlı kalacağını belirtmesine rağmen, seçimlerden önceki ve sonraki günlerde yaptığı açıklamalar, Sırbistan'daki ve Avrupa'daki insanlar tarafından Avrupa'ya yönelik tutumlarına ilişkin şüphelerini

⁴⁵⁵ Keohane, a.g.e, s. 32.

⁴⁵⁶ Abrahamyan, a.g.m.

artırmıştır.⁴⁵⁷ Rusya yanlısı siyasi duruşu ve ‘Büyük Sırbistan’ söylemi ile öne çıkan Nikolić, beklenildiği gibi Rusya ile ilişkilerin daha da yakınlaşması konusunda çaba göstermiştir. Sonuç olarak, 2012’den 2014’e kadar Rusya’nın Sırbistan’daki yatırım rakamları 3 milyar doların üzerine çıkmıştır. Sırbistan ile Rusya arasında 2013’te imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması bu dönemdeki en önemli politik ve ekonomik gelişmelerin başında gelmektedir. Rusya öncelikle Sırbistan’ın alt yapısına odaklanmıştır. Bu dönemde Sırbistan Ulusal Havayollarının (JAT) satın alınması müzakereleri, ardından Sırbistan Demiryolu sistemini Rusların devralması gündeme gelmiştir. Tüm bu yatırım planlarının merkezinde ise her zaman enerji konusu yer almıştır. 2008 yılındaki anlaşmayla gelişmeye başlayan, Nikolić iktidarı ile derinleşen, 2012’deki Güney Akım Projesi ile de daha fazla merkeze oturan enerji ilişkileri, iki ülke ilişkilerinde sarsılmaz bağlar kurulmasını sağlamıştır.⁴⁵⁸

4.1. Doğalgaz ve Petrol Etrafında Gelişen Ekonomik Bağlar: Gazprom’un Belirleyiciliği

Rusya, enerji ihtiyacı konusunda büyük oranda ithalat bağımlılığı olan Balkan ülkelerinin baskın petrol ve doğalgaz tedarikçisidir. Bununla birlikte Rus şirketleri bölgenin enerji altyapısının geliştirilmesinde ve enerji piyasalarında da rol almışlardır. Enerji sektörünün birçok kolunda; ortak girişimleriyle piyasalarda yer edinen Rus şirketleri, bölgede etkin bir aktör olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu yatırımlar Rusya’nın rekabet halinde olduğu ülkeler karşısında Moskova’ya ciddi avantajlar sağlamıştır. Bölgesel gelişmelerdeki Rusya’nın baskın konumunu güçlendiren yerel finansal çıkar ağları sayesinde, Rusya ekonomik anlamda bölgede varlığını güçlendirmektedir.⁴⁵⁹

Moskova, Gazprom aracılığıyla Sırbistan üzerindeki hâkimiyetini Putin döneminde sürekli olarak artırmıştır. Doğalgaz sektöründeki Rus hâkimiyeti, Rusya-

⁴⁵⁷ Irena Ristic, “The Impact of Tomislav Nikolić’s Election on Serbia’s Foreign Policy and EU Ascension Hopes”, 29.06.2012, <https://www.e-ir.info/2012/06/29/the-impact-of-tomislav-nikolics-election-on-serbias-foreign-policy-and-eu-ascension-hopes/>, (17.12.2018).

⁴⁵⁸ Abrahamyan, a.g.m.

⁴⁵⁹ Clark, Foxall, a.g.e., s. 7.

Sırbistan ilişkilerine etki etmiştir. 2008 yılında Gazprom, NIS'i satın almak suretiyle Panchevo ve Novi Sad rafinelerini de kontrol altına almış, böylece petrol işleme sektörü üzerinde de tam kontrol sağlamıştır. Bununla birlikte Sırbistan'daki dağıtım ağı üzerinde üstünlük kurmuştur. Şirket ayrıca Sırbistan'ın tek doğal gaz deposu olan Banatski Dvor depolama tesisini de bünyesine katarak önemli bir yatırım yapmıştır. Gazprom böylece Sırbistan topraklarında petrol ve doğalgaz çıkarılması için çok uygun şartlarda bir tekel haline dönüşmüştür. Sırbistan, Gazprom ile bağlantılı aracı şirketler vasıtasıyla, Rusya'dan enerji tedarikine bağımlı hale gelmiştir. Nitekim Sırbistan, tükettiği doğalgazın yaklaşık %99'unu Rusya'dan satın alır durumdadır.⁴⁶⁰

Dünya spot piyasasında işlem gören petrolden farklı olarak, doğalgaz nihai tüketicilerine ağırlıklı olarak boru hatları aracılığıyla taşınmaktadır. Doğalgaz boru hatları, genellikle farklı politik ve ekonomik sistemleri temsil eden birçok devletten geçiş yapmaktadır. Doğalgazın kaynak ülkesinde çıkarılmasından nihai tüketiciye boru hatları aracılığıyla iletilmesi zinciri boyunca coğrafi, politik ve ekonomik olarak çok sayıda değişken devreye girmektedir. Tüm bu denklem göz önüne alındığında üreticiden -transit ülkeler üzerinden- tüketiciye ulaşana kadar doğalgaz, stratejik ve hassas bir ürüne dönüşmektedir. Bu bağlamda doğalgazın stratejik bir meta olduğu açıktır. Petrolü de analizin içine dâhil ederek söylenebilir ki; geleneksel askeri dengelerin jeopolitiğinin yerini, enerji ilişkilerinin jeopolitiği almıştır.

Doğalgazı, bu noktada diğer enerji kaynaklarından ayrıcalıklı yapan bazı özellikleri vardır. Öncelikle dünya üzerinde büyük doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Bununla birlikte ekolojik olarak uygunluğu, doğalgazın kıymetini artırmaktadır. Doğalgazın yanması sonucunda ortaya çıkan zararlı gazların miktarı, diğer enerji kaynakları ile karşılaştırıldığında çevre sorunları açısından daha telafi edilebilir orandadır. Doğalgaz, kömürden yüzde 40, petrolden ise yüzde 30 daha az zararlı gaz yaymaktadır. İklim değişikliği gibi çevresel sorunların dünya gündeminde daha fazla yer bulmaya başladığı düşünülürse, doğalgaza olan ilginin de artacağı değerlendirilmektedir. Kimya ve metal endüstrilerinde ve özellikle

⁴⁶⁰ Szpala, a.g.e., s. 2.

elektrik üretimindeki kullanımı ve maliyet verimliliği, gazı sadece bir enerji kaynağından daha fazlasına dönüştürmüştür. Bu konudaki tahminler doğalgazın hem kömür tüketimini hem de petrol tüketimini 2050 yılında aşacağını göstermektedir.⁴⁶¹

Balkanlar, petrol ve doğalgaz boru hatları söz konusu olduğunda, Rusya'dan Avrupa pazarlarına giden son terminali; petrol söz konusu olduğunda ise bu metayı dünya pazarlarına taşıyan deniz limanlarına giden son durağı temsil etmektedir. Balkan bölgesi Britanya ve Rusya İmparatorlukları arasında 19. yüzyılda Orta Asya'da nüfuz sahibi olma mücadelesini tanımlamak için kullanılan 'Büyük Oyun' benzeri 'Yeni Büyük Oyun'⁴⁶² un mücadele alanı gibi değerlendirilmektedir.⁴⁶³ Aslında literatürde kabul edildiği kadarıyla, enerji üzerinden yapılan bu 'Yeni Büyük Oyun'un ana sahnesi Hazar havzasıdır. Hazar havzası, küresel enerji piyasaları açısından son derece stratejiktir. Küresel ve bölgesel aktörler hidrokarbonca zengin bu bölgeyi şekillendirmek için mücadele etmektedirler.⁴⁶⁴ Balkanların bu 'Yeni Büyük Oyun' daki yeri enerjinin geçiş güzergâhı olması ile ilgilidir. Batı dünyası ve Rusya arasında devam eden nüfuz mücadelelerinde ise Rusya, enerji kartını dış politikasında çok etkin bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır.

Rusların bölgedeki enerji jeopolitiğine olan ilgisi, Sovyetler döneminde, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) etrafında toplanan ülkelerin hızlı ve kapsamlı 'gazlaştırılma' girişimleriyle yetmişli yıllarda başlamıştır. 1973'teki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra uygulanan ilk petrol ambargosu, Avrupalı tüketicilerin Sovyet kaynaklarına yönelmesinin önünü açmıştır. Bu, aynı zamanda Avrupa ülkelerinin yeterince kullanmadığı bir enerji kaynağı olan doğalgaza yönelmesine de neden olmuştur. SSCB'nin dağılması ve COMECON'daki değişiklikler, yeni gaz anlaşmalarının yapılması sürecini durdurmuştur.

⁴⁶¹ Simurdić, a.g.e., s. 147.

⁴⁶² Lutz Kleveinan, *The New Great Game - Blood and Oil in Central Asia*, Atlantic Books: London, 2003.

⁴⁶³ a.g.e., s. 149.

⁴⁶⁴ Gökhan Özkan, "Global Energy Security, International Politics and Renewable Energy Resources", *International Journal of Multidisciplinary Approach and Studies*, Volume 05, No.1, Jan – Feb 2018, s. 40.

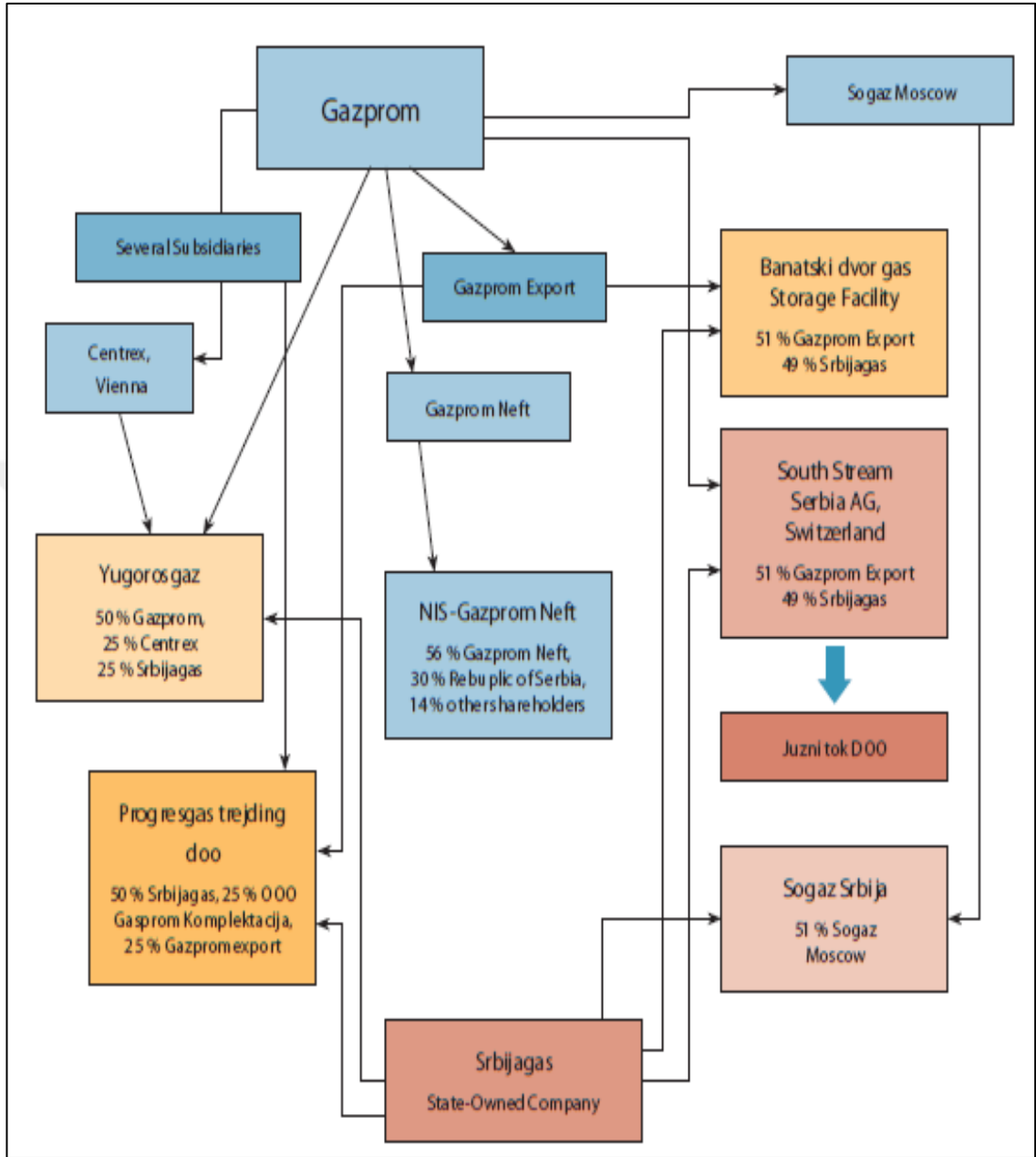
Yugoslavya'nın dağılması ve sonrasında bölgedeki çatışma ortamı sonucunda ise Balkanlar'daki gaz anlaşmaları iyice akamete uğramıştır. Tüm bu gelişmelerin devamında 1996'da, ortak bir Rus - Sırp Şirketi olan Yugorogaz kurulmuştur. Putin yönetimi ile beraber ise başta Güney Akım Projesi olmak üzere Sırbistan bölgedeki Rus enerji politiğinin ana aktörü haline gelmiştir.⁴⁶⁵

Gazprom'un, şekil 3'te gösterilen mülkiyet ağacının Sırbistan'ın enerji sektörünü bir örümcek ağı gibi nasıl sardığı açıkça görülmektedir. Neticede Sırbistan'da faaliyet gösteren birçok enerji şirketi, Gazprom'un iştirakleri arasında yer almıştır. Gazprom'un iştirakleri arasında %50 hisseyle ortak olduğu Sırp doğal gaz şirketi Yugorogaz en başta bulunmaktadır. Sırbistan'da doğalgaz dağıtımını yapan Progresgaz Trading şirketinde ise Gazprom'un (Gazprom export) hissesi %25'tir. 2008 enerji anlaşması ile Gazprom'un büyük bir hisseye sahip olduğu Sırbistan petrol şirketi NIS'teki pay oranı ise %56 seviyesindedir. Bir Gazprom iştiraki olan Gazprom Neft'in hisse sahibi olduğu NIS'in ilk satışında, Gazprom Neft'in payı %51'di. Zaman içinde Gazprom Neft bu payı %56'ya çıkarmıştır. Özel olarak Sırbistan, genel anlamda ise Balkan bölgesi için çok kritik önemdeki Banatski Dvor UGS tesisinde de Gazprom Export %51 hisse ile tesisin yönetiminde söz sahibi olmuştur. Yine Gazprom Export'un %51 ortaklığı olan şirketlerden biri de İsviçre merkezli South Stream Serbia AG'dir. Gazprom'un bir yan kuruluşu olan sigorta şirketi Sogaz Moscow da Sogaz Srbija şirketinde %51 paya sahiptir. Bu ilişkiler ağı Rusya'nın, Sırbistan'ın enerji yönetimi başta olmak üzere siyasi lider kadrolarına bile etki edebilmesine yol açmıştır. 2012-2014 yılları arasında Sırbistan Enerji Kalkınma ve Çevre Koruma Bakanlığı görevini yürüten Zorana Mihajlovic, Rus diplomatlar ve Gazprom yönetimi tarafından hedef alınıyordu. 2014 yılında Mihajlovic'in bakanlıktan uzaklaştırılması, Moskova'dan gelen taleplerin doğrudan bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Miliç'in, "Putin Orkestrası" olarak tanımladığı isimler Sırbistan devlet yönetiminde ve bakanlıklarda çok önemli görevler almışlardır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ a.g.e., s. 4.

⁴⁶⁶ Milić, *Putin's Orchestra*, ss. 9-10.

Şekil 3. Gazprom'un Sırbistan'daki Mülkiyet Ağacı

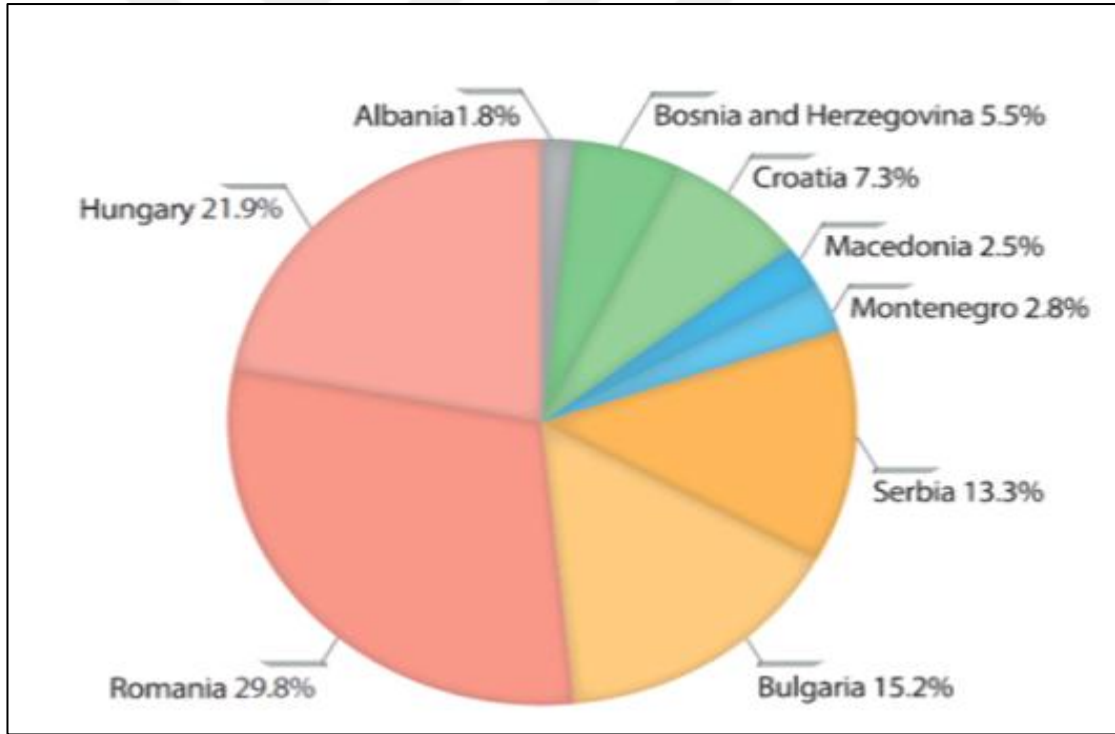


Kaynak: Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia, *Center For The Study of Democracy*, Policy Brief No. 72, 2018, s. 9.

4.1.1. Sırbistan'ın Enerji İthalatında Gazprom'un Rolü

Sırbistan, bölge ülkeleri arasında birincil enerji tüketimindeki %13,3'lük payıyla, Balkanlardaki enerji pazarında önem arzeden ülkelerden birisidir.⁴⁶⁷ Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'dan sonra en çok enerji tüketimine sahip ülke olan Sırbistan, enerji rezervlerini bölgeye transfer etmek isteyen ülkeler için de stratejik bir durak noktasıdır. Bu bağlamda Rusya için de Sırbistan'ın önemi tartışmasızdır. Bununla birlikte yüksek miktarda enerji tüketen diğer ülkelerin AB ve Batı dünyası ile olan yakın işbirliği de Rusya'nın Balkanlarda bilhassa Sırbistan'a odaklanmasında önemli rol oynamıştır.

Grafik 7. Bölge Ülkelerinin Birincil Enerji Tüketimin Yapısı - 2010



Kaynak: Republic of Serbia Ministry of Mining and Energy, *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*, Belgrade: Kosmos Ltd., 2016, s. 21.

⁴⁶⁷ Republic of Serbia Ministry of Mining and Energy, *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*, Belgrade: Kosmos Ltd., 2016, s. 21.

Rusya, Sırp petrol ve gaz sektöründe kendisini sağlam bir şekilde emniyete almıştır. 2008’de Rusya ile Sırbistan arasında imzalanan enerji anlaşmasıyla Moskova, enerji alanında Sırbistan’a gerçekleştirdiği ihracatını sağlam bir zemine oturtmuştur. Bu anlaşmayla Rus-Sırp ortak şirketinin/şirketlerinin kurulması kararlaştırılarak, Sırbistan iç piyasasında Rus etkinliğinin artırılması için yeni alanlar açılmıştır. Aynı anlaşma çerçevesinde Sırbistan’dan üçüncü ülkelere enerji kaynaklarının sevkiyatının gerçekleştirilmesi konusunda onay alınmış, bu sayede Balkanlar’a açılmak için önemli bir fırsat elde edilmiştir.⁴⁶⁸

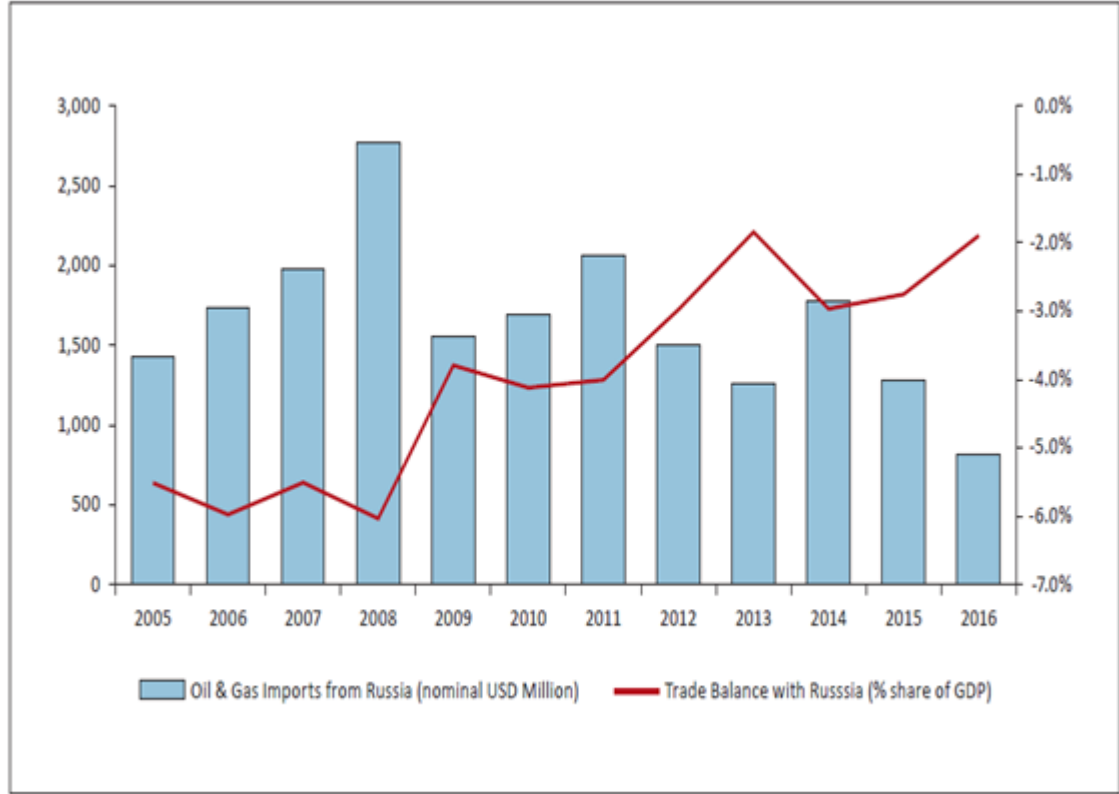
Sırbistan, doğalgaz ve petrol ihtiyacının büyük bir bölümünü Rusya’dan karşılamaktadır. Sadece son yıllardaki enerji fiyatlarındaki düşüş Rusya aleyhine bir trend yaratmıştır. Tabii bu, Sırbistan’ın enerji maliyetleri bağlamında olumlu bir gelişme olmuştur. 2011 yılından bu yana enerji fiyatlarındaki düşüş, Sırbistan’ın 2011’de 2,06 milyar ABD doları olan petrol ve doğalgaz ithalat maliyetlerini, 2016’da 812 milyon ABD dolarına geriletmiştir. Bu sayede Sırbistan’ın enerji maliyetlerinin GSYİH içindeki payı %5 seviyelerinden %2 seviyelerine çekilmiştir (Bkz. Garifk 8). Bu gelişmeye koşut olarak, enerji kaynağı ithalatı iki ülke arasındaki ikili ticaretin büyük bölümünü oluştururken, Sırbistan ile Rusya arasındaki ticaret açığı da önemli ölçüde azalmıştır.

Sırbistan’ın bu denklemde Rusya’ya ödediği enerji bedeli düşmüş olsa da, Rusya Sırbistan’ın en önemli enerji ortağı olmaya devam etmiştir. Rusya hâlâ Sırbistan’ın NIS’deki mülkiyet hissesiyle yerli petrol ve doğalgaz üretimine hâkim olup, toptan ve perakende akaryakıt pazarını Gazprom Neft ve Lukoil üzerinden kontrol etmektedir.⁴⁶⁹ Rusya özellikle Gazprom’un son on yılda Sırbistan’daki girişimleriyle, Sırbistan topraklarında enerji sektöründeki karar alma pozisyonunu sağlam bir şekilde güven altına almıştır.

⁴⁶⁸ Sabir Askeroğlu, “Rusya’nın Balkanlar’daki Araçları”, http://diplomatikgozlem.com/_haber/rusya-nin-balkanlar-daki-araclari, (15.11.2018).

⁴⁶⁹ Assessing Russia’s Economic Footprint in Serbia, s. 3.

Grafik 8. Sırbistan'ın Petrol ve Doğalgaz İhracatı – Rusya ile Ticaret Dengesi



Kaynak: Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia, *Center For The Study of Democracy*, Policy Brief No. 72, 2018, s. 3.

4.2. 2008 Enerji Anlaşması

Rusya'nın bu ülkedeki genişleyen gücünün temelini atmış olup, Rus-Sırp ilişkilerinde rol oynayan ve birbirine bağlı iki ana faktör mevcuttur. Bunlardan biri, Rusya'nın, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanını tanımamasıdır; ikincisi ise, Gazprom'un Sırbistan'ın en büyük Sırp enerji şirketi olan Naftna Industrija Srbije'yi (NIS) devralmasını içeren 2008 tarihli enerji anlaşmasıdır. Bu anlaşma sayesinde Rusya NIS şirketine piyasa fiyatının altında bir bedel ödeyerek sahip olmuştur. 2008 tarihli anlaşmada sonradan iptal edilen Güney Akım Projesi'ne Sırbistan'ın dâhil olmasını içeren maddeler eklenmiştir. Güney Akım 2014 yılında sonlandırılmıştır ancak bu tarihe kadar proje, Sırbistan'ın enerji gündeminde her zaman ön sırada yerini almış ve Rusya ile ilişkilerin güçlendirilmesi açısından önemli bir araç

olmuştur.⁴⁷⁰ Bu enerji anlaşması Rusya tarafından o kadar önemli görülmüştür ki, meselenin kamuoyunda kabul görmesi için de birtakım faaliyetler düzenlenmiştir. 2008’te iki ülke arasında imzalanan anlaşmanın parçası olarak, Moskova’dan gelen 3 üst koro ile bir grup Rus solist bazı Sırp kentlerini dolaşarak açık hava konserleri vermiştir. Bu şovlar geleneksel kültürel ve manevi-tinsel (spiritual) bağların korunması adına Moskow International Fund for the Unity of Orthodox Countries tarafından desteklenmiştir.⁴⁷¹ Bu sayede Rusya, Sırbistan’da önemli ekonomik yatırımlar yaparken, Sırbistan’a “tarihi ve kültürel bağlarımız her zaman önemlidir” mesajı da vermiştir.

Rusya ve Sırbistan arasındaki ikili ilişkilerin nitelikli bir gelişim içine girmesinin başlangıcı olarak, 25 Ocak 2008 tarihinde imzalanan bu enerji anlaşması kabul edilmektedir. Sırbistan Cumhuriyeti hükümeti ve Rusya Federasyonu hükümeti arasında Moskova’da imzalanan bu anlaşma petrol ve doğalgaz endüstrisi alanlarında işbirliğini öngörmüştür. Bununla birlikte, sözü edilen enerji anlaşmasının özü petrolden ziyade doğalgazla ilişkilidir.⁴⁷²

Anlaşmanın Sırbistan tarafınca onaylanması 10 Eylül 2008 tarihinde gerçekleşmiş ve anlaşmanın tam manasıyla yürürlüğe girmesi ise Sırbistan Devlet Başkanı Tadic’in Aralık 2008’deki Moskova ziyareti ile olmuştur.⁴⁷³ Rusya, bu enerji anlaşmasını öncelikle petrol ve doğalgaz sektörlerini ilgilendiren temel bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Anlaşmaya göre, çıkarları Gazprom şirketi tarafından temsil edilen Rus tarafı, Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı’nın Sırp kısmının inşaatı ve Banatski Dvor’da gaz depolanması için sorumluluk üstlenmiştir.⁴⁷⁴ Tabii enerji anlaşması konulu görüşmelerde Sırbistan’a yapılacak enerji yatırımları dışında, Kosova’nın statüsü gibi konular da masaya yatırılmıştır. Ancak bu konular daha ziyade Sırbistan’ın öncelikleri arasında yer almaktadır. Rusya, stratejik ortaklık üzerinde konuşabilmek için Rusya’nın önceliklerinin de

⁴⁷⁰ Assessing Russia’s Economic Footprint in Serbia, ss. 1-2.

⁴⁷¹ Reljić, a.g.e., s. 2.

⁴⁷² Anatoly Pomorcev, “Russia Serbia Energy Deal: Two Sides of a Coin”, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 163.

⁴⁷³ Žarko Petrović, “Russian - Serbian Strategic Partnership: Scope and Content”, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010, s. 26.

⁴⁷⁴ Pomorcev, a.g.e., s. 163

beraberinde değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla stratejik ortaklık konusu bu enerji anlaşmasından sonraki gelişmelere bırakılmıştır.⁴⁷⁵ Kuşkusuz bu anlaşmanın ekonomi ve enerji alanlarını aşan bir boyutu olmuştur. Her ne kadar Rusya anlaşmayı bir stratejik ortaklık girişimi olarak görmemiş olsa da, anlaşma stratejik ortaklığa giden yolun köşe taşlarından birini teşkil etmiştir. Petrović'e göre Rusya ve Sırbistan arasındaki stratejik ortaklığı belirleyen üç unsur üzerinde durulabilir:

- 1- Kosova'nın statüsü konusunda Sırbistan'ın politikasına Rusya'nın desteği;
- 2- Diğer uluslararası meselelerde Rusya ve Sırbistan'ın pozisyonlarının belirlenmesi konusunda koordinasyonun sağlanması;
- 3- Güney Akım Projesi ve tüm enerji anlaşmaları gibi stratejik ekonomik hususlarda tam bir işbirliğinin geliştirilmesi.⁴⁷⁶

2008 yılında imzalanan ve ekonomik anlamda stratejik bir gelişme olarak görülen enerji anlaşmasının sonuçları genel olarak toparlanacak olursa şunlar söylenebilir: Rusya'nın Sırbistan ile ilişkilerinin büyük kısmı enerjiye dayanmaktadır, çünkü Rusya Sırbistan'ın ana doğal gaz sağlayıcısıdır. Bu alanda iki ülke birçok anlaşma imzalamış ve bazı önemli ortak projeler yürütmüştür. Birincisi, 2008 enerji anlaşmasıyla petrol ve doğalgaz alanında işbirliği sağlanmıştır. Gazprom, Sırbistan devletine ait olan NIS'in %51'lik kısmına sahip olmuştur. Böylece NIS üzerindeki yetki Gazprom'un, dolayısıyla Rusya'nın olmuştur. Güney Akım Projesi ile ilgili müzakereler de bu anlaşma ile başlamıştır. İkincisi, bu anlaşmanın bir sonucu olarak 2011 yılında, Gazprom ile Srbijagas arasında ortak bir girişim olan Banatski Dvor yeraltı doğalgaz depolama tesisinin yapımı tamamlanmıştır. Üçüncüsü, Rusya ve Sırbistan, Novi Sad petrol rafinerisinin yeniden yapılanmasını üstlenmeyi kabul etmiş ve Pančevo rafinerisinde petrol türevlerinin işlenmesini artıracak ve sonraki iki yılda 1,5 milyar Euro'luk yatırım içeren bir program oluşturmuşlardır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Petrović, a.g.e., s. 27.

⁴⁷⁶ a. yer

⁴⁷⁷ Torralba, a.g.m.

4.3. Sırbistan Petrol Endüstrisi (NIS)'nin Gazprom'a Satışı

NIS (Naftna Industrija Srbije), Güneydoğu Avrupa'daki en büyük entegre enerji şirketlerinden birisidir. Başlıca faaliyetleri; çok çeşitli petrol ürünlerinin keşfi, üretimi, rafine edilmesi, satışı ve dağıtımıdır. Bununla birlikte çeşitli alanlarda enerji projelerinin uygulanması da şirketin çalışmaları arasındadır. Rusya merkezli Gazprom Neft, NIS sermayesinin % 56,15'ine sahiptir. Şirketin %29,87'si Sırbistan Cumhuriyeti'ne aittir. NIS, Sırbistan'ın da ötesinde tüm Balkanlarda faaliyet göstermektedir. NIS'in bölgesel genişlemesi iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, Romanya ve Bosna Hersek'i kapsayan alanda yeni ham petrol ve doğalgaz alanlarının keşfidir. İkincisi ise, Bulgaristan, Bosna Hersek ve Romanya'da perakende ağının geliştirilmesidir. Bunların yanı sıra şirket, Balkan pazarında Gazprom ve NIS Petrol markaları bünyelerindeki 400'ün üzerinde akaryakıt istasyonu ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca NIS, sadece Sırbistan pazarında değil, Bosna Hersek, Karadağ, Romanya, Slovenya ve Macaristan'daki pazarlarda da elektrik ticaretini güçlü bir şekilde sürdürmektedir.⁴⁷⁸ Şirketin resmi internet sitesinde yer alan bu bilgiler, NIS'in Sırbistan'da ve genel olarak Balkanlarda ne denli önemli enerji faaliyetleri içinde olduğunu göstermektedir.

NIS, 2008 yılında özelleştirildiğinde, Gazprom, herhangi bir ihale yapılmadan piyasadaki değerinin sadece beşte biri kadar olduğu düşünülen bir ücret karşılığında şirkette çoğunluk hissesi elde etmiştir.⁴⁷⁹ NIS'in satış bedelinin çok düşük olduğu iddiaları, bu konuda büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu anlaşmanın gerçekleştirilmesine karşı çıkanların temel argümanlarından biri, Diloitte ajansı tarafından Haziran 2008'de duyurulan 'NIS hisselerinin % 100'ünün piyasa değerinin ölçümüne göre, NIS'in mazur görülemez derecede düşük bir fiyata satıldığı' düşüncesidir. Değerlendirmeye göre NIS, 30 Haziran 2008 tarihinde 2,2 milyar Euro değerindeydi. Bu değerlendirmeye dayanarak, NIS'in 400 milyon

⁴⁷⁸ NIS Official Website, *Company Information*, <https://www.nis.eu/en/about-us/company-information>, (02.02.2019).

⁴⁷⁹ Gordana Filipovic, "Minister Slams Russian Grab for Serb Oil Monopoly", *Reuters*, 28.12.2007, <https://www.reuters.com/article/us-serbia-russia-nis/minister-slams-russian-grab-for-serb-oil-monopoly-idUSL2852531920071228>, (02.01.2019).

Euro'ya satılmasının Sırp bütçesine (iddiaya göre 1,8 milyon Euro'yu kaybettiği) ve Sırbistan'ın uzun vadeli ekonomik çıkarına zarar verdiğiine dair bir imaj oluşturulmuştur. Ancak Pomorcev'e göre süreç bu iddialardan biraz farklı şekilde gelişmiştir. Öncelikle, 400 milyon Euro, NIS hisselerinin yalnızca % 51'i için teklif edilen fiyat olmuştur. Ayrıca, Gazprom NIS işleme tesislerinin modernizasyonu için, 547 milyon Euro yatırım yapmak zorunda kalmış ve 10 milyon Euro'ya kadar NIS borçlarını üstlenmiştir. Dolayısıyla bu satışta iki ülke çıkarlarının da korunduğu, daha makul bir değerlendirme olarak gözükmektedir.⁴⁸⁰

NIS'in satışı ile ilgili bir diğer tartışmalı konu, Sırbistan ulusal petrol şirketinin; Sırp topraklarındaki petrol ve doğalgaz alanlarını içeren hareketsiz varlığın üzerinde bir kontrol kaybı olduğu iddiasıdır. Moskova ve Belgrad arasındaki nihai anlaşmaya göre; Sırp tarafının, yönetim ve denetleme kurullarındaki temsilcilerinin, ellerindeki çok sayıda yönetim pozisyonu aracılığıyla, şirket kararlarının alınması sürecinde önemli bir etkiye sahip olacağı öngörülmüştür. Ayrıca, Sırp tarafının onayı olmadan, stratejik kararların alınmasının mümkün olmadığı konusunda da mutabık kalınmıştır. Sosyal haklar açısından da birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Sırp yetkililer, NIS'in satışına ilişkin anlaşmada, 2012 yılına kadar herhangi bir personelin iş akdinin feshedilmeyeceğinin, maaşların enflasyona ve ülkedeki ekonomik duruma göre ayarlanacağına taahhüt edildiğini ifade etmişlerdir. Dahası gönüllü olarak şirketten ayrılan işçiler için, kıdem tazminatının toplam istihdam süresinin her bir yılı başına 750 Euro olarak ödenmesi garanti altına alınmıştır. Bu, Sırbistan'daki özelleştirme süreci tarihinde rastlanan en yüksek kıdem tazminatıdır.⁴⁸¹ Bu veriler ışığında NIS'in satışının iki tarafın da kârlı çıktığı bir kazan-kazan denklemi olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Rusya'nın politik nüfuz alanını genişletmesine katkı sunması açısından daha büyük bir kazanımın söz konusu olduğu da değerlendirilmektedir.

Sırbistan'da petrol ve doğalgaz üretim tekeline ek olarak, NIS iki petrol rafinerisi, bir gaz rafinerisi, büyük bir terminal ve depo dağıtım ağı ve Sırbistan,

⁴⁸⁰ Pomorcev, a.g.e., s. 163

⁴⁸¹ a.g.e., s. 164.

Bulgaristan, Romanya ve Bosna Hersek'te bulunan 388 benzin istasyonu işletmekteydi. Sırp pazarındaki petrol ürünlerinin ise % 78'ine sahipti. Anlaşmayı bizzat imzalayan Putin, “Yakın siyasi ilişkilerimiz bugün ekonomik sonuçlara dönüştü” söylemini kullanmıştır.⁴⁸² Anlaşmanın şartları arasında Rusların, ülkedeki ek gaz depolama kapasitesine ve Güney Akım bölümü çerçevesinde Sırbistan'da yeni altyapı yatırımları yapma vaadi de yer almıştır.⁴⁸³ Gerçekten de bir ülkenin enerji altyapısı ve dağıtım ağı üzerinde, başka bir ülkenin bu denli kontrol yetkisine sahip olması ayrıcalıklı bir durumdur. Putin'in bu konudaki tavrı ve politikası hiç şüphesiz göz ardı edilemeyecek bir başarı hikâyesidir.

4.4. Banatski Dvor Yeraltı Gaz Depolama Tesis

Doğalgazın depolanması da, arz güvenliği açısından oldukça önemli bir konudur. Rusya, yüksek orandaki ihracatını jeopolitik risklerden korumak; sürpriz gelişmelerde arz güvenliğini kontrol altında tutabilmek için doğalgazın depolanması konusunda geniş çaplı çalışmalar yürütmektedir. Özellikle kış mevsiminde yani talebin yoğun olduğu dönemlerde bu konunun önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yeraltı doğalgaz depolama tesisleri (UGS – Underground Gas Storage) çok kritik bir işleve sahiptir. Gazprom, Rusya sınırlarında 72 milyar metreküpün üzerinde doğalgazı depolayabilen 22 UGS tesisi işletmektedir. Yüksek seviyelerdeki bu depolama ağıyla Gazprom, günlük gaz dağıtımının yaklaşık üçte birini güvence altına almış durumdadır. Bununla birlikte Gazprom'un Rusya sınırları dışında da doğalgazını depoladığı UGS tesisleri bulunmaktadır. Haidach (Avusturya), Rehden, Katharina, Jemgum ve Etzel (Almanya), Bergermeer (Hollanda), Banatski Dvor (Sırbistan) ve Damborice (Çek Cumhuriyeti) UGS tesisleri Gazprom'un Avrupa ve Balkanlara doğalgaz ihracatında kullandığı önemli tesisler arasındadır.⁴⁸⁴

⁴⁸² Oleg Shchedrov, “Serbia Signs Strategic Energy Deal With Russia”, *Reuters*, 25.01.2018, <https://uk.reuters.com/article/uk-russia-serbia-idUKL2515142420080125>, (03.01.2019).

⁴⁸³ Clark, Foxall, a.g.e., s. 7.

⁴⁸⁴ Gazprom Official Website, *UGS strategy: pursuing higher reliability and flexibility of gas supplies*, 18.10.2017, <https://www.gazprom.com/press/news/2017/october/article371093/>, (12.03.2019).

Sırbistan'daki Banatski Dvor, tesisinin faaliyete geçtiği 2011 yılından beri bölgedeki en önemli UGS noktalarından biri olarak görülmektedir.

2008 Rusya-Sırbistan enerji anlaşmasıyla gündeme gelen Banatski Dvor UGS tesisi için bir ortaklık girişimi anlaşması 2009 yılının Ekim ayında imzalanmıştır. Gazprom'un %51, Srbijagas'ın %49 oranında söz sahibi olduğu ortak girişim olan Banatski Dvor Tesisi, Novi Sad kasabasına yakın bir bölgede 2011 yılında faaliyete geçmiştir. Tesisin günlük çalışma kapasitesi 450 milyon metreküp, günlük teslimat kapasitesi ise 5 milyon metreküp olarak planlanmıştır. Ayrıca Banatski Dvor UGS Tesisi daha fazla genişleme kapasitesi barındırmaktadır.⁴⁸⁵ Tesisin potansiyel kapasitesinin yıllık 850 milyon metreküp olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁸⁶ Banatski Dvor UGS Tesisi, Güneydoğu Avrupa'daki en büyük doğalgaz depolarından biridir.⁴⁸⁷ Tesis sadece Sırbistan için değil Macaristan ve Bosna Hersek için de güvenli gaz tedariki açısından önemlidir.⁴⁸⁸

2011 yılındaki kuruluşundan itibaren, Banatski Dvor UGS Tesisi hem Gazprom hem de Sırbistan açısından önemli bir odak noktası olmuştur. İki ülke görüşmelerinde her zaman gündemde olmuş, tesisin geliştirilmesi hususunda birçok görüşmeler yapılmıştır. 2019 Ocak ayına gelindiğinde, süregelen bu görüşmelerin bir sonucu olarak Gazprom Yönetim Komitesi Başkanı Alexey Miller ve Srbijagas Genel Müdürü Dusan Bajatovic Sırbistan'ın Belgrad kentinde, Banatski Dvor UGS Tesisi için genişleme projesinin geliştirilmesi konusunda bir Mutabakat Zaptı imzalamışlardır. Tesisin genişletilmesi projesi, çalışma kapasitesinin 750 milyon metreküpe (300 milyon metreküp artışla) ve günlük teslim kapasitesinin 10 milyon metreküpe (5 milyon metreküp artışla) arttırılmasını öngörmüştür.⁴⁸⁹ İlerleyen süreçte Srbijagas Başkanı Dusan Bajatoviç, Banatski Dvor gaz deposunun

⁴⁸⁵ Gazprom Official Website, *Banatski Dvor UGS enhancing sustainability of Russian gas supplies to Southeastern Europe*, 12.01.201, <https://www.gazprom.com/press/news/2011/october/article120617/>, (03.03.2019).

⁴⁸⁶ Milanović, a.g.e, s. 157.

⁴⁸⁷ Gazprom Official Website, *Oil and gas exploration, production, processing and storage in Serbia*, <https://www.gazprom.com/projects/serbia/>, (29.03.2019).

⁴⁸⁸ Gazprom Export Official Website, *Serbia*, <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/serbia/>, (06.12.2017).

⁴⁸⁹ Gazprom Official Website, *Memorandum signed to expand Banatski Dvor underground gas storage facility in Serbia*, 17.01.2019, <https://www.gazprom.com/press/news/2019/january/article473288/>, (08.05.2019).

geniştirilmesine ilişkin çalışmaların 2019 yılının ikinci çeyreğinin sonuna kadar başlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan projeksiyonda, gaz dağıtımında yaşanacak olası kısıtlanma veya aksama durumlarında Sırbistan'ın 75 gün boyunca doğalgaz ihtiyacının bu tesisden karşılanabileceği hesaplanmıştır. Bajatoviç, depolamanın genişletilmesiyle birlikte, nakliye maliyetlerinin daha da düşürüleceğini, satın alma şartlarının daha iyi olacağını, gazın daha ucuza mal olacağını ve maliyet optimizasyonunun ise daha yüksek olacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁰

Harita 6. Banatski Dvor UGS Tesisi ve Sırbistan Genelinde Doğal Gaz İletim Hatları⁴⁹¹



Kaynak: Gazprom Official Website, *Memorandum signed to expand Banatski Dvor underground gas storage facility in Serbia*, <https://www.gazprom.com/press/news/2019/january/article473288/>, (08.05.2019).

⁴⁹⁰ Serbia Energy, Serbia: Gazprom and Srbijagas signed MoU on Banatski Dvor gas storage expansion, 26.01.2019, <https://serbia-energy.eu/serbia-gazprom-srbijagas-signed-mou-banatski-dvor-gas-storage-expansion/>, (12.05.2019).

⁴⁹¹ Gazprom'un resmi internet sitesinden alınan haritada Kosova'ya yer verilmemiş ve Piriştine Sırbistan sınırları içinde gösterilmiştir. Bu husus, Gazprom'un devlet politikası ile senkronize eylemlerine bir örnek teşkil etmektedir.

4.5. Güney Akım Projesi'nde Sırbistan'ın Rolü

Enerji güvenliğinin, özellikle de enerji arz güvenliğinin sağlanmasında enerji nakil araçlarından öncelikle boru hatlarının büyük önemi vardır. Rusya Federasyonu doğalgazının Avrupa'ya aktarılmasında ağırlıklı olarak kullanılan ve Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen doğalgaz boru hatlarının ana geçiş güzergâhları üzerinde yer alan Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın, Moskova yönetimi ile aralarında yaşanan anlaşmazlıkların enerji arz güvenliğini etkilemesi, yeni doğalgaz boru hatları projelerinin ön plana çıkmasına ve inşa edilmesine neden olmuştur.⁴⁹² Güney Akım Projesi işte bu riskleri bertaraf etmek amacıyla, alternatif bir enerji koridoru yaratabilme çabası ile ortaya çıkmıştı.

Realist UEP yaklaşımlarının üzerinde durduğu; hammadde ve enerji kaynakları üzerinde denetim kurma gerekliliği konusuna, enerji nakil hatları da dâhil edilmelidir. Nitekim enerjinin bir güç unsuru olarak devreye sokulabilmesi için, enerji nakil hatları çok kritik bir anlam ifade etmektedir. Enerji rezervlerini elinde tutan bir devletin, bu enerjiyi hedef ülkelere transfer etme konusunda sıkıntı yaşıyor oluşu büyük bir handikap olarak kabul edilir. Bu bağlamda Güney Akım Projesi Rusya'nın çok önem verdiği bir girişim olarak planlanmıştır.

⁴⁹² Anıl Çağlar Erkan, *Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı, Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2013, s. 193.

Harita 7. Güney Akım Projesi Güzergâhı



Kaynak: Gazprom Official Website, *Gazprom pushes ahead with South Stream*, <http://www.gazprom.com/press/news/2012/december/article152388/>, (15.12.2018)

2008 yılında bir devlet şirketi ve tekel olan petrol rafinerisi Naftna Industrija Srbije (NIS)'in hisselerinin %51'inin Gazprom'a devredilmesi, Rusya için çok önemli kazanımlardan biri olmuştur.⁴⁹³ NIS'in özelleştirilmesi sonrasında en büyük hisse sahibi olan Gazprom, Sırbistan'daki enerji faaliyetleri üzerinde kontrol sağlayan en önemli güç olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁴ NIS Sırbistan'da petrol ve doğalgaz tekeli olarak iki rafineri ve bir doğalgaz tesisi çalıştırmaktadır. Bununla birlikte Bulgaristan, Romanya ve Bosna-Hersek'te petrol ürünlerinin %80'e yakını Sırp pazarına aittir.⁴⁹⁵ Gazprom Sırbistan'ın enerji faaliyetleri üzerinde kontrolü sağlayarak aynı zamanda, Rusya için bölgesel bir güç alanı da oluşturmaktadır.

Putin döneminde Sırp enerji devi NIS'in satın alınmasının yanı sıra Rusya'nın Balkanlarda izlediği en temel stratejilerden biri de Güney Akım

⁴⁹³ Sputnik, *Serbia approves sale of NIS to Gazprom*, 23.01.2008, <https://sputniknews.com/analysis/2008012397600280/>, (11.12.2017).

⁴⁹⁴ Republic of Serbia Ministry of Mining and Energy, *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*, Belgrad, 2016, s. 53.

⁴⁹⁵ Progonati, a.g.e., s. 115.

Projesi'dir. 2014 yılında iptal ettiği Güney Akım Projesi ile Rusya, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlara aktif bir oyuncu olarak geri dönme isteğindeydi. Karadeniz geçişli bir boru hattı ile Bulgaristan'a ulaştırılan Rus gazı buradan da Güney Avrupa ve Balkan ülkelerinin doğalgaz ihtiyacını karşılayacaktı. Rusya'nın amacı halihazırda ana tedarikçisi olduğu ülkelerdeki ihracat miktarını artırmak ve Rus gazına alternatif yaratacak projelerin önünü kesmekti. Güney Akım Projesi'nde Bulgaristan'dan sonra hattın geçeceği ülke olarak Sırbistan'ın pozisyonu oldukça önemliydi.⁴⁹⁶

Enerji alanında işbirliği ve Sırbistan'dan geçen Güney Akım Gaz Boru Hattı'nın inşası Sırbistan ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin en göze çarpan yönüdür. Güney Akım, Karadeniz'in altından ve Türkiye Münhasır Ekonomik Bölgesinden geçen 2.853 kilometre uzunluğundaki bir boru hattıyla, Avrupa'nın batı kısmına doğal gaz temini sağlamak için Bulgaristan'a ve Sırbistan'a ve bu iki boru hattı yoluyla da Bosna-Hersek'e ve Hırvatistan'a ulaşan bir Rus projesiydi. Doğalgaz hattının İtalya'ya ulaşması için Sırbistan, Macaristan, Slovenya ve Avusturya'dan geçmesi öngörülüyordu. Bu hat yılda 63 milyar metreküp doğalgaz aktarma kapasitesine sahipti. Güney Akım Gaz Boru Hattı'nın 2015 yılı sonunda faaliyete geçmesi planlanıyordu. Güney Akım Projesi'ndeki ana ortaklar en büyük hisseli Rus Gazprom Neft, İtalyan petrol şirketi ENI (hisselerin % 20'si), Alman Wintershall BASF (% 15) ve Fransız EDF (% 15) şirketleriydi. Rusya, altı AB üye ülkesiyle, yani Bulgaristan (18 Ocak 2008), Macaristan (28 Şubat 2008), Yunanistan (29 Nisan 2008), Slovenya (14 Kasım 2009), Hırvatistan (2 Mart 2010), Avusturya (24 Nisan 2010) ve AB üyesi olmayan, ama Avrupa Enerji Topluluğu üyesi olan Sırbistan (25 Ocak 2008) ile ve Türkiye ile de (28 Aralık 2012) hükümetler arası anlaşmalara imza attı. Sırbistan üzerinden 400 kilometre uzunluğundaki bu boru hattı bölümünün inşası, Sırbistan ve Rusya Cumhurbaşkanı Boris Tadić ve Dimitry Medvedev'in 24 Aralık 2008'de Moskova'da imzaladığı petrol ve doğalgaz anlaşmasının bir parçası olacaktı. Bu anlaşmaya göre, Gazprom Neft, Sırbistan petrol endüstrisinin

⁴⁹⁶ Volkan Özdemir, "Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğalgaz Bor Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO-Güney Akım ve Trans_Adriyatik Boru Hattı(TAP) Projeleri Örneği", *Sosyo Ekonomi*, 2014-2, ss. 253-272.

(NIS) hisselerinin %51'ini, 400 milyon Euro nakit ve 550 milyon Euro rehinli yatırım karşılığında elde etmiştir. Sırbistan üzerinden boru hattı inşaatı çalışmalarının 1,7 milyar Euro civarında olduğu tahmin ediliyor ve bu yükümlülüğü Gazprom üstleniyordu. Rusya'nın bu parayı, gaz almaya başladıktan sonra, transit ücretlerinden alması bekleniyordu.

Güney Akım Boru Hattı'nın inşası 24 Kasım 2013 tarihinde, Novi Sad yakınlarındaki Šajkaši köyü civarında ilk ekleme yerinin kaynağı yapıldığında başlatıldı. Sırbistan için rekabet avantajı sağlayacağı ve gelecekte bu ülkenin Avrupa enerji güvenliği çerçevesindeki önemini etkileyeceği için bu doğalgaz boru hattı projesi ulusal öneme sahip bir proje olarak ilan edildi.⁴⁹⁷

Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Rusya enerji politikasının ulaştığı güncel aşamayı yansıtmaktaydı. 2007'de Zagreb'deki enerji zirvesinden hemen önce Gazprom ve ENI bir Rus-İtalyan projesi olarak başlatmışlardı. Potansiyel güzergâh üzerindeki ülkelerle Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı'nın inşası çerçevesinde çok sayıda temasta bulunulmuş ve anlaşmalar imzalanmıştır. Kuzey bölümünde Sırbistan ve Macaristan, güney bölümünde ise Bulgaristan, Yunanistan, Avusturya ve Slovenya ile müzakereler yapılmıştır.⁴⁹⁸

Avrupa'nın enerji güvenliği için önemli görülen Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin durdurulmasının ardından, projenin ana hissedarı olan Rus doğalgaz şirketi Gazprom; geriye kalan yüzde 50 hisseyi satın almak için İtalyan, Alman ve Fransız hissedarlarla anlaşmıştır. Gazprom'un resmi açıklamasına göre şirket, Güney Akım'ın inşası için kurulan South Stream Transport B.V. proje şirketinin diğer hisselerini de satın almak için diğer ortaklarla anlaşmaya varmıştır. Gazprom'un yüzde 50 hisseye sahip olduğu South Stream Transport B.V. şirketinin geriye kalan hisselerini, İtalyan Eni (yüzde 20), Alman Wintershall (yüzde 15) ve Fransız EDF (yüzde 15) elinde bulunduruyordu.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Jasminka Simić, "Economic Aspects Of Strategic Partnership Between Serbia And Russia", *The New Century*, No:6, 2014, s. 27.

⁴⁹⁸ Simurdić, a.g.e., s. 152.

⁴⁹⁹ Sputnik, *Gazprom, Güney Akım'ın tek sahibi oldu*, 05.10.2015, <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201412301013303398/>, (15.03.2019).

Anlaşılabacağı üzere Gazprom'un Balkanlar'daki enerji stratejisinin iki ana ayağı; Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı'nın inşası ve Sırp enerji devi Naftna Industrija Srbije'nin (NIS) mülkiyetinin devralınması olmuştur. Güney Akım'ın 2018 yılına kadar AB gaz ihtiyacının % 15'ini Karadeniz'deki bir boru hattıyla tedarik etmesi planlanmıştır. Boru hattının toprak üstü kısımları, Bulgaristan'dan Avusturya'ya, Sırbistan, Macaristan ve Slovenya'ya kadar devam edecek ve yol boyunca Hırvatistan ile Sırp Cumhuriyeti'ne de tedarikte bulunmak üzere planlanmıştır.⁵⁰⁰

Harita 8. Güney Akım Sırbistan Bölümü



Kaynak: Gazprom Official Website, Gazprom pushes ahead with South Stream, <http://www.gazprom.com/press/news/2012/december/article152388/>, (15.12.2018)

⁵⁰⁰ Clark, Foxall, a.g.e., s. 7.

4.6. Güney Akım'dan Türk Akımı'na Değişen Dengeler

Enerji güvenliği tüm dünyada ülkelerin gündemlerini meşgul eden başlıca meselelerden biri olmaya devam etmektedir. Bu durum AB ve Balkan ülkeleri için de geçerlidir. Balkan ülkelerinin kendi enerji taleplerinin yanı sıra; gelişmiş ekonomilerin yer aldığı ve enerji talebi yüksek AB ülkeleri ile enerji rezervlerine sahip coğrafyalar arasındaki konumu, enerjinin transferi açısından Balkanları önemli kılmaktadır. Balkanların bu stratejik pozisyonu, bölgede jeopolitik bir mücadelenin yaşanmasına neden olmaktadır.⁵⁰¹ Bazı Avrupa Birliği ülkeleri ve kimi Doğu Avrupa ülkeleri yüzde 100'e yaklaşan oranlarda Rusya'ya enerji bağımlısı haline gelmişlerdir. Birçoğu aynı zamanda NATO üyesi de olan bu ülkelerin enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olmaları enerji arz güvenliği bakımından çok ciddi bir problem teşkil etmektedir. Bu yüzden de AB, enerji kaynaklarını ve enerji boru hatlarının geçtiği güzergahları çeşitlendirme stratejisi izlemektedir.⁵⁰² Bu güzergah çeşitlendirme çalışmalarında, enerjinin transferi konusunda Balkanların önemi artmıştır. Bu bağlamda Balkanları dolaylı ya da direkt ilgilendiren NABUCCO⁵⁰³, TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı), TAP (Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı), Güney Akım, Türk Akımı gibi çok sayıda ve bazen birbirine rakip olan projelerin odağında Balkan ülkeleri yer almıştır.

Putin, Karadeniz geçişi yeni bir boru hattı ile Rusya ve Türkiye'nin birbirine bağlanacağını Aralık 2014 tarihinde açıklamıştır. Aynı açıklamada Putin, Güney Akım Projesi'nin de iptal edildiğini beyan etmiştir. 2015 yılında da Rusya ve Türkiye arasında Türk Akımının temelini oluşturan mutabakat metni imzalanmıştır.⁵⁰⁴ Karadeniz geçişi hattın Rusya'dan direkt olarak Türkiye'ye,

⁵⁰¹ Telli, Demirtaş, a.g.e., s. 286.

⁵⁰² Özkan, a.g.e., s. 124.

⁵⁰³ NABUCCO Projesi adını, Giuseppe Fortunino Francesco Verdi'nin 'Nabucco Operası' isimli eserinden almıştır. AB Enerji Bakanlarının, 2003 tarihinde Viyana'daki toplantı çerçevesinde birlikte izledikleri Nabucco Operası, AB'ye doğalgaz taşınması planlanan boru hattı ismi için ilham kaynağı olmuştur. Opera adındaki Nabucco ise Babil Kralı II. 'Nabuccodonosor'un adının kısaltılmış halidir. Bkz. Sinan Oğan, Guiseppe Verdi'nin Nabucco Operası, *Türksam*, 13.07.2009, <http://turksam.org/guiseppe-verdi-nin-nabucco-operasi>, (24.08.2019).

⁵⁰⁴ Luca Franza, "From South Stream To Turkstream Prospects For Rerouting Options And Flows of Russian Gas To Parts of Europe and Turkey", *Clingendael International Energy Programme (CIEP)*, 2015, s. 19.

Türkiye’den de Güneydoğu Avrupa ülkelerine doğalgazı ulaştırması planlanmıştır. İki hat olarak planlanan projenin ilk hattının Türkiye’nin doğal gaz ihtiyacını karşılaması, diğer hattın ise transfer hattı olacağı düşünülmektedir. Toplamda 31,5 milyar metreküp olan iki hattın her birinin 15,75 milyar metreküp taşıması öngörülmüştür. Projenin denizaltı boru hattı inşasını Hollanda merkezli South Stream Transport şirketi üstlenmiştir.⁵⁰⁵

Rusya’nın Güney Akım’la amaçladığı, Ukrayna üzerinden Avrupa’ya ve Balkanlara transfer edilen doğal gazın rotasının değiştirilmesi idi. Şimdi ise Güney Akımın yerine bu işlevi Türk Akımının üstlenmesi beklenmektedir. Gazprom’un önerisi Türk Akımı ve Kuzey Akım projeleriyle Ukrayna hatlarını devreden çıkarmaktır.⁵⁰⁶ Türk Akımının ikinci hattının transferi konusunda öne çıkan ve Sırbistan’ın enerji tedarikini etkileyecek hatlardan biri ise Bulgaristan-Sırbistan Enterkonnektörüdür (IBS).⁵⁰⁷ Her ne kadar AB destekli bu hat Azeri gazının transferi ile ilgili olarak devreye sokulduysa da, değişen dengelerle beraber Türk Akımından gelecek doğal gazın transferi konusunda da kullanılabilmesi öngörülmektedir.

Güney Akım için öngörüldüğü gibi Türk Akımının da Putin Rusyası’nın Balkanlardaki elini güçlendireceği değerlendirilmektedir. Türk Akımının ikinci hattında Bulgaristan üzerinden Sırbistan, Macaristan ve Avusturya’ya 15,75 milyar metreküp doğalgaz taşınacağı öngörülmektedir. Ocak 2019’da Putin Sırbistan’a gerçekleştirdiği ziyarette, Gazprom ve Srbijagas ortak girişimi olarak döşenecek boru hatları ile ilgili anlaşmayı imzalamıştır. Sırbistan açısından AB üyeliği konusunda problemlere sebep olabilecek bu girişim, kuşkusuz Rusya ve Sırbistan arasındaki yakın ilişkilerin artarak devam edeceğini göstermiştir.⁵⁰⁸ Putin’in

⁵⁰⁵ Sputnik, *Türk Akımı’nda sembol aşama tamamlandı: Denizden geçen ve kıyıya çıkan bölümler birleştirildi*, 19.03.2019, <https://tr.sputniknews.com/politika/201903191038282059-turk-akimi-sembol-asama-deniz-kiyi/>, (13.05.2019).

⁵⁰⁶ a.g.e, s. 23.

⁵⁰⁷ 2 Haziran 2015 tarihinde Sırbistan Enerji Bakanı Alexander Antic IBS’nin inşaatının 2018 yılında tamamlanabileceğini söylemiştir., Bkz. Luca Franza, “From South Stream To Turkstream Prospects For Rerouting Options And Flows of Russian Gas To Parts of Europe and Turkey”, *Clingendael International Energy Programme (CIEP)*, 2015, s. 31.

⁵⁰⁸ Dimitar Bechev, “Russia’s Pipe Dreams Are Europe’s Nightmare”, *Foreign Policy*, 12.03.2019, <https://foreignpolicy.com/2019/03/12/russia-turkstream-oil-pipeline/>, (14.06.2019)

Sırbistan başta olmak üzere diğer Balkan ülkelerini de Türk Akımına dahil etme konusundaki girişimleri, iptal edilen Güney Akım'ın Türk Akımı adıyla yeniden realize edilmeye çalışıldığı yorumlarına sebep olmuştur. Rusya'nın zaman zaman projelerini iptal etmek zorunda kalması ancak daha sonra alternatif projelerle aynı projeyi yıllar sonra başka yollarla gerçekleştirmeyi başarması, aynı bir satranç oyuncusunun, gerektiğinde Şah-Mat yapabilmek için piyonlarının bir kısmından vazgeçmesine benzetilebilir.⁵⁰⁹ Nitekim satranç oyuncusu analogisi Putin için oldukça yerinde bir betimlemedir. Anlaşıldığı üzere Putin'in, Gazprom kartıyla alternatif projeler üreterek, Rusya'nın etki alanını genişletmeye devam edeceği öngörülmektedir.

Harita 9. Türk Akımı Güzergâhı



Kaynak: Gazprom Official Website, *Turkstream*,
<https://www.gazprom.com/projects/turk-stream/>, (07.04.2019).

⁵⁰⁹ Tuğçe Varol, "Putin'in Sırbistan Ziyareti Ve Boru Hattı Jeopolitiği Dersi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 22.01.2019, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/putin-in-sirbistan-ziyareti-ve-boru-hatti-jeopolitigi-dersi>, (26.05.2019).

SONUÇ

Putin döneminde Rusya'nın dış politikasında 1990'lı yıllara kıyasla, büyük değişiklikler olduğu görülmektedir. Putin'in Rusya'yı yeniden bir süper güç yapma ideali çerçevesinde gelişen yeni yaklaşımı ile Rus dış politikası daha aktif bir niteliğe bürünmüştür. Bölgesel sorunlarda Rusya askeri güç kullanmayı da içeren oldukça aktif bir dış politika izlemiştir. 2008 yılında Gürcistan'a müdahale, 2014'te Kırım'ın ilhak edilmesi, Rusya'nın Suriye iç savaşına doğrudan müdahil olması gibi gelişmeler Rus dış politikasının yeni yöneliminin işaretleri olmuştur. Rusya'nın bu dış politik manevralarına cevap olarak, AB ve ABD zaman zaman yaptırımlara başvurmaktadırlar. Bu bağlamda Rus dış politikası Putin döneminde Batı dünyası ile rekabetin giderek arttığı bir dönem olarak tarif edilmiştir.

Rusya, Avrupa'da ve Balkanlarda ise daha ziyade ekonomik araçlarını kullanarak etkinlik kurma çabasına girmiştir. Rusya dış politika konsepti belgesinde Balkanların, Avrupa ülkelerine doğalgaz ve petrolün transferi için taşıma ve altyapı merkezi olarak taşıdığı önem ifade edilmiştir. Bu bağlamda Balkanlar, Rusya için büyük bir stratejik önem taşımaktadır. Sırbistan, Balkanlarda Rusya için adeta bir odak noktasıdır. Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasında sosyal, politik ve coğrafi olarak bir kavşak noktasında yer alan Sırbistan, bulunduğu coğrafi pozisyon itibariyle Balkanlarda önemli stratejik bir bağlantı noktası işgal etmektedir.

Rusya- Sırbistan ilişkileri Putin döneminde yeniden inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde Rus dış politikasındaki enerji kartı oldukça etkili olmuştur. Nitekim enerji kartı Rus dış politikasının tüm detaylarında belirleyici olarak görülmektedir. Rusya'nın Balkanlarda etkinlik kurma çabasının en önemli aktörü olan Gazprom, Sırbistan'da da oldukça önemli roller üstlenmiştir. Putin döneminde devletleştirilen Gazprom şirketi, Rus dış politikasının en önemli aktörlerinden biri haline getirilmiştir. Rusya'nın, Balkan coğrafyasındaki nüfuz mücadelesinde, Rus devletinin gücünü tahkim eden en önemli unsurlardan biri Gazprom'dur. Dış politikada enerjiyi bir silah olarak kullanan Rusya açısından, Gazprom şirketinin yatırımları bir çeşit askeri üs hissi uyandırmaktadır.

Putin dönemi Rusya'nın enerji politikaları bağlamında, Sırbistan ile ilişkilerinin Ekonomi Politik teori çerçevesinde analiz edildiği bu tez çalışması üç bölüm olarak hazırlanmıştır. İlk bölüm, çalışma konusunun teorik çerçevesini belirleyen Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) teori ile ilgilidir. İkinci bölümde, Rus dış politikasında enerjinin araçsallaştırılması analiz edilmiştir. Son bölümde ise Gazprom'un Rusya'nın Sırbistan politikasına etkileri tartışılmıştır. Rusya'nın Sırbistan'la kurduğu ilişkilerde Gazprom şirketinin, Rus dış politikasının inşasında nasıl bir rol oynadığı gözlenmiştir.

Realist UEP teorileri çerçevesinde Rusya'nın dış politikasının incelendiği ikinci bölümde; Putin döneminde enerji faktörünün Rus dış politikası üzerindeki tartışılmaz etkisi; tez çalışmamızın en temel sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Putin yönetiminin, dış politikada enerjiyi nasıl araçsallaştırdığı gösterilmiştir. Bunun için öncelikle etkin bir dış politika hedefiyle, güçlü bir ulusal ekonominin hangi yollarla kurulduğu açıklanmıştır. Bu noktada Putin yönetiminin, dev enerji şirketlerini devletin kontrolü altına almasının, güçlü bir ekonomi tesis etme yolunda oynadığı rol açıklanmıştır. Bu politikada Gazprom'un bir enerji şirketi olarak Rus ekonomisi üzerindeki güçlü etkisi tespit edilmiştir. Gazprom'un bu denklemde ifade ettiği anlam bağlamında, tez çalışmamızda elde edilen en temel bulgu; Gazprom şirketinin enerji piyasalarındaki hâkimiyeti ile Rusya'nın hem iç siyasetinde hem de dış ilişkilerinde önemli bir aktör haline geldiğidir.

Putin döneminde Rusya-Sırbistan ilişkilerini belirleyen farklı dinamiklerden bahsedilebilir. Kosova Krizi, Karadağ ve Kosova'nın bağımsızlık süreçleri, Sırbistan'ın AB ve NATO ile kurduğu ilişkiler gibi pek çok hususun, iki ülke ilişkilerinin belirlenmesinde etkili faktörler olduğu sonucuna varılmıştır. Tez çalışmamızda Kosova'nın bağımsızlığı meselesinin, iki ülke ilişkilerine etkisinin diğer tüm faktörlerin başında geldiği açıklanmıştır. Zira Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlık iddiasını reddetmiştir. Bu bağlamda Kosova meselesinin, Sırbistan'ın dış politikasının en önemli unsuru olduğu görülmüştür. Kosova'nın bağımsızlığı kararı ve Batı dünyasının bu karara tepkisi Sırbistan ve AB arasında soğuk rüzgârların esmesine sebep olmuştur. Bu dönem itibarıyla Sırbistan ile AB arasındaki

yakınlaşmanın bir çıkmaza girdiği söylenebilir. Kosova meselesi etrafında yaşanan tüm bu gelişmelerin yol açtığı, Sırbistan'ı Rusya'ya daha fazla yakınlaştırma süreci izah edilmiştir. Bununla birlikte Moskova'nın, Sırbistan'ın AB ve NATO ile kurduğu ilişkiler konusundaki kesin olumsuz tavrı açıklanmıştır. Kremlin'in, AB'nin Sırbistan'la yakınlaşmasını, Sırbistan'ı geleneksel Slav-Ortodoks kardeşliğinden uzaklaştırma çabası olarak okuduğu; yine bu ülkenin olası bir NATO üyeliğini bir 'kırmızı çizgisi' olarak değerlendirdiği gösterilmiştir.

Bir devletin dış politikadaki en temel önceliklerinden biri, hedef seçilen aktörü etkileyerek etkinliğini artırmaktır. Bu bağlamda Rusya'nın, Balkanlarda etkinliğini artırmak için çeşitli araçlar kullandığı tespit edilmiştir. Kremlin'in bölgede kültürel, dini ve sosyolojik bağların üzerine inşa etmeye çalıştığı stratejisinin Putin dönemindeki araçlarının başında enerji gelmektedir. Sırbistan ise bu bölgede Rusya için oldukça önemlidir. Başta bölgesel gelişmeler olmak üzere iki ülke arasında ittifak ilişkisi artarak devam etmektedir. Bu ilişkilerin en önemli unsurlarından biri enerjidir. Rusya, Gazprom firması aracılığıyla Sırbistan'la çok sıkı bağlar tesis etmiştir. Gazprom, Putin dönemi Rusya'sında dış politikanın önemli aktörlerinden biri olarak Sırbistan'da etkili olmuştur. Tez çalışmamızın üçüncü bölümünde Rusya'nın Sırbistan üzerindeki nüfuzunu, Gazprom marifetiyle nasıl artırdığı gösterilmiştir.

Rusya ve Sırbistan arasındaki ekonomik ilişkiler incelendiğinde; aralarındaki tarihi/kültürel bağlar çerçevesinde gelişen yakınlığa rağmen, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin beklenilenden düşük seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Putin döneminde ikili ticari ilişkilerde gözle görünür bir artış olsa da, çok yakın ilişkiler kurmuş olan iki ülkeden beklenenin altında bir dış ticaret hacmi söz konusu olmuştur. Coğrafi olarak uzaklık, nakliye masrafları, Rus ekonomisinin diğer güçlü rakipleriyle karşılaştırıldığında görece olarak zayıflığı gibi faktörlerin, karşılıklı ikili ticaretin istenilen boyuta ulaşmasına engel olduğu sonucuna varılmıştır. Herşeye rağmen bugün Rusya'nın, Sırbistan'ın önde gelen ticaret ortaklarından birisi olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte zaten Rusya-Sırbistan ticari ilişkilerindeki kilit meselenin enerji işbirliği olduğu, enerjinin, Rusya ve Sırbistan'ı diğer ticari mallarda

olmadığı kadar birbirine bağıladığı ve Sırbistan'a yapılan Rus yatırımının en önemli kaleminin enerji olduğu ortaya koyulmuştur.

Rusya'nın bu ülkedeki genişleyen gücünün temelini atmış olup, Rus-Sırp ilişkilerinde rol oynayan ve birbirine bağı iki ana faktörün varlığı üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri, Rusya'nın, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanını tanınamamasıdır; ikincisi ise, Gazprom'un Sırbistan'ın en büyük Sırp enerji şirketi olan Naftna Industrija Srbije'yi (NIS) devralmasını içeren 2008 tarihli enerji anlaşmasıdır. Enerji anlaşması ile Rusya'nın Sırbistan üzerinde artan etkisi, anlaşmanın etkilediği süreçler analiz edilmek suretiyle detaylıca açıklanmıştır. Enerji aracılığıyla Sırbistan üzerinde kurduğu nüfuz sayesinde Rusya'nın, Sırbistan'ın enerji yönetimi başta olmak üzere siyasi lider kadrolarına bile etki edebildiği görülmüştür.

2008 Enerji anlaşmasının en önemli bileşenlerinden birinin NIS'in Gazproma satışı olduğu anlaşılmıştır. Zira NIS, Güneydoğu Avrupa'daki en büyük entegre enerji şirketlerinden birisidir. Başlıca faaliyetleri; çok çeşitli petrol ürünlerinin keşfi, üretimi, rafine edilmesi, satışı ve dağıtımıdır. Bununla birlikte çeşitli alanlarda enerji projelerinin uygulanması da şirketin çalışmaları arasındadır. NIS, Sırbistan'ın da ötesinde tüm Balkanlarda faaliyet göstermektedir. Gazprom'a satışından önce Sırbistan'da petrol ve doğalgaz üretim tekeline ek olarak, NIS iki petrol rafinerisi, bir gaz rafinerisi, büyük bir terminal ve depo dağıtım ağı ve Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Bosna Hersek'te bulunan 388 benzin istasyonu işletmekteydi. Sırp pazarındaki petrol ürünlerinin ise % 78'ine sahipti. 2008 yılında NIS'in hisselerinin %51'i Gazproma devredilmiştir. Sonrasındaki süreçte ise Gazprom şirket üzerindeki yetkisini genişleterek NIS'teki payını %56,15'e çıkarmıştır. Bu noktadan hareketle şu sonuca varılmıştır ki; Gazprom, özel olarak NIS üzerinde, genel anlamda ise Sırbistan üzerindeki etkisini artırarak faaliyetlerine devam etmektedir. Yukarıda sözü edilen NIS'in varlıkları üzerindeki artan Gazprom gücünün, Putin dönemi Rus dış politikasındaki önemli başarılarından biri olduğu gözlenmiştir.

2008 enerji anlaşmasıyla gündeme gelen diğer bir önemli konu Banatski Dvor UGS tesisinin kurulmasıdır. Gazprom'un %51, Srbijagas'ın %49 oranında söz

sahibi olduğu Banatski Dvor UGS Tesisi, Güneydoğu Avrupa'daki en büyük doğalgaz depolarından biridir. Banatski Dvor Tesisi sadece Sırbistan için değil Macaristan ve Bosna Hersek için de güvenli gaz tedariki açısından önemlidir. Doğalgazın depolanması, arz güvenliği açısından oldukça önemli bir husustur. Rusya, yüksek orandaki ihracatını jeopolitik risklerden korumak; sürpriz gelişmelerde arz güvenliğini kontrol altında tutabilmek için doğalgazın depolanması konusunda geniş çaplı çalışmalar yürütmektedir. Banatski Dvor UGS Tesisinin Rusya'nın doğalgaz ihracatı bağlamında ifade ettiği anlam izah edilmiştir. Bu sayede Rusya, enerji bağlamında Balkanlardaki etkinliğini güçlendirecek bir araç daha elde etmiştir.

Enerji güvenliğinin, özellikle de enerji arz güvenliğinin sağlanmasında bir diğer kritik konu, enerji nakil aracı olarak boru hatlarıdır. Rusya, doğalgazının Avrupa'ya aktarılmasında ağırlıklı olarak kullanılan ve Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen doğalgaz boru hatlarının ana geçiş güzergâhları üzerinde yer alan Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın, Moskova yönetimi ile aralarında yaşanan anlaşmazlıkların enerji arz güvenliğini etkilemesi, yeni doğalgaz boru hatları projelerinin ön plana çıkmasına ve inşa edilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda tez çalışmamızın alanına giren Güney Akım projesi, işte bu riskleri bertaraf etmek amacıyla, alternatif bir enerji koridoru yaratabilme çabası ile ortaya çıkmıştı. 2014 yılında iptal ettiği Güney Akım Projesi ile Rusya'nın, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlara aktif bir oyuncu olarak geri dönme isteğinde olduğu neticesine varılmıştır. Güney Akım Projesi'nde Bulgaristan'dan sonra hattın geçeceği ülke olarak Sırbistan'ın pozisyonunun önemi açıklanmıştır. Güney Akım projesinin, iptal edilene kadar, Gazprom'un Sırbistan'daki faaliyetlerinin derinleşmesine katkı sunan bir araca dönüştüğü kanısına varılmıştır.

Putin 2014 yılında Güney Akım'ın iptal edildiğini açıkladığında, Karadeniz geçişli yeni bir boru hattı ile Rusya ve Türkiye'nin birbirine bağlanacağını duyurmuştur. Türk Akımı olarak adlandırılan Karadeniz geçişli hattın Rusya'dan direkt olarak Türkiye'ye, Türkiye'den de Güneydoğu Avrupa ülkelerine doğalgazı ulaştırması planlanmıştır. Güney Akım için öngörüldüğü gibi, Türk Akımının da

Putin Rusya'sının Balkanlardaki elini güçlendireceği değerlendirilmiştir. Putin'in Sırbistan başta olmak üzere diğer Balkan ülkelerini de Türk Akımına dâhil etme konusunda girişimleri üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak tez çalışmamızda, Putin döneminde Gazprom'un, Sırbistan'a yönelik Rus dış politikasının en etkili aktörü olarak ortaya çıktığı kanısına varılmıştır. 2008 enerji anlaşması, NIS'in Gazproma satışı, Banatski Dvor UGS tesisi, Güney Akım ve Türk Akımı gibi araçlarla Rusya'nın başta Sırbistan olmak üzere Balkanlarda etki alanının genişlediği neticesine ulaşılmıştır. Putin döneminde enerjinin, tüm ilişkilerinde olduğu gibi, Sırbistan'la münasebetlerinde de belirleyici olduğu gözlenmiştir.



KAYNAKLAR

- AALTO Pami, FORSBERG Tuomas, "The Structuration of Russia's Geo-economy Under Economic Sanctions." *Asia Europe Journal*, 14, 2016, ss. 221-237.
- ABRAHAMYAN Eduard, "Pax Russica" in the Balkans: Serbia Between Myth and Reality", 30.06.2015, <https://www.e-ir.info/2015/04/30/pax-russica-in-the-balkans-serbia-between-myth-and-reality/>, (19.12.2018).
- AGHAYEV Elvin, "Relations Between Russia and Serbia", *European Researcher. Series A*, 8(1), 2017, ss. 4-8.
- AHRARI Ehsan M., *Büyük Güçler Hegemona Karşı Rusya Çin ve Hindistan'ın Yükselişi*, çev. Erhan Baltacı, İstanbul: Avangard Yayınları, 2017.
- AKGÜN Birol, "Rusya-AB İlişkileri", *SDE Rusya raporu*, Ankara, 2010.
- AKMAN Halil, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015, ss. 311-326.
- AL Arzu, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İGÜSBD*, Cilt: 2 Sayı: 1, Nisan 2015, ss. 144-159.
- ALEKSASHENKO Sergey, "Russia's Economic Agenda to 2010." *International Affairs*, 88(1), 2012, ss. 31-48.
- ARAS İlhan, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Euroseptisizm*, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015.
- ARI Tayyar, Orta Asya ve Kafkasya "Rekabetten İşbirliğine", Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.
- ARI Tayyar, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri- 2*, Bursa: Dora, 2014.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.
- ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara: TTK, 2003.
- ASKEROĞLU Sabir, "Rusya'nın Balkanlar'daki Araçları", *Diplomatik Gözlem*, http://diplomatikgozlem.com/_haber/rusya-nin-balkanlar-daki-araclari, (15.11.2018).
- ATEŞ Davut, GÖKMEN Gülizar Samur, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XV, Sayı 1, 2013, ss. 45-71.

- AYDEMİR Cahit, GÜNEŞ Haşimi, “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5 S.15, Kış-2006, ss. 136-158.
- AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, ss. 33-60.
- AYHAN Veysel, *İmparatorluk Yolu / Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- BAHGAT Gawdat, “Oil Security at the Turn of the Century: Economic and Strategic Implications.” *International Relations*, 14(6), 1999, ss. 41-58.
- BALAAM David N., DILLMAN Bradford, *Uluslararası Ekonomi Politike Giriş*, çev. Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- BARYSCH Katinka, *Pipelines, Politics, and Power: The Future of EU-Russia Energy Relations*, Londra: Center for European Reform, 2008.
- BAYSOY Emre, “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitikası”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss. 59-82.
- BECHEV Dimitar, “Russia’s Pipe Dreams Are Europe’s Nightmare”, *Foreign Policy*, 12.03.2019, <https://foreignpolicy.com/2019/03/12/russia-turkstream-oil-pipeline/>, (14.06.2019).
- BREWER Anthony, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, London-New York: Routledge, 2001.
- BURAWOY Michael, “Transition without Transformation: Russia’s involutory Road to Capitalism.” *East European Politics and Societies*, 15(2), 2001, ss. 269-290.
- CAMILLERI Joseph A., FALK Jim, *End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Brookfield, Vt.: Elgar, 1992.
- CANKARA Pınar Özden, CANKARA Yavuz, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, Mayıs 2007, s.s. 193-212.
- CASIER Tom, “Great Game or Great Confusion: The Geopolitical Understanding of EU-Russia Energy Relations.” *Geopolitics*, 21(4), 2016, ss. 769-770.
- CAŞIN Mesut Hakkı, DERMAN Giray Saynur, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, Ankara: SRT Yayınları, 2016.
- ČESNAKAS Giedrius, “Energy Resources In Foreign Policy: A Theoretical Approach”, *Baltic Journal of Law & Politics*, 3:1, 2010, ss. 30-52.

- CHANDHOKE Neera, “Marxian Political Economy as Method: How Political is Political Economy?”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 29, No.5, January 1994.
- CLARE Michael, “The Geopolitics of Natural Gas.”, *The Nation*, 04.01.2006, <https://www.thenation.com/article/geopolitics-natural-gas/>, (17.09.2018).
- CLARK David, FOXALL Andrew, “Russia’s Role in the Balkans –Cause for Concern?”, *The Henry Jackson Society*, London, 2014.
- COHEN Benjamin J., *International Political Economy*, New Jersey: Princeton, 2008.
- COHN Theodore H., *Global political economy*, Glenview: Pearson Education, 2008.
- CONWAY Edmund, “Reborn Russia Clears Soviet Debt”, *The Telegraph*, 22.08.2006, <http://www.telegraph.co.uk/finance/2945924/Reborn-Russia-clears-Soviet-debt.html>, (06.04.2018).
- COX M. Robert, “Critical Political Economy”, *International Political Economy: Understanding Global Disorder*, ed: Björn Hettne, London-New Jersey: Zed Books Press, 1995.
- COOPER William H., “Russia’s Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States,” CRS Report For Congress, 30.05.2008, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34512.pdf>, (02.03.2018).
- ÇETİN Tamer, “Orta Asya ve Kafkaslar’da Enerjinin Politik Ekonomisi”, *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, Cilt:1, Sayı:1, 2010, ss. 76-100.
- DEMİR İdris, “Geopolitics of Russian Crude Oil and Natural Gas.” *Karadeniz Araştırmaları*, 26, 2000, ss. 1-16.
- DEVETAK Richard, “Critical Theory”, *Theories of International Relations*, ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- DJANKOV Simeon, “Russia’s Economy under Putin: From Crony Capitalism to State Capitalism”, *Peterson Institute for International Economics*, Washington, 2015.
- DOĞRUEK Erdem, *Merkantilizm, Farklı Merkantilist Anlayış Ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi (Fransa: Jean Baptiste Colbert Ve İngiltere: Sir Josiah Child’ın Görüşleri Temelinde Bir Karşılaştırma)*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- DOLAN Kerry A., KROLL Luisa, “Inside The 2014 Forbes Billionaires List: Facts And Figures”, *Forbes*, 03.03.2014, <https://www.forbes.com/sites/luisakroll/2014/03/03/inside-the-2014-forbes-billionaires-list-facts-and-figures/#f391fe158be7>, (20.08.2019).
- DONELLY Jack, *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

- DUMÊNIL Gerard, LÊVY Dominique, *Kapitalizmin Marksist İktisadı*, çev. Selin Pelek, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- EĞİLMEZ Mahfi, *Ekonominin Temelleri (Kavramlar ve Kurumlar)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.
- EKİNCİ Mehmet Uğur, “Sırbistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *SETA*, Ankara, 2014.
- ERKAN Anıl Çağlar, *Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı, Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2013.
- FACON Isabella, “Russia’s national security strategy and military doctrine and their implications for the EU. Brussels: Directorate-General for External Policies”, *European Parliament*, 2017.
- FILIPOVIC Gordana, “Minister Slams Russian Grab for Serb Oil Monopoly”, *Reuters*, 28.12.2007, <https://www.reuters.com/article/us-serbia-russia-nis/minister-slams-russian-grab-for-serb-oil-monopoly-idUSL2852531920071228>, (02.01.2019).
- FRANZA Luca, “From South Stream To Turkstream Prospects For Rerouting Options And Flows of Russian Gas To Parts of Europe and Turkey”, *Clingendael International Energy Programme (CIEP)*, 2015.
- FRIEDEN Jeffrey A., LAKE David A., *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, London-New York: Routledge, 2000.
- FUKUYAMA Francis, *The End of History and The Last Man*, New York: The Fress Press, 1992.
- GALEOTTI Mark, “Do the Western Balkans face a coming Russian storm?”, *European Council on Foreign Relations*, 04.04.2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm, (12.12.2018).
- GEDİK Gürdal, *Uluslararası Politikada Enerji Faktörü: Rusya Örneği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- GEHLBACH Scott, “Reflections on Putin and the Media”, *Post-Soviet Affairs*, c. 26, 2010.
- GHIMI Ana-Maria, “EU-Russia Energy Relations from a Realist Point of View.” *Europolis*, 5(1), 2011, ss. 89-101.
- GILPIN Robert, *War and Change in World Politics*, New York: Cambridge University Press, 1981.

- GILPIN Robert, *Global Political Economy: Understanding The International Economic Order*, New Jersey: Princeton University Press, 2001.
- GILPIN Robert, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, çev. Murat Duran, Ankara: Kripto Basın Yayın, 2012.
- GLIGORIJEVIĆ Srdan, "Russia, Serbia and NATO", *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.
- GOLDMAN Marshall I., *Petrostate-Putin, Power and the New Russia*, Newyork: Oxford University Press, 2008.
- GOLDTHAU Andreas, "Resurgent Russia? Rethinking Energy Inc." *Policy Review*, 147, 2008, ss. 53-63.
- GORST Isabel, "Lukoil: Russia's Largest Oil Company. Houston", *TX: The James A. Baker III Institute for Public Policy*, 2007.
- GÖKIRMAK Mert, "Beyaz Rusya'nın Denge Stratejisi ve Rus Dış Politikasına Etkisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 12, 2010, ss. 7-31.
- GUSTAFSON Thane, *Capitalism Russian-style*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- GÜLŞEN Halit, "Rusya'nın Suriye Müdahalesinde Özel Askerî Şirketlerin Rolü", *ORSAM*, No.64, Temmuz 2017.
- GÜNAL Altuğ, *Sırbistan'ın Avrupa'ya Dönüşü: Nedenler, Engeller, Beklentiler ve AB Faktörü*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, 2011.
- GÜRKAYNAK Muharrem, YALÇINER Serhan, "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, Güz 2009, ss. 73-92.
- HAAS Marcel, "Putin's External and Internal Security Policy", *Conflict Studies Research Center*, Vol: 5, Issue: 5, 2005.
- HANSON Philip, "The Resistible Rise of State Control in the Russian Oil Industry." *Eurasian Geography and Economics*, 50(1), 2009, ss. 14-27.
- HARTWELL Christopher, SIDLO Katarzyna, "Serbia's cooperation with China, the European Union, Russia and the United States of America", *Policy Department, Directorate-General for External Policies, European Union*, November 2017.
- HENDERSON James, TATIANA Mitrova, *The Political and Commercial Dynamics of Russia's Gas Export Strategy*, Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies, OIES Paper 102, 2015.

- HENDERSON James, SHARPLES Jack, *Gazprom in Europe – Two “Anni Mirabiles”, But Can It Continue?* Oxford: Oxford Energy Insight 29, The Oxford Institute of Energy Studies at University of Oxford, 2018.
- HOLSTI Kal J., “A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependence”, *International Organization*, Cilt 32, No 2, 1978.
- HUNTINGTON Samuel P., “The Clash of Civilizations” *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, ss. 22-49.
- IMF, Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects, Issues Brief, <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm> (26.05.2018).
- İŞCAN İsmail, HATIPOĞLU Yıldız, “Rusya’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci Ve 2008 Küresel Krizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 61, Sayı 1, 2011, ss. 177-237.
- İŞERİ Emre, “Doğu Sibiryaya Ve Uzakdoğu’da Rusya’nın Enerji Stratejisi”, *OAKA*, Cilt: 10, Sayı: 21, 2016, ss. 23-46.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora, 2010.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Bursa: Alfa, 2004.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Devletler ve Davranışları: Dış Politika*, Bursa: Dora, 2019.
- İŞYAR Ömer Göksel, “Gelenekçi Rus Klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri”, *Doğu Batı*, Sayı:25, 2003, ss. 179-219.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, Bursa: Dora, 2013.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, Bursa: Dora, 2017.
- JACK Andrew, HOYOS Carola, Exxon May Offer \$25 Billion for 40% of Yukos, *The Newyork Times*, 02.10.2003, <https://www.nytimes.com/2003/10/02/business/exxon-may-offer-25-billion-for-40-of-yukos.html>, (25.08.2019).
- JELAVICH Barbara, *Russia’s Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- KAY Chloe, Contemporary Russian-Serbian Relations: Interviews with Youth from Political Parties in Belgrade and Vojvodina, (Undergraduate Honors Theses), Colorado: University of Colorado Boulder, 2014.
- KAYA Sezgin, İŞYAR Ömer Göksel, “Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi”, *OAKA*, Cilt:4, Sayı: 8, 2009, ss. 25-49.

- KAZGAN Gülten, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- KEETCH Paul, “Choosing Sides in Serbia Neutral or NATO?”, *Harvard International Review*, 24.03.2016, <http://hir.harvard.edu/article/?a=12990>, (06.12.2017).
- KELEŞ Erdoğan, “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 21, Güz 2008, ss. 123-140.
- KEOHANE Robert O., *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- KEOHANE Robert O., Nye Joseph S., “Realism and Complex Interdependence”, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Glenview: Pearson Education Inc., 1989.
- KEYNES John Maynard, *Genel Teori İstihdam, Faiz Ye Paranın Genel Teorisi*, çev, Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.
- KİBAROĞLU Mustafa, “Rusya’nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti Ve Askeri Doktrinini”, *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2001, ss. 97-98.
- KLARE Michael, *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy Is Creating A New World Order*, Oxford: Oneworld Publications, 2008.
- KLEVEMAN Lutz, *The New Great Game - Blood and Oil in Central Asia*, Atlantic Books: London, 2003.
- KOLEROV Modest, “Introductory remarks at the ISAC Fund’s 2nd roundtable on Serbia Russia Relations”, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.
- KOSOWKA Katarzyna ve KOSOWSKI Piotr, “25 Years of Gazprom on the Gas Market.” *AGH Drilling, Oil, Gas*, 32(2), 2015, ss. 289-302.
- KOYUNCU Çiğdem Aydın, “Güney Akım Projesi Çerçevesinde Bulgaristan Enerji Politikasının Analizi”, *Alternatif Politika*, Cilt 8, Sayı 2, Nisan 2016, ss. 347-375.
- KYDYRALIEVA Saltanat, ABDIBAITOVA Burulkan, “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün Merkezî Asya’daki Etkinsizliği”, *Bilge Strateji*, Cilt 10, Sayı 18, Bahar 2018, ss.93-109.
- LAPO Amanda, *The Russian Realpolitik For a New Role As a Great Power: The Ukrainian Case*. (Bachelor’s Degree Thesis), Roma: Libera Università Internazionale Degli Studi Sociali, Department of Political Science Course in International Relations, 2014.
- LENIN Vladimir Ilyich, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, Moscow: Progress Publishers, 1963.

- LISOVOLIK Y. D., CHIMIRIS E. S., "Serbia–EAEU: Integration Prospects in a Free Trade Area", *Working Paper No. 37/2018, Russian International Affairs Council (RIAC)*, Moscow, 2018.
- LOCATELLI Catherine, "The Russian Gas Industry: Challenges To The 'Gazprom Model.'", *Post-Communist Economies*, 26 (1), 2014, ss. 53-66.
- LUNDEN Lars Petter, vd., "Gazprom vs. Other Russian Gas Producers: The Evolution of the Russian Gas Sector." *Energy Policy*, 61, 2013, ss. 663-670.
- MANKOFF Jeffrey, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, 2011.
- MARX Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol yayınları, 1970.
- MILANOVIĆ Zorana Z. Mihajlović, "Energy Security in South-East Europe in Light of Russian Energy Policy." *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.
- MILIĆ Jelena, "Putin's Orchestra, Mapping Of Russian Influence In Serbia During 2013 and 2014", *The Center of Euro-Atlantic Studies*, 2014.
- MILIĆ jelena, "The Russification of Serbia, Mapping Of Russian Influence In Serbia During 2013 and 2014", *The Center of Euro-Atlantic Studies*, 2014.
- MILL John Stuart, *Principles of Political Economy With Some of Their Applications to Social Philosophy Abridged Edition*, ed. Stephen Nathanson, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004.
- MILLER Terry, KIM Anthony B., "2016 INDEX OF Economic Freedom", *Promoting Economic Opportunity and Prosperity*, https://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf, (02.01.2019).
- MORGENTHAU Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf, 1985.
- MORSE Edward, RICHARD James, "The Battle for Energy Dominance." *Foreign Affairs*, 81(2), 2002, ss. 16-23.
- NEWNHAM Randall, "Oil, carrots, and sticks: Russia's energy resources as a foreign policy tool", *Journal of Eurasian Studies* 2, 2011, ss. 134–143.
- NIKITIN P. Ivaneviç, *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, Ankara: Eriş Yayınları, 2006.
- NYE Joseph S. - KEOHANE Robert O., "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Vol. 25, No. 3, 1971.

- O'BRIEN Richard, *Global Financial Integration: The End of Geography*, London: Pinter Publishers, 1992.
- OĞAN Sinan, Guisepe Verdi'nin Nabucco Operası, *Türksam*, 13.07.2009, <http://turksam.org/guisepe-verdi-nin-nabucco-operasi>, (24.08.2019).
- ORTTUNG Robert W., OVERLAND Indra, "A Limited Toolbox: Explaining the Constraints on Russian Foreign Policy", *Journal of Eurasian Studies*, n. 2, 2011.
- ÖNİŞ Ziya, KUTLAY Mustafa, "Uluslararası Politik Ekonomi", *Uluslararası İlişkiler'e Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, ed., Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- ÖZDAL Habibe, *Rus Dış Politikasında Ukrayna (1991-2014)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015.
- ÖZDEMİR Ali Murat, "Uluslararası Ekonomi Politığe Marksist Yaklaşımlar", *Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları*, ed. Muhittin Ataman, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- ÖZDEMİR Volkan, "Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğalgaz Bor Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO-Güney Akım ve Trans_Adriyatik Boru Hattı(TAP) Projeleri Örneği", *Sosyo Ekonomi*, 2014-2, ss. 253-272.
- ÖZKAN Gökhan, "Global Energy Security, International Politics and Renewable Energy Resources", *International Journal of Multidisciplinary Approach and Studies*, Volume 05, No.1, Jan – Feb 2018, ss. 39-47.
- ÖZKAN Gökhan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, 2010. ss. 109-132.
- ÖZTÜRK Ahmet, "Avrasya'da Rusya-Gürcistan Sorunu: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar." *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2009, ss. 1-27.
- PAMİR Necdet, *Enerjinin İktidarı*, İstanbul: Hayykitap, 2017.
- PANFILOV Oleg, *Putin and the Press: The Revival of Soviet-style Propaganda*, London: Foreign Policy Center Press, 2005.
- PEROVIC Jeronim, "Introduction: Russian Energy Power, Domestic and International Implications.", *Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation*, ed. Robert Orttung ve Andreas Wenger, Londra: Routledge, 2009.
- PETROV Nikolay, Introductory remarks at the ISAC Fund's 2nd roundtable on Serbia Russia Relations, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.

- PETROVIĆ Žarko, “Russian - Serbian Strategic Partnership: Scope and Content”, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.
- PIRANI Simon, YAFIMAVA Katja, “Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints”, *Oxford Institute for Energy Studies*, 2016.
- PIVOVARENKO Alexander, “Modern Russia in the Modern Balkans: Soft Power through Investment”, *Russian International Affairs Council(RIAC)*, 23.05.2014, <https://russiancouncil.ru/en/analytcs-and-comments/analytcs/modern-russia-in-the-modern-balkans-soft-power-through-inves/>, (19.01.2019).
- POMORCEV Anatoly, “Russia Serbia Energy Deal: Two Sides of a Coin”, *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.
- POUSSENKOVA Nina, “Lord of the Rigs: Rosneft as a Mirror of Russia’s Evolution.” *Houston, TX: The James A. Baker III Institute for Public Policy*, 2007.
- POUSSENKOVA Nina, “The Global Expansion Of Russia's Energy Giants”, *Journal of International Affairs*, Vol. 63, No. 2, Spring/Summer 2010, ss. 103-124.
- PROGONATI Erjada, “Rusya’nın Balkanlar Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015, ss.105-125.
- PUFFER Sheila M. ve MCCARTHY Daniel J., “Can Russia’s State-Managed, Network Capitalism be Competitive?: Institutional Pull versus Institutional Push.” *Journal of World Business*, 42(1), 2007, ss. 1-13.
- RASTOVIC Milos, “Russia’s Soft Power In The Balkans”, *Word Policy Journal*, 13.06.2017, <https://worldpolicy.org/2017/07/13/russias-soft-power-in-the-balkans/>, (03.01.2019).
- RELJIĆ Dušan, “Russia’s Voice Heard in Serbia”, *Russian Analytical Digest*, No: 39, 2018.
- RISTIC Irena, “The Impact of Tomislav Nikolić’s Election on Serbia’s Foreign Policy and EU Ascension Hopes”, 29.06.2012, <https://www.e-ir.info/2012/06/29/the-impact-of-tomislav-nikolics-election-on-serbias-foreign-policy-and-eu-ascension-hopes/>, (17.12.2018).
- RIASANOVSKY Nicholas V., STEINBERG Mark D., *Rusya Tarihi*, çev. Figen Dereli, İstanbul:İnkılâp, 2016.
- RICKARDS Robert C, “Putin ‘s New Strategic Tools: Gazprom and Rosneft ”, *Politics and Economics of Russia and Eastern Europe*, ed. Ulric R Nichol, New York: Nova Science Publishers, 2007.

- SANNAV Sabri Can, "Soğuk Savaş Sonrası Sırbistan", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, ed. İbrahim Kamil, Ankara: Nobel, 2017.
- SHADRINA Elena, "Russia's state capitalism and energy geopolitics of Northeast Asia", *Pan-European Institute: University of Turku.*, 2013.
- SHCHEDROV Oleg, "Serbia Signs Strategic Energy Deal With Russia", *Reuters*, 25.01.2018, <https://uk.reuters.com/article/uk-russia-serbia-idUKL2515142420080125>, (03.01.2019).
- SIMIĆ Jasminka, "Economic Aspects Of Strategic Partnership Between Serbia And Russia", *The New Century*, No:6, 2014.
- SIMIĆ Predrag, "Kosovo, Serbia and Russia", *Russian Analytical Digest*, No: 39, 2018.
- STRANGE Susan, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, New York: Cambridge University Press, 1996.
- SZPALA Marta, "Russia in Serbia – Soft Power and Hard Interests", *Centre for Eastern Studies*, Sayı:150, 2014.
- STERN Jonathan P., *The Future of Russian Gas and Gazprom*, New York: Oxford University Press, 2005.
- SAFRANCHUK Ivan, "Letter of May 2000, Arms Control Letters", *PIR - Center for Policy Studies in Russia*, May 2015, 2000<http://www.bu.edu/globalbeat/nuclear/PIR0500.html>, (15.01.2018).
- SAGHEB Nasser ve JAVADI Masoud, "Azerbaijans' Contract of the Century." *Azerbaijan International*, 1994.
- SAĞIROĞLU Akın, "Bosna-Hersek Ve Sırbistan'da Euroseptisizm: Batı Balkanlarda Avrupa Birliği'ne Bakış", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2017, ss. 20-35.
- SAĞLAM Mühdan, *Gazprom'un Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- SAKWA Richard, "Putin and the Oligarchs", *New Political Economy*, c. 13, n. 2, 2008.
- SARIASLAN Fatma Kurt, *Türkiye-Ortadoğu İlişkilerinin Ekonomi Politikası*, Ankara: Hece Yayınları, 2017, s. 58.
- SMITH Roy, *Imad El-Anis and Christopher Farrands, International political economy in the 21st century : contemporary issues and analyses*, Newyork: Routledge, 2011.
- SIMONOV Konstantin, "Russian Energy Interests in South-Eastern Europe." *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.

- SIMURDIĆ Milan, "Russian Energy Policy and the Balkans." *Russia Serbia Relations at the beginning of XXI Century*, ed. Žarko N. Petrović, Belgrade: ISAC Fund, 2010.
- STEUART Sir James, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, London, 1796., https://archive.org/details/bub_gb__ZRU8y5-HVwC, (25.01.2018).
- STRANGE Susan, "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect", *International Affairs*, 1970, V.46, N.2, pp.304-315.
- STRANGE Susan, *State and Markets*, Continuum, London, 1994.
- STRANGE Susan, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, New York, 1996.
- ŞİMŞEK Orhan, "Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi: Küresel Ekonomi-Politik Bir İnceleme", *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, ss. 106-144.
- TELLAL Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3, 2010, ss. 189-236.
- TELLİ Azime, DEMİRTAŞ Işıl, "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 2019, ss. 271-290.
- THOBURN Hannah, "Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA*, İstanbul, 2015, ss. 53-54.
- TORRALBA Raquel Montes, "Belgrade at the crossroads: Serbian-Russian relations in light of the Ukraine crisis", *Elcano Royal Institute*, 2014.
- ÜÇÖK Mehmet Doğan, *2000 Sonrası Dönemde ABD Ve RF'nin Gürcistan'a Yönelik Enerji Politikalarının Ekonomi-Politik Kuram Çerçevesinde Analizi*, (Doktora Tezi), İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012.
- ÜLGER İrfan Kaya, "Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-KOSBED*, 2016, ss. 39-64.
- VAROL Tuğçe, *The Russian Foreign Energy Policy*. Kocani, Makedonya: Egalite., 2013.
- VAROL Tuğçe, "Putin'in Sırbistan Ziyareti Ve Boru Hattı Jeopolitiği Dersi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 22.01.2019, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/putin-in-sirbistan-ziyareti-ve-boru-hatti-jeopolitigi-dersi>, (26.05.2019).
- VAROL SEVİM Tuğçe, "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 41, 2014, ss. 87-108.

- VAROL SEVİM Tuğçe, “Enerji Boru Hatları ve Güvenlik Boyutunda Rusya’nın Doğu Akdeniz Stratejisi”, *Uluslararası Güvenlik Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar*, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Sertif Demir, İstanbul: Beta, 2016, ss. 288-289.
- VAROL SEVİM Tuğçe, “Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia.” *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(4), 2013, ss. 352-359.
- VERNADSKY George, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- VICTOR Nadejda Makarova, “Gazprom: Gas Giant under Strain. Working Paper#71”, *The Program on Energy and Sustainable Development*, Stanford University, 2008.
- VIOTTI Paul R., KAUPPI Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, New York: Macmillan Publishing Co., 1993.
- VAVILOV Andrey, TROFIMOV Georgy, “The Struggle for Pipelines: Gazprom’s Attempts at Strategic Expansion in the “Near Abroad.””, *University Park, PA: CRIFES Working Papers Series, The Center for Research on International Financial and Energy Security*, Penn State University, 2013.
- VUKSANOVIC Vuk, “Serbs Are Not ‘Little Russians’”, *The American Interest*, 26.06.2018, <https://www.the-american-interest.com/2018/07/26/serbs-are-not-little-russians/>, (01.01.2019).
- WALLERSTEIN Immanuel, “The Inter-State Structure of the Modern World System”, *International Theory: Positivism and Beyond*, ed. Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, pp.87-107.
- WALTZ Kenneth N., *Theory of International Politics*, Long Grove, Illinois: Waveland Press, 2010.
- WILLIAMSON Jhon, “What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?”, *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, 2000, pp. 251–264.
- WILLIAMSON John, “The Strange History of The Washington Consensus”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 27:2, 2004, pp. 195-206.
- WILLIAMSON John, “A Short History of the Washington Consensus”, *Law and Business Review of the Americas*, Volume 15, Number 1, 2009, pp. 7-24.
- WRISTON Walter B., *The Twilight of Sovereignty: How the Information Revolution Is Transforming Our World*, New York: Scribner’s, 1992.

YANG Tzu-Yi, vd., "Russia's Economic Reform: Insights and Analyses into Gazprom." *OPEC Energy Review*, 35(2), 2011, ss. 140-156.

YAPICI Merve İrem, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, Ankara: USAK Yayınları, 2010.

YERGIN Daniel, *Enerjinin Geleceği*, çev. Ümit Şensoy, İstanbul: Optimist, 2011.

YILDIRIM Sami, *Rusya Federasyonu'nun 21'inci Yüzyıl Avrupa-Atlantik Güvenlik Politikaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2014.

YILMAZ Mutlu, DİVANİ Emir, "Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm Ve Dünya Ticaret Örgütünün İşlevsizliği", *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, ss. 10-24.

YILMAZ Salih, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Bahar 2015, ss. 115-116.

Diğer kaynaklar

Aljazeera, *Portre: Boris Tadiç*, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-boris-tadic>, (12.02.2019).

Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia, *Center For The Study of Democracy*, Policy Brief No. 72, 2018.

Barbados recognizes Kosovo, <http://www.kosovothanksyou.com/>. (15.01.2019).

BBC, *Trade wars, Trump Tariffs and protectionism explained*, 10.05.2019, <https://www.bbc.com/news/world-43512098>, (20.04.2019).

BBC News, *Russia Becomes Leading Oil Producer*, 09.06.2010, <http://www.bbc.co.uk/news/10275183>, (05.09.2018).

Development Agency of Serbia, *Free Trade Agreements*, <https://ras.gov.rs/export-promotion/free-trade-agreements#>, (27.01.2019).

European Council Council of the European Union, *Serbia*, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/serbia/>. (01.07.2019).

Forbes, *The World's Biggest Public Companies*, <https://www.forbes.com/global2000/list/#country:Russia>, (01.12.2017).

Gazprom Official Website, *About Gazprom*, <http://www.gazprom.com/about/>, (04.12.2017).

- Gazprom Official Website, *Gazprom pushes ahead with South Stream*, <http://www.gazprom.com/press/news/2012/december/article152388/>, (15.12.2018)
- Gazprom Official Website, *Memorandum signed to expand Banatski Dvor underground gas storage facility in Serbia*, 17.01.2019, <https://www.gazprom.com/press/news/2019/january/article473288/>, (08.05.2019).
- Gazprom Official Website, *Oil and gas exploration, production, processing and storage in Serbia*, <https://www.gazprom.com/projects/serbia/>, (29.03.2019).
- Kaynak: Gazprom Official Website, *Power of Siberia*, <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>, (30.08.2019).
- Gazprom Official Website, *UGS strategy: pursuing higher reliability and flexibility of gas supplies*, 18.10.2017, <https://www.gazprom.com/press/news/2017/october/article371093/>, (12.03.2019).
- Gazprom Export Official Website, *China*, <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/china/>, (30.08.2019).
- Gazprom Export Official Website, *Serbia*, <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/serbia/>, (06.12.2017).
- Lukoil Official Website, *History*, <http://www.lukoil.com/Company/history>, (14.06.2018).
- Lukoil Official Website, *History*, <http://lukoil.rs/en/About/History>, (23.08.2019).
- Lukoil Türkiye Resmi İnternet Sitesi, *Dünyada Lukoil*, <http://www.lukoil.com.tr/24/sayfalar/dunyada-lukoil>, (14.11.2018).
- Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1970.
- NIS Official Website, *Company Information*, <https://www.nis.eu/en/about-us/company-information>, (02.02.2019).
- Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's Future Status, *UN Security Council*, 26.03.2007, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf>, (25.08.2019).
- Republic of Kosova Assembly, *Kosovo Declaration of Independence*, 17.02.2018, <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635>. (02.02.2019).
- Republic of Serbia Ministry of Mining and Energy, *Belgrad Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*, 2016.

- Rosneft Official Website, *Board of Directors*, <http://www.rosneft.com/about/management/igor-sechin/>, (25.08.2018).
- Serbia Energy, Serbia: Gazprom and Srbijagas signed MoU on Banatski Dvor gas storage expansion, 26.01.2019, <https://serbia-energy.eu/serbia-gazprom-srbijagas-signed-mou-banatski-dvor-gas-storage-expansion/>, (12.05.2019).
- Sipri Arm Transfers Database, Sipri(Stockholm International Peace Research Institute), <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>, (14.7.2019).
- Sputnik, *Did Serbia Ask for S-300 Missiles From Russia?*, 05.07.2018, <https://sputniknews.com/military/201807051066075020-serbia-russia-missiles/>, (02.03.2019).
- Sputnik, *Gazprom, Güney Akım'ın tek sahibi oldu*, 05.10.2015, <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201412301013303398/>, (15.03.2019).
- Sputnik, *Türk Akımı'nda sembol aşama tamamlandı: Denizden geçen ve kıyıya çıkan bölümler birleştirildi*, 19.03.2019, <https://tr.sputniknews.com/politika/201903191038282059-turk-akimi-sembol-asama-deniz-kiyi/>, (13.05.2019).
- Sputnik, *Serbia approves sale of NIS to Gazprom*, 23.01.2008, <https://sputniknews.com/analysis/2008012397600280/>, (11.12.2017).
- Statista, *Average annual OPEC crude oil price from 1960 to 2017 (in U.S. dollars per barrel)*, <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960/>, (30.11.2017).
- Stratfor, *Serbia's Stance on NATO and the EU*, 02.08.2012, <https://worldview.stratfor.com/article/serbias-stance-nato-and-eu>, (27.01.2019).
- Survey of Serbian Public Opinion (November 24–December 3, 2015), http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf. (15.04.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi*, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>, (02.01.2019).
- TANAP Resmi İnternet Sitesi, <https://www.tanap.com/>, (24.08.2019).
- TANAP Resmi İnternet Sitesi, *Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (Tanap) Projesi*, <https://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-tanap-projesi/>, (22.08.2019).
- The Central Bank of The Russian Federation, *Export of Russian Crude Oil for 2000-2012*, Russian Federal Customs Service and the Federal State Statistics Service, http://www.cbr.ru/eng/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/crude_oil_e.htm&pid=svs&sid=vt, Exports of Russian Natural Gas For 2000-2012

- The Central Bank of The Russian Federation, Russian Federation: Liquefied Natural Gas Exports, 2009-2012, Russian Federal Customs Service and the Federal State Statistics Service,
http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/gas.htm,
- The Central Bank of The Russian Federation, Russian Federal Customs Service and the Federal State Statistics Service, http://www.cbr.ru/eng/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/Liquefied-Gas_e.htm&pid=svs&sid=ITM_7686.
- The Economist, *Special Report: State Capitalism, The visible hand*,
<https://www.economist.com/node/21542931>, (14.10.2018).
- The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation, 28.06.2000,
<https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>,(05.01.2018).
- The Heritage Foundation, *Interactive Heat Map*,
<https://www.heritage.org/index/heatmap>, (02.01.2019).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 12.02.2013,
http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/76389FEC168189ED44257B2E0039B16D., (15.04.2018).
- U.S. Department of State, *U.S. Relations With Serbia*, 26.09.2018,
<https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>, (26.10.2017).
- U.S. Energy Information Administration Official Website, *EIA – Rusya*, 28.06.2015,
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS>, (01.02.2018).
- World Bank, *Russia Economic Report, 2008*,
http://siteresources.worldbank.org/INTRUSSIANFEDERATION/Resources/rer16_eng.pdf, (19.03.2018).
- World Energy Outlook, *International Energy Agency (IEA)*, Paris, 2006.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Mevlüt Akçapa		
Doğum Yeri ve Yılı	Konya - 1981		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1996	1999	Bursa İpekçilik Anadolu İHL
Lisans	1999	2003	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans	2011	2014	Uludağ Üniversitesi, S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Doktora	2014	2019	Uludağ Üniversitesi, S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	YDS (80)	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2005	2007	Mobipan A.Ş.
2.	2007	2015	Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği
3.	2015	2019	T.C. Ticaret Bakanlığı Uludağ Gümrük ve Dış Ticaret Bölge Müdürlüğü(Geçici Görevlendirme)
4.	2019	-	Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği
Yurtdışı Görevleri	Bosna Hersek, Sırbistan.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-		
Yayımlar:	<ul style="list-style-type: none"> - "The Nuclear Armament Policy Of The United Kingdom: Why Did The Uk Get Involved in the Nuclear Weapon Race?", Uludağ Journal of Economy and Society, Cilt / Volume 37, Sayı / Issue 2, 2018, pp. 195-220. - "The Impact Of The Us On The Armament Process In The Context Of Saudi Arabia's Security Perceptions In The Post-Cold War Period", Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE), Cilt 6, 		

	<p>Sayı 1, 2019, ss. 376-390.</p> <ul style="list-style-type: none"> - “Tunus’ta Arap Baharı Ve Sonrasında Yaşanan Siyasal Gelişmeler” VII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı-Uluslararası Sistemde Yeni Düzen Arayışları, 21-22 Ekim 2015, Bursa. (Bildiriler Kitabı, ss. 341-362) - “Suudi Arabistan’ın Savunma Harcamaları ve Silahlanma Faaliyetleri” V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 12-15 Mayıs 2016, Isparta. (Bildiriler Kitabı II, ss. 137,150). - “2003 Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinin Ekonomi Politigi” VIII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı- Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler, 28-29 Kasım 2016, Bursa. - “Rusya’nın Balkanlar’da Enerji Diplomasisi Yoluyla Etkinlik Kurma Çabası: Doğalgaz Faktörü” Sarajevo International Third Conference- Irregular Migration Towards EU and Balkan Countries, 27-30 Nisan 2017, Saraybosna. - “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Doğalgaz Faktörü: Türk Akımı Örneği” Uluslararası Ekonomi Siyaset ve Yönetim Sempozyumu, 12-14 Ekim 2017, Diyarbakır. - “Güney Akım’dan Türk Akımı’na: Rus Gazının Avrupa’ya Transferinde Türkiye’nin Rolü” IX. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı-Dünya Politikasında Kriz ve Değişim, 23-24 Ekim 2017, Bursa.
Diğer:	
İletişim (e-posta):	mevlutakcapa@gmail.com
	<p style="text-align: right;">Tarih 03.09.2019 İmza  Adı Soyadı Mevlüt Akçapa</p>